

KARADENİZ

BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Yaz/Лето /Summer 2015 ■ Yıl/Год/Year 6 ■ Sayı/Число/Issue 26
ÜÇ AYDA BİR YAYINLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК
AN INTERNATIONAL QUARTERLY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE
ISSN: 1308–6200 – <http://www.dergikaradeniz.com>; .org; .net

Sahibi/ Учредитель/ Owner

Hayrettin İVGİN

Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar–ANKARA (+90) 312 4259353 – hayrettinivgin@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Erhan İVGİN

Editör/ Главный редактор/ Editor

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Yayın Kurulu/ Редакция/ Editorial Board

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ(Ardahan Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ(Ardahan Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Ahmet BURAN (Firat Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Anatoly A. BURTSEV (Ammasov Adına Yakutistan Devlet Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Emekli) ■ Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Selçuk Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Sivtseva–Maksimova Prasovya VASILYEVNA (Ammasov Adına Yakutistan Devlet Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Bekir DENİZ(Akdeniz Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Caval KAYA (Ardahan Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV (Çuy Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Dimitri D. VASILEV,(Moskova Bilimler Akademisi) ■ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Moskova Bilimler Akademisi) ■ Prof. Dr. Yakup ÇELİK(Yıldız Teknik Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Victoria V. KRASNYYKH (Kiev Bilimler Akademisi) ■ Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Emekli) ■ Prof. Dr. Hüseyin TÜRK (Ardahan Üniversitesi) ■ Prof. Dr. İhsan BULUT (Atatürk Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Mustafa ÜNAL(Erciyes Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Layli ÜKÜBAYEVA (Manas Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Erciyes Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Ahıska Cevahişvili Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Enver TÖRE (Marmara Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Vasilij Vasilyeviç İLLARIONOV (Ammasov Adına Yakutistan Devlet Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Hacettepe Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Tina GELAŞVİLİ(Ahıska Cevahişvili Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Elena ARABADJÍ (Melitopol Devlet Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Alberta Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Ahmet Evren ERGİNAL(Ardahan Üniversitesi) ■ Doç. Dr. Nadya TİDİKOVA (Altayistik Enstitüsü) ■ Doç. Dr. İbrahim TÜZER (Yıldırım Bayazıt Üniversitesi)

Redaksiyon/ Редакция/ Redaction

Yrd. Doç. Dr. Göksel ÖZTÜRK – Yrd. Doç. Dr. Ayhan ÇELİKBAŞ – Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMU

Teknik Sorumlu/Ответственныйпотехническойчасти / Technical Manager

Öğr. Gör. Arif Cem TOPUZ : arifcemtopuz@hotmail.com

Öğr. Gör. Eser KARADENİZ : eser_karadeniz@hotmail.com

Uluslar Arasilliskiler /Международныеотношения/ internationalrelationsexpert

Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU : vediaskaroglu@ardahan.edu.tr

Yabancı Dil Danışmanları/ Советникипоиностраннымязыкам/ Foreign Language Consultants

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ / Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU

Yazışma Adresi/ Адресиздательства/ CorrespondanceAddress

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü–Ardahan/TÜRKİYE

Tel.: (+90) 5308852928 – (+995) 597054760 e-mail: dergikaradeniz@gmail.com

Baskı/ Типография/ Press

Sage Yayıncılık (ANKARA)

Bu dergi Tübitak/ULAKBİM TR, Index Copernicus (IC), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Web (UPD), Modern Language Association of America (MLA), Proquest ve ASOS Index tarafından indekslenmektedir.

This journal is indexed by Tubitak/ULAKBIM TR, Index Copernicus (IC), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Web (UPD), Modern Language Association of America (MLA), Proquest and ASOS Index

Hakem Kurulu/ Консультативный совет – Редколлегия/ Editorial Board

Hakem Kurulu

Hakem Kurulu

- Prof. Dr. Adnan AKGÜN – Marmara Üniversitesi, (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali AKAR – Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Walter ANDREWS – (ABD)
- Prof. Dr. Tayyar ARI – Uludağ Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Erman ARTUN – Çukurova Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Aygün ATTAR – Giresun Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hasan BAHAR – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Cevat BAŞARAN – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Vladimir BELYAKOV – (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Uwe BLAESING – (Hollanda)
- Prof. Dr. Bernt BRENDMEON – (Norveç)
- Prof. Dr. Valerij BOVTUN – Altay Devlet Teknik Üniversitesi (Altay Kray – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. İhsan BULUT – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ahmet BURAN – Fırat Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Nalan BÜYÜKKANTARCIOĞLU – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ömür CEYLAN – Kültür Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ahmet CİHAN – Nevşehir Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Maria CİKİA – (Gürcistan)
- Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Halit ÇAL – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Necati DEMİR – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Bekir DENİZ – Akdeniz Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Remzi DEVLETOV – Kırım Devlet Pedagoji ve Mühendislik Üniversitesi, (Kırım)
- Prof. Dr. Abide DOĞAN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV – Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. A. Bican ERCİLASUN – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Gavril GAVRILEVIÇ FILIPPOV – (NEF Üniversitesi Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hande BİRKALAN-GEDİK – Yeditepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Orhan GÖKÇE – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İsmail GÖRKEM – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kadir GÜLKAYRAN – (İran)
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN – Muğla Üniversitesi (Türkiye)

- Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Harun GÜNGÖR – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Figen GÜRİSOY – Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Tacida HAFİZ – (Bosna-Hersek)
- Prof. Dr. Cengiz HAKOV – (Bulgaristan)
- Prof. Dr. Vasiliy Vasilyeviç İLLARİONOV (SAHA Cumhuriyeti –Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Alimcan İNAYET – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Bravina Rozalia INNOKENTYEVNA (SAHA Cumhuriyeti Bilimler Akademisi –Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Aleksander KADİRBAYEV – (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Ruslan KADİROV, Mohaçkale Devlet Üniversitesi, (Dağıstan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Fitnat KAPTAN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ – İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kerem KARABULUT – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Recai KARAHAN – Yüzüncü Yıl Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ayla KAŞOÇLU – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ – (Gürcistan)
- Prof. Dr. Ceval KAYA – Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Sulayman KAYİPOV (CHUI Üniversitesi – Kırgızistan)
- Prof. Dr. İsmail KERİMOV – (Kırım)
- Prof. Dr. Remzi KILIÇ – Niğde Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Faruk KOCACIK – Cumhuriyet Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Aynur KOÇAK – Yıldız Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Özdemir KOÇAK – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ – İnönü Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ – Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL – Ahi Evran Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Victoria V. KRASNYKH – (Moskova Lomonosov Üniversitesi – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Adnan KULAKSIZOĞLU – Marmara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Muhtar KUTLU – Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK – Fırat Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Olga MELNITCHOUK, (NEF Üniversitesi – Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Alekseyev Anatoly NIKOLAYEVIC (RAN Kuzey Sibirya Halkları Bölümü – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Mehmet OKUR – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ÖNER – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ramazan ÖZEY – Marmara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Haydar ÖZTAŞ – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hakan POYRAZ – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Svetlana PROKOPIEVA – (NEF Üniversitesi Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Abdulkerim RAHMAN – (Çin)
- Prof. Dr. Hülya SAVRAN – Balıkesir Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA – (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ – Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hatice ŞAHİN – Uludağ Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN – Osman Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ – Niğde Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK – Fırat Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Rüstem ŞÜKÜROV – (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN – Kırıkkale Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU – Rize Üniversitesi (Türkiye)

- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Berrak TARANÇ – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Halil İbrahim USTA – Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa NAL – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İlyas ÜSTÜNYER – (Gürcistan)
- Prof. Dr. Olga MELNİCK – (NEF Üniversitesi – Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kamil VELİ – İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Sivtseva-Maksimova Praskovya VASILYEVNA (NEF Üniversitesi – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Obayev Nikolay VYACESLAVOVIC (Tuva Devlet Üniversitesi – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Hakkı YAZICI – Kocatepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Dursun YILDIRIM – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. İbrahim TÜZER – Yıldırım Bayazıt Üniversitesi, Ankara (Türkiye)
- Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA – (Altay)
- Doç. Dr. Liudmila S. ZAMORSCHIKOVA (NEF Üniversitesi – Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Doç. Dr. Alexander D. VASILYEV (Sosyal Bilimler Ens. Şarkiyat Bölümü – Moskova – Rusya Federasyonu)
- Doç. Dr. Mukhopleva Svetlana DMITRIEVNA (Yakut Folklor Enstitüsü RAN – Rusya Federasyonu)
- Doç. Dr. Ergali ESBOSUN – (Abay Üniversitesi, Kazakistan)
- Dr. Stale KNUDSEN – (Norveç)
- Dr. Sayzana TOVUU, (Tuva Üniversitesi, Tuva, Rusya Federasyonu)

Temsilcilikler/ Представители/ Representative

YURT İÇİ / Турция / Interior:

Prof. Dr. Bekir DENİZ – ANTALYA ▪ Yrd. Doç. Dr. Bilşen İNCE ERDOĞAN – AYDIN ▪ Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU – BALIKESİR ▪ Yrd. Doç. Dr. Ali ATALAY – BOLU ▪ Halis TEKİN – BURDUR ▪ Yrd. Doç. Dr. Rahman ÇAKIR – GİRESUN ▪ Yrd. Doç. Dr. Fatma Sibel BAYRAKTAR – EDİRNE ▪ Doç. Dr. Davut KILIÇ – ELAZIĞ ▪ Yrd. Doç. Dr. Hilal OYTUN ARSLAN – İSTANBUL ▪ Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN – İZMİR ▪ Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ – KAYSERİ ▪ Yrd. Doç. Dr. Cengiz GÖKŞEN – KARS ▪ Osman KABADAYI – KIRŞEHİR ▪ Yrd. Doç. Dr. Mehmet EROL – KİLİS ▪ Dr. Erkan KALIPÇI – KONYA-NEVŞEHİR ▪ Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes KAYA – MALATYA ▪ Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ethem ÖZKAN – NEVŞEHİR ▪ Doç. Dr. Hikmet KORAŞ – NIĞDE ▪ Doç. Dr. Ergin AYAN – ORDU ▪ Doç. Dr. Bekir ŞİŞMAN – SAMSUN ▪ Yrd. Doç. Dr. Doğan KAYA – SİVAS ▪ Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ – TRABZON ▪ Yrd. Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ – DİYARBAKIR

YURT DIŞI / Другие страны / Abroad:

Mehmet Akif KORKMAZ – ALMANYA ▪ Jale İSMAİLOV – AZERBAJCAN ▪ İlyas İVANOV – ÇUVAŞİSTAN ▪ Serpil KUP – FRANSA ▪ Maria ÇİKİA – GÜRCİSTAN ▪ Mehmet TÜTÜNCÜ – HOLLANDA ▪ Harid FEDAI – KKTC ▪ Prof. Dr. Tacide HAFİZ – KOSOVA ▪ Prof. Dr. Hamdi HASAN – MAKEDONYA ▪ Lübov ÇİMPÖYEŞ – MOLDOVA ▪ Eden MAMUT – ROMANYA ▪ Doç. Dr. Miryana MARİNKOVIÇ – SIRBİSTAN ▪ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA – RUSYA FEDERASYONU ▪ Hakan KARAKOÇ – RUSYA FEDERASYONU – YAKUTİSTAN ▪ Doç. Dr. Nadya TIDİGOVA – ALTAY ▪ Murat TOYLU – TATARİSTAN M.C. ▪ Natalya BUDNİK – KIRIM – UKRAYNA ▪ Dr. İrina KAYAN – POKROVSKAYA – UKRAYNA ▪ Prof. Dr. İngeborg BALDAUF – ALMANYA ▪ Prof. Dr. Ramesh DEOSARAN – TRİNİDAD-TOBAGO ▪ Prof. Dr. Pavel DOLUKHANOV – İNGİLTERE ▪ Prof. Dr. Charlyn DYERS – GÜNEY AFRİKA ▪ Prof. Dr. Shih-chung HSIEH – TAYVAN ▪ Doç. Dr. Rainer CZICHON – ALMANYA ▪ Doç. Dr. Ramile ESXADULLAKIZI – TATARİSTAN M.C. ▪ Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL – ÖZBEKİSTAN ▪ Doç. Dr. Gholam VATANDOUST – KUVEYT ▪ Dr. Anarhan NADİROVA – KIRGIZİSTAN ▪ Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ – NAHÇIVAN ▪ Prof. Dr. Rukiye HACI – ÇİN ▪ Prof. Dr. Cengiz HAKOV – BULGARİSTAN ▪ Prof. Dr. Marika Cikia – GÜRCİSTAN ▪ Prof. Dr. Dosay KENÇATAY – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Kopy KYÇYKU – ROMANYA ▪ Dr. Maria MAVROPOULOU – YUNANİSTAN ▪ Dr. Emna CHIKHAOUİ – TUNUS ▪ Yrd. Doç. Dr. Damuta CMMİELWSKA – POLONYA ▪ Prof. Dr. Tursun GABİTOV – KAZAKİSTAN ▪ Doç. Dr. Kadir GÜLDİKEN – İRAN ▪ Doç. Dr. Ergali ESBOSUNOV – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU – NAHÇIVAN ▪ Dr. Kızıl Maadir SİMÇİT, RUSYA FEDERASYONU – TUVA. ▪ Ertuğrul KULAÇ – RUSYA FEDERASYONU – BURYATİA ▪ İrina JERNOSENKO – RUSYA FEDERASYONU – ALTAY KRAY. Prof. Dr. Ruslan KADİROV, (Dağıstan Cumhuriyeti, RUSYA FEDERASYONU)

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Söz Başı

Presentation

Предисловие

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK 9

Kırgız Soylu Hotonlar. Moğolistan'daki «Kırgız» Etnonimleri ve Toponimleri

Hotans Of Kyrgyz Origin: "Kyrgyz" Ethnonims And Toponims In Mongolia

Хотоны – Потомки Кыргызов. Ареал Этнонимических И Топонимических Названий "Кыргыз" В Монголии

Oljobay Karatayev..... 11

The Case Of Using Technology By Candidate Teachers Of Mathematics In Classrooms

Sınıf Öğretmeni Adaylarının Matematik Öğretimi Bağlamında Teknolojiden Yararlanma Durumları

Положение По Использованию Технологии При Преподавании Математики Кандидатами В Педагогиче- ских Начальных Классов

Mihriban Hacısalihoğlu Karadeniz - Sayım Aktay 21

Судьба Человека И Социальные Проблемы В Произведениях Ч. Айтматова

Social Problems And Destiny Of Man In Chingiz Aitmatov's Work Of Art

Cengiz Aytmatov'un Sanat Eserlerinde Sosyal Sorunlar ve İnsanın Kaderi

Layli Ukubayeva 32

Tanzimat Döneminde Osmanlı Devletinin Nehirler ve Göller İle İlgili Yaptığı Bazı

Düzenlemeler

Some Regulations Made By The Ottomans Concerning The Rivers And Lakes In The Reform Period

Некоторые Поправки В Реестре Озёр И Рек Османской Империи В Период Танзимата

Levent Küçük 38

"Balık" Sözcüğü Üzerine

On The Word "Fish"

По Поводу Слова "Балык"(Рыба)

Yrd. Doç. Dr. Nesrin Güllüdağ 54

К Проблеме Вождества И Раннего Государства: Историография По Эпохе Тыгына

Önderlik ve İlk Devlet Meselesi Üzerine: Tigin Dönemi Araştırma Tarihçesi

Chiefdom And Earlier State: Historiography On Tygyn's Epoch

B. V. Ушницкий (V. V. Ushnitsky)..... 63

Çanakkale Muharebelerinde Sağlık Hizmetleri ve Mevcut Hastaneler

Health Services And Existing Hospitals During The Çanakkale Battles

Военные Госпитали И Медицинское Обслуживание В Период Военных Действий В Чанаккале

Nurhan Aydın 73

Dokumacılık Sanatının Trabzon/Şalpaazarı Yöresindeki Yansıması ve Motif İncelemesi: Çanta ve Çorap Örneği

The Reflections Of Weaving And Pattern, In The Region Of Şalpaazarı, Trabzon: The Examples Of Bags And Socks

Ткацкое Дело В Трабзонском/Шалпазарском Районе И Исследование Узоров На Примере Сумок И Чулков

Fatma Yıldırımş..... 97

Gürcistân Vilâyeti Kanunnâmeleri'nin Değerlendirilmesi A Study The Codex Province Of Georgia's Оценка Свода Законов Области Грузии Iasha Bekadze	115
İskender Pala'nın Romanlarında Yeni Tarihselciliğin İzleri Traces Of The New Historicism On İskender Pala's Novels Следы Новой Историографии В Романах Искендера Пала Ufuk Kırbaş - Yakup Çelik	135
XX. Yüzyılın Başında Rus Kültüründeki «Öteki Âlem»in Kâşifleri: Y. N. Trubetskoy, S. A. Yesenin Searchers "Other Kingdom" In Russian Culture Of The Early XX Century: E. N. Troubetzkoy, S. A. Yesenin Искатели «Иного Царства» В Русской Культуре Начала XX Века: Е. Н. Трубецкой, С. А. Есенин Marianna Andreyevna Galiyeva	142
Ferit Edgü'nün "Ne" Adlı Küçürek Öyküsünde Modernizm Eleştirisi Critique Of Modernism In Ferit Edgü's Short Short Story Named "What" Критика Моденизма В Новелле Ферита Эдгу "Что" Yavuz Sinan Ulu	148
Ermeni Soykırımı İddiası; Ermeni Diasporasının Rolü ve Stratejisi Alleged Armenian Genocide; Functionality In The Context Of Western And Armenian Diaspora Роль И Стратегия Армянской Диаспоры В Притязании Армянского Геноцида Recep Cengiz	153
Выражение Субъекта Как Основного Компонента В Семантической Структуре Предложения В Тюркских Языках (На Примере Карачаево-Балкарского Языка) The Subject As The Main Component Of The Semantical Structure Of The Sentence In Karachai-Balkar Language Караçай-Малкар Örnekleminde Türk Dilinin Semantik Yapısı İçerisinde Anlatım Fatima T. Mamayeva	168

SÖZ BAŞI

Saygı değer okuyucular,

Bizlere, dergimizin yayın kurallarına uymayan pek çok makale gelmektedir. Bu nedenle gönderdiğiniz makalelerinizin pek çoğunu geri çevirmek veya kabul etmemekle karşı karşıya kalıyoruz. Bu hem bizim ve hem de siz değerli araştırmacılar için zaman kaybına neden olmaktadır. Lütfen, dergimizin yayın ilkelerini gözden geçirerek makalelerinizi gönderiniz.

Son çalışmalarla birlikte dergimizin yayınlamıő olduğu kitap sayısı da bir hayli arttı. İsteyenler bu kitapları dergimizin adresine müracaat ederek temin edebilir.

İnternet adresimizde, domainimiz istenmeyen kişilerin eline geçmiş idi. Bu nedenle adımızı ve adresimizi deęiőtirdik. Lütfen dostlarınızı da, dergimizin başına gelen bu tatsız hadiseden dolayı haberdar ediniz.

Dergimizin yeni adresi, Ardahan Üniversitesi adresinden hareketle: www.dergikaradeniz.com; www.dergikaradeniz.net; www.dergikaradeniz.org olarak deęiőtirilmiőtir. Bu adreslere girdiğiniz takdirde arşivlerimiz de dahil olmak üzere istediğiniz bilgilere ulaşabilirsiniz.

26. sayımızla birlikte Tubitak'ın "Dergipark" projesi kapsamında dergimizde yer alan makalelere DOI numarası da verilecektir. Dergimize gönderilen makaleler „Turn It In.com“ intihal sorgulama sistemi tarafından taranmaktadır. Bu şekilde dergimize gönderilen ve yayınlanan makalelerin uluslararası alanda denetlenmesi de sağlanmış olacak ve prestiji daha da artmış olacaktır.

Akademik yükselme sağlayanlara başarılarının devamı, aramızdan ayrılan sosyal bilimcilere Tanrıdan rahmet diliyoruz.

Çalışmalarınızda kolaylık ve başarılar dilerim.

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editör

PRESENTATION

Dear Readers;

So far, we have received many articles which are not compatible with the writing format of our journal. Therefore, we are forced to turn down some of them for revision or not accept some at all, which means a loss of time for us and the dear writers/contributors. I kindly ask you to first have a close look at the writing principles of the journal and then send us the articles.

As a consequence of the recent studies we have carried out, the number of books published in the name of our journal has increased immensely. Those wishing to attain these books can do so by communicating with our journal.

Unfortunately, our web-site was attacked and so we decided to change its name and address. Could you please kindly inform our colleagues about this unfortunate event?

The new address of our journal is given in a link in Ardahan University's domain as www.dergikaradeniz.com; www.dergikaradeniz.net; and www.dergikaradeniz.org. In the new address, you can achieve both the archival documents as well as the new articles to be published in the new issues.

We are glad that our journal is increasingly receiving attention in many countries and that many more academics are sending articles to us. Thus, we limited the content of our journal with language – culture and literature.

Within the scope of the TÜBİTAK project named “Dergipark”, every article published by the journal is given a DOI number. The papers sent to us are scanned for plagiarism with a programme called, “Turn It In.Com”. By this way, all the papers sent to us will be filtered and accepted worldwide with a better scientific reputation.

We congratulate the academicians who have attained new titles and pay tribute to those who have passed away.

We wish you a bright period of success.

Associate Professor Erdoğan ALTINKAYNAK
Editor

ПРЕДИСЛОВИЕ

Уважаемый читатель,

Последнее время мы получаем много статей, не соответствующих нашим требованиям. Связи с этим вынуждены выслать эти статьи обратно своим авторам. Всё это становится причиной патери дорогого времени. Просим присылать доклады соответствующие нашим требованиям.

Наряду с публикациями выросло количество книг изданных нашим журналом. Желающие могут получить эти книжки через наш адрес.

Наш интернет адрес и домен находится в руках у нежелательных лиц. В связи с этим, мы поменяли наше интернетназвание и адрес. Прошу Вас уведомить ваших коллег об этом.

Войти на новый адрес нашего журнала www.dergikaradeniz.com; www.dergikaradeniz.net; www.dergikaradeniz.org можно через электронный адрес Ардаганского университета. Здесь расположены все архивы и нужные для вас материалы.

Все статьи, подготовленные в рамках проекта “Dergipark” и финансируемые Тубитаком, обозначаются номером DOI. Доступ ко всем докладам можно осуществлять по системе “Turn It In.com”. Этим они становятся более престижными и доступными на международном уровне.

Учёным желаю высоких научных достижений, царство небесное всем деятелям общественных наук, покинувших нас.

С уважением,

Профессор доктор Эрдоган АЛТЫНКАЙНАК
Редактор журнала

**KIRGIZ SOYLU HOTONLAR. MOĞOLİSTAN'DAKİ «KIRGIZ»
ETNONİMLERİ VE TOPONİMLERİ**

**HOTANS OF KYRGYZ ORIGIN: “KYRGYZ” ETHNONIMS AND
TOPONIMS IN MONGOLIA¹**

**ХОТОНЫ – ПОТОМКИ КЫРГЫЗОВ. АРЕАЛ ЭТНОНИМИЧЕСКИХ И
ТОПОНИМИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ “КЫРГЫЗ” В МОНГОЛИИ**

Oljobay Karatayev²

ÖZ

Günümüzde Moğolistan'daki Ulangom bölgesinde sayısı az olan Hoton adlı türkçe konuşan topluluk yaşamaktadır. Köken olarak kendilerini Kırgızlar'a yakın gören Hotonlar'ın sayısı günümüzde 10 000den fazladır. Hala Moğollaşmakta olan bu topluluk buna rağmen Müslümanlardır. Hotonlar etnik bakımından Doğu Türkistandaki Hoten bölgesinde yaşayan Uygurlara benzetilemez (ele alınamaz), çünkü onlar kendilerini Kırgızlar olarak kabul etmekte: “Biz Kırgızlarız, Kün-Ker'in torunlarıyız”. “Kün-Ker”-Tibetçede “Türk” demektir. Hotonlar Ulangom bölgesinde komşu yaşayan Moğol kökenli Oyratlardan farklı olarak tarımcılıkla uğraşıyorlar. Bilim adamlara göre Hotonlar bu coğrafyaya Cungar (Oyratlar) zamanında göç etmişlerdir (sürülmüşlerdir). “Kırgız” etnonimi Halhalarda (Moğol gruplarının en büyüğü) “hirhis”, “herhis” şeklinde geçmektedir. Batı Moğolistandaki *Hyargas-Nuur* gölünün de bu ismi (*Hyargas*) taşıması boşuna değil. İlmî literatürde *hereksur* şeklindeki bir arkeolojik terim mevcuttur. Bu terim *herges-uur* — “Kırgız evi” veya *gerges huur* – “Kırgız mezarları” anlamını taşımaktadır. Moğollar günümüzde de eski mezarları yukarıda geçen isimlerle adlandırmaktalar. Bu gibi hususlar Kırgızlar'ın eski dönemlerde yaşadıkları toprakları ve ayrıca Kırgızların yerli Oyrat-Moğolların etnik tarihine yaptığı tesiri (etkisi) hakkında bilgi verebilmektedir.

Anahtar kelimeler: *Hotonlar, Kırgız, Etnik grup, Moğolistan, Hircis, Herhis, Etnik Tarih*

ABSTRACT

A small Turkish-speaking group, called *Hoton*, live in Ulangom region in Mongolia, today. Originally they regard themselves close to the Kyrgyz people, and they number more than 10.000. They are in a process of Mongolization, but they are still Muslims. Ethnically *Hotons* cannot be associated with the Uighurs of Hoten region in Eastern Turkistan, because they accept themselves as Kyrgyz: “We are Kyrgyz, grandchildren of *Kün-ker*”. “Kün-Ker” means “Turk” in Tibetan language. Different from the *Oirats* of Mongolian origin, *Hotons* are agriculturalists. According to scientists, *Hotons* migrated to this territory at the time of the *Zhungars* (*Oirats*). The ethnonym of “Kyrgyz” is used as “hirkis” and “herhis” among *Halhals*, which are the biggest Mongolian group. It is no coincidence that the *Hyargas-Nuur* Lake in Western Mongolia carries the very name, *Hyargas*. In the

¹ . DOI: 10.17498/kdeniz.350

² Prof. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

scientific literature, there is an archeological term, *hereksur*. This term might have been originated from *herges-uur* meaning “Kyrgyz home” or *gerges uur* meaning “Kyrgyz graveyard”. Mongols call old graveyards by these names. These issues give information about the ancient ages of the Kyrgyz people and about their influence on the ethno-history of the Oirat-Mongols.

Keywords: *Hotons*, Kyrgyz, Ethnic Group, Mongolia, *Hirgis*, *Herhis*, Ethno-History.

АННОТАЦИЯ

Хотоны – самоназвание тюркской этнической группы, живущей в Улангомском аймаке Монголии, ведущей оседлый образ жизни. Хотоны прекрасно помнят, что имеют тюркское происхождение и принадлежат к мусульманской вере. Кстати, у них сохранились и некоторые исламские традиции. Еще в XIX в. побывавшие среди хотонцев русские учёные-путешественники заметили их этнически близким к кыргызам. На сегодняшний день численность хотонцев составляет 10 000 человек. Этническая группа резко отличается от восточно-туркестанских уйгуров-хотонцев. Здесь их более трех веков назад поселили ойроты-жунгары. Переселенцы провели сюда искусственные водные каналы. Они по сей день функционируют, и хотоны продолжают заниматься земледелием, растениеводством. Хотоны называют себя «кыргызами» и потомком Кун-Кер-хана. «Кун-Кер» - по тибетски обозначает «тюрк». Этноним «кыргыз» широко распространен в Западной Монголии среди халха-монголов. Этнонимы присутствует в форме «хиргис», «хергис». Озеро Хяргас-Нор (в Западной Монголии) тоже связано с кыргызами жившими в этих краях в период средневековье. Местные монголы средневековых памятников называют «хергес уур» – “кыргызские дома”, “хергес хуур” – “кыргызские могильники”. Все эти данные отражают этнокультурную территорию средневековых кыргызов и их влияние на этническую историю и культуру ойрат-монголов.

Ключевые слова. *Хотоны, кыргызы, этнические группы, Монголия, хергис, хяргас, этническая история.*

(...onlar (hotanlar) boz üyü kullanırlar, kendilerini müslüman, ...kırgız soyundanız diye tanırlar). V.Vladimirtsov

Bugün Moğolistan’da, Batı Çin’den göç ettirilmiş Kırgız soyundan gelen Hotonlar yaşamaktadırlar. Dili Türkçe olup gün geçtikçe Moğollaşan bir gruptur. 2009 yılı yapılan nüfus sayımına göre Hotonların sayısı 10 000’den fazladır. Elbette, bu etnosu Doğu Türkistan’daki Hoten ile ve Hotenli Uygurlarla karıştırmamak gerektir. “Uygur” resmi etnonimi şekillenmeden önce Doğu Türkistan’daki Uygurların büyük kısmı (Sinzyan-Uygur özerk bölgesinin esas halkı) kendilerini “Hotenliyiz” diyerek bir etnik gruba aidiyetlerini belirlemiş olmalarıdır.

İlk başta “hoton” etnik ismin anlamını belirtmek gerekir. Bu etnonimin benzerleri bugünkü Kırgızların Çekir Sayak ve Sayak boylarının içinde “Koton” şeklinde bulunmaktadır. “Hoton” Moğol dillerinde şu anlamlara gelmektedir: 1. Kırg. birgazan (pelikan); 2. “Fener” anlamına gelir (Mongol-Oros Tol 1957:343). Etnik ismin paralelinde bugünkü Türkmenlerin içinde “Gotan” şeklinde bulunduğu bilinmektedir. Bu terim Türkmencede de yukarıda söylenen anlama gelir (Ataniyazov 1988: 30). Bu etnik isim yer adına (toponimiye) bağlı olarak ortaya çıkmış olabilir. Hoton toponimi şehir ve bölgenin

ismi olarak Batı Çin'deki Tarım su havzasının yukarı akımına yakın bir yerde bulunmaktadır. Bu bölgede Kırgızlar hala yaşıyorlar. Hoton toponimi “Manas” destanının tüm varyantlarında bahsedilmektedir (Manas Ansiklopedisi T.I:324). 13. yüzyıl Merkezi Asya'da kendilerini göstermeye başlayan Moğollar Doğu Türkistan Müslümanlarına “hoton” demektedirler. Elbette, Moğol dilli halklarda (Oyrot-Moğollarda) “hoton” kandaş yani kan bağıyla oluşmuş, konar-göçer olan birim anlamına gelir. “Aha” (Kırgızca – aga, ake, Türkçe - ağabey) idare ettiği bu birime sayısı ikiden çok olan aileler evcil hayvanlarıyla katılıyordu. Hoton'daki evlerin sayısı hayvan otlaklarının hususuna göre çoğalıp, bazen de azalıyordu.

“Hoton” isminin anlamını Cungar (Oyrot) hanlığının tarihi üzerinde uzman olan İ.Y. Zlatkin şöylece açıklamaktadır: Hoton, kan bağı olan bir münasebenin üzerine kuruludur ve beraberce geçimini yürüten ailelerin grubudur. Hoton'da 4, 10, 50 veya bundan çok aileler grubu olurdu. Bir kaç Hoton aymak veya otağı oluşturup, bu da genel mülkiyeti, sahipliği belirtiyordu. Otağlar veya aymaklar grubu ulusu, uluslar ise Cungar (Oyrot) hanlığını oluşturuyordu (Çernişev 1990:59).

Şimdi ise Moğolistan'daki Ubsu-Nur ve Ulan-Gom bölgelerinde yaşayan Hotonlar kimdir sorusuna cevap aramamız gerekir. Dolonlar Moğol Halk Cumhuriyetinin kuzey-batısındaki Ubsunur bölgesinin (Ubsu-Nur gölünün güney etrafı) Trailan somonunda (Moğolca – zengin toprak), Ulan-Gom bölgesinin Naran-Bulak somon bölgesinin merkezinde yaşıyorlar. Daha açıklanmamış bilgilere göre Dolonlar Mancur Çin askerleri tarafından Doğu Türkistan'ın hanlıkları ile olan savaşta esir alınmıştır. 17. yüzyılın sonu, 18. yüzyılın başlarında Hotonları şimdi yaşadığı Harhira (Kırgızca Karkıra)'ya Cungar hanı Galdan-Boşoktu han yerleştirmiş denilir. Komşu yaşadığı Kalmak-Moğolların Derbet, Hotogoyt v.s. etnik gruplarından antropolojik tipi bakımından farklılık göstermektedir. Dini inançları bakımından İslam'ın Sünni mezhebine aidiyet göstermektedirler. Kendi dillerini unutmüş diyebiliriz, tutunduğu dinlerinde de Budizm'in, Şamanlığın ve başka dinlerin unsurları görülür. Fakat kendilerinin etnik köklerini ve dinlerini unutmadıkları bellidir. Üç yüzyıl öncesinde Harhira nehrine yakın yerlere sulama sistemleri kurulup, tarım kültürü yüksek seviyeye yükselmiştir. Bu yüzden bölgeye Trialan (zengin toprak) denilmektedir. Hotonlar günümüzde de tarımcılık ve bahçivanlıkla hayatlarına devam etmektedirler.

Ulan-Gom'un Harhira (Karkıra) nehrine yakın yerlerde yaşayan, içinde bir kaç Türk etnik grupları (çoğunlukla Kırgız etnik grupları) olan hotonlar bir kaç yüzyıl önce Hoton dağlarında yaşadıklarına dair bilgiler var (Abramzon 1990: 67-68). Ünlü bilim adamı ve Türkolog S.E. Malov da kendi araştırmalarında Hotonların etnos olarak Kırgızlara yakın olduğuna işaret etmektedir.

Moğol dilleri üzerinde uzmanların söylediklerine göre Hotonlar Derbet ve Hoşutlara göre daha iyi Moğolca bilmektedirler (Dorji Masayev). Şu anda Hotonların yaşadıkları

bölge Oyrot-Kalmuklar için kutsal bir yer olarak biliniyor. Burada Galdan-Boşoktu Hanın naaşı (budda kültürü üzerinde) yakılmıştır. Hotonlarla komşu yaşayan Derbet, Hoşut, Hotogoyt ve diğer Oyrot etnik gruplarına “halmg” (kalmuk) denilmektedir. Kendileri ise soylarına “Kırgızlarız”, Küngker hanın evlatlarıyız diyorlar. Tibet dilinde Türklere “Künker” dedikleri bilinmektedir.

Bu bölge Rusya Federasyonuna bağlı Tuva Özerk cumhuriyetiyle ile sınır olup önemli geçiş yolların bulunduğu bir yer sayılmaktadır. Bundan dolayı bölgede ünlü Rus seyyahları komşuları hakkında yazılar yazmışlar. Bu ünlü seyyahlar G.N.Potanın, B.B.Baradin, Türkolog-Tarihçi V.V.Radlof, P.K.Kozlov, ünlü Moğol bilgisi uzmanı ve dilci B.Vladimirtsov, ünlü Türkolog A.Samayloviç Moğolistan ve Tibet’e altı defa geziler düzenleyerek araştırmışlar. Ünlü seyyah G.N.Potanın Hotonlar için şunları demektedir: “Hotonların dili Kara-Kırgızların dili ile çok yakınlardır. Kara-Kırgızların “sarı baş” (“Sarıbağış” – belirten G.N.Potanın) boyunun “kırk kızdan” ortaya çıktıklarını anlatan şecere beni çok şaşırttı” (Potanın 1883: 162). Bu yazar Hotonların boy yapısı, onların yedi boydan oluştuğunu da yazmıştır. Moğolistan’ı ve Tibet’i araştıran seyyah P.K. Kozlov hotonların görünüşü “Ariyer” gibidir, gözleri büyük, düz burunlu, giydikleri giyimler etrafındaki diğer halklarla benzemediğini yazmıştır. O Hotonlar hakkında (Alaşan bölgesi) anlatılan efsanelere dayanarak bu bölgede Kırgızların olduğunu söylemiştir.

Dünyada ünlü Moğol bilimci B.Vladimirtsov ve doğubilimci, Türkolog A. Smayloviç Hotonlar üzerinde etnografik ve dil araştırmalarını yapar, karışık unsurlar (Kara Kırgız ve Orta Asyalı Sartlar) olsa bile, Kırgız unsurları üstünlükte olduğunu anlatan sonuca varmıştır. B. Vladimirtsov Hotonlar kendi etnik anısında “Kırgızlarız” dediklerini belirtir. Onun yazdıklarına göre: “Hotonlar Ulangoma’a gelen Kırgızları görünce dilleri ve yasalarının aynı olduğuna inandık” demektedirler. Aynı bilim adamı Hotonların İslam’la birlikte aynı zamanda eski Türklere ait yaşadıkları evlerini, ailesini korumak için hamilere, yer ve suyla ilgili inançlara sahip olduklarını söylemektedir. Ayrıca koyunları kurban ederek derilerini hocalara verdiklerini yazar (Vladimirtsov 1916: 265-277).

Hotonlar kendilerinin hangi boya ait olduklarını hala bilmeleri de dikkat çeken bir durumdur. Günümüzde Hotonların boy yapısını yedi boy (Doloon elken) oluşturmaktadır. B.Vladimirtsov şöyle demektedir: “Hotonlar ‘boz üy’ olarak bilinen Kırgızların çadırını kullanmaktadırlar. Kendilerinin Müslüman olduklarını söylemektedirler. Doğu Türkistan’dan geldiklerini ve köklerinin Kırgız olduklarını bilmektedirler. Boyları ise: adcı-hurman, yas, ilbya, burut, udzebuk, kasıl, cuppar, hundayberdi, şava, nilva, şalbak, ozbek, hasn, tsyös (Vladimirtsov 1916: 265-277).

Bazı kaynaklarda ise Hotonların yüzde 35.4 % Şaavay, 20.77% Holidog, 6.99% Şalbag, 6.98% Burdag, 5.3% Ogotor, 0.32% Hasnut, 0.02% Hoçkeld boylarına mensuptur denilmektedir. Örneğin holidag kelimesinin karışmış anlamı vardır. Burdag ise burut, ogotor ise Kırgızların Döölös ve Saruu boylarının alt parçası olarak bilinen Ogotor uruğuna benzemektedir. Höçkeld kelimesi ise göçüp geldi anlamında olabilir.

Mogolistan’daki Bayan-Ulgey Kazaklarının Müftisi Azatkan’ın Verdiği Bilgilere Göre Hotonlar: 1. Buruud, 2. Hasnuud, 3. Ogtar, 4. Çabay, 5. Çalbık, 6. Hoşgeldi, 7. Kurumyan gibi boylardan oluşmaktadır.

Mogolistan’daki “Kırgız” özel isimleri hakkında

Günümüz Moğolistan Asya’nın tam ortasında bulunan bir ülkedir. Bir buçuk milyon kilometre kare toprağa sahiptir. Nüfusları iki milyon beş yüz bin olan bu ülkenin

topraklarında Türk-Moğol, Mancur dilli halkların, boyların (Hunlar, Siyanbi, Tele konfederasyonu, Türk Kağanlıkları, Uygur devleti, Kırgız Kağanlığı, Kara Kıtaylar, Naymanlar, Moğol devleti, Moğol Halk Cumhuriyeti) etnik ve kültürel beşiğidir. Ayrıca devlet geleneklerinin geliştiği tarihi-etnografik büyük bir alan olarak da bilinmektedir. Günümüz Moğolistan'ın sahip olduğu doğası, çevresel özellikleri bölgeler arasında büyük farklılıklar arz etmektedir. Toprağın büyük kısmı Gobi çölü ile kaplıdır. Genel olarak kuzey bölgeler dağlık araziye ve ovalara sahip olmakla birlikte güney Sibiryaya iklimine sahip bir ülkedir.

Askeri ve ekonomik açıdan stratejik bir konumda olan Moğolistan (özellikle batı Moğolistan) tarih boyunca merkezi ve teşkilatlı devletlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. En başta uzak doğuya, güneydeki Çin hanedanlığına, batıdaysa Doğu Türkistan'a (Doğu Türkistan üzerinden Çin'in Şensi, Gansu bölgelerine çıkış yolu)ve Orta Asya'ya ulaşarak Büyük İpek Yolunun kontrolü sağlanabilir bir bölgedir.

Kırgızlar için de Merkezi ve Batı Moğolistan bölgesi önemli olmuştur. Profesör arkeolog S. Hudyakov'un fikrine göre Kırgızlar şuan ki Doğu Türkistan, batı Moğolistan ve ona sınır olan Tuva ve Minusin bölgesinde m.ö.IV – V y.y. Hunlular ve Avarlar (Juan-Juanlar'ı) sürüp çıkarmıştır. Fakat söylenen bu fikri kimse ispatlamamıştır. Savaş yönünden stratejik ve ekonomik açıdan önemli sayılan bu bölgeye Kırgızlar 840. yılında Uygur devletin yıktıktan sonra gelebilmiştir. Tabi ki buraya Kırgızlardan başka halklar ve boylarla beraber etnik ve kültür yönünden daha da ilerledikleri sebep olmuştur. Kırgızlar'ın şuan ki Moğolistan topraklarına geniş olarak yayılması IX yyüzyıldan beri sürmüş olabilir. Bu dönemde Kırgız askerlerinin öncüler Karakitaylara (Lyao – Korey yarımadasına yakın bir devlet), İç Asya'ya, Tibet'e kadar geldikleri tarihi kaynaklarda belirtilir. Çok büyük toprağı ve onun halklarını itaat ettirmiş olan Kırgızlar bir buçuk yüzyıl bu bölgeyi idare ederler. Kırgız Kağanlığının içine giren Tuva bölgesinden Moğol ovalarına ulaşmak mümkündür. Kırgız Kağanı, Uygur Devletin yok ettikten sonra Kağanın ordusu devlet merkezini Tanu Ola'ya taşır. Bu dağ yüksekliklerinden Moğolistan'ın ovalarına hakim bir yerdedir.

Batı Moğolistan Hyargas-Nuur (Kırgız-Köl)

XI-XII asırda Kara Kıtayların ve Naymanların göçünden dolayı Kırgız devletinin sınırları daralmaya başlamıştır. Kırgız boylarının yaşadıkları günümüz Moğolistan'ın (Kuzey ve Kuzey-Batı Moğolistan) bölgelerine Moğol dilli Oyratlar, Miyangatlar v.d. yerleşmeye başlarlar. Bu dönemden itibaren Kırgızlar ile Moğol boylarının ortasında etnik-kültürel münasebetler başlanır. Belirlenmesi gereken mesele yaşam tarzı, geçimi benzer ama dili farklı Kırgızlar ile Moğol dilli (Oyrot) boyların alakaları IX-X yüzyılda başlar.

Birçok doğubilimci-tarihçilerinin fikrine göre (E.Kıçanov v.d) Moğol devletinin kurucusu Cengiz Hanın kökeni Kırgızlara aittir: "Cengiz Hanın boyu Alangoa'nın küçük oğlu Bodonçar'dan gelmektedir. Bodonçar'ın öz babası Kırgız Maalih-Bayadets olduğu

sözlü şecerelerde anlatılır. Kırgız Maalih-Bayaudets Alangoa'nın kocası öldükten sonra bu eve bekar bir hizmetçi olarak alınır. Diğer Kırgızlar gibi Maalih-Bayaudets kızıl saçlı, mavi gözlü idi. Bodonçor 970 yılında Kara Kidanlar (Kara Kıtaylar) Kırgızları yenmelerinden sonra doğmuştur. Onun neslinin tamamı Cengiz Han gibi saçlı kızıl, mavi gözlü idiler (İstoriya Hakasii, 2005, 154.sayfa).

“Kırgız” etnonimleri Halha-Moğollarının ana boylarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Moğolistan'ın Moğolları “Halha(s)-Moğolları”, Çin'in İç Moğolistan Otonom bölgesi Moğollarına “Barga-Moğolları” adıyla bilinmektedir. Etonim Uruk ve Uruu (boylar ve alt boylar) gibi teşkilatların adı anlamına gelmektedir ve “Hirgis”, “Herhis” şekillerinde Moğolistan'ın merkezi ve batı bölgelerindeki Moğol dilli etnositelerin içerisinde günümüze kadar bilinmektedir. Batı Moğolistan'da Hyargas-Nor (Kırgız Gölü) adlı gölün adı da boşuna verilmemiş olması da dikkat çekicidir. Hyargas-Nor (Kırgız Gölü) Moğolistan'daki Büyük göller sistemine ait göl ve coğrafik terim ile bilinen “Kırgız Ovası'nda” yer almaktadır. Kobdo, Zabhan nehirlerinin suyuyla beslenir. Deniz seviyesinden 1028 metre yükseklikte, 136 kilometre kare alanı kapsamaktadır ve 80 metre derinliğe sahiptir. Kasım'dan Nisan'a kadar buzla kaplıdır. Etrafi çöl, taş-kumla kaplıdır. Bazı kısımları hayvan otlatmak için elverişlidir. Suyu minareller açısından zengindir, balıkları çoktur.

Elimizdeki tarihi-etnoğrafik bilgilere dayanarak “Kırgız” etnokomponentleri Moğol dilli etnik grupların içerisine üç süreçte girdiklerini söyleyebiliriz.

1. Bu süreçleri şartlı şekilde merkezileşen Kırgız devletinin kurulması (840 yılı), Moğol devletinin gelişmesi (1206 yılı), Kırgızların Cengiz Han'ın kurduğu devlete tabi olmaları
2. Moğolların Çin'deki Yuan Hanedanının gelişmesi (1271-1368). “Tümen Kırgız” Özel Bölgesinin kurulması; Kırgız-Oyrot münasebetleri, Oyrot devletindeki Kırgızların önemi;
3. Cungar hanlığının kurulması (1640-1775). Enisey Kırgız devleti ve Cungar hanlığı, Altan Hanlar. Enisey Kırgızlarının Cungarya'ya sürgün edilmesi (1703). Enisey Kırgızlarının dağılması (1775-1776).

Batı Moğolistan Hyargas-Nuur (Kırgız-Göl)

Kırgızların bir kısmı XII yüzyılda kurulan Oyrot konfederasyonuna katıldıklarını gösteren tarihi bilgiler var. Kalmuk tarihçisi G.K.Avelyaev Ordos knyazı Sagan Tsetsen yazdığı “Erdeniyn Tobçi” tarihi kaynağına dayanarak Oyrot konfederasyonunu (XII y.y.) Ogulet (Olet), Bagatut (Batut), Hoyt (Hoyhat) ve Kergudların (Kırgızların) oluşturduğunu söylemektedir. Orta Moğol dillerinde Kırgız etnonimi “Kergut” (Kergu+t; -t eki Moğolcada çokluk anlamını bildirmektedir) şeklinde yazılmaktadır. Ünlü Moğol Araştırmacısı

B.Vladimirtsev'in görüşlerinde Oyrot Birliğine giren (XII y.y. kadar) "Kergudlar" Eniseyli Kırgızlardı (B.Vladimirtsev, Leningrad, 1934, 131.sayfa).

1207 yılında Moğolların büyük kurultayında Temuçin ak keçeyle taşınarak Cengiz Han ismi verilerek tahta çıkartıldığında Kırgızlar bu tahta tabi olduklarını bildirerek elçilerini gönderirler. Moğolların Yuan Hanedanının gelişimi sürecinden sonra karakorumdaki yönetim için olan mücadeleye Kırgızlar da katılmışlardır. Haydu ve onun taraftarlarının destek veren kırgızları Kubilay Han (Yuan Hanedanının kurucusu, Cengiz Hanın torunu, Toluy Hanın oğlu) Kırgızları birkaç kere göçe zorlamıştır. Neticede Kırgızlar günümüz Moğol bozkırlarından Mançurya'ya kadarki bölgelere kadar dağıldıklarını tarih göstermektedir.

Bilimsel kaynaklarda "Hereksur" denilen arkeolojik terim kullanulagelmektedir. Bu terim (Konovalov, 1987, s.121) "Heges-uur – "Kırgız alanı, evi, yurdu" veya "Gerges-Huur" – "Kırgız Mezarlığı", "Kırgız Kabirleri" anlamlarına gelmektedir. Bu arkeolojik terime ve Moğolistan'daki eserlere Profesör Yuliy Hudyakov aşağıdaki tanımları vermektedir: "Merkezine taşların dmküldüğü etrafına taşların dizildiği kabirler". Bilim adamı bu eserlerin Mongun-Taygadaki orta asırlara ait Kırgız mezarları ile aynı olduğunu söylemektedir. Demek ki "Hereksur" denilen terim Kırgızların bıraktıkları tarihi-arkeolojik eserlere verilen bir isimdir. Günümüzde de Moğollar (Merkezi ve Batı Moğolistan'ın Moğolları) tarihi abideleri yukarıdaki gibi "Herges-uur – "Kırgız alanı, evi, yurdu" veya "Gerges- Huur" – "Kırgız Mezarlığı", "Kırgız Kabirleri" demektedirler. Ünlü bilim adamı G.N.Potanin'in "Kırgız mezarları" (Oçerki Severo-Zapodnoy Mongolii, Vıpusk IV, 1883) adlı makalesi 1983 yılında "Sibirskya Jizn" (Sibirya hayatı) adlı gazetede yaymlanır. Bu iki heceden oluşan kelime (hereksur) eski Kırgızlar ile bağlantılıdır. Moğollar üzerine araştırmalar yapan B.Y.Vladimirtsev bu eserleri eski "Kırgıs" adlı halka ait olduğunu ve Kazaklarla hiç bir ilgisi olmadığını yazar. Halha-Moğolların tarihi hafızası bölge halkının etnik tarihinde, kültüründe Kırgızların yeri tarih açısından önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Moğolistan'ın güzel göllerinden biri olan Hubsugul'un batısındaki darhat vadisi yer almaktadır. Buradaki Darhat, Uryanhay, Halhas denilen etnik gruplar içerisinde "Hirgis" adında boy olduğu kayıtlara geçmiştir. Sözlü halk şeceresine göre "Hirgis" boyu ait olduğu Darhatlar Moğolların (Cengiz Hanın döneminden itibaren) köklü boylarından sayılmaktadır.

Batı Moğolistan Eski Türk heykelleri

Elyotların arasında da "Kırgız" boy adları sıkça karşımıza çıkmaktadır. Oyrot devletinin kurulmasında (Yuan dinastisi devrildikten sonra) Kırgızların aktif bir şekilde katılmışlardır. Oyrot birliğinin kurucusu Hara-Hula olmuştur. Onun tahtını Erdeni Batur-

Huntaycı miras olarak almış ve sonraki dönemde devletin gelişmesine katkı sağlayan 1640 yılındaki Moğol-Oyrot “Tsaadciyin-Biçig” (Yüce Kanunlar) adlı yasaların toplamıyla Yüce Kurultay olmuştur. Erdeni Batur-Huntaycı 1660 yılında vefat ettikten sonra tahtta geçmek için Kırgız hanımından olan iki oğlu Zodov ve Zoriktu Torgout hanımından oğulu Seçen Taycinin ortasında mücadele yaşanır. Kırgız haniçesi ile oğulları Seçen Tayciyi zehirleyerek yönetimi ellerine geçirirler. Zodov ve Zoriktu Kökönordaki Elyotlara katılırlar. Erdeni Batur-Huntaycının dördüncü oğlu Ontson Tayci 1667 yılından itibaren “Hirgis” (Kırgız) halkını yönetmeye başlar. Demek ki Oyrot hanlığını 1703 yılına kadar “Kırgız Otağı” (Kırgız bölgesi, Kırgız yönetimi) olmuştur denilen fikri ortaya atabiliriz. Çünkü Enisey Kırgızları Cungarya’ya 1703 yılında sürgüne tabi tutulduklarını bilinmektedir.

Halkas-Moğollarının içerisinde en eski ve köklü denilen “Kırgız” boyu vardır. Moğol bilim adamlarının fikirlerine göre Halkasların içerisindeki “Hirgis” etnokomponent Moğollara Cengiz Han döneminde girdiğini söylenmektedir. XVI yüzyıla kadar Cengiz soyuna ait noyanlar tarafından ayrı yönetilmiştir. XVI yüzyıla kadar “Hirgisler” Tümen Han Sayn Noyon (Cengiz Hanın nesilleri Onoohu Uyzendinin oğlu) yönetimine geçmiştir. Ayrıca günümüz Halha(s)- Moğollarındaki etnik grupların biri olan Miyangatların içindeki (Mingat) Kırgız (Hirgis) denilen boy var. Bu boy üç alt boydan oluşmaktadır. Onlar Moğolcanın kurallarına göre “Şar Hirgis”, “Har Hirgis” “Mödön Hirgis” (Sarı Kırgız, Kara Kırgız ve Ağaç Kırgız) denilen boy isimleriyle bilinmektedir. XIX yüzyılın sonu ve XX yüzyılın başlarına kadar “Hara Hirgisler” – “Hayrhan” veya “Hayrahana” tapınmışlarsa “Şar Hirgisler” – “Ehiyin uud” veya Anaya tapınmışlardır. Muhtemelen bu durum Umay Ananın kutsal sayılmasıyla ilgili olabilir. “Mödön Hirgis” – “Mödön” ağaç anlamına gelip aynı zamanda ağaca tapınmanın şamanlıktaki izlerini taşıyor olabileceğini söyleyebiliriz. Merkezi Asya’daki Türk-Moğol halkları içerisindeki “Hayrhan’a” veya “Hayrahan’a” tapınma sadece Kırgızlara has bir durumdur. Bu tipteki tanrılara (Hayrahan) adayıp doru atları (kök boro) kurban ederler. Demek ki Miyangatların grubuna ait Kırgızlar kendilerinin kadim dinlerini unutmamışlardır. Örneğin Miyangatlar çıkan yarayı, yaralanmış olan bedenlerini Kırgızlara göstermezlermiş. Kırgızların nazarı değer (Şamanlıkta “Kara İnanç denilmektedir) inancı mevcuttu. Miyangatların diğer boyları Gök Tanrıya adayıp kır atı ve açık renk koyunu kurban ettikleri bilinmektedir. Bu örneklerle Kırgızların Miyangatların (Moğolların) içerisinde kaybolmadıklarını söyleyebiliriz.

Moğolca konuşan Buryatların içinde Kudindik etno-bölgesine ait etnik grup yaşamaktadır. Bu etno-bölgenin içerisindeki grup Rusya’nın İrkutsk ilinin Goloustnoy nehrinin kıyılarındaki vadilerin Kuda, Murina ve Kitaya nehirlerinin kollarında yaşarlar. İşte bu etnik grubun içerisinde “Han Hirhis” adıyla büyük boyun olduğunu biliyoruz. (S.P.Baldayev, Rodoslovniye Legendı i Predaniya Buryat, Ulan-Ude, 1970) Aşağıda Moğol Halk Cumhuriyetinin Bayanhongor bölgesinin halkına ait “Hirgis” etnoniminin sumonlar (bölge adı) üzerinde dağılımı verildi. Batı Moğolistan halkının tamamında “Kırgız” boy adlarının sıkça kullanılması bu bölgedeki uzun süren etnik süreç içerisinde Kırgızların aktif bir şekilde katıldığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte yukarıda gösterilen delillerin ve diğer bilgilerin Kırgızların siyasi hayatta etkili olduklarını göstermektedir.

Haritada Kırgız etnonimi geçen yerler işaret edilmiştir:

1. bayan-ovood: Urianhan, sartuul
2. galuutad: Urianhan, nayman, olhunud, sartuul, hoşuud, uygad, ööld, hirhis, zavar
3. erdenesogdot: Urianhan hoşuud, ööld, **hirhis**
4. bayan-öndört: beşgd, hoşuud
5. Bayantsagaan: besüd, hoşuul, **hirhis**
6. Gurvanbulagg: sartuul, hoşuud, **hirhis**
7. Cargalangad: sartuul, urianhan
8. Zag sumand: sartuul, hoşuud, uygad. Urianhan
9. Baatsagaan: sartuul, hoşuud, **hirhis**
10. Bayantsagaan: sartuul, hoşuud
11. Buutsagaan: harçin, hoşuud, bidegüün, **hirhis**
12. Bogd sumand: harçin, ööld, **hirhis**
13. Hüreemerald: harçin, hoşuud, **hirhis**
14. Ölziyed: ööld, hoşuud, **hirhis**
15. Bayanlig: ööld, hoşuud, **hirhis**
16. Bömbögört: horhoy nüdten. Hoşuud
17. Bayanbülagt: hoşuud. Bidegüün, **hirhis**
18. Cinsted: **hirhis**
19. Şinecinst: hoşuud

Моғолстан. Баянхонгор аймағы

Orijinal (Moğol dilinde) verilmiş bu bilgi Kırgızların Moğol dilli etnosların (Halha Moğolları) etnik tarihine olan etkisini gösteriyor.

Kaynaklar:

1. Mongol-Oros Tol. –Moskova, 1957, - 343 s.
2. Ataniyazov S. Slovar turkmenskih etnonimov. –Aşhabad. 1988.-218 s.
3. «Manas». Ensiklopedisi. Bişkek, 1995, T.I.
4. Çernişev A.B. Obşestvennoe i gosudarstvennoe razvitiye oyratov v XVIII v. - Moskova, 1990. – 138 s.
5. Abramzon S.M. Kirgızı i ih etnogenetiçtskiye i istoriko-kulturniye svyazi. – Bişkek, 1990. - 245 s.
6. Potanin G.N. Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii. -Sankt-Peterburg, bölüm IV, Etnografiya. 1883.
7. Vladimirtsov, B. (1916 a) Noviye dannıye o hotonah // İmp. Rus. Arşivinin Doğu bölümünün notları, Pr.: Tip. İmp. Akademiya Nauk. T.23: -S 265-277; Vladimirtsov B.Y. Turetskiy narod hotonı//ZVORO Sankt-Peterburg, 1916. - T.23. - S.265-277.
8. Butanayev V.Ya. İstoriya Hakasii. – Abakan, 2003, - 434 s.
9. Vladimirtsov B.Ya. Obşestvennyy stroy mongolov: mongolskiy koçevoy feodlizm. –Moskova, 1934.
10. Konovalov P.B. Kereksurı v Tongosengele. Kultura i pamyatniki bronzobogo i rannego jeleznoego vekov Buryatii i Mongolii. -Ulan-Ude, 1995. –S.47-58.
11. Baldayev S.P.Rodoslovniye Legendı i predaniya buryat. -Ulan-Ude,1970. – 168 s.

THE CASE OF USING TECHNOLOGY BY CANDIDATE TEACHERS OF
MATHEMATICS IN CLASSROOMS*¹

SINIF ÖĞRETMENİ ADAYLARININ MATEMATİK ÖĞRETİMİ BAĞLAMINDA
TEKNOLOJİDEN YARARLANMA DURUMLARI

ПОЛОЖЕНИЕ ПО ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ
ПРЕПОДАВАНИИ МАТЕМАТИКИ КАНДИДАТАМИ В ПЕДАГОГИ
НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Mihriban HACISALİHOĞLU KARADENİZ**
Sayım AKTAY***

ABSTRACT

Technology use in learning-teaching environments is of vital importance at the present time, in which science and technology are changing and developing rapidly. Consequently, it is assumed that learning will become permanent and effective, thus will not be forgotten for a long time provided that technology is utilized in mathematic teaching. In this study, it is aimed to determine the problems which classroom teacher candidates encounter while utilizing technology in terms of teaching mathematic. This study has been conducted by using case study method and performed with 32 teacher candidates, who are third grade students and study at Giresun University, Education Faculty, Primary Education Programme, Department of Classroom Teaching. Observations have been made with 32 teacher candidates, who take the course called “Mathematic Teaching-I” for 7 weeks. Finally, a semi-structured interview form, which was prepared by the researchers, has been presented to teacher candidates. The study is analyzed and interpreted by using the descriptive analysis technique. NVivo 8 software has been utilized in order to analyze the data. It is concluded in the study that almost all of the teacher candidates have positive opinions on technology use within the context of mathematic teaching. It is designated that teacher candidates face 4 basic problems while using technology in teaching mathematic. These are problems which are encountered in the process of information seeking and while using technology, security problems and hardware problems.

Keywords: Technology, Teaching Mathematic, Classroom Teacher Candidates.

* The study was presented in “2nd International Eurasian Conference on Mathematics Sciences and Applications (IECMSA-2013)”, 26-29 August, Sarajevo-Bosnia and Herzegovina.

¹ . DOI: 10.17498/kdeniz.588

** Asisst. Prof. Dr. Mihriban Hacisalihoglu Karadeniz, Giresun University, Faculty of Education, Elementary Mathematics Education Department, Turkey, Giresun, mihrideniz61@hotmail.com

*** Res. Asst. Dr. Sayım Aktay, Giresun University, Faculty of Education, Elementary Classroom Education Department, Turkey, Giresun sayimaktay@gmail.com

ÖZ

Çalışmada, sınıf öğretmeni adaylarının, matematik öğretimi bağlamında teknoloji den yararlanmada karşılaştıkları sorunlara yönelik görüşlerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Çalışma, Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sınıf Öğretmenliği ABD'nin 3.sınıfında öğrenim görmekte olan 32 aday ile gerçekleştirilmiş ve durum çalışması yöntemiyle yürütülmüştür. Çalışmada, "Matematik Öğretimi-I" dersini alan adaylar ile 7 hafta süresince gözlemler yapılmıştır. Çalışma, betimsel analiz tekniği kullanılarak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Verilerin analizinde NVivo 8 yazılımından yararlanılmıştır. Çalışmada, adayların neredeyse tamamının matematik öğretimi bağlamında teknoloji kullanımına ilişkin görüşlerinin olumlu olduğu ortaya çıkmıştır. Adayların matematik öğretiminde teknoloji kullanırken 4 temel sorunla karşılaştıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bunlar, teknolojiyi kullanırken karşılaşılan sorunlar, bilgi arama sürecinde karşılaşılan sorunlar, güvenlik problemleri ve donanımsal sorunlardır.

Anahtar Sözcükler: Teknoloji, Matematik öğretimi, Sınıf öğretmeni adayları.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются вопросы о положении и трудностях по использованию технологии при преподавании математики кандидатами в педагоги начальных классов. Наблюдения проводились над 32 кандидатами в педагоги 3-го американского курса педагогического факультета Гиресунского университета в течении семи недель по предмету "преподавание математики-I". Итоги наблюдения были анализированы описательным методом. Данные анализа были рассмотрены методом NVivo 8. Итоги исследования показали, что кандидаты положительно относятся к преподаванию математики с включением технологических методов. Были выявлены четыре проблематических вопроса: трудности при использовании технологии, по поиску информации, безопасности, оборудованию.

Ключевые слова: технология, преподавание математики, кандидаты в педагоги начальных классов.

INTRODUCTION

Today, the advances in technology and the need aroused from technology made it necessary that educational programs need to be changed accordingly (Deniz and Kaptan, 2011). Today, it is aimed to raise individuals who can think fast and creatively, are aware of individual differences and know the ways of reaching information. It is aimed to raise teachers who can match the changing mentality and how the teachers who will raise the individuals having the said qualities should be trained is researched (Umay, 2004). Qualified teachers having the mentioned qualities must be trained in order to reach the said goal. Qualified teacher is the individual who is aware of the emerging developments and innovations; who can integrate the innovations and developments into technology and integrate all the mentioned knowledge into field teaching (Baki, 2000). Teachers are expected to have specific abilities and qualifications due to the fact that technology has become quite influential (Mentz and Mentz, 2003).

Availability, power and versatile use of technology has made it necessary and possible to reconsider how students learn mathematic best as well as how they should learn it (NCTM, 2000). It is suggested that teachers leave the role of being the sole authority in

classroom and guide them to structure mathematical knowledge and enhance the learning and teaching environment (NCTM, 1991, 2000). Teacher training programs also attract attention to use of technology in school mathematics (Lee and Hollebrands, 2008; Powers and Blubaugh, 2005).

Teacher candidates must have a good command of technology and be able to use the mentioned ability effectively in learning and teaching processes (Gündüz and Odabaşı, 2004). Mastering in the ways of utilizing from technology within the context of teaching mathematics will ensure a teacher candidate not only to overcome the feeling of inadequacy but also to have a feeling of being a qualified teacher. Therefore, teacher candidates must first answer the question of how they will teach mathematics through technology. Using technology within the process of teaching leads to participation in learning process and profound learnings; thus, students associate the things which they learn to daily life (Thomas, 2001).

Fendi (2007), in his study, has established that primary school teachers sometimes need to use technology in their classrooms. In this sense, it can be predicted that classroom teacher candidates who will also teach mathematics soon will reflect technology use on their career. Within this context, how teacher candidates utilize technology in terms of teaching mathematics, whether or not they feel sufficient about technology use and what kind of problems they encounter must be analyzed. It is considered that asking teacher candidates' opinions about technology use; designating their technology utilization in teaching mathematics and revealing the problems which they encounter will contribute the literature.

Purpose of the Study

In this study, it is aimed to determine the problems and their dimensions which classroom teacher candidates encounter while utilizing technology as part of teaching mathematics. Answers of the following questions have been sought in line with this general purpose:

1. What do classroom teacher candidates think about the utilization of technology as part of teaching mathematics?
2. How do classroom teacher candidates utilize technology as part of teaching mathematics?
3. What kind of problems do classroom teacher candidates experience while utilizing technology as part of teaching Mathematics?
4. What solutions do classroom teacher candidates offer related to the problems which they encounter while utilizing technology as part of teaching mathematics?

METHOD

Research Model

In this study, in which it is aimed to determine the problems which classroom teacher candidates encounter while utilizing technology as part of teaching mathematics, qualitative research model has been adopted. Qualitative research (Tavşancıl and Aslan, 2001; Yıldırım and Şimşek, 2006) is the research model in which such data gathering methods as observation and interview are used; a qualitative process which aims at revealing perceptions and events in a realistic and holistic way in their natural environment is followed. In the study in which case study pattern is adopted, a single holistic case pattern

is used. In this context, unstructured participant observation and semi-structured interview techniques are utilized.

Participants of the Study

Participants of the study is comprised of 32 teacher candidates who study at Giresun University, Education Faculty, Primary Education Program, Department of Classroom Teaching in 2012-2013 spring semester and take the lesson called “Mathematic Teaching-I”. six and 26 participants are females and males, respectively.

Data Collection Tool

In the study, unstructured participant observation and semi-structured interview technique which are among qualitative research techniques are used. In terms of observation, the researcher observed the lecture of the teacher candidates through the semester. In the study in which unstructured observation technique is used, the researcher has taken notes and tried to reveal how teacher candidates utilize technology as part of teaching mathematics and the problems which they encounter while utilizing it.

Semi-structured interviews were performed with the volunteer teacher candidates at the end of the semester. For this purpose, sample interview questions were prepared and reorganized in line with experts’ opinions. Then, a testing interview was made with one teacher candidate and interview questions were finalized in line with the expressed opinions; they were conducted with 15 teacher candidates.

Analyzing the Data

Before analyzing the data obtained in the research, the interview data were studied in terms of validity and reliability. In this context, in order to decode sound recordings correctly, they were listened and written separately by the researcher and another independent researcher. Then, interview printouts were controlled and cleared of mistakes and thus finalized. At the next stage, interview printouts were presented to the teacher candidates and the researcher made sure that opinions were narrated correctly.

Interview and observation data were analyzed through descriptive data analysis technique. NVIVO 8, a qualitative analysis software, was utilized to analyze the data.

FINDINGS

Findings and comments have been presented and commented in this section. While presenting the research findings, the order of research purposes were followed in order to clarify them.

General opinions of the teacher candidates on utilization of technology as part of teaching mathematics have been presented in Figure 1.

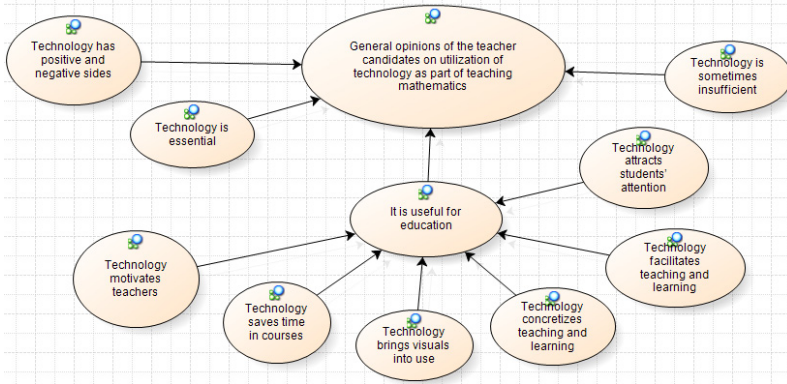

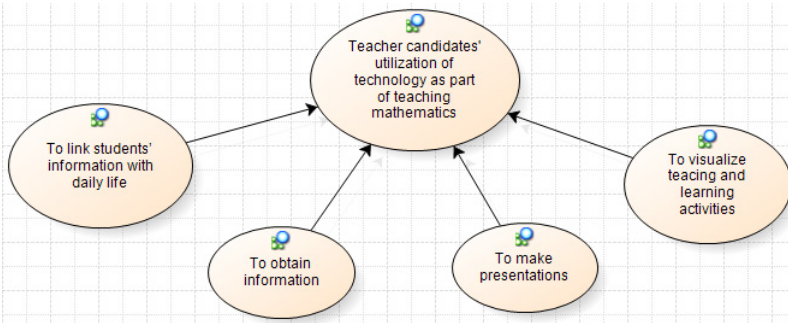
Figure 1. General opinions of the teacher candidates on utilization of technology as part of teaching mathematics.

Examining general opinions of the teacher candidates on utilization of technology as part of teaching mathematics, it is observed that almost all of the candidates have positive opinions. While according to some teacher candidates, technology is essential in teaching mathematics, according to some other candidates, technology is sometimes insufficient. While “*Significance of technology in teaching mathematic is incontestable*” emphasizes the significance of technology, a teacher candidate opining “*In certain cases, technology may remain incapable. We cannot learn everything via technology.*” states that technology is sometimes insufficient.

On the other hand, some teacher candidates believe that technology has positive and negative sides. A teacher candidate reveals it by suggesting “*Technology has advantages as well as disadvantages. For instance, using a calculator does more harm than good for someone who is learning multiplication table*”.

However, the opinion that technology is useful has an important place among teacher candidates. According to the teacher candidates, technology use in teaching mathematics helps in motivating teacher candidates, saving time, bringing visuals into use, concretizing and facilitating learning and teaching; attracting students’ attention. A teacher candidate expresses that technology motivates them by reporting “*We are more motivated about teaching*” and another candidate expresses its time saving feature by suggesting “*We have studied four operations through slides. In this way, we prevent time loss. For example, while lecturing on division, we can save time using slides instead of making students write the operation in their notebook*”. While such an expression as “*Presentations are better when utilizing three dimensional visuals in mathematics*” propounds the contribution of visual features of technology, another expression as “*When we use technology in teaching mathematics to young children, we can transfer information more easily*” addresses the facilitative role of technology in teaching mathematics. A teacher candidate expresses his opinion about the fact that technology attracts students’ attention by stating “*Mathematics is a lesson in which students must not be distracted. Technology prevents distraction as people focus on the point which the technology addresses*”.

How teacher candidates utilize technology as part of teaching mathematics has been presented in Figure 2.

Examining Figure 2, it is observed that teacher candidates use technology in teaching mathematics in order to link students’ information with daily life, obtain information, visualize teaching and learning activities while giving a presentation. One of the teacher candidates refers linking students’ information with daily life by saying “*We ensure students to link information with daily life by getting them to watch videos*” while another one manifests how he collects information by indicating “*I benefit from the internet and do research. I download pictures for children. I find interesting things for them.*” It is also observed in the participatory observations that teacher candidates benefit from online video services such as Youtube and integrate them into their presentations. Moreover, teacher candidates try to enliven their presentations benefiting from cartoons such as Pepee.

A teacher candidate states technology use as “*it is more fun to give the lecture through slides which I prepare and find on the net before.*” Another candidate expresses visualizing teaching-learning activities as “*We ensure students to understand better through showing visual sources thanks to technology.*” It is observed that teacher candidates add music to their slides and try to make their presentations more interesting.

Classroom teacher candidates’ opinions about the problems which they experience while using technology as part of teaching Mathematics have been presented in Figure 3.

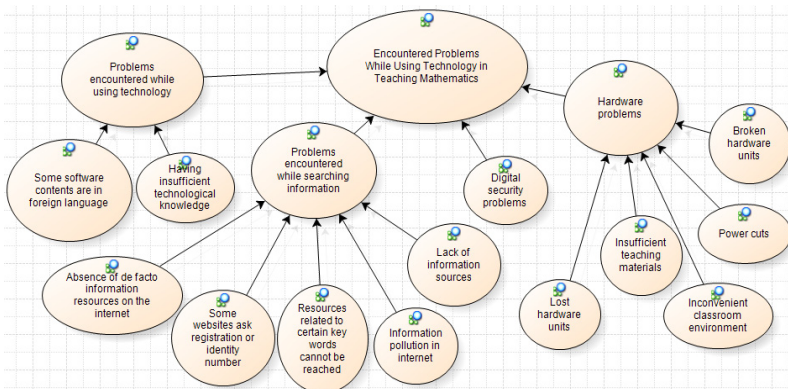

Figure 3. The problems which classroom teacher candidates experience while utilizing technology as part of teaching Mathematics.

Examining Figure 3, it is observed that teacher candidates encounter 4 basic problems while using technology as part of teaching Mathematics. These are the problems which are

encountered while using technology, the problems which are encountered in the process of information search, security and hardware problems.

Certain problems which teacher candidates experience while using technology result from the fact that some software contents are in a foreign language and the candidates do not have enough technological information. A teacher candidate addresses the foreign language problem as *“Some of these programs can be in a foreign language and it could be hard to understand these programs.”* while another candidate sets light to lack of technological information *“For instance, in the first year, we studied the software in the computer class which we use in order to prepare presentations. Personally, I do not think that I learnt to use the software precisely. Therefore, I sometimes have difficulty”*. Observation data also support this finding.

It is also observed that teacher candidates have the deficiency of competence in technology use and they experience problems in using the software. It is seen that teacher candidates know about Word and PowerPoint softwares, however they do not use them efficiently. Furthermore, it is observed that some teacher candidates have difficulty in using the projector. The candidates have stated that they experience problems such as absence of remote controller and failure of on/off button.

Examining the problems which are encountered while searching information, it can be suggested that these problems are absence of de facto information resources on the internet, information pollution on the internet, lack of information sources, the fact that some websites ask membership or national identity number, resources related to certain key words cannot be reached. A teacher candidate explains the problem of absence of de facto information sources on the internet as *“With regard to finding resource, we cannot figure where we can find anything when we act based on our own knowledge.”*; while the same candidate state the fact that some websites ask membership or T.R. identity number as *“Certain websites demand membership and I cannot benefit from them due to the fact that I do not trust them and give my identity number. It sometimes bothers me not to be able to access the sites although I know the things which I inquire are in these websites.”* It is concluded from the observations that the teacher candidates try to utilize the information resources of which they are sure and receive help from the websites of the Ministry of National Education.

The candidates who express the key word problem suggesting *“When I type the thing which I inquire, different results display and I cannot make use of the research engine.”* express the information pollution suggesting *“it is really hard to find a standard official publishing. There is a lot of erroneous information on the internet.”* One of the candidates states the insufficient resource problem suggesting *“We do not have enough resource. We go online, however we cannot find most of what we look for.”*

Digital security problem is another problem which is encountered while using technology in teaching Mathematics. A teacher candidate expresses this issue reporting *“there was virus on the website on which we found the information and my computer was infected while preparing my activity. We had to prepare again because we lost the activity we had prepared”*.

Examining hardware problems which are among the problems of technology use, it is observed that they consist of lost hardware units, insufficient teaching materials, inconvenient classroom environment, power cuts and broken hardware units. A teacher candidate summarizes reporting *“School sometimes has deficiencies in terms of technology;*

for example, sometimes we cannot find power cable of projector”. While another teacher candidate refers to insufficient teaching materials stating “Teaching materials may not be sufficient”, another candidate addresses the inconvenient classroom environment suggesting “When we give a presentation, sometimes slides may not be seen because there is too much light in the environment.” A teacher candidate mentions power cuts reporting “Electricity was cut off when we were finally ready for presentation.” and another one refers to broken hardware units stating “We sometimes have problems related to projectors and connecting cables. This is because some of them are not repaired. Therefore, this causes us to go to other classes”.

In the observations which were made for the study, problems which are similar to the problems which the teacher candidates indicate have been observed. In the education environments, certain problems such as disorganization of classes in terms of technology use, insufficiency of certain technological equipment (projection screen, extension cable, the fact that candidates cannot see projection screen well due to the size of the class) and deficiency of some of them have been experienced.

Furthermore, during the observations, it has been sighted that teacher candidates have problems related to presenting the information in an original way which they obtain by using technologies such as internet. It is observed that teacher candidates only paste the activities which they download from the internet, they cannot add anything original. Teacher candidates express that the reason for this, they do not know how to change, add or remove anything in the activities. Another problem which appears while students use technology is the fact that they read the presentation as it is and they do not add anything to the presentation.

What solutions teacher candidates offer related to the problems which are encountered while utilizing technology as part of teaching Mathematics is presented in Figure 4.

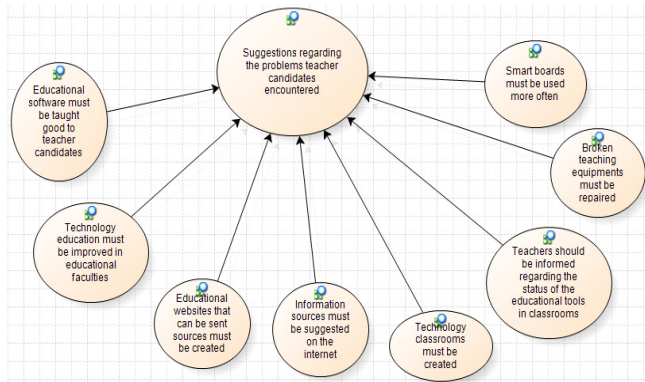

Figure 4. Solutions which classroom teacher candidates’ offer related to the problems which are encountered while using technology as part of teaching Mathematics.

Examining Figure 4, it is observed that classroom teacher candidates’ offer 8 basic solutions related to the problems which are encountered while utilizing technology as part of teaching Mathematics. These are teaching educational softwares to teacher candidates well, improving technology education at education faculties, creating educational websites on which information resources are uploaded, suggesting information resources on the internet, creating technology classes, acquainting teachers with the tools in the classrooms, repairing broken hardware units and using smart boards more often.

While one of the teacher candidates' express the solution of teaching educational softwares stating "*All of these softwares must be taught finely*", another one describes the solution of enhancing technology education at education faculties as the following:

"I believe that we must have a good command of technology. There may be some problems. Teacher candidates should have the good command of technology so that they can address the children. Perhaps, the children know more than us about technology. We should be familiar with technology in order not to feel lowly. Smart boards cannot be used at some schools. We will be classroom teachers and they will most probably not present there but we will, in a sense, take technology there. For this reason, more things can be done at the faculty for the sake of technology. Smart boards can be taught us one to one. We must learn everything related to technology. We do not use technology adequately. We must be taught well so that we can teach better"

A teacher candidate expresses the solution of creating educational websites on which information resources are uploaded, one of the solution offers, asserting "*I want to have a website that everybody would be able to share the activities .If a teacher found a new technique, he would put it on the site so everybody benefits form it.*" Another student expresses the solution of suggesting information resources on the internet through the following sentences:

"First things come to mind are internet and computer. For example, when we need to do a research, we try to do it on the internet directly. Therefore, we need to know how to reach the needed resources. It is sometimes difficult to do research. Our teachers may recommend us websites."

Another offer is creating technology classrooms. A teacher summarizes it suggesting "Technology classes can be formed" while another teacher expresses the solution of acquainting teachers with the tools in the classrooms stating "*It is a good idea to act upon the available materials. For example, we should know before if there are appropriate materials that can project the slides.*" A student expresses the solution of repairing broken hardware units stating "*Some projectors in classrooms do not work. They can be repaired.*" Another student expresses the last solution which is using smart boards more frequently "*It would be better if smart boards were brought to the school, all of us will be ignorant about them, I do not know what to do and how to use them*".

CONCLUSION AND DISCUSSION

In the study, examining general opinions of the teacher candidates on utilization of technology as part of teaching mathematics, it is ascertained that almost all of the candidates have positive opinions. Furthermore, it is observed that teacher candidates use technology in teaching mathematics in order to link students' information with daily life, obtain information, visualize teaching and learning activities while giving a presentation. This result shows similarity with the results of the study which Umay (2004) performed with teacher candidates on the same issue. The result of the same study concluding that teacher candidates do not need technology use in such classes as Mathematics and they think that students will learn more easily and pleausrably through practice contradicts the result of this study. Similarly, findings of this study differ from the results of the study performed by Çakıroğlu, Güven and Akkan (2008) which suggest that teachers have negative opinions on using computers in teaching Mathematics.

It is observed that teacher candidates use technology in teaching mathematics basically in order to link students' information with daily life, obtain information, visualize teaching and learning activities while giving a presentation. It is also observed in the

participatory observations that teacher candidates benefit from online video services such as Youtube and integrate them into their presentations. These results are consistent with the results of the study performed by Niess (2006) which concludes ‘teacher candidates have difficulty in integrating the technology education which they receive in undergraduate education into their classes and they cannot link the information which they obtained in technology classes with their classes.

It is ascertained that one of the problems which teacher candidates encounter is digital security problems. Besides, examining hardware problems, one of the technology use problems, it is observed that they consist of lost hardware units, insufficient teaching materials, inconvenient classroom environment, power cuts and broken hardware units.

One of the results which has been reached is that teacher candidates have problems related to presenting the information in an original way which they obtain by using technologies such as internet. It is also observed that teacher candidates only paste the activities which they download from the internet, they cannot add anything original. Moreover, it is concluded that teacher candidates read the presentation as it is and they do not add anything to the presentation.

In the study, it is concluded that teacher candidates encounter 4 basic problems while using technology as part of teaching Mathematics. It is ascertained that they are the problems which are encountered while using technology, the problems which are encountered in the process of information search, security and hardware problems. It is observed that certain problems which teacher candidates experience while using technology result from the fact that some software contents are in a foreign language and the candidates do not have enough technological information. It is observed that teacher candidates have the deficiency of competence in technology use and they experience problems in using computer softwares. It is also seen that teacher candidates know about Word and PowerPoint softwares, however they do not use them efficiently. Furthermore, teacher candidates express that they encounter certain problems while searching information, it can be suggested that these problems are absence of de facto information resources on the internet, information pollution on the internet, lack of information sources, the fact that some websites ask membership and T.R. identity number, resources related to certain key words cannot be reached. Umay (2004) revealed that teacher candidates and active teachers do not include technology use in their instructional plan. Furthermore, he has emphasized that technology use in education process and its integration into education is in its infancy. Although ten years passed, the results of the study show similarity with the mentioned study.

Suggestions

Following suggestions can be made for the teacher candidates based on the results of the study:

- Educational softwares must be taught well.
- Technology education at education faculties must be improved.
- Educational websites on which information resources are uploaded must be created.
- Technology classrooms must be formed.
- Teachers must be acquainted with the operating status of the equipment in classrooms.
- Broken hardware units in classrooms must be repaired.

REFERENCES

- Baki, A. (2000). Preparing Student Teachers to Use Computers in Mathematics Classroom Through A Long-Term Preservice Course in Turkey. *Journal of Information Technology for Teacher Education*, 9(3), 343-362.
- Çakıroğlu, Ü., Güven, B. & Akkan, Y. (2008). Matematik Öğretmenlerinin Matematik Eğitiminde Bilgisayar Kullanımına Yönelik İnançlarının İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35, 38-52.
- Deniz, E. & Kaptan, F. (2011). Yapılandırmacı Fen Eğitiminde Tamamlayıcı Ölçme Değerlendirme Uygulamalarından Performans Temelli Değerlendirmenin Önemi. *Uluslararası Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Karadeniz, Black Sea - Черное Море, Sayı: 9, 25-43.
- Fendi, F. (2007). *İlköğretim Öğretmenlerinin Teknoloji Kullanım Yeterliliği*. İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gündüz, Ş. & Odabaşı, F. (2004). Bilgi Çağında Öğretmen Adaylarının Eğitiminde Öğretim Teknolojileri Ve Materyal Geliştirme Dersinin Önemi. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 3(1), 43-49.
- Lee, H. & Hollebrands, K. (2008). *Preparing to Teach Mathematics With Technology: an Integrated Approach to Developing Technological Pedagogical Content Knowledge. Contemporary Issues in Technology and Teacher Education* [Online Serial], 8(4). Web: [Http://www.citejournal.org/Vol8/Iss4/Mathematics/Article1.cfm](http://www.citejournal.org/Vol8/Iss4/Mathematics/Article1.cfm) 21.04.2013 tarihinde alınmıştır.
- Mentz, E. & Mentz, K. (2003). Managing Technology Integration Into Schools. A South African Perspective. *Journal of Educational Administration*, 41(2), 186-200
- Monaghan, J. (2004). Teachers' Activities in Technology Based Mathematics Lessons. *International Journal of Computers for Mathematical Learning*, 9, 327-357.
- National Council of Teachers of Mathematics. (1991). Principles and Standards for School Mathematics. Reston, VA: NCTM.
- National Council of Teachers of Mathematics. (2000). Principles and Standards for School Mathematics. Reston, VA: NCTM.
- Niess, M. (2006). *Preparing preservice teachers to teach mathematics with technology - Technological Pedagogical Content Knowledge (TPCK) In C. Crawford Et Al. (Eds.), Proceedings of society for information technology and teacher education international conference 2006*, 3788-3795. Chesapeake, Va: Aace.
- Powers, R. & Blubaugh, W. (2005). *Technology in Mathematics Education: Preparing Teachers for the Future. Contemporary Issues in Technology and Teacher Education* [Online Serial], 5(3/4). Web: [Http://www.citejournal.org/Vol5/Iss3/Mathematics/Article1.cfm](http://www.citejournal.org/Vol5/Iss3/Mathematics/Article1.cfm).24.04.2013 tarihinde alınmıştır.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Kitabevi.
- Tavşancıl, E. & Aslan, E. (2001). *İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*. İstanbul. Epsilon Yayınevi.
- Thomas, G. P. (2001). Toward Effective Computer Use in High School Science Education: Where to from here? *Education and Information Technologies*, 6(1). 267-285.
- Umay, A. (2004). İlköğretim Matematik Öğretmenleri Ve Öğretmen Adaylarının Öğretimde Bilişim Teknolojilerinin Kullanımına İlişkin Görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 176-181.

СУДЬБА ЧЕЛОВЕКА И СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В
ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Ч. АЙТМАТОВА

SOCIAL PROBLEMS AND DESTINY OF MAN IN CHINGIZ AITMATOV'S
WORK OF ART²

CENGİZ AYTMATOV'UN SANAT ESERLERİNDE SOSYAL SORUNLAR VE
İNSANIN KADERİ

Layli Ukubayeva *

ABSTRACT

Social problems have been raised sharply in Chingiz Aitmatov's works. Researching reasons and results of the social problems of social life in a literary style, the writer was able to skillfully describe their significant role in shaping the destiny of man. During the Soviet period, these problems weren't paid a special attention in scientific researches or critical articles written about the writer's works, or they were covered up and considered superficially. By means of different metaphors, subtexts and symbols, the writer's skillfully and openly discussions about negative phenomena happening due to social problems did not satisfy the Socialist ideology of that time.

Today is another epoch and another time. Today, in renewal historic condition, Chingiz Aitmatov's works are to be read and evaluated from a renewed artistically aesthetic point of view. One of the main problems to be studied is the social problems.

In our article, Chingiz Aitmatov's stories "The White Steamer", "Farewell Gul'sary" and his novel "The Scaffold " will be analyzed from this point of view. Scientific conclusions will be drawn on the fact that the main reason for the characters' becoming tragic in the writer's work mentioned above is that social problems are unsettled and not directed in a right way.

Key Words: *Destiny of Man, Social Problems, Historical- Social Conditions, Intellect, Conscience, Drama- Tragedy.*

ÖZ

Cengiz Aytmatov'un eserlerinde sosyal sorunlar çok derin bir biçimde işlenmiştir. Edebi bir üslup kullanarak, sosyal yaşantı içinde beliren sosyal sorunların sonuçlarını belirleyen yazar, bu sorunların insanın kaderini belirleme konusunda oynadıkları önemli rolü de ustaca işler. Sovyet döneminde, akademik çalışmalar bu türden sorunlara önem vermemiş ya da bu sorunlar görmezden gelinerek üstü kapatılmıştır. Farklı metaforlar, alt metinler ve simgeler yoluyla, yazar; dönemin olumsuz sosyal olgularını ustaca ve kimi zaman açık biçimde irdelemiştir, çünkü ona göre bu türden sorunlar dönemin Sosyalist ideoloji öğretileri ve iddialarıyla örtüşmemektedir.

² . DOI: 10.17498/kdeniz.675

* . Prof. Dr. Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi. Kırgızistan.

Günümüz farklı bir dönem ve bakış açısidir. Yenilenen tarihi algıda, Cengiz Aytmatov'un eserleri estetik bakış açısı ile yeniden okunmalı ve değerlendirilmelidir. İncelenecek ana konulardan birisi sosyal sorunlardır.

Makalemizde, Cengiz Aytmatov'un "Beyaz Gemi", "Elveda Gülsarı" hikayeleri ile "Darağacı" adlı romanı bu açıdan çözümlenecektir. Bilimsel açıdan, trajik bir kişiliğin ortaya çıkmasının ana nedeninin eserde işlenen sosyal sorunların çözümsüz kalması ve doğru biçimde yönlendirilmemesi olduğu gösterilecektir.

Anahtar Sözcükler: İnsan Kaderi, Sosyal Sorunlar, Tarihi-Sosyal Koşullar, Zeka, Bilinç, Drama-Trajedi.

АННОТАЦИЯ

Одной из проблем, остро затрагивающихся в произведениях Чингиза Айтматова, является социальная проблема. Исследуя причины и следствия социальных проблем общественной жизни в своих произведениях, писатель сумел искусно описать их значительную роль в судьбе человека. В советское время в научных исследованиях и критических статьях, посвященных произведениям писателя, этим проблемам не было уделено достаточного внимания. Используя различные метафоры, подтексты и символы, писатель искусно раскрывает отрицательные явления, происходящие из-за социальных проблем и несогласия с социалистической идеологией того времени.

Сегодня, в новых исторических условиях следует вновь перечитывать произведения Чингиза Айтматова и анализировать их с новой художественно-эстетической точки зрения. Одной из главных проблем все еще остается социальная проблема.

В настоящей статье анализ произведений Чингиза Айтматова "Белый пароход", "Прощай Гульсары" и роман "Плаха" будет основан на данных критериях. Научные выводы будут основываться на выявлении основных причин драматического трагического персонажа в указанных произведениях, которые заключаются в неразрешенных социальных проблемах.

Ключевые слова: судьба человека, социальные проблемы, историко-социальные условия, интеллект, сознание, драма-трагедия.

I am going to begin the word with Chingiz Aitmatov's story named "The White Steamship" (1970) which drew a wide response in the society. The story of the writer was subjected to sharp and contradictory criticism in Soviet literary critique of that time. Especially, the boy's death, the central character of the story, created different views of the readers. Not only readers but also literary scholars didn't like its tragic ending. For example, when the Kazakh writer A. Alimjanov said: "...with the boy's death all around darkened...nothing remained", (Tragedy In The Forest Cordon. Literary Newspaper 1970: 8) writing in his article titled "Essential Clarifications" (Tragedy In The Forest Cordon. Literary Newspaper 1970: 20) for all readers like Alimjanov, Chingiz Aitmatov said: "No, my dear reader, you have remianed. If the destiny of my boy worried you, made you think, then I am happy". Later, during his interview with the journalist of the "Literary Newspaper" Vladimir Korkin, the writer said the following about his goal in writing "The White Steamship": "He (Momun, the boy's grandfather) damaged his patrimony, conscience and morals not for his daughter and grandson's destiny. I see social aspect here.

I wanted to show interlacement of social motives among all motives. I intended to indicate Momun's dependence. I wanted to express that society should work, do a lot of things, settle lots of matters in order to make him happy, brave and independent not coward and dependent". (Ch. Aitmatov 1988: 202)

If we look carefully, we can see a very profound idea in the writer's thoughts. "The White Steamship" is a work written during the Soviet period of prosperity. In spite of this, Chingiz Aitmatov dared to expose the truth in deep dramatic style, he synthesized his own valuable thoughts through the stories of several tales like "Bughu Ene"(Mother Deer) and literary tale named "The White Steamship." However much the censorship of the period gave him a chance, he tried to convey a slice of real life to readers. However, he didn't tell his aim of writing "The White Steamship" bravely in public back then as he did later on. Certainly, perestroika that came to the country after M. Gorbachev came to power had also played a role in Ch. Aitmatov's ability to speak openly.

It is true that during the Soviet period there was a society wrapped with fine slogans and party appeals such as "Everything is for people and for people's good" and but it is also true that there was no ideal "perfect communism" in our social life. Momun is a victim of unsettled social problems of that time. To be more precise, he served Soviet country faithfully, he took part in the Great Patriotic War and fought for it, but today he doesn't even have a minimum package of social benefits. He and his wife live in need, his pension for which he devoted all his life isn't enough for them. That's why, he is dependent on his insolent son-in-law Orozkul, who helped him to get a job in a forest cordon. He gets salary even though it is very little. Thus, he is dependent on Orozkul not only because of his daughter, who is unable to bear a child, but also for his salary and for his job. Let's remember Orozkul's words about the timber being stolen from the forest cordon after his conflict with Momun. "Hey! – he cried out to Momun. Where are you going to take the horse? Tether it to its place! I can drag it out myself. You won't be in list of people here. I am firing you. Go to blazes! -" (Ch. Aitmatov 2008:106)said Orozkul. In addition to it, Momun's wife scolded him saying the sad truth: "...who are you after you have lost your salary, did you think about it? ...One can't be considered as a man if one have loses one's job. You won't be a man." (Ch. Aitmatov 2008: 134) So, after this kind of tragic situation, poor Momun desperately took a shot at his own tale. Having shot a deer and killing it, Momun saved his own social status and soothed the others. But, his grandson lost the respect for him, Momun died in his heart and became a living dead.

Who is guilty for Momun's tragedy, for such a tragic ending of the man's destiny? Certainly, it is the historical – social situation and society in which he lived. While generalizing Momun's artistic figure, great humanist and intelligent man of the pen Ch. Aitmatov criticized the society that was unable to provide people's well-being. He tried to put the problem on the agenda, in which the society should be subjected to drastic changes so that people can live independently and he tried to draw attention of the public.

Whichever works of Chingiz Aitmatov we take, we can see the problem related to man, man's destiny and these matters are the focus of writer's attention. Let's take artistic design of the story "Farewell, Gul'sary" for example. During the Soviet period, people had great responsibility to society, especially, if they were communists. Provided that party gave you any task, you were to carry it out, even if you were dying at that moment, since it was considered to be sacred duty. However, at that time the society wasn't able to create primitive, let alone favorable, conditions for its members and it even didn't admit it as its own duty. Tanabai, the central character of Chingiz Aitmatov's story "Farewell, Gul'sary" ,

had to live in bad living conditions (let's remember the situation in which sheep yeaned and they had didn't even have fodder and grass to eat) and different situations can be taken as an example. According to the communist rule, Tanabai had no right to leave that place as Bektash left the herd of sheep assigned to him. Moreover, he was to tolerate curses of patrons like Segizbayev.

As a realist writer, Aitmatov clearly expressed these kinds of negative sides of the socialist life. He implicated it with a deep underlying message where Tanabai attacked Segizbayev holding a hammer in his hand, showing impossibility of living in such conditions any more.

The story "Farewell, Gul'sary" was written in 1960s, when ideology of the party was strong and "the party was considered to be the intellect and pride of the Soviet period". In this story, Chingiz Aitmatov was the first to set his face against the social inequality and fake populism in the party, projecting a character of Tanabai in the Soviet literature. He opened a new trend and new words, and he made a new aesthetic artistic discovery and tried to direct the Soviet literature in the right direction. Of course, it was a great bravery and surprise for that period.

In spite of the fact that Chingiz Aitmatov was one of the talented writers, he was to obey political, ideological conditions and rules of that period. Being smart in nature, the writer managed to pass the censorship of the times successfully by using subterfuge and expressing old Tanabai's desire to become a communist at the end of the story.

The fact that the story depicting a character of a fighter like Tanabai was published not in tamizdat or samizdat but in the Soviet Union itself during severe totalitarian time surprised all foreign critics. (Joseph Mazur 1994) Especially, for author's truthfulness that doesn't run counter to artistic – aesthetic truth, Chingiz Aitmatov's "Farewell, Gul'sary" was appreciated deeply and was given careful consideration in the articles and works of American critics. (The problems of linguistics, literary and art: № 1.(12)- 2011 pp 169-175)

Chingiz Aitmatov's another novel named "The Place of the Skull" caused hot discussion in literary community as soon as it was published. (Komsomolskaya Pravda: 1986, 30th of July) However, none of them noticed the fact that as an exciter (originator?) there were social matters on the basis of all problems described in the novel and these problems had an important and decisive role in human's destiny. Of course, not telling these matters in public was closely related with ideology of that period. However, nowadays we should admit the fact that the main problems of the novel "The Place of the Skull" are social problems and morals that originate from those problems. No matter which problems are described in the novel, such as the group of drug abusers ruled by Grishan and Ober Kandalov's juntas, or Bazarbai's attempts to steal a wolf cub of Tashchainar and Akbara and to sell them, these matters arise because of the lack of normal conditions for people. These problems cause human tragedy playing with man's destiny and shaking it to different sides. Perhaps there is a reason the writer describes social backgrounds and life experiences of each his characters in detail. Lenka, Petruha, Mahach etc. wanted to live as human beings, but the society isn't still able to meet their economic and moral demands.

There is perhaps a reason that Grishans, who turn their interest and this kind of unpleasant conditions of the society into particular slogans, break spiritual war out against Avdiy telling him that they had nothing to believe.

"They have been promising to humble man welfare, wealth and happiness since old times saying god will rule the world, there is democracy, there is equality, and there is

brotherhood. There is happiness in the team, live in commune if you'd like, at the end they say that you will get to Heaven! What happened in reality? Nothing except balderdash! I will console suffering people, if you want to know. I am a shield against evil, I will lead people to non-existent God secretly" – Grishan said. (Aitmatov 2008: 154)

Who can deny the fact that there is a piece of truth in Grishan's words said with sharp sarcasm and mild irony?

Seeking for a way of granting worthy life to people by pulling them out of burning social issues is the main problem of Chingiz Aitmatov's works. Great writer, humanist, sage and philosopher Aitmatov had been seeking for answers for these questions all his creative life. At the end, turning to a myth from the Gospels in his novel "The Place of the Skull," in his literary heritage for his contemporaries, the writer left us his philosophic concept about human being. His deepest conviction is that everything depends on today's Man. The meaning of human life is to develop his spirit, this is the highest aim of all. The point of reasonable life is that you should go up the stairs which will lead you to spiritual perfect peak day by day. The hardest thing for a man is to be a human being every day. So, waiting for a day which you don't believe depends on people themselves" says the great writer. (Aitmatov 2008: 191)

People experience life's terrible ordeals differently. People like Avdiy, Bazarbai, Jesus win the ordeal with strong will; others not being able to stand the test of destiny, collapse, lose their direction of the right path, commit a crime and face a crisis mentally and spiritually. That's why, human being put question "What to do?" point-blank.

Chingiz Aitmatov is a man of letters who learned a lot from the great Russian writer F. M. Dostoevskiy and was greatly influence by him. F. M. Dostoevskiy is a talented writer who said that if there was a normal life in the society, crime would have disappeared of itself and he expressed this idea in his works. In his work named "Crime and Punishment," he said: "Crime is against abnormal social organization. That's all, nothing more, there are no other reasons." Then going on with his thought, he pointed that "...if society is arranged well, all crimes will disappear at one go as there won't be anything to protest and everybody will become the righteous in a trice". (Dostoevskiy 1973: 278) We can see these valuable thoughts in the Chingiz Aitmatov's Gospel myths in the novel "The Place of the Skull". Developing his master's idea, Chingiz Aitmatov explains the reasons why contradictions hold people away from better life and crimes happen through the words of Jesus from Nazareth as follows: "Does disagreement between people, conflict between empires related to border, conflict between haughtiness and ambition, conflict between men of great ambition and people flattering them for no reason, taking arms and fighting each other end with it? Oh, My God! – I was upset, - Why did you give intellect to these creatures if they kill themselves, if the earth turns into tomb of general disgrace?"

For the first time Ch. Aitmatov openly emphasized in the novel "The Place of the Skull" that "God of today is a man of sense." Consequently, everything in society depends on man's sense and conscience. That's why socially moral problems might not be solved until human being revolutionizes his intellect and develops it.

Great thinker puts this question to human beings to consider. Social problems and studying man's destiny are the main point of Chingiz Aitmatov's works, writer's each work is to be studied from this aspect, with today's new aesthetic view, from the position of democracy. In this article I tried to briefly share my opinion of only some of his works.

Bibliography:

A. Alimjanov , Tragedy In The Forest Cordon. Literary Newspaper 1970, the 8th of June .

Literary Newspaper 1970, the 20th of June .

Ch. Aitmatov, We Replenish The World And The World Replenish Us.(Bishkek.: Kyrgyzstan, 1988.pp.202)

Ch. Aitmatov, Volume III, Bishkek.:2008, pp 106

Look at the same book, pp 134

Joseph Mazur. Legend of The Past: Chingiz Aitmatov's prose. 1994 (University of Pittsbyrgh Press)

Duyshembiyeva A. An American View of Chingiz Aitmatov's story "Gulsarat". // The problems of linguistics, literary and art.(№ 1.(12)- 2011 pp 169-175)

Komsomolskaya Pravda (1986, 30th of luly)

Ch. Aitmatov, Volume V, (Bishkek: Biyiktik, 2008) pp 154

Ch. Aitmatov, Volume V, (Bishkek: Biyiktik, 2008) pp 191

F. M. Dostoevskiy, Crime and Punishment. (M.: 1973) pp 278

**TANZİMAT DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİNİN NEHİRLER VE
GÖLLER İLE İLGİLİ YAPTIĞI BAZI DÜZENLEMELER**

**SOME REGULATIONS MADE BY THE OTTOMANS CONCERNING THE
RIVERS AND LAKES IN THE REFORM PERIOD¹**

**НЕКОТОРЫЕ ПОПРАВКИ В РЕЕСТРЕ ОЗЁР И РЕК ОСМАНСКОЙ
ИМПЕРИИ В ПЕРИОД ТАНЗИМАТА**

Levent Küçük*

ÖZ

Osmanlılar XIV. yüzyılın başlarından itibaren batı Anadolu beyliklerinden bir takım denizci geleneklerini devralarak daha sonraki yüzyıllarda Akdeniz ve Karadeniz hâkimiyetinde kendilerine önemli avantajlar sağlayacak olan bir bilgi ve tecrübeye sahip olmuşlardır. 16. Yüzyılın başlarında ise artık bir deniz imparatorluğuna dönüşecek olan devlet sadece denizlerde değil aynı zamanda memleketin bütün nehir ve gölleri üzerinde de dönemin ekonomik faaliyetleri ve ulaşım stratejilerini uygulayacak olan düzenlemeler yapmaktan geri durmamışlardır. Ayrıca bir takım sefer lojistikleri çerçevesinde nehirler ve göller üzerinde askerî metotlara dayanan uygulamalar geliştirmişlerdir.

XVIII. Yüzyıla gelindiğinde denizcilik faaliyetlerini bir düzen altına almak politikası çerçevesinde bir bahriye kanunnamesi vücuda getiren devlet bu uygulama ile hem kaybedilen topraklarını geri alma düşüncesini hem de canlı bir ticari yaşamın ulaşım boyutu için sadece karayolu trafiğini değil aynı zamanda su yollarının potansiyelini de sisteme entegre edecektir.

Biz bu çalışmamızda Osmanlı devletinin XIX. Yüzyıl ortalarında gelişen gemi teknolojisi karşısında denizlerde büyük devletlerle mücadele gücünü yitirmesine karşın ülkenin nehirleri ve gölleri üzerinde ticari yaşamın gerektirdiği dönüşümleri gerçekleştirmek yolunda neler yaptığını açıklamaya çalışacağız. Ayrıca ülkedeki nehirlerin tarım faaliyetleri için elverişli şartlara kavuşturulmasında ve nehirlerin bahar aylarında yaratmış olduğu sel ve taşkın tehlikelerine önlem almak noktasında neler yaptığını açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Nehir, Göl, Modernleşme, Osmanlı, Tanzimat Dönemi, General Havg

ABSTRACT

From the very beginnings of 14th century, the Ottomans gained knowledge and experience during the rule of Mediterranean and Black Sea region, providing them with great advantages in the later years as they took over the mariner practices from the western Anatolian seigniors. The empire, which gained the sea rule, did not only make regulations concerning the economic activity and transportation strategy on seas but also rivers and

¹ . DOI: 10.17498/kdeniz.011

* Dr. Ardahan Üniversitesi, İBEF, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

lakes all over the empire. Moreover, military practises were developed by navigation logistics on the lakes and rivers.

Ottomans intended to resume the territories they lost and systematise not only the road traffic but also the potential benefit of sea routes by enacting marine law including the regulation of marine activities.

This study aims to highlight what kind of efforts were spent by the Ottomans to revitalise the sea trade on the rivers and lakes in spite of the marine technology used by the big powers. Also, what kind of cautions were taken by the Ottomans to stop the danger of overflows appearing in spring and their solution of finding the ways of creating favourable conditions for agricultural activities making use of the rivers will be explored.

Keywords: River, Lake, Modernization, Ottomans, Reform Era, General Havg

АННОТАЦИЯ

В начале XIV-го века османцы получили от западно-анатолийских бейликов традиции мореходства. Они начали их применять в черноморском и средиземноморском мореходстве. Овладев этим искусством они получили преимущество на морях. В начале XVI-го века Османское государство превратилось в морскую империю. В связи с этим, проводя экономическую стратегию, империя не ограничилась только морями, начала применять речные и озёрные ресурсы.

В XVIII-ом веке империя приняла закон о мореходстве и порвела политику упорядочения этой отрасли. Это должно было сопутствовать возвращению потерянных территории и кроме сухопутной, увеличить потенциал торговли морским путём и интегрировать обе эти направления.

В статье рассматриваются вопросы применения рек и озёр Османской империей для увеличения доходов от торговли и этим противостоять сильным государствам, потенциал мореходства которых увеличилось в XIX веке за счёт технологического прогресса. Кроме этого, изучены подходы и меры принятые против разливов рек и озёр весной.

Ключевые слова: река, озеро, модернизация, Османья, период танзимата, генерал Хавг.

Giriş

Modern insanın dünyayı izleme, keşfetme, genel kavramlar oluşturma ve dünyanın işleyişini analiz etme niyetleri onun rasyonel kapasitesine bağlı olarak gelişmektedir. Modern çağlar ile birlikte insanın kendini ancak dünyayı bildiği kadar bilebileceği gerçeğinden hareketle doğa ile olan ilişkisinde yeni metotlar geliştirmeye başladığı görülmektedir. Her ne kadar insanlık için sonradan tehdit oluştursa da doğayı anlamak, denetim altına almak ve insan varlığının amaçları doğrultusunda doğanın güçlerini kullanmak modern insanın en önemli özelliğidir. Bu durum batı Avrupa'da Osmanlılardan daha önce algılanmış ve uygulanmaya konmuştur. Ancak Osmanlılarda geç kaldıkları dünyayı yeniden algılama ve ona yön verme sanatını batıdan öğrendikleri yöntemle uygulamaya başlamışlardır.

Osmanlılar henüz modernleşme kavramı ile tanışmadan bu kavramın prensipleri olan akılcılık ve özgürlüğü islamın genel öğretisi içinde kabul etmişlerdi. Ancak 19. Asrın

başlangıcına değin bu düşünceden hızla bir uzaklaşma da söz konusu olmuştur. Zaten batı karşısında uğranılan kayıplarda bu uzaklaşmanın etkisiyle olmuştur. Modernizmi, Faucault ve Touraine gibi düşünürler “araşsal akılcılığın etkisiyle bilim ve teknik sayesinde dünyanın denetiminin olanaklı kılınması” olarak tanımlamışlardır.(Touraine, 1994:262) Akılcılık ve dünyanın büyüünün bozulmasıyla özdeşleştirilen modernizmi; Osmanlılar kendi geleneğinin, toplumsal örgütlenme ve dinsel inanış biçimlerinin içine kapanık modelinden kurtulmak için bir çağrı olarak ancak 19. Yüzyıl ortalarında anlamışlardır.

Osmanlı devlet adamları Ülken’in “memleketi yalnız kitap ve tarih zaviyesinden görmek onu tanımak için yeterli değildir. Muhtelif coğrafyalardaki insanlarla tabiatın karşılıklı ilişkilerinden doğan içtimai teşekkül özellikleri araştırılmadan dünyayı algılamak mümkün değildir” ifadesini şiar edinmişçesine Osmanlı ülkesinin zenginlik kaynaklarını tespit etmek, değerlendirmek ve tebea’nın kullanımına tahsis etmek için Tanzimat döneminin felsefesine ihtiyaç duymuşlardır.(Ülken, 1948:35)

Osmanlılar reform çağı diye adlandırılan 1789-1922 döneminde her ne kadar batının “hasta adam” yakıştırmasına maruz kalsalar da aynı dönemde adem-i merkezileşmeden uzaklaşarak imparatorluğı merkezileştirmeye ve savunma amaçlı bir modernleşmeye yönelmişlerdir. (Carter, 2001: 23) Bu dönemin hakim ideolojisi çerçevesinde kültürün siyasal amaçlı kullanımını gerçekleştirmek suretiyle iktidarın meşruluğunu sosyo-ekonomik düzenlemeler, sanat ve bilim yolu ile göstermek istemişlerdir.

Bu dönemde ihtiyaç duyulan reformlarda bir çeşitlilik söz konusudur. Bununla birlikte daha çok askeri karakterli olanlarda yoğunlaşma göze çarpmaktadır ki bunu da Rusya ve Avusturya karşısında onsekizinci yüzyıl başlarında uğranılan yenilgilere bağlamak daha olasıdır. Ayrıca bu dönemde batılı seyyahların Osmanlı ülkesine yaptığı gezilerde ülkenin baysındır ve mamur unsurlarının bulunmadığı yönündeki izlenimleri bulunmaktadır. mesela Mısır seyahatinde bulunanların beklentisinin düştüğünü Jale Parla Thackeray’dan naklen şöyle anlatmaktadır. “ Kahire bahçelerinde sivrisinekler, Nil’in pis suları, yıkık köprüler ve bakımsız kanallar”(Parla, 1985: 111). Bu anlatılanlar Osmanlı hükümetinden daha önce modernleşme hamlesine girişmiş olan Mehmet Ali Paşa’nın memleketinin dahi henüz Batı’nın kırsal ve kentsel kalkınmışlığına yaklaşmadığını göstermektedir.

Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra Osmanlı hükümetinin kamu yararına olan özel girişimlere imtiyaz tanıma hususunda gösterdiği ilgi ve işbirliği manevi bir birliktelik dışına çıkamamıştır. Özellikle kıyı şeritlerinde liman ve rıhtımlar inşa etme, bataklıkları kurutup üzerinde modern tesisler kurma ve kara ile su yolu ağına daha modern hale kavuşturma politikalarını ciddi ve nüfuz sahibi sermayedarlarla işbirliği kuramadığından bu ilgi sonuçsuz kalmıştır.(Yerasimos, 1974:341)

Osmanlıların modernleşme girişimlerinin benzerini 18. yüzyılda Petersburg merkezli olarak yapmaya çalışan I.Petro da modernleşme ile birlikte insanları nesne olmaktan çıkarıp özne yapmak niyetiyle reformlara girişmiştir. Petro ve ardından gelenler Petersburg şehrinin bataklıklarının kurutulması, zemininin temizlenmesi, yumuşak topraklarına payandalar yerleştirilmesi ve su kanallarının açılması türünden girişimlerle ekonomik ve toplumsal değişimin kaotik enerjilerini anlam ve güzelliğın toplumsal dayanışma ile yeni biçimlere bürünmesini sağlamışlardır.(Berman, 1994:239)

Özellikle provizyonist ekonomi modeli ile klasik dönemde başarılı görünen Osmanlı ekonomisi bu dönemde savaş kaynaklı bozulmalara maruz kalmıştır. Devalüasyonların yanı sıra tarım ve hayvancılığa dayalı üretim modellerindeki geri kalmışlık da devletin gelir gider dengesini iyice alt üst etmiştir. Buna karşın imparatorluk coğrafyasının özel

konumu“40 derece kuzey enlemleri üzerinde olması” yinede dünyanın tarım için en elverişli kuşağına sahip olması gibi artı bir özellik kazandırmaktadır. Bu katma değeri kadim medeniyetleri besleyen Fırat ve Dicle gibi iki büyük nehir sisteminden başka Tuna, Sakarya, Kızılırmak, Seyhan, Ceyhan, Menderes nehirleri ile birlikte büyük kısmı Osmanlı coğrafyasında bulunan Nil nehri üzerinden kazanmaktadır.

I. Tanzimat Dönemi Osmanlı Nehir Taşımacılığında Modernleşme Girişimleri

Tarih boyunca akarsulardan yararlanma imkanı bulan toplumlar dönemlerinin en ileri medeniyetlerini kurmuşlar, bulamayanlar ise yurtlarını terk edip göç etmek zorunda kalmışlardır. Günümüzde de su ve sulama önemini korumakta olup, su arzının giderek artan dünya nüfusunun taleplerini karşılayamaması ile suyun stratejik bir meta haline geldiğini görmekteyiz. Gelecekte su kaynaklarının kullanımı ve kalitesini etkileyecek en önemli faktör nüfus olacaktır. Dünyanın toplam nüfusu 2013 yılı itibariyle 7 milyarı aşmıştır ve 2050’de ise 9,15 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bir başka deyişle 2050 yılına geldiğinde, bugünkü dünya nüfusu, %30 oranında artmış olacaktır.

Suya olan ihtiyaç ve zaruret her yerde ve tarihin her döneminde iyi politik münasebetler halinde nehir arazisinin ve civarda ikamet edenlerin gelişmesine sebep olmuş, aksi halde ise medeniyetlerin çökmesine neden olmuştur. İnsanlar zaman ve mekana bağlı koşullar altında suya çeşitli şekillerde ihtiyaç duymaktadırlar. Gelişmiş ülkelerde su ekonomisi için uzun, itinalı ve kontrollü inkişaf faaliyetleri düzenlenerek suya dayalı sorunlar çözümlenebilmiştir.

Su meselesi sadece nakliyat ve enerji istihsalı için belirli bir objeye bağlanmaksızın geniş ölçüde hammadde durumunda olan su kantitatif, kalitatif ve biyolojik özellikleri ile günlük her türlü ihtiyacın fonksiyonlarına bağlanmaktadır. Bir akursunun çevre arazisinde meydana gelen ehemmiyetli iskan ve inkişaf ancak modern metodların yoğunlaşması ile mümkün görünmektedir. Gerçekte nehirler, taşkınlarla, sel basmalarına ve sürüntü maddesi çökelmelerine yol açmaktadır. Bazen sağlık problemlerine de neden olabilmektedir. Nehirler ıslah edilirken soysuzlaştırılmadan korunmalı ve biyolojik dengesinin tahrip edilmemesi amaçlanmalıdır. Bugün çok girift bir hale gelmiş olan su ekonomisinin iskan tekniğine ve özellikle vadinin yukarı kısımlarındaki ziraat islerine ait hususları da dikkate alması modern metotlar çerçevesinde beklenen bir durumdur.(Wittmann,1961:2-3)

Türkiye’nin yüzölçümü 78 milyon hektar (783.577 km²) olup, tarım arazileri bu alanın yaklaşık üçte biri yani 28 milyon hektar mertebesindedir. Yapılan etütlere göre ekonomik olarak sulanabilecek 8,5 milyon hektar alanın 2011 yılı sonu itibari ile toplam 5,61 milyon hektarı sulamaya açılmıştır. Bu miktarın 3,32 milyon hektarı DSİ tarafından inşa edilmiş modern sulama şebekesine sahiptir. 1,3 milyon hektarı mülga Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM) ve İl Özel İdareleri tarafından işletmeye açılmıştır. Ayrıca, yaklaşık 1 milyon hektar alanda halk sulaması yapılmaktadır. 2023 yılında ekonomik olarak sulanabilir 8,5 milyon hektar arazinin bugün itibarıyla sulanmayan 2,89 milyon hektarlık kısmının da DSİ Genel Müdürlüğü tarafından işletmeye açılması hedeflenmektedir.(DSİ Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu,2011: 27)

Ülkemizde halen, ekonomik olarak sulanabilecek 8,5 milyon hektar tarım alanının yaklaşık %66’sı sulanabilmektedir. Beslenme ihtiyacının karşılanması, sanayinin ihtiyacı olan tarımsal ürünlerin dengeli ve sürekli üretilebilmesi, tarım kesiminde çalışan nüfusun işsizlik sorununun çözülmesi ve hayat seviyesinin yükseltilmesi için geri kalan yaklaşık

2,89 milyon hektarın da sulanması ve bunun için gereken sulama tesislerinin bir an önce inşa edilmesi özel bir önem taşımaktadır.

Tanzimat dönemi ile batılılaşma serüvenine başlayan Osmanlıların bu durumunu Tanzimat fermanın formülasyonu içerisinde tanımlayan Osmanlı hükümdarı “Memleketin imarı ve halkın rahatı için hayırlı olabilecek konular üzerinde çalışmalar yapılmasını amaçlamaktayım” ifadesiyle gerçekte fermandan neler beklendiğini de ortaya koymaktadır.(BOA. HRT Belge No:144)

Osmanlı devleti Tanzimat fermanın hedefleri doğrultusunda İngiliz uzman General Hawg’ı ülkeye davet ederek kendisinden ülke toprakları üzerindeki bazı nehirlerin keşif ve muayenesine dair etraflı bir rapor istemiş ve bu uzmanın hazırlamış olduğu layihayı Londra sefaretini aracılığı ile incelemeye almıştır. Yine aynı dönemde Memalik-i Osmaniye’de bulunan akarsular üzerinde su taşkınlarını önlemek amacıyla oluşturulan değirmen çarkları ve sedlerin izalesi noktasında bir kanun layihası hazırlıkları da devletin nehirler ve göller ile ilgili olarak bir master planı hazırlığı içinde olduğunu göstermektedir.

Osmanlıların yükselme döneminden itibaren özellikle askeri amaçlar doğrultusunda nehirler üzerinde tasarrufta bulunmaları ve bunu ekonomik büyümenin bir tezahürü olarak göstermeleri devletin vizyonunu göstermesi açısından önemlidir. Daha Kanuni Sultan Süleyman döneminde İran ve kuzey Kafkas politikasına hakim olmak arzusuyla Don ve Volga nehirleri arasında yapılacak kanal ile askeri nakliye kaynaklarının daha iç kesimlere hızlı bir şekilde aktarılma istenmesi basit bir askeri hedeften ziyade öngörülen bir askeri ve ticari üstünlük stratejisinin ilk ayağını oluşturmaktadır. Yine aynı dönemde Sakarya nehrini Sapanca gölü üzerinden Marmara denizine bağlama stratejisi de ikinci deneme olarak algılanabilir. 19. Yüzyıl ortalarında Asi ve Fırat nehirleri üzerinden Akdeniz ile Basra körfezini kanal ile birbirine bağlama fikirleri bu alanda Osmanlıların ne kadar ileri görüşlü olduklarına örnek gösterilebilir. Daha sonraki dönemde Süveyş kanalı’nın açılması politikası da aynı stratejinin evrensel boyutlu olarak uygulanma istenmesine işaret etmektedir.

Tanzimat reformları ile ilgili mevcut yaklaşım modellerinde metodolojik sorunlar olduğunu söyleyen Abou-El-Haj sadece 19. Yüzyıl reform anlayışı ve batı kaynaklı Osmanlı değişiminin hiçbir altyapı hazırlığı geçirmeden top yekun bir değişime uğramasını olanaklı görmemektedir.(El-Haj,2000:110) Bunu destekleyen görüşler çok fazla olmasa da Tanzimat ile birlikte Osmanlı toplumunda geleneksel yapıyı değiştirmeyi amaçlayan ve de mevcut durumdan daha iyi şartlara sahip bir toplum meydana getirme isteğinde olan bir aydın ve bürokrat kadrosunun bulunması bu iddiayı destekler mahiyettedir.

Osmanlı bürokrat ve devlet adamlarının ülkenin bayındır hale getirilmesi, ülke zenginlik kaynaklarının rasyonel bir şekilde kullanılması gibi konularda fikirler üretmeleri ve bu fikirleri uygulamaya koymaları unutulmaya yüz tutmuş bir anlayışın tekrar hakim olduğunu göstermektedir. Bu konuda ilk girişimlerden sayılabilecek bir uygulama 1848 tarihinde Kızılırmak nehri üzerinde taşımacılık, sulama ve bitki örtüsünün korunmasını sağlayacak bir proje bir Osmanlı maden müdürü tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu projede henüz Osmanlı devleti için erken sayılabilecek bir zamanda yap işlet devret modelinin önerilmiş olması da ayrıca dikkat çeken bir husustur.(Önal ve Doğan,2011:10)

Yine bu duruma benzer yaklaşımların daha erken dönemlerden itibaren hem askeri gayelerle hem ekonomik gayelerle yapıldığını görmekteyiz. Nehirler üzerinde köprü yapımı ve nehirlerin keşifleri ile ilgili detaylı raporlar hazırlanması faaliyetlerinden devletin sadece modernleşme kaygısı gütmekten mevcut kaynaklarını rasyonelleştirmek için nasıl bir yol

izlediğini anlayabilmekteyiz. Özellikle köprü yapımı ve onarımı ile birlikte kamusal fayda için devletin coğrafi yapının elverdiği değişikliklere başvurduğunu görmekteyiz.(Çulpan, 1975:105)

Bu düzenlemelerin yanı sıra daha Kanuni döneminden itibaren Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde taşımacılığı geliştirmek için Birecik’de gemi yapım işine büyük bir önem verildiği ve özel gemi yapım ustalarının görevlendirildiğini bu dönem belgelerinden anlamaktayız. Ayrıca 19. Yüzyılda İngilizlerin bu iki nehir üzerinde iki adet buharlı gemi inşa ederek hem bölgenin ekonomisini ele geçirmek niyetinde olduklarını hem de Hindistan yoluna alternatif güzergah bulma arzusunda olduklarını gösteren fizibilite çalışmaları Osmanlı coğrafyasında nehirlerin ekonomik potansiyellerinden yararlanma düzeyini göstermesi açısından önemlidir. Tanzimat döneminde Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki ekonomik katma değere sahip olmak isteyen yabancıların buharlı gemi şirketleri kurmaları da ticaretin boyutları hakkında bir fikir verecektir. Osmanlı Devletinin güney eyaletlerinin (Halep, Rakka, Musul, Adana vb) Bağdat ve Basra’ya götürdükleri kervan yükleri Fırat ve Dicle üzerindeki iç su taşımacılığı ile gerçekleşmektedir. Bu ve benzeri nehir taşımacılıkları dönemin diğer taşımacılık çeşitlerine nazaran daha ucuza mal olmakta ve daha güvenli bir şekilde yürütülebilmektedir.

Osmanlı coğrafyasının olanak vermeyişi nedeniyle nehir taşımacılığı çok yaygın olmasa da bazı nehirlerin ekonomik bütünlük sağlayan rolleri onlar üzerinde sınırlı da olsa bir ekonomik faaliyetin yürütülmesine imkan tanımıştır. Fırat ve Dicle nehirleri Birecik-Bağdat ve Basra arasında böyle bir iç su yolu güzergahı kurulmasına uygun konumda bulunmaktadır. Benzer bir şekilde Balkanların üç ünlü nehri Tunca, Meriç ve Arda üzerinde yapılan taşımacılık faaliyeti ve bu nehirler üzerinde kurulan köprüler ile Osmanlı Devletinin mekan organizasyonunun ekonomik gereklerini bir şekilde gerçekleştirdiğini bize göstermektedir.

Osmanlı devletinin denizlere olan ilgisi elde edilen denizler ötesi ülkelerin korunması düşüncesinin yanı sıra Venedik, Dubrovnik, Marsilya, Cenova ve Fransa gibi devletlerle ticaret yapmak, hakimiyeti altına aldığı denizler de güvenliği tesis etmek düşüncesiyle başlamıştır. Bu gerekçelerle kuvvetli bir donanma vücuda getirilmiştir. Denizler ile irtibatı olan uzak Osmanlı memleketleri ile olan haberleşme ve idari düzenin gerektirdiği emirler Osmanlı devletini gemicilik sektöründe ciddi girişimlere yöneltmiştir. Osmanlılar denizcilik ve nehir işletmeciliği faaliyetlerini haberleşme ve ulaşım politikalarına duyduğu gereksinim çerçevesinde düzenlemek durumuna da kalmıştır.

Osmanlı ülkesinin kara yolu ağı üzerindeki menziller ve derbentler haricinde kalan ve kara yolu ile nehirlerin kesiştiği bölgelerde eğer coğrafya köprü yapımına elverişli değilse devlet eliyle ya da vakıflar bünyesinde kayık işletmeciliği yapılmak suretiyle hem ticari yaşamın hem Kamu düzeninin işleyişine teknik destek sağlanmaktadır. (Halaçoğlu,2002:140)

Osmanlılar nehir gemiciliği terimini denizlerde dolanan gemilerde çalışan kimseleri belirleyen bir terim olarak kullanmamaktadırlar. Ancak yinede su ile ilgili olarak nehir ve ırmakların köprü yapımına elverişli olmayan tehlikeli geçiş noktalarında kayık ile geçişi sağlayan kimseleri anlatmak için de bu terime başvurumaktadırlar. Osmanlı imparatorluğunda nehirlerden geçişler üç farklı şekilde yapılmaktadır. Birinci olarak devrin önde gelen devlet adamları tarafından vakfedilmiş kayıklar aracılığıyla halkın parasız geçişinin sağlanması, ikinci olarak bazı yerlerde sancakbeyi ve diğer memurlar için bir çeşit gelir temin etmek amacıyla halkın ücretli olarak geçişinin sağlanması ve üçüncü olarak da Fırat ve tuna gibi büyük nehir donanmaları ile halkın ve eşyaların nakliyatının yapılmasını

söyleyebiliriz. Başlangıçta ilk örnek modele daha çok tesadüf edilmekle birlikte zamanla devletin coğrafi olarak büyümesi ve nüfusun artışı paralelinde vakıf olan gemilerle nehirlerden karşıya geçiş isı trafiğın de sıkışık bir hal alması nedeniyle bazı kişilere ihale edilmek suretiyle bir ticari üniteye dönüştürülmüştür.(Orhonlu,1984:105)

Anadolu'daki kırsal ve kentsel yerleşmelerden Osmanlı imparatorluğunun bu yerleşme politikasını da bir plan dahilinde yürüttüğüne anlamaktayız. Anadolu'da yoğun bir kentleşme düzeyinin Gediz - Menderes vadisi Kızılırmak - Yeşilirmak vadisi ve Fırat - Dicle nehirlerinin etrafında bulunuyor olması ve bu akarsuların etrafında irili ufaklı kentlerin kurulmuş olması Osmanlı mekan organizasyonunun pratik hedeflerine işaret etmektedir.(Faroqhi, 1993:14) İster nehirlerin yerel ölçekli ulaşım potansiyelinden faydalanma ister tarımda sulama tekniğinden ve ister çevrelerinde yerleşim yoğunluğunu artırmak gayesi Osmanlı yöneticilerinin yerleşme olgusuna nehirleri dahil ederek kendine has bir çözüm modeli geliştirdiklerine bizi inandırmaktadır.

Tanzimat ile birlikte Osmanlı yönetiminin merkezci eğilimleri özellikle kara, deniz ve demiryolu ağlarını faal ve rasyonel bir biçimde kullanma isteğine yöneltecek, ancak bu ulaşım modellerinin birbirlerini tamamlamaları için alınan tedbirler istenen sonuçlara ulaşamamış görünmektedir. Bunun gerekçelerini ulaşım şebekesindeki bütünleşme eksikliğine ve geleneksel kurumların tam anlamıyla reforme edilemeyeşine bağlamak olası görünmektedir.

Bununla birlikte zikretmemiz gereken bir husus da Osmanlı devletinin geleneksel ulaşım sistemi içerisinde kırsal ve kentsel alanlar arasındaki bağlantıyı daha çok yerleşmelerin fiziki dokusundan dolayı büyük ölçüde organik enerjiye dayalı olarak yürütmesi söz konusudur. Kara yolu trafiğında de nehirler üzerinde gerçekleşen faaliyetlerde de gelişmiş taşıma araçları kullanımı zahmetli ve pahalı olduğundan henüz yaygın görünmemektedir.(Ortaylı, 2007:325)

Osmanlı ulaşım sistemi ile entegre bir şekilde işleyen ticari tarım faaliyetleri su yoluyla kolayca ulaşılabilen bölgelerde mesela Tuna havzasında, Bulgaristan'ın bazı nehir vadilerinde, Makedonya kıyı şeridinde ve Anadolu'nun Ege bölümündeki nehir sistemleri etrafında gelişmişlerdir. (Quataert, 2002: 198). Bu durum nakliye sürelerini, maliyetlerini ve güvenlik meselelerini hesaba katmak durumunda olan devletin henüz teknolojik devrim gerçekleşmeden önce ticari tarımı geliştirmek için uyguladığı metotlardan sayılmaktadır. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin buhar gücü ile işleyen gemi ve vapur taşımacılığını nehirlerde uygulamadan önce nehirlerin akış yönü ve debilerini hesaba katarak tek yönlü bir ulaşım ağı kurmaya çalıştığını da söylemek mümkündür.

Nehir ulaşımı konusunda bütün Osmanlı coğrafyası içerisinde Fırat ve Dicle nehirleri haricinde Nil ve biraz da Tuna nehirleri su seviyesi, akış düzeni ve güvertesiz gemi geçişine elverişlilik özelliklerine sahip görünümüyle bir ticari potansiyel arz etmektedir. Fırat nehri üzerindeki trafik bazı aşiretler tarafından tehdit edilmekte olduğundan devlet için sıkıntı yaratmaktadır. Tuna nehri üzerinde ki ticari taşıma faaliyeti ise bazı doğal engeller nedeniyle sadece belli bir bölümünde gerçekleştiriliyordu. Nil nehri ise imparatorluğun belki de nehir taşımacılığı için en uygun özellikler taşıyan nehri olması ve bu taşıma türünün ucuz olması nedeniyle diğer taşıma türlerinden daha fazla tercih edilmesi özellikleri ile Mısır coğrafyasının ana ticaret arteri özelliğini göstermektedir. (İnalçık, 2000:610)

Gediz ve Menderes nehirlerinin fiziki yapısı, su taşkınları ve taşkınların tarıma verdiği zararlardan kurtulmak için İngiliz konsoloslarının öneri raporları çerçevesinde bir proje

hazırlanmıştır. Bu projede Menderes Nehrinin ulaşımına açılması ve etrafındaki bataklıkların kurutulması dile getirilmekle birlikte aslında Avrupalı devletlerin ama özellikle İngiltere'nin ticari çıkarlarına vurgu yapılmaktadır. Ege bölgesinde topraklar çok verimlidir ve yetişen ürünler sanayi için hammadde niteliğindedir. Hayvancılık da oldukça önemlidir ve dokuma sanayii için yün, tiftik; deri sanayii için ham deri bol miktarda sağlanabilmektedir. Bu ekonomik artı değerler dönemin ulaşım teknolojisi çerçevesinde kara yolu üzerinden gerçekleştirilmektedir. Kervanlarla yapılan taşıma hem zor, hem de masraflı olmaktadır. Bu nedenle bölgedeki nehirlerin taşıma potansiyelinden faydalanmak üretim ve pazarlama maliyetlerinde ciddi kazançlar sağlayacaktır. Ayrıca kara taşımacılığının çok fazla ürün kaybına yol açışı da böyle bir projenin gerekliliğini ortaya koymaktadır.(Çelik, 2005:115)

Nehirler daha çok enerji istihali politikaları çerçevesinde kıymetlendirilse de sulama ve nakliyat faaliyetleri de önemli bir potansiyel arz etmektedir. 19. Asırda su yollarının ıslahı meselesine Fargue ve Girandon isimli iki Fransız mühendis önemli katkılarda bulunmuşlardır. İleri sürdükleri fikirler Avrupa'da nehirlerin ıslahı problemlerinde temel taşı vazifesi görmektedir. Fargue'nin nehir ıslahı üzerine geliştirmiş olduğu bir takım kanunlar bulunmaktadır. Bu kanunları, dirseklerde oyuntu ve yığıntıların mevkiilerini tespit eden kaymalar kanunu, azami oyulma derinliğini dirsek yarıçapına bağlayan derinlik kanunu, enine kesitlerdeki oyulmaların yerlerini belirleyen ve bir menderesin vasati eğriliğini tabii olarak vasati derinliği olarak belirleyen aç kanunu ve son olarak da mecranın stabilitesini temin için yatak genişliği ve dirsek uzunluğu arasındaki optimum orantıyı veren açılma kanunu olarak sıralayabiliriz.(İnalçık, 2000: 610)

Bu kanunlar tatbik edilerek bir akursunun orta yatağındaki denge şekilleri uygun tarzda seçilerek akarsu dirseğinin dış kenarı ile iç kenarının yarıçapları ile oynanarak iki oyulmayı birbirine bitişirmek böylece aradaki topuğun uzunluk irtifamı ve dolayısıyla mecrasıyla yapılacak kazı işlerini azaltmak imkan dahilinde olmaktadır.

Fargue'nin ortaya koyduğu fikirler bütün nehirler üzerindeki problemleri çözme kabiliyetini haiz bulunmamaktadır. Özellikle bu kanunların su derinliğinin belli bir durumu yani belli bir debi için geçerli olduğu tezinden hareketle nehrin yıl içindeki taşıdığı suyun birbirinden farklı oluşu nedeniyle bu kanunların her nehir için tatbik edilmesi güç görünmektedir.

Üzerinde ağır trafiğin yer aldığı veya en ufak yatak değişimine müsait olmayan gayet zengin arazilerden geçen nehirlerde ıslah faaliyetleri oldukça masraf gerektirmektedir. Bu nedenle bu metotların gelişmiş ülkelere nazaran gelişmekte olan ülkeler için önemli bir külfet teşkil edeceği ayrıca çok daha geniş ve ıslahı güç olan nehirlere sahip olan ülkeler için uygun sonuçlar vermeyeceği aşikar görünmektedir.

Osmanlı imparatorluğunda kayık ile gerçekleştirilen taşımacılık sadece İstanbul ve çevresinde değil ülke coğrafyasının farklı noktalarındaki nehirlerin potansiyel özelliklerine bağlı olarak geniş bir görünüm arz etmektedir. Her ne kadar modern bir taşımacılık örneği sayılmasa da kayık ile yapılan taşımacılığa bir örnek olması bakımından balkanların önemli nehirlerinden Meriç ve tunca nehirleri üzerinde yüzdürülen sal adı verilen kayık türleri ile İstanbul'a önemli bir ölçekte mal akışımını sağlanmasını söyleyebiliriz. Bu ticari ürünlerin İnöz limanına indirildiğini hatta getirilen eşyaların yüklenmesi ve tanzimi işlerini yürütmek üzere salcılar kethüdalığı kurulması da bu faaliyetin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir.

Ayrıca Osmanlı coğrafyasında kayık ve kayıkçıların sadece normal ulaşım faaliyetlerinde değil hayatın diğer kısımlarında da önemli bir yer teşkil ettiklerini

görüyoruz. Yangınlarda tulumbarları taşıma, gerektiğinde asker nakliyatında ve bazen de ev, kir gezileri şeklinde sosyal hayatın diğer formlarında yer almaları suretiyle önemli bir misyon üstlendiklerini görmekteyiz. Avrupa da deniz ve denizcilik faaliyetlerinin Osmanlılardan çok daha önce tekamül devresini gerçekleştirdiklerini 1770-1790 tarihlerinde buhar gücü ile çalışan vapur inşa etmeleri ile 1807 tarihinde ise Hudson nehri üzerinde sürekli buhar gücüyle çalışan tekne inşa etmelerinden anlamaktayız. Bununla birlikte bu türdeki gemilerin Osmanlı ülkesine girişleri Fransa ve İngiltere'nin bölgedeki ticari hedefleri doğrultusunda gerçekleşmiştir.(Ertuğ, 2001:235)

Deniz taşımacılığında kullanılan bütün vasıtalara daha çok büyük gemiler için kullanılsa da en genel anlamıyla sefine denilmektedir. Daha çok küçük deniz vasıtalarını ifade eden kayık kelimesi bütün dönemlerde kullanılan ve çok genel anlamı olan kaymak'dan türeme Türkçe bir kelime olduğu bilinmektedir. Kayık kelimesinin genel anlamıyla pereme ve piyadeleri de içerdiği ancak dönemlerine göre sıradan kayıklardan küçük farklarla ayrılmaları nedeniyle bu ismi aldığını söyleyebiliriz. Pereme, piyade ve sandal gibi farklı isimlendirmeleri kullansak bile bütün küçük kürekli vasıtalar için bu kavramı kullanmak anlam karışıklığını gidermek açısından zaruridir.

Kayık yapımı ve onarımı ile ilgili olarak kayık yapıcı, kürek yapıcı ve kalafatçılar olmak üzere üç esnaf teşekkülü meydana getirilmesi ve bunların görev tanımları dışında bir üretim faaliyeti gerçekleştirilmemeleri bu esnaf grubunun teknik özelliğinden kaynaklanmaktadır.

İçsu yollarının taşıma kolaylığı ve ucuzluğu nedeniyle bir ulaşım türü olarak kullanılması son zamanlarda birçok ülkede önem kazanmıştır. Ülkemizde mevcut göl ve nehirler Van gölü haricinde taşıma faaliyetlerinde yaygın olarak kullanılmamaktadır. Bazı nehirlerin ıslah edilip içsu taşımacılığında kullanılması ve böylece ülke taşıma hizmetlerine bir katkıda bulunulması amacıyla nehir ve göller üzerindeki navigasyon olanaklarının araştırılması ve etütlerinin yapılması gerekmektedir.(Erden,1978:2) Bu faaliyetler Tanzimat Fermanında vurgulanan ülkenin imarı ve bayındır hale getirilmesi anlayışına uygun bir girişim görünmektedir.

II. Nehirlerin Islahı ve Amaçlar

Hidrolojinin geniş bir kolu olan potamoloji akarsu bilimi demektir. Bu bilim içinde karalardaki akarsular ve bunların çeşitli özellikleri ve etkileri incelenir. Akarsu biliminde akarsuların rejimi sulama ve ulaştırmaya yarama derecelerinin incelenmesi, enerji sağlama imkânları ve akarsu sürüntüleri incelenmektedir. (İzbrak,1978:7)

Nehir ekosistemleri canlı ve cansız varlıklardan oluşan, akis miktarına, içinden geçtiği kanal özelliklerine göre değişiklik gösteren çeşitli bitki ve hayvanın yaşam döngüsü içinde önemli yer tutan dinamik sistemlerdir. Bir nehrin ekosistemini suyun akis hızı su derinliği bulunduğu yer ve orada yaşayan canlı çeşitliliği belirlemektedir. Bununla birlikte nehirler kuraklık gibi doğal veya baraj yapımı gibi yapay etkilerle akis değişikliklerine maruz kalmaktadırlar. Genellikle akıştaki büyük orandaki değişiklikler nehrin büyük oranda değişimine neden olmaktadır. Baraj yapımı, su alımı gibi yapay etkiler veya aşırı ağaç kesimi, arazi kullanımının değiştirilmesi gibi havzadaki faaliyetler direkt olarak nehir akışını etkilemektedir. Akarsulardaki değişimlerin sonuçları önlenemezken bu sonuçlar yönetilebilmekte ve böylece olumsuz etkiler belli sınırlar içinde kalabilmektedir.

Bunun yanı sıra çevresel akış olarak bilinen konunun da göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Çevresel akış geniş olarak arzu edilen veya amaçlanan nehir durumuna

ulaşmak için nehir yatağına bırakılan veya nehir yatağında olması arzulanın akış olarak tanımlanmaktadır. (Okumuş, 2011: 11)

Çevresel akışın amacı akış rejiminin miktar ve kalite bakımından yeterli oranda olmasını sağlamak ve nehirlerin ve diğer sucul ekosistemlerin sağlığının sürdürülebilmesini sağlamaktır. Bir nehirde sürdürülmesi planlanan sağlık derecesi, sosyal algılar çerçevesinde ülkeden ülkeye bölgeden bölgeye farklılıklar göstermektedir. Çevresel akış yönetimi sağlanan nehir sisteminin değerlerinin bir parçasıdır. Bu değerler çevresel, ekonomik ve sosyal beklentiler ile su kullanımı arasındaki dengeyi kuracak kararları tanımlamaktadır. Dolayısıyla çevresel akış programı yalnızca tek amaç olarak ekolojik kazanımları içermemektedir. Bu program aynı zamanda su paylaşımında yeterli ekolojik su ihtiyacı ve hidroelektrik enerji, sulama, içme suyu ve rekreasyon gibi diğer su kullanımları arasında bir denge kurmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle çevresel akış belirlenirken bir çok kararın da dikkate alınması, çevresel, ekonomik, sosyal, kültürel değerlerin bütünüyle bir arada düşünülmesi gerekmektedir. (Okumuş, 2011: 15)

Akarsuların pek çoğu taşkınlar ile karşı karşıyadır. Taşkınların zararlarından korunmak için taşkın büyüklüklerinin (debi, hız, su derinliği) önceden bilinmesi gereklidir. Bu nedenle pek çok araştırmacı taşkın büyüklüklerini belirlemek için çeşitli metodlar geliştirmişlerdir. Bunlar hidrolojik ve hidrolik metodlar olarak sınıflandırılmıştır. Hidrolojik metod sadece süreklilik denkleminin çözümüne dayanırken, hidrolik metod hem süreklilik hem de momentum denkleminin çözümüne dayanmaktadır. Mesela hidrolik metod türlerinden birisi olan difüzyon metodu ile dikdörtgen ve üçgen enkesitli akarsularda taşkınların önlenmesi gerçekleştirilebilmektedir. Bu yöntemde akarsu yatağı eğimi, yatak sevi ve ters eğimi ve yatak taban genişliği tespit edilerek taşkınlara etkileri hesaplanabilmektedir. (Çimen,1995:13)

Nehirlerin ıslah amaçlı düzenlenmeleri ile, taşkın zararlarının önlenmesi yada azaltılması, suyun enerjisinden yararlanılması, yeni tarım ve yerleşim alanları kazanılması, sulama ve kurutma şartlarının düzeltilmesi, ulaşım amaçlı kullanılması, diğer su yapılarının güvenliğinin sağlanması, yer altı su seviyesinin düzenlenmesi, akarsuyun kendi kendisini temizlemesinin sağlanması, buz yığılmalarının önlenmesi, akarsuyun doğa ile uyumunun sağlanması gibi hedefler bulunmaktadır. Devletin bu pratik önlemlerinin tatbik edilmekte olduğunu Nemçe elçisinin Bosna vilayetinin Globoski köyünden geçen Bizan nehrinin akış güzergahındaki bölgelerde yapılan yapay bendlerin Nemçe coğrafyası köylülerinin mahsullerine zarar vermekte olduğuna ilişkin şikayeti ve bu şikayet üzerine alınan tedbirler ile görmek mümkündür.(BOA. HAT. 437/22087)

Akarsuların düzenlenme güzergâhlarının seçimi yapılırken akarsuyun vadinin en düşük kotlu noktalarını takip ettiği hususu göz ardı edilmemelidir. Bu doğal özellik düzenleme çalışmalarında dikkate alınmalıdır. Yeni güzergâh mevcut akarsu yatağına olabildiğince uymalıdır. Sürüntü maddesi debisi küçük ve büyük debilerde sağlanmalıdır. Uzun ve düz yatak kesimlerinden kaçınılmalıdır. Güzergâh seçiminde kabul edilebilir en büyük eğrilik yarıçapının belirlenmesi önemlidir. Kıvrımlarda bulunan teğetler arası en küçük açı 50° olmalıdır.(Erdoğan, 1993: 30)

Tanzimat dönemi devlet adamlarının geliştirmekte oldukları ekonomik politikalar etkili bir idare için mali kaynakların kıtlığı ve noksanlığını aşmanın yolunun yapılabilecek ve yapılamayacak olanların bir ölçüsünü gerçekleştirmekten geçiyordu. Buna göre öncelikli alanları ıslah etme, gelirleri artırıcı tedbirler alma devletin ana reform politikasını oluşturmaktadır.(Findley, 1994:141) Devlet, bu kaynak kıtlığını çeşitli nezaretlerin bütçelerini ortak yatırımlara dönüştürerek aşmak yolunu izlemiştir.

Osmanlı devletinin 19. Yüzyılda modernleşme girişimleri çerçevesinde vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa tarafından “Anadolu’nun Bayındırlık işlerine ilişkin” bir layiha hazırlandığını görüyoruz. Bu raporda günün koşullarına göre ulaşım altyapısı ile buna bağlı olarak gelişip bir ağ oluşturacak bir bayındırlık hizmet ve yatırımlarının planlandığını, güzergâh saptamasının yapıldığını ve maliyet hesaplarına ilişkin ayrıntılı bir bütçe hazırlandığını görmekteyiz.(Dinçer, 1968-1971: 157-162)

Benzer bir uygulamanın 1855 yılında İngiliz askeri mühendis General Hawg tarafından Osmanlı ülkesindeki nehirlerin ıslah edilmesi hakkındaki raporu ile gerçekleştirilmiştir. Bu raporda Osmanlı ülkesinin sahip olduğu su kaynaklarının nasıl değerlendirileceğine ilişkin somut öneriler bulunmaktadır. (BOA, HR. TO. Dosya No:146/39)

Osmanlı hükümeti 19. Yüzyılda mülkiye memurlarına vermiş olduğu görev ve sorumluluklara nehirlerin seviyelendirilmesi ve temizlenmesi işini de eklemiştir. Bu amaçlar doğrultusunda 17 Ekim 1855 tarihinde hükümdara sunulan bir arzda nehirlerin temizlenmesi, seviyesinin uygun hale getirilmesi ve gerekli olan şeylerin keşfi ve tahkiki için Paris’ten getirilen iki mühendisin öncelikle Kızılırmak nehri üzerinde çalışmalarda bulunmaları için izin istenmiştir. Hükümdara sunulan arzda kullanılan “*kızılıрмаğın seyr-ü sefaine ve nakl-i zehair ve saireye elverecek vechiyle tanzimi*” ifadesi doğrultusunda iki mühendis ile birlikte Harbiye Nezareti ve Tersane-i amireden birkaç nefer görevlendirilmiştir. Onlardan Kızılırmak nehrinin tesviyesi, temizlenmesi, keşfi, muayenesi ile haritasının çıkarılmasının yanı sıra masraf defteri tutularak maliyetinin ortaya çıkarılması talep edilmiştir.(BOA. I. MVL. 358/15694) Kızılırmak nehrinin seyr-ü sefain ve nakl-i zehair için taşıdığı öneme binaen Meclis-i Ali-i Tanzimat tarafından düzenlenen bir arz belgesinde bu nehrin keşif ve muayenesi için Fransa’dan Mosyö Retber davet edilmiş ancak onun gecikmesi neticesinde yerine Mısır’dan getirilen iki su mühendisinin bu işle görevlendirilmesi istenmiştir. Yanlarına Baş Mimar İsmail Bey de dahil edilmiş ve önce Bolu sancağındaki Milan deresinin temizlenmesi ve ardından Kızılırmak nehrinin hem ulaşımında hem de zahire taşınmasında kullanılabilmesi için bir proje geliştirmeleri istenmiştir. Bu görev için her birine 5000 kuruş harcırah ve her yıl için 1135 kuruşluk maaş tahsisatı yapılmıştır. (BOA. I. MVL.374/16420)

Osmanlı hükümetinin Nafia Nezaretinin görev alanına giren konularda tedbirler alma hususunda hevesli olduğunu ve bu amaçla çeşitli uzmanlardan yararlanma yoluna gittiğini görmekteyiz. Bu uygulamalara örnek olacak bir girişim Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa tarafından başlatılmıştır. Hasan Fehmi Paşa başkanlığındaki Nafia Nezareti tarafından oluşturulan komisyonun ülkenin imar ve geleceğine ilişkin görüşü aslında üzerinde dikkatli bir şekilde tartışılacak mahiyettedir. “*Devlet yönetiminin omurgasını oluşturan maliyemizin düzeltilmesi işiyle birlikte, sağlanacak üretim artışıyla da dengelenerek, Devletin içinde bulunduğu mali darlıktan kurtarılmasını sağlayacak önlem ve araçlar, ne vergilerin artırılması ve ne de borçlanma gibi uygulanması olanaksız koşullarda aranmamalıdır. Kamu mülkü ve maliyesini korumak temelinde, devlet gelirlerini artırarak, hazineye cidden hizmet edecek ve hatta eğitim ve bilim alanında, istendik düzeyde bir gelişme ve genişleme de sağlayacak olan Bayındırlık işlerinde araştırma ve geliştirme çalışmalarına girişmek zorunluluğu bir gerçektir. Bu durumun devletçe de kesinlikle bilindiğini düşünerek, bu konuda daha çok açıklama yapılmasına gerek görülmemiştir.*” Bu düşünceler dahi Osmanlı yönetiminin yol, demiryolu, nehir yollarının hazırlanması, limanların derinleştirilmesi, bataklıkların kurutulması gibi bir takım öncelikli çalışmalarının teknik planlamalar dâhilinde yapılmadığı gerçeğini gözler önüne sermektedir. (Engelhardt, 1999:468) Osmanlı

hükümetinin servet kaynaklarından istifade etme anlayışını ihmal etmiş olduğunu bu yetersizliklerinden anlamak mümkündür.

Batılılar Osmanlı coğrafyasını tanımlarken “ Dört göle, bir yığın koy ve körfeze, üretimde bulunmaya ve pazarlamaya teşvik eden ve dört bir yanını çevreleyen altı denize sahip” ifadelerini kullanmışlardır.(Ubcini, 1977:332) Ancak bu varlıkların değerlendirilmeyişi sebebiyle Osmanlı devletini eleştirmişlerdir. Geniş ırmakların ve büyük nehirlerin akıntıları boyunca mahsulleri taşımak ve denizlere, limanlara ulaştırmak konusunda Osmanlı yönetiminin irade ve teknik bilgi yoksunluğuna vurgu yapmışlardır. Osmanlı ülkesi Kızılırmak ve Yeşilirmak nehirlerinin suladığı vadilere, Ege denizine akan Gediz, Bakırçay ve Menderes nehirleri gibi zengin su kaynaklarına sahip olmasına rağmen bu vadilerde tarımsal üretim neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu coğrafya adeta toprağın zenginliği ile terk edilmişliği arasında bir zıtlığı gözler önüne sermektedir. İhmalkârlık ve teknik yetersizlik tarımsal gelişme ve verim için en uygun olanaklara sahip olan Osmanlı devletini kendi toprağının zenginliklerini kullanarak yararlanmak düşüncesinden uzaklaştırmıştır. Osmanlı yönetimi Tanzimat’la birlikte bir ülkenin maddi refahı için ana unsurun kara ve deniz ulaşımının iyileştirilmesi olduğunu öğrenerek ve bu yönde düzenlemelere girişecektir. Tanzimat hükümeti milli zenginliğin eski kaynaklarını yeniden canlandırmak için tarımın kalkındırılması gerektiğini anlayacak ve bunu en acil zamanda uygulamaya koyma kararlılığını gösterecektir.

Tanzimat reformlarının uygulanma politikası çerçevesinde Anadolu’nun tarımsal faaliyet için elverişli bölümlerinde su kaynaklarının kontrolü ve tarım arazilerine verdiği zararların engellenmesi ve ülke ekonomisine rasyonel katkısının hesaplanabilmesi için kamu görevlilerinin insiyatif aldıkları gözlenmektedir. Kütahya vilayeti dahilinde yer alan Simav gölü ve Balat nehirlerinin keşif ve muayenesi için görevlendirilen Salih Efendi bu göl ve nehrin sed ve bendlerinin tamir edilmesi ve tarım arazilerine zarar veren taşkınlarının engellenmesi için gerekli olan masrafın 48.147.5 kuruş tutarında olacağını hükümete bildirerek eğer kendisine bu konuda yetki verilirse bu işi çözebileceğini ve ileride devletin daha büyük bir harcamadan kurtulabileceğini bildirmiştir.(BOA. KK. 710/005) Aynı şekilde Mihaliç(Karacabey) ovasının da Apolyont (Ulubat) gölü ve çevresindeki nehirlerin taşmaları neticesinde sular altında kaldığını ve büyük miktarda tarım ürününün ziyan olduğunu bölge halkı dilekçelerinde belirtmişlerdir. Salih efendinin bu bölge içinde bir rapor hazırlaması ve mühendislerle birlikte yerel fiyatlar çerçevesinde bir maliyet tablosu çıkarması ricasında bulunulmuştur.

Bununla birlikte Osmanlıların nehirlerin ıslahı ve üzerlerinde taşımacılık faaliyetlerini gerçekleştirmek gayesiyle batının teknik bilgi ve teknolojik yeterliliklerinden faydalanma yolunda girişimler de bulunmasının bazı teknik sorunları bulunmaktadır. Özellikle Avrupa’da inşa edilen nehir taşımacılığına elverişli vapurların Osmanlı coğrafyasının nehirlerinde iklim farklılığı, düzensiz akış rejimi ve yatak yapısı elverişsizliği gibi nedenlerle pek de amaca hizmet eden durumu söz konusu değildir. Ancak yine de Osmanlılar buharlı gemileri nehir taşımacılığında kullanmak noktasında reformist devlet adamları ve yöneticilerin gayretleriyle büyük bir çaba içerisinde bulunmaktadırlar.(Ekinci, 2005. 186) Batı teknik ve uygulamalarını Menderes nehri üzerinde uygulamak için şirket kurulması ve gemi işletilmesi hakkının bu şirkete verilmesi hususlarını içeren bir çalışma yapıldığını yapılan yazışmalardan görebilmek mümkündür. (BOA, Y.EE; 53/15)

Nehir ıslah çalışmalarında hükümetin almak istediği önlemler sadece tarımsal alanlara verilen zararları engellemek için değil aynı zamanda köprüler ve kamu yollarının tahrip olmasına da engel olmak içindi. Edirne vilayeti çevresinde bulunan Meriç, Tunca ve Arda

nehirlerinin Arda nehri üzerindeki Yeniköprü ve Şimendifer köprüsüne zarar vermesine engel olmak için Edirne valiliği fenni mühendislerle konu ile ilgili rapor ve haritalar hazırlamıştır. Bu rapor doğrultusunda Osmanlı hükümetini uyararak yardım isteğinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti 11 Ekim 1891 tarihinde Sadrazam Ahmet Cevat Bey başkanlığında toplanarak 1.149.000 kuruşluk meblağ Edirne valiliği bütçesine havale edilmiştir. (BOA. I. MMS. 125/5373)

Osmanlı Devleti ülkenin ulaşım imkanlarını geliştirmek noktasında nehir ve dereler üzerinde köprüler kurma politikasını vilayet idarelerinin kendi olanakları ile çözemesi durumunda merkezi hazine bütçesinden karşılama yoluna gitmiştir. Mesela Çıldır valisinin göndermiş olduğu bir yazıda eyaletinin Livane kazasına bağlı Murgul nahiyesi dahilinde bulunan Nehri kebir üzerinde bulunan köprüünün tamir masrafının 72.000 kuruş tutarındaki meblağının devlet tarafından karşılandığı ancak köprü burçlarının yapımı için gerekli olan 15. 000 kuruş tutarındaki meblağın Kars ile Artvin livaları arasındaki köylülerden 40'ar pare tevzi edilerek köprüünün tamamlanabilmesi için hükümetten izin istemiştir.(BOA. I.MVL. 113/2692) Bu duruma Meclis-i Vala'dan izin alınması sonrası müsaade verilmiştir.

Osmanlı devleti 19. Yüzyılın teknolojik olanakları çerçevesinde nehir ve derelerinin tarım arazilerine vermiş olduğu zararları ortadan kaldırmak için önlemler alma girişimlerinde bulunmuştur. Bu duruma örnek olacak bir yazışma Bosna valiliği tarafından hükümete gönderilen bir yazıda görülmektedir. Tuna ve Sava nehirlerinin birbirlerine bağlandıkları mahalde miri araziye vermiş olduğu zararın önlenmesi için Abdi Paşa başkanlığında mühendislerden ve memurlardan oluşan bir heyet görevlendirilmiş ve bu görevliler bizzat araziye gezerek alınması gereken önlemleri bir harita üzerinde rapora dönüştürmüşlerdir.(BOA. I. DH. 350/23053)

Anadolu'da bulunan nehirlerin su taşıma kabiliyetlerinin tespiti, yatakları boyunca izledikleri güzergahın koşullarının öğrenilmesi ve bu nehirlerin hem ticari hem zirai açıdan değerlendirilmesi için bir çok uzman değişik bölgelerde görevlendirilmiştir. Bunlardan birisi Erkan-ı Harbiye kaymakamlarından Abdullah bey'dir. Aydın ve İzmir taraflarında bulunan Menderes ve Gediz nehirlerinin keşif ve muayenesi için görevlendirilmiştir. Doğdukları bölgeden denize döküldükleri noktaya kadar keşfi için kendisine 5000 kuruş harcırah verilmiştir. Ancak Abdullah Bey bu meblağın keşif alanının genişliği ve bir aydan daha fazla zaman alacağı gerekçesiyle yetersiz olduğunu beyan etmiştir. Bunun üzerine görev yaptığı bölgeden alacağı mazbata çerçevesinde görevi bittikten sonra yaptığı harcamaları geri alabilmesine izin verilmiştir.(BOA. I. MVL. 367/16097)

Osmanlı devleti nehirlerle ilgili ıslah projeleri geliştirmek gayretleri içerisinde olmanın yanı sıra bazı nehirler üzerinde cereyan edecek ticari taşımacılık için bazı bölgelerde şirket kurdukmak suretiyle belki daha ilkel bir yöntem olacak ancak yine de girişimin özgünlüğü dolayısıyla dikkate alacağımız faaliyetlerde de bulunmuştur. Bunlardan birisi Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan kaydına göre Kelkit- Kızılırmak nehirlerini Bafra'ya bağlayan bir hat üzerinde Kelek adı verilen şişirilmiş tulumlar üzerine bir çeşit sal inşa ederek nehrin akış yönü üzerinde bir taşımacılık gerçekleştirilmek istenmesi girişimidir(BOA, DH. MKT;650/113). Bu girişim Osmanlıların nehir taşımacılığı ile ilgili bir takım projeler geliştirmekte olduğuna örnek olabilecektir.

Nehirlerden ulaşım ve ticari amaçlı yararlanma hususunda devletin bazı planlamalar yapması elde edilecek maddi kazanımların devlet bütçesine sağlayacağı katkılardan dolayı bu dönemde hız kazanmıştır. Bu hususta Adana vilayeti vali muavini Ahmet beğ Seyhan ve Ceyhan nehirleri ile ilgili hükümete bir rapor hazırlamıştır. Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin 550 ve 400 kilometrelik uzunlukları ile yaklaşık 100 metrelik genişliklerinin seyr-ü sefain

için elverişli olduğunu bildiren bu rapor Adana, Kozan, Cebeli Bereket ve Maraş vilayetleri arasında vapurlarla külliye miktarda hububatın sahillere nakledilebileceğini göstermektedir. Ayrıca birkaç yıl içinde elde edilecek gelirlerin vapurların maliyetini karşılayacağına da vurgu yapmıştır. (BOA. Y. EE. 14/145) Bu düşüncenin Yaver-i Ekrem Şakir bey tarafından da desteklendiğini onun 1876 yılında yazmış olduğu layihadaki şu ifadesinden anlamaktayız. “*Memalik-i Mahrusenin servetçe arzu buyurulan terkiyatı vesait-i nakliye'nin izdiyadyyla münasib olduğu...*” (BOA. Y. EE. 140/15)

Tanzimat reformları ülkenin servet ve ticaretinin artırılması için nehir ve limanlarının seyr-ü sefaine uygun hale getirilmesini amaçlamaktadır. Ülkedeki birçok nehrin sadece ağızlarının kullanım için açıldığını, zamanla nehrin mecrasının değişmekte olduğu ve sularının yayıldığı görülmektedir. Eğer zamanında önlemler alınmazsa bu hususun ileride nehirlerin ağızlarının kumlarla dolmasına ve temizlenmeye muhtaç bir hale gelmesine yol açacağından bahsedilmektedir. (BOA, I. MMS, 39/1630). Bu durumun ticareti olumsuz etkileyeceğine vurgu yapılmış ve daha masraflı hale gelmeden çözüm üretilmesinin zaruri olduğu bir raporla Sultan'a arz edilmiştir. Ayrıca bu raporda nehir ve limanları temizlemek için değişik vilayetlerden gelen tarak vapuru taleplerinin teknik yetersizlik nedeniyle karşılanmadığına vurgu yapılmıştır. Tersane-i Amire'de yalnızca üç adet tarak vapuru bulunduğu ve bunların ikisinin Karadeniz limanlarını, birisinin ise Rodos limanını temizlemek üzere görevlendirilmiş olduğu bilgisi vilayetlerle paylaşılmıştır. Tersane-i Amire'nin tarak vapuru ve çamur dubası satın alması yolunda Meclis-i Mahsusa'nın karar alması ve bir Fransız şirketi ile şartname hazırlanarak görüşmelerde bulunulması Osmanlı Devleti'nin nehir ıslah programına ne kadar ciddi yaklaştığının göstergesidir.

Her ne kadar günümüzdeki yaklaşım akarsuları şekil ve akım rejimi açısından düzenlemek olsa da akarsu ve havza ekosistemleri düzen değil düzensizlik üzerine kuruludur. Taşkınlar da bu düzensizliğin sürdürülebilmesi için gerekli suyu ve enerjiyi sağlamaktadır. Bu nedenle akarsu mansaplarındaki akım rejimini değiştirecek projelerde, hiç olmazsa arada sırada kontrollüde olsa taşkınlar için izin verilmelidir.

Sonuç

Osmanlı devleti modernleşmenin gereklerini yerine getirme noktasında Avrupa ülkelerinin tecrübelerinden yararlanmak isteğini açıkça sergilemektedir. Bununla birlikte henüz geleneksel üretim metotlarını değiştirmek noktasında fazla bir çaba sunamayışını hem sanayi hamlelerinden uzak kalışa hem de bu hamleleri uygulama kabiliyeti ve iradesi taşıyan nitelikli personel bulunmayışına bağlamak yanlış olmayacaktır.

Bununla birlikte Tanzimat döneminde Osmanlı bürokrasisi açısından reformların ana hedefi batının üstünlüğüne karşı batının kendi kazanımları yoluyla mücadele geliştirmek ve devlet ile toplumu bu eksen üzerinden modernleştirmektir. Batının teknik ve fenni uygulamalarını model almak suretiyle Osmanlı ülkesinin tarım, sanayi ve kent reformlarını gerçekleştirmek bu dönemin hakim anlayışının ana sorunudur.

Devlet içinde bulunduğu şartların elverdiği ölçüde bir yeniden yapılanma modeli geliştirmeye çabalamakta, bunu da öncelikle eğitim, tarım ve zanaatçılıkta uygulamak istediğindedir. En azından yapılan düzenlemeler hamlelerin bu yönde olduğunu göstermektedir.

Özellikle nehir ve göl gibi su kaynaklarının kullanımı noktasında Avrupa'da gerçekleştirilen uygulamaların bir tarım ülkesi olan Osmanlı coğrafyasında tatbiki için devlet adamlarının hevesli girişimler göstermeleri-Mustafa Reşit ve diğer Tanzimat

önderlerinin Fransız kent ve şehircilik modellerinin alınmasına ilişkin öngörülleri- bu anlayışın uygulama noktasında da sürdürüldüğünü göstermektedir. Tanzimat döneminde kurulan ihtisas meclislerinden olan Ziraat Meclisinin programında yol yapımı, nehirlerin ulaşımına açılması ve alt yapı yatırımlarının ele alınması konularının yer alması, Osmanlı yönetiminin bu konuda kararlılığını göstermesi açısından önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ:

- BOA, DH. MKT; Dosya No: 1650, Gömlek No: 113(27 Z 1306/24 Ağustos 1889)
BOA, HR. TO; Dosya No:146, Gömlek No: 39, 24 Ocak 1855
BOA. HRT. Belge No:144, (30 Eylül 1848)
BOA. KK. Defter No: 710, (02 N 1259/26 Eylül 1843)
BOA, Y.EE; Dosya No: 53, Gömlek No:15, (09 Za 1310/ 14 Haziran 1893)
BOA. Y. EE. Dosya No:14, Gömlek No: 145(13 Ş 1297/21 Temmuz 1880)
BOA. Y. EE. Dosya No:140, Gömlek No: 15(I Teşrinievvel 1292/13 Ekim 1876)
BOA, HAT. Dosya No: 437/22087(09 Ca1245/ 06 Kasım1829)
BOA, İ.MMS, Dosya No:39, Gömlek No:1630, 25 B 1287/21 Ekim 1870
BOA. I. MMS. Dosya No: 125, Gömlek No: 5373, (7 R 1309/ 11 Ekim 1891)
BOA. I. DH. Dosya No: 350, Gömlek No: 23053(21 Za 1272/ 23 Ağustos 1856)
BOA. I.MVL. Dosya No: 113, Gömlek No: 2692, (14 S 1264/ 21 Ocak 1848)
BOA. I. MVL. Dosya No: 358, Gömlek No: 15694(5 S 1272/ 17 Ekim 1855)
BOA. I. MVL. Dosya No:367, Gömlek No: 16097(22 C 1272/ 5 Şubat 1856)
BOA. I.MVL. Dosya No: 374, Gömlek No: 16420(27 Ca1273/4 Şubat 1857)
DSİ Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu, Yıl: 2011

BASILY YAYINLAR:

- ABOU-EL-HAJ, Rıfa'at Ali(2000). Modern Devletin Doğası.Çev. Oktay Özel- Canay Şahin, İstanbul: İmge Kitabevi
BERMAN, Marshall(1994). Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor, Çev: Ümit Altuğ- Bülent Peker, İstanbul, İletişim Yayınları, I. Baskı
ÇELİK, Bülent(2005).” Gerçekleşmemiş Bir Yol Hikayesi: 19. Yüzyıl'ın Son Çeyreğinde Menderes Nehrinin Ulaşımına Açılması Projesi” ,*Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVI,38,113-130,
ÇİMEN, Mesut(1995). Difüzyon Yöntemi ile Akarsu Yatağındaki Taşkınların Önlenmesi, Basılmamış YL. Tezi Süleyman Demirel Üniversitesi FBE,
ÇULPAN, Cevdet(1975). Türk Taş Köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar. Ankara: TTK Yayınları
DİNÇER, Celal(1968). "Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın Anadolu Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Layiha", *Belgeler*, c. V-VII, Sayı: 9-12, 1968- 1971, s. 157-162.
EKİNCİ, İlhan(2005). ”Osmanlı Devleti'nde Bazı Nehir ve Göllerde Vapur İşletme Teşebbüsleri” , *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:156
ENGELHARDT, P. E(1999). Tanzimat ve Türkiye, Çev: Ali Reşad, İstanbul: Kaknüs Yayınları,

ERDEN, Selçuk(1978). Keban Gölünde Ulaşım Olanaklarının İncelenmesi, Teknik ve Mali Fizibilite Etüdü, Boğaziçi Üniversitesinin Ulaştırma Bakanlığı ve Ulaştırma Koordinasyon İdaresi İçin Hazırlanmış Olduğu Araştırma Projesi, İstanbul

ERDOĞAN, Fikret(1993). “Hidrolojik Terimler”, *DSİ Teknik Bülteni*, Sayı: 78, Yıl: 1993, Devlet Su İşleri Basımevi

ERTUĞ, Nejdet(2001). Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıklar, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, No: 2755

FAROQHİ, Suraiya(1993). Osmanlı’da Kentler ve Kentliler, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,

FİNDLEY, V. Carter(2011). Modern Türkiye Tarihi, Çev. Latif Boyacı, İstanbul: Timaş Yay

HALAÇOĞLU, Yusuf(2002). Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme(Menziller), Ankara: PTT Genel Müdürlüğü Yayınları

GRİDEL, H.(1961). “Büyük Nehirlerde Tesis Edilen Su Yollarının Islahı İle İlgili Yeni Bir Teknik Hakkında” Ankara: Bayındırlık Bakanlığı Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü Konferans Yayınları No: 323

İNALCIK, Halil(2000). Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Çev: Halil Berktaş, Ankara: Eren Yay, Cilt: II

İZBIRAK, Reşat(1978). Hidrografya Akarsular ve Göller, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları

OKUMUŞ, Elif(2011). Nehir Ekosistemlerinde Çevresel Akışım Belirlenmesi, Ankara: Çevre ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü Yayınları

ORHONLU, Cengiz(1984). Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar, Editör: Salih Özbaran, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları No: 31

ORTAYLI, İlber(2007). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Ankara: Cedit Neşriyat

ÖNAL, Ebul Faruk- DOĞAN, Osman(2011). Bir Osmanlı Maden Müdürünün Kızılırmak Projesi 1848, İstanbul: Çamlıca Yayınları

PARLA, Jale(1985). Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik, İstanbul: İletişim Yayınları, I. Baskı

QUATAERT, Donald(2002). Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1922, Çev: Ayşe Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, I. Baskı

SHAW, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matbaası

TEKELİ, İlhan-Selim İlkin(1993). "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyıl'ın İkinci Yarısında Nafia Programları ve Teknoloji Gelişimi Üzerine", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, Sayı: 3 (Nisan 1993), s.27-56.

TOURAİNE, Alain(1994). Modernliğin Eleştirisi, Çev: Hülya Tufan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 7. Baskı

WİTTMANN, H (1961). “Nehir Islahı ve İskân Problemi Hakkında” Tercüme: Şahap Aksoy, Ankara:Bayındırlık Bakanlığı Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü Konferans Yayınları,

UBİCİNİ, A.M(1977). Türkiye 1850, Maliye, Ordu, Millet, Çev: Cemal Karaağaçlı, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, II. Cilt

ÜLKEN, Hilmi, Ziya(1948). Millet ve Tarih Şuuru, İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, I. Baskı,2008

YERASİMOS, Stefanos(1974). Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, II. Tanzimat’tan I. Dünya Savaşına, Türkçesi: Babür Kuzucu, İstanbul: Belge Yayınları

“BALIK” SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE

ON THE WORD “FISH”¹

ПО ПОВОДУ СЛОВА “БАЛЫК”(РЫБА)

Yrd. Doç. Dr. Nesrin GÜLLÜDAĞ *

ÖZ

Cümlelerin anlamlı en küçük birimi olan sözcükler, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan dilin anlamlı en küçük parçasıdır. Yaşayan canlı bir varlık olan dilin temel öğeleri olan sözcükler zaman içinde değişir, gelişir ya da kaybolur. İlk örneklerine Köktürk Yazıtlarında rastladığımız *balık* sözcüğü, Türkçe Sözlükte omurgalılarından, suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı olarak geçmektedir. Balık, Türkçede yaklaşık bin iki yüz yıldan beri kullanılan bir sözcüktür. Bu çalışmada, ilk yazılı belgelerden bugüne kadar gelen eserlerin tanıklığında balık sözcüğü üzerinde durulmuştur. Türkçenin en erken dönem metinlerinden başlamak üzere izini sürebildiğimiz balık sözcüğünün kökeni ile ilgili henüz ortak bir yargıya varılamamıştır. Çalışmada sözcüğün kökeni ile ilgili kesin bir kanı ortaya koymaktan ziyade, var olan görüşler verilmiş, balık sözcüğünün hem şehir anlamı hem de canlı olarak kullanımı tarihi metinlerden örneklendirilerek sözcüğün yüzyıllar içindeki serüveni incelenmiştir.

Dilde bazı sözcükler önceden pek çok nesneyi veya kavramı karşılamak zamanla bu nesne ya da kavramlardan sadece birini karşılayacak şekilde kullanılmaya başlanabilir. Balık sözcüğü de böyledir. Önceleri sözcük, “şehir, suda yaşayan balık ve fiil şekliyle yaralanmak” anlamlarında kullanılırken, günümüzde sadece suda yaşayan balık anlamını korumuş diğer anlamları kullanımdan düşmüştür.

Anahtar Sözcükler: Balık, Köken Bilgisi, Şehir.

ABSTRACT

The smallest meaningful units of the sentence, words are the smallest meaningful parts of the tongue that enables people to communicate. The words, basic elements of tongue as a living being, change, develop or disappear in time. The word 'fish', which we encounter in the first examples of Köktürk scriptures, is a general name of the animal which reproduces in eggs, takes breath with gills, lives in water from the chordates, as it is explained in Turkish Dictionary.

Fish is a word that has been used for about one thousand and two hundred centuries in Turkish language. In this study, the 'fish' has been analyzed within the works from the first written documents to today ones. The origin of 'fish' word has not been accepted mutually from the beginning of former period of Turkish language. Rather than revealing a certain

¹ . DOI: 10.17498/kdeniz.243

* Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-mail: nesrin_kars@hotmail.com

view on the origin of this word, there are current viewpoints in this study. The usage of ‘fish’ word in meaning as city and as a fish, itself has been analyzed through its adventure for centuries by exemplifying historical texts.

While some words mean many objects or concepts in tongue in the past, they can mean just one of them in time. Although the word was used both as “city” and “fish living in water” or “being injured” as a verb in the past, it has only kept the meaning of fish living in water today.

Key Words: Fish, Etymology, City.

АННОТАЦИЯ

Слово *балык* (*рыба*) в первые встречается в гёктюркских надписях. В толковом словаре турецкого языка разъясняется как животное из позвоночных, обитающее в водах, дышащее жабрами, плодятся икрой. Слово *балык* в турецкой лексике начало употребляется тысячу двести лет тому назад. В статье рассматриваются древнетурецкие документы, содержащие слово *балык*. Это слово имело разное значение, кроме рыбы означало город и живое существо.

Некоторые слова по смыслу иногда означают разные предметы и имеют разные понятия. Таково рода и слово *балык*. Раньше слово балык означал “город, обитаемая в воде рыба и как действие”. На данный момент сохранилась форма – обитаемая в воде рыба, остальное значение это слово потеряло.

Ключевые слова: балык, основоведение, город

Canlı bir varlık olan dilin temel öğeleri, sözcüklerdir. Tıpkı dil gibi canlı olan sözcükler de zaman içinde değişir, gelişir ya da ölür. Türk dilinin sözcüklerini tarihî metinlerinden hareketle incelediğimizde pek çok sözcüğün değişime uğradığını veya kullanımdan düşmüş olduğunu söyleyebiliriz.

Dil bir iletişim aracı olarak, duygu ve düşüncelerimizi başkalarına aktarmamızı sağlar. Sözcüklerin ve kuralların oluşturduğu bu gizemli sistemin en zayıf halkasını sözcükler ve yükledikleri anlamlar oluşturur. Sözcüklerin tek başlarına bir anlamları yoktur. Eşzamanlılık düzleminde anlam, sözcüğün aynı bağlamdaki diğer sözcüklerle kurduğu ilişkilere ve bunları kullananlar arasındaki artzamanlı bir uzlaşmaya bağlıdır. Demek ki, bir adın birden çok anlamı olabilir, ancak belli bir bağlamda bu anlamlardan sadece biri gerçekleşebilir. (Üşenmez 2004: 404)

Dilbilimsel açıdan kelime kökenine dair verdiği bilgiler bakımından tarihi metinler, oldukça önemli kaynaklardır. Tarihi metinlerde, balık sözcüğünün geçirmiş olduğu evrelere göz atalım:

İlk örneklerine Köktürk Yazıtlarında rastladığımız *balık* sözcüğü, Türkçe Sözlük'te omurgalılarından, suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı olarak geçmektedir. (Türkçe Sözlük 2005: 190-191)

Gabain'in, Eski Türkçenin Grameri adlı eserinde, *balık*: şehir, *balık* / *balak* : balık; *balık-* : yaralanmak. *balığ* : yaralı, şekilleriyle kullanılır. (Gabain 1988 : 266)

Köktürk Yazıtlarında, balık şehir anlamıyla, Bilge Kağan doğu yüzü 28. satır: *Otuz yaşıma beş balık tapa süledim.* (Otuz yaşında Beşbalık' a kadar sefer ettim.) *Beşbalık anı üçün ozdı.* (Beşbalık onun için kurtuldu.) Bilge Kağan doğu yüzü 30. satır: *En ilki togu balıkda sünişdim.* (İlk önce Doğu Balık' ta savaştım.) (Tekin 2008: 60) Kültiğin doğu yüzü 12. satır: *Balıkdaki tağıkmış.* (Şehirdekiler dağa çıkmış) (Tekin 2008: 26) Tonyukuk doğu yüzü 2. satır: *Şantung balıkka taluy ögüzke tegirtim.* (Şantung şehrine, denize ulaştırdım.) (Ergin 2006: 70), Balık sözcüğü, “çamur” anlamıyla, Kültiğin kuzey yüzü 8. satır *Eki erig sançdı. Balıkka basıkdı.* (İki eri mızrakladı, çamura garketti.) (Tekin 2008: 38)

Eski Uygur Türkçesi'nde; *balıĝ*, *balaĝ*, ve *balıĝ*: 1. balık, 2. şehir anlamında kullanılmıştır. *balıĝ bēgi*: şehir beyi, vali; *balıĝçı*: balıkçı; *balıĝça*: balık gibi şekilleriyle kullanılır. (Caferoğlu 1993: 21) Maytrisimit'te, *balıĝlı*: şehirli, Altun Yaruk'ta *balıĝkaya*: küçük şehir anlamındadır. (Doğan-Usta 2014: 78) Eski Uygur Türkçesinde, *balıĝ*: şehir, kent, anlamıyla, *Iĝlayu balıĝqa* kirdi. (IV. 1, XXXIX-8) (Aĝlaya aĝlaya şehre girdi.), *Ērdinilig balıĝqa orduga* (XXXIX- 3) (Mücevherli şehrine ve sarayına), *Balıĝ*; balık anlamıyla *Balıĝ oduĝ erkēn* (XVII-2), balık uyanık iken. *Balıĝça aĝnayu* (LVIII-7), (Balık gibi debelenerek.) *Keyikçi, balıĝçı* (I-8), (geyik avcıları, balıkçılar) Eski Uygurca tövbe dualarında, *ulusuĝ balıĝĝ iki yartam xılu turĝurmaĝ* “memleketi şehri iki parça kılmak, nifak sokmak” (Doğan 2010: 310).

Quliyev, *balıĝ* sözcüğünün, eski Türk dilinde şehir anlamı taşıyıp, toponimlerin oluşturulmasında kullanıldığını ve *Bay Balık, Baranas Balık, Babil Balık, Beş Balık, Yanıq Balık, Toĝu Balık, Uçayan Balık, Çan Balık* şekilleriyle geçtiğini söyler. (Quliyev 1999: 17) Eski Türklerde beş sayısı sembolik anlamlara sahiptir. Altın, ağaç, su, yer ve ateş, beş sayısıyla ifade edilir. *Beş Terek, Beş Ağaç, Beş Üy* gibi. Beş Aran, Kırım'da; *Beş Tav*, Kuzey Kafkasya'da; *Beş Ağaç*, Taşkent'te; *Beş Balık*, Uygurlar'dadır. Beş sayısı İslâmiyet'te de büyük bir yer tutar, İslâm'ın şartı beştir. (Karaörs 2002: 168)

Türk dilinin başyapıtlarından olan Divan-ü Lügati't Türk 'te, balıĝ: yaralı anlamında,

“Başı anıĝ alıktı

Kanı yozup turuktı

Balık bolup tağıktı

Emdi anı kim yeter” (DLT C. II: 192) “Onun yarası azdı, kanı çok akıp durdu, yaralanıp daĝa çıktı, şimdi ona kim yetişir.”

“Urmuş aĝun pusuĝın kılmuş anı balıĝ/Em sem aĝgar tilenip sizde bulur yakıĝ” (DLT C. I: 407-408) “Dünya pususunu kurmuş, onu yaralamış, ilaç çare arayıp yakıyı sizde buluyor.” *balık-* yaralanmak, *Er balıktı* “adam yaralandı.” (DLT C. II: 119) *balık*: balçık, *Balçık balık yuĝrulur, Çıĝay yawuz yıĝrılır* “balçık çamur yoĝrulur, yoksul, miskin kötüleşir.” (DLT C. I: 248) *balık*: balık, *Balık suwda közi taştın* “balık suda, gözü dışarıda” (DLT C. I: 379) *balık*: çamur. Birtakım Oĝuzlarla Argu dilince. Oĝuzların birtakımları da üç sâkin ile “balk” derler. (DLT C. I: 379)

balık: İslâmlıktan çok evvel Türk dilince, sığınak, kale, şehir demektir. Uygurcada dahi böyledir. Uygurların en büyük şehirlerinden birisine Beş balık denir. Burası Uygurların en büyük şehridir. Beş şehir demektir. Bundan başka bir şehirlerine dahi Yengi balık denir. Yeni şehir demektir. (DLT C. I: 379) *balıĝlıĝ öküz*: balığı olan ırmak, Çamurlu yere de böyle denir. Arguca (DLT C. I: 498) *balık*: balık, *Ol maĝga balık sarmaşdı.* “O bana sudan balık çıkartmakta yardım etti.” (DLT C. II: 216) *balık eligdin sıdhrıldı.* “balık elden sıyrıldı”, Herhangibir kaygın şey elden ve başka şeyden sıyrılırsa yine böyle denir. (DLT C.

II: 232) *balıksa-* balık yemeyi istemek, *er balıksadı* “adam balık yemek istedi”, (DLT C. III: 334)

Kutadgu Bilig’te, *balık*; balık, *balık-* yaralanmak anlamları ile varken şehir anlamında balığa rastlanamamıştır. *Uçuğlı yoruğlı suv içre balık/Ķutulmaz seniñdin aya sarp kılıp* (Arat1999: 533) “Uçan, yürüyen, ve suda yüzen mahlûkların hiç biri senin elinden kurtulamaz, ey çetin huylu insan” (Arat 2003: 385) *Balıkmış bar erse sen emlet körü/Bulun bolmış erse yulup ol kirü* (Arat 1999: 254)“Yaralanan varsa sen bakıp tedavi ettir, esir olan varsa kurtar geri al.” (Arat 2003: 178)

Atabetü’l Hakayık’ta balık sözcüğüne rastlanmamıştır.

Eski Oğuzca Sözlük Bahşayış Lügâti’nde *balık*: balık anlamıyla geçmektedir. (Turan 2001: 119)

Ahmed-i Yesevî ‘de (11-12. yy) *balık*. (Eraslan 2000: 435) Harezmi Türkçesi dönemi eseri Nehcü’l Ferâdis’te ‘*Ömri barınça ol Decleniñ balıqıdın tatmadı.*(Tezcan-Zülfikar 2004: 152) Kıpçak dönemi eserlerinden İrşâdü’l Mülûk Ve’s Selâtîn’de *balık* “ *balık kibi, taķı bâkâ kibi, takı kışkaç kibi*”(balık gibi, kurbağa gibi, yengeç gibi” (Toparlı 1992: 507) El Kavanînu’l-Külliyye Li-Zabti’l –Lügati’t-Türkiyye *balık* (Toparlı vd. 1999: 79) Kıpçaklar balığa bugünkü söyleyişe çok yakın olarak, *baluc, baluczi*, “balıkçı” demektedirler. (Safra 1993: 79)

Çağatay dönemi eserlerinden, Şeyh Süleyman Lügatı, Leyli Vü Mecnûn’da *balıg*, “şehir, vilayet” anlamıyla geçerken, *balıg* balık anlamıyla, Nevâdirü’n Nihâye, Lütfi Divânı, Târih-i Enbiyâ ve Hukemâ, Gül ü Nevruz, Fevâidü’l- Kiber adlı eserlerde rastlanmıştır. (Ünlü 2013: 99) Sirâcü’l-Kulûb’de “*Andan Haķ Ta’âlâ bir balıķ yaratdı, andan ol gümgüme ol balıgıñ arkası üzerine*” (Karasoy 2013: 26) Şiban Han Divânı’nda, *Ol kadd ü kâmet şevkıdın tıgdi yürekke bir kalem/Balıg turur bil yüregim kögsüm aña hem tâbedür.* (Karasoy 1998: 130)

Eski Anadolu Türkçesi, *balık* şekliyle, Süheyl ü Nev-bahâr ‘da, *Yir altına çün kan becid sızdıdı/Öküç kanda balık gibi yüzdidi.* (Dilçin 1991: 381) Yûsuf u Zelîhâ, *Çün diler Yûsuf ki kendözin yuyal/Bir balık gelür metris olur suya.* (Yıldız 2008: 224) Evliya Çelebi seyahatnâmesinde *balıg*, (Develi 1995: 175)

Derleme Sözlüğü’nde; *balık*; kedi yavrusu (Erzurum), *balık*; hamut, eğer, semer ve küfelerin altına konulan keçe parçaları.(Muğla), *balık*; odanın seki ile gözenekleri arasında bulunan, yemek kaplarının saklanmasına yarayan karanlık yer. (Erzurum), Semer içine konan keçe parçaları. (Dereçine /Sultandağı Afyon) (DS 1993: 504-505)

Tarihî Türkçe metinlerin taranmasıyla oluşturulmuş Tarama Sözlüğü’nde, *balıg*: balık anlamıyla, 14. yy. Gülşehri’nin, Ferhengname-i Sa’di Tercümesi adlı eserinde,

Karınca vü balıg u hem kurd u kuş

Melâik ki göklerde vardur öğüş

Eğer diyeler şükürünü yer yerin

Diymeyeler bellü binde birin (TS 1995: 389) geçmektedir.

Lehçe-i Osmânî’de (1876); balık ağı, balık avı, balık avlamak, balık otu, balık pulu, balık kulağı, balık sırtı, balıkçı, balıkçıl, balıkçın: ufak deniz kuşu, balıkklamak: balık gibi kertip yan sıçramak, balıklava: aslı balıklak. Balıklı sahillerde ve göllerde balık yatağı olan yer. (Toparlı 2000: 38-39)

Azerbaycan Türkçesinde *balıg*, Başkurt Türkçesinde *balık*, Kazak Türkçesinde *balık*, Kırgız Türkçesinde *balık*, Özbek Türkçesinde *balıq*, (KTLS: 48), Uygur Türkçesinde *beliq*, (Doğan 2014a: 27) Türkmen Türkçesinde *bâhk* (Doğan 2014b: 129) Eren, Kazan Tatarcasında *balık*, Nogay Türkçesinde *balık*, Karakalpak Türkçesinde *balık*, Sartça *balık*, Altay, Şor, Sagayca, Koybalca, Küerikçe *palık*, Tuvaca *balık*, Yakutça *balık*, Çuvaşça *pulâ*, şekliyle görülen balık kelimesinin Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Türkçeden Arapça'ya *bâliq* olarak geçmiştir. Kökeni bilinmemektedir demıştır. (Eren 1999: 36) Romence, *peşte* (Kerim vd. 1996:52) Azerbaycan Türkçesi, *balıq* (Altaylı 1994: 88) Kırgız Türkçesi, *balık* (Taymas 1998: 84), Altay Türkçesi, *balık*(Naskali vd: 1999: 35), Teleüt Ağzı (Altay Türkçesinin güney ağzı), *palık*,(Akalin vd. 2000: 82) Tuva Türkçesi, *balık*, (Arıkoğlu vd. 2003: 11) Irak Türkmen Türkçesi 'nde *bâlhğ*, (Bayatlı 1996: 133) Yeni Uygur Türkçesinde *bêliq* (Kurban 1995: 38) Saha (Yakut) Türkçesinde *balık* (Vasiliev 1995 : 25) , Kırımçak Türkçesinde *balıx* (Rebi 2004 : 72) fonetik varyantlarıyla balık anlamında kullanılır.

Balık sözcüğü Üzerine Yapılan Köken Bilgisi Çalışmaları:

Andreas Tietze'in, Etimolojik Sözlüğü'nde, balık; bilinen hayvan cinsi olup, ET. < balık olduğunu Clauson'a gönderme yapar. (Tietze 2002: 271-272)

Hasan Eren'in Etimolojik Sözlüğü'nde; balık, suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı olup, Eski Türkçe'den başlayarak kullanıldığını Orta Türkçe'de balık biçimine geçtiğini, Eski Kıpçakçada da balık olarak kullanıldığını, kökeninin bilinmediğini bildirir. Balkan sözcüğünün de “sarp ve ormanlık dağ ” anlamına gelen balkan sözcüğünün de balık sözünden –(an) ekiyle yapılmış bir türedir. Bu türevde gördüğümüz -(an) eski ve yeni diyalektlerde yaygın olarak kullanılan bir ektir. Sazan örneğinde olduğu gibi. Kaşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz Oğuzca balık sözü “çamur” anlamına gelir. Buna göre balkan türevinin başlangıçta “bataklık” anlamına geldiği anlaşılıyor. Yerel ağızlarda balkan'ın bataklık olarak kullanıldığına tanık oluyoruz. Ağızlarda balkan “su birikintisi” olarak da geçer. Ovalık alçak yerlere balkan adının verildiği anlaşılıyor. Ağızlarda balkan sazlık anlamını aldığı gibi, ormanlık, sık ağaçlık yer değerini de kazanmıştır. Türkçe balkan biçimi komşu dillere de geçmiştir. Macar ağızlarında balkán, balkány “su birikintisi, bataklık” olarak kullanılır. TESz 'in Türkçe balkan'ın * bal- kökünden gelen bir türev olduğu yolundaki savı yanlıştır. TESz eski ve yeni Türk diyalektlerinde kullanılan balçık biçimini de yanlışlıkla * bal- kökünün bir türevi olarak açıklamıştır. Bulgarca balkan 'da bir dağ olarak Türkçeden kalma bir alımtır. Rus ağızlarında da balkan koyak, ormanla dağ arasındaki alan, dağ eteği anlamında kullanılır. (Eren 1999: 37)

Eyüpoğlu'nun Türkçe Kökler Sözlüğü'nde; bal- verimli bir kök değildir. Başat sesleri a-ı'dır. Bu kök ışım, parlama, yapışma anlamları içeren sözcükleri oluşturur. Balkı-, balk ur- gibi. (Eyüpoğlu 1989 :44)

Hamilton, balıq, şehir kent anlamıyla, bāl- (bā-'nın “-l-“ 'li edilgeni), “bağlanmak, kuşatılmak” + Sonuç bildiren –q eki= (surlarla) çevrilmiş yer anlamına gelirken, Doerfer'in Türkische und Mongolische Elemente İm Neupersichen, C. 2, No 712'de, adlı eserinde balıq'ın etimolojisinin “çamur, balçık” ile ilişkili olabileceğini de bildiriyor. *Balıq taştın tarıgçılarağ körür erti*. “şehir dışındaki çiftçileri görüyordu.” (Köken 1998: 164) Eski Türkçe'de sözcük, *ba-* bağlamak, *bayuqsen* (Akalin 1988: 266) “bağladın” şekliyle geçer.

Nişanyan'ın Etimolojik Sözlüğünde, balık, Eski Türkçe Brahmi Uygur metinlerinde suda yaşayan canlı, *bâlık, belki vıcık, yapışkan anlamında, balçık sözcüğü için ise; Eski Türkçe, bal-+IK “bağlanmak, yapışmak” < ba-+IL “bağlamak” Eski Türkçe bal- fiilinin kaydedilmiş olan “bağlanmak” anlamının yanında “yapışmak, sıvanmak” gibi ikinci bir anlamı olduğu varsayılmalıdır. Ancak /ç/ sesinin kaynağı açık değildir. Belki /l/ sesinin etkisiyle /ş/ > /ç/ evrimi düşünülebilir. *başlık>balçık. (Nişanyan 2009: 53)

Menges, balçık kelimesinin “*bal” kökünden geldiğini ortaya atmış, Moğolca “balyasun” “şehir” biçimiyle birleştirmiştir. Doerfer balık “çamur” sözünün “şehir” anlamını aldığı seslendirmiştir. (Yıldırım 2011: 26)

Gülensoy Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü adlı eserinde, Uygurca ve Orta Türkçe’de, Anadolu Ağızları ve Türkiye Türkçesi ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki balık sözcüğünün fonetik varyantlarını verirken, “sarp ve ormanlık dağ” anlamına gelen, balkan kelimesinin etimolojisinde balkan < ET. *bal(ı)k “çamur” + an “bataklık” balık, “şehir”, Anadolu ağzlarında, balkan, balgam, balgamlık, fonetik varyantlarıyla” sazlık, bataklık” anlamında kullanılmaktadır. (Gülensoy 2007: 110)

Clauson’un Etimolojik Sözlüğünde, Yakutça balık, Çuvaşça pulâ/polâ olan balık sözcüğü 1. balık, 2. şehir anlamıyla çok erken zamanda Moğolca balağasunun ondan geldiğini, şehir anlamında kullanılan balığm, ortaçağlarda kent ve şehir kelimeleriyle yer değiştirdiğini 3. balçık, çamur anlamına geldiğini ve morfolojik olarak balık ve balçık kelimeleri arasında bir bağlantı olduğunu bildirir. (Clauson 1972: 335-336)

Severtyan, bal “kil, çamur” kökenine dayandırıp, balıq < *bâlıq < *bâlaka şeklinde geliştiğini bildirir. (Sevortyan 1978: 59-60)

Osman Karatay, “Balık “kent” kelimesinin kökeni adlı makalesinde, şehir anlamındaki balık için Sinor (1981)’den alıntılamıştır. En ileri çalışmayı yapan, Sinor’a göre balık kelimesi Türkçede yaygın kullanım kazanamamıştır ve bu yüzden Ön veya Orta Türkçe kelime hazinesine dahil edilmemelidir. Moğol balgasun ve Mançu falga’nın Türkçe balık kökenine itiraz etmeyen Sinor, bunu Vogul pël, Ostyak pügel ve Macar falu ile bağlantılı görerek, Türkçe kelimenin bu kelimenin atası olarak kurulan Ön Ugor *palýV*’ın ödünçlenmiş biçimi olduğu sonucuna varır. (Karatay 2008: 349-350)

Balık sözcüğüne ses akrabalığı bulunan sözcükler şunlardır:

balq/balıq : kent, *balq-* : parlamak, *balkan*: orman, *balkan* : dağ, *balkar* : dağ

Karatay’ın anlam öbeklerinden yola çıkarak değerlendirdiği makalesinde balık için şöyle der: şehir ya “korunma” kökenlidir, ya da balçık > kerpiç > duvar şeklinde gelişmiştir. Ancak dilbilim kanıtları ilk çabada balık’ı gönderecek anlam öbeğini tespitite fazla yardımcı olmuyor. Aslında Ugor bölgesinde duvarlar çamurdan balçıktan değil ağaçtan yapıldı. Bunun için burada anlam merkezli bir kelime beklememiz gerekiyor. İlgili kelimelerin köy anlamına gelmesinden hareketle Ugor **palýV*- sözcüğü Türkçe ağıl ile karşılaştırılmış ve Sauvageot tarafından 1930’da yapılan köken önerileri “çit, çevreleme, duvar” merkezli olarak geliştirilmiştir. Türk dünyasında ise ancak güneyde, İpekyolu boyunca üzerinde şehirlerin dizildiği şerit üzerinde kerpiç kullanılarak duvar ve bina yapıldığı düşünülebilir. Nitekim Kaşgarlı Mahmud bu bölgedendir. Kelime kuzeyde, tam bozkır bölgesinde ve belki orman kuşağında kullanılmışa benziyor ki buradan orman halkları olan Mançu ve Moğollara geçmiştir. Balık veya bal kelimelerinden herhangi birinde herhangi bir kuzey dilinde koruma anlamına rastlasaydık işimiz daha kolay olacaktı. Bu anlam mevcut bulunmadığına ve hakkında kuşkulanan için sebeplerimiz olduğuna göre geriye ne kalıyor? Sanırım Kaşgarlımın iki ayrı balık vermesi gibi, bizde alakalı

gözükten kelimeleri birbirinden ayıracağız. Ugorca kelimeler şehir anlamı kazanmamış, köyde kalmışlardır. Tüm bunları Türkçe balçık olan balık ile bağlayabilirken, kent olan balık ise bambaşka bir kelimedir ve parlamaktan anlam istilasıyla şehir anlamı kazanmıştır. (Karatay 2008: 352-353)

Türkçe'nin Verintiler Sözlüğü'nde, Karaağaç, balık sözcüğü için birinci anlamı, şehir anlamında Farsça'ya da aynı anlamla geçtiğini, ikinci anlamı omurgalılarından suda yaşayan solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı, olarak belirtilmiş, Farsça, Ermenice, Arapça, Rusça, Macarca, Bulgarca, Sırpça, Makedonca ve Yunanca'ya kelimenin ödünçlendiğini bildirir. (Karaağaç 2008: 75)

Ercilasun, Gülensoy'un Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü adlı kitabına yazdığı tanıtım yazısında şöyle der : “Şu balçık'ın sırrını çözebilir miyiz meselâ? Gerçekten de Eren'in ve Gülensoy'un dediği gibi bir metatez mi var? (bal(ı)k+aç > balkaç > balkık > balçık). Balık şehir demek, balçık ise çamur. Çamur mu şehirden, şehir mi çamurdan çıkar? Bugün yaşadığımız şehirlere bakıp “tabii ki çamur şehirden çıkar” diyecek olanlara bir sözümlük yok ama ilk şehirlerin çamurdan / kerpiçten çıkmış olması daha mantıklı görünüyor. O zaman çamuru (balçık'ı) şehirden (balık'tan) çıkararak etimolojiye evet diyebilir miyiz? Belki balçık da balık da Menges'in dediği gibi meçhul bir *bal kökünden çıkmıştır. Bu arada Eski Yunancadaki polis'i de hatırlamalı (mıyız?).” (Ercilasun 2008: 138)

SONUÇ

İlk yazılı belgelerden, bugüne kadar gelen eserlerin tanıklığında balık sözcüğü üzerinde durulmuştur. Eski Türkçe dönemine ait Köktürk Yazıtları'nda, Eski Uygur Türkçesi'nde ve Türk dilinin başyapıtlarından Divan-ü Lügati't Türk'te, balık sözcüğü; 1. şehir, fiil şekliyle 2. yaralanmak 3. balık anlamlarına gelmektedir. Kutadgu Bilig'te, balık ve yaralanmak anlamları varken, şehir anlamına rastlanmamıştır. Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerine ait metinlerde ve Çağdaş Türk lehçelerinde de şehir anlamı yoktur. Dilin yaşayan canlı bir varlık olma sıfatıyla, sürekli yeni kavramlar türetmesi, gelişme ve değişme göstermesi ve zamanla bir takım öğelerini de yitirmiş olması doğaldır. Dilde bazı sözcükler önceden pek çok nesneyi veya kavramı karşılarken zaman içerisinde bu kavram ya da nesnelere sadece birini karşılayacak şekilde kullanılabilir. Suda yaşayan canlı anlamındaki balık, Eski Türkçe'den günümüze değin hiç değişmeden gelirken, şehir anlamına gelen balık sözcüğü ise yerini zamanla kent kelimesine bırakmıştır. DLT'de, “ken”, doğu ülkelerinde her şehre verilen bir addır. Bu kelime kend kelimesinin kısaltılmıştır. (DLT I: 339) *Beg kend egirdi*. “Bey şehri kuşattı” (DLT I: 178) *ol begge kend egrişti*. “O, şehri sarmakta Bey'e yardım etti.” (DLT I: 236) Kend, şehir, kale, kent, şehir (DLT IV: 301) Büyük Türkçe Sözlük'te, kent, Soğdca kökenli olup, şehir anlamındadır.

(<http://www.tdk.gov.tr/index>) Verintiler Sözlüğü'nde, kent; şehir, site anlamında olup, sözcüğün Farsça ve Rusça'ya da verildiği de bildirilir. (Karaağaç 2008: 483)

Balık kelimesinin etimolojisi konusunda ise pek çok farklı görüş ileri sürülmüştür. Türkçenin en erken dönem metinlerinden başlamak üzere izini sürebildiğimiz balık sözcüğünün kökeni ile ilgili henüz ortak bir yargıya varılamamıştır. Sözcük, Menges'in ifade ettiği gibi meçhul bir *bal kökünden mi gelmekte, Sinor'un söylediği gibi Ön Ugor *paljV'in* ödünçlenmiş biçimi mi ya da Eren'in ifade ettiği gibi kökeni bilinmiyor mu? şeklinde, tartışmaya açık, etimolojisi izah bekleyen bir sözcük olduğu muhakkaktır. Belki

de şehir anlamına gelen balık ile suda yaşayan canlı olan balık sözcüklerinin etimolojileri ayrı ayrı düşünülmelidir.

KISALTMALAR

DLT: Divanü Lûgat-it Türk

DS: Derleme Sözlüğü

KTLS: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü

KAYNAKÇA

- ALTAYLI S. (1994), **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I**, MEB Yay. İstanbul.
- ARAT R. R. (1999), **Kutadgu Bilig I**, Metin, TDK Yay. Ankara.
- ARAT R. R. (2003), **Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig**, TTK Yay. Ankara.
- ARIKOĞLU E. - Kuular K. (2003) **Tuva Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yay. Ankara.
- ATALAY B. (1992), **Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi**, C. I-II-III, TDK Yay. Ankara.
- ATALAY B. (1993), **Divanü Lûgat-it Türk Dizini Endex**, C. IV, TDK Yay. Ankara.
- BAYATLI H.K. (1996), **Irak Türkmen Türkçesi**, TDK Yay. Ankara.
- CAFEROĞLU A. (1993), **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- CLAUSON S. G. (1972), **An Etymological Dictionary Of Pre- Thirteenth-Century Turkish**, Oxford, At The Clarendon, Press.
- Derleme Sözlüğü** (1993), TDK Yay, S:211/2, Ankara.
- DEVELİ H. (1995) , **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. yy. Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar**, TDK Yay. Ankara.
- DİLÇİN C. (1991), **Süheyl ü Nev-bahâr**, TDK Yay, Ankara.
- DOĞAN İ. - USTA Z. (2014) **Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı, Sözlük-Gramatikal Dizin**, Altınpost Yay. Ankara.
- DOĞAN L. (a2014), **Uygur Türkçesi Grameri**, Parafiks Yay. İstanbul.
- DOĞAN L. (b2014), **Türkmen Atasözleri (Türkmen Nakılları)**, Parafiks Yay. İstanbul.
- DOĞAN, Ş. (2010), “Eski Uygurca Tövbe Duaları”, Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu, **3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu**, 2010, s. 303-319.
- ECKMANN J. (2004), **Nehcü'l-Feradis, (Cennetlerin Açık Yolu) I** Metin, II. Tıpkıbasım, Yay. Tezcan, S.- Zülfikar, H., TDK Yay. Ankara.
- ERASLAN K. (2000), **Ahmed-i Yesevî**, T.C. KB Yay. Ankara.
- ERCİLASUN, A. B. (2008), Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, **Dil Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, Bahar, s. 137-139.
- EREN H. (1999), **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Bizim Büro Bas, Ankara.
- ERGİN M. (2006), **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yay, İstanbul.
- EYÜPOĞLU İ. Z. (1989), **Türkçe Kökler Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- GABAİN A. V. (1988), **Eski Türkçenin Grameri**, Çev: Mehmet Akalın, TDK Yay. Ankara.
- GÜLENSOY T. (2007), **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, A-N, TDK Yay. Ankara.
- HAMILTON J. R. (1998), **İyi ve Kötü Prens Öyküsü**, Çev: Köken, V., TDK Yay. Ankara

<http://www.tdk.gov.tr/index.php?option>

<http://www.tdk.gov.tr/index.php?option>

KARAAĞAÇ G. (2008), **Türkçenin Verintiler Sözlüğü**, TDK Yay. Ankara .

KARAÖRS M. (2002), Eski Türklerde ve Kırım'da Semboller, **Türkler**, C. 4, Yeni Türkiye Yay. Ankara s. 162-170.

KARASOY Y. (1998), **Şiban Han Divânı**, TDK Yay. Ankara.

KARASOY Y. (2013), **Sirâcü'l-Kulûb**, TDK Yay. Ankara.

KARATAY O. (2008), Balık “Kent” Kelimesinin Kökeni ve Eski Türklerde Şehirciliğe Dilbilimsel Bir Yaklaşım, **1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu** (23-26 Ekim 2007) Bildirileri, Yay. Özkan A. - Turan S. Isparta, s. 349-353.

KARŞILAŞTIRMALI TÜRK LEHÇELERİ SÖZLÜĞÜ I (1992), Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.

KERİM A. – Kerim L. (1996) **Tatarca-Türkçe-Romence Sözlük**, Editura Kriterion.

RYUMİNA L.T. - SIRKAŞEVA, KUÇİGEŞA N.A. (2000), **Teleüt Ağzı Sözlüğü**, Çev: Akalın Ş. H. - Turgunbayev, C. TDK Yay. Ankara.

NASKALİ E. G. - Duranlı M. (1999), **Altayca-Türkçe Sözlük**, Ankara.

NECİP E. N. (1995), **Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Rusçadan Çev. Kurban, İ. TDK Yay. Ankara.

NİŞANYAN S. (2009), **Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü**, Everest Yay. İstanbul.

PAŞA A. V. (2000), Haz. Recep Toparlı, **Lehçe-i Osmânî**, TDK Yay. Ankara .

QULİYEV E. A. (1999), **Eski Türk Onamastik Sözlüğü**, Bakı.

REBİ D. (2004), **Kırımçakskiy Yazık**, Simperefol.

SAFRAN M. (1993), **Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lûgatlara Göre Kuman/Kıpçaklar' da Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış**, TKAE Yay. Ankara.

SEVORTYAN E. V. (1978) **Etimologičeskiy Slovar, Tyurkskih Yazıkov**, Moskva.

TARAMA SÖZLÜĞÜ I (1995), TDK Yay. Ankara.

TEKİN T. (2008), **Orhon Yazıtları**, TDK Yay. Ankara,

TIETZE A. (2002), **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati**, Simurg Yay., İstanbul-Wien.

TOPARLI R. (1992) **İrşâdü'l Mülûk Ve's-Selâtin**, TDK Yay. Ankara.

TOPARLI R. - Çögenli M. S.- Yanık N. H. (1999), **El-Kavânİnül'l-Külliyeye li-Zabti'l-Lügat't-Türkiyye**, TDK Yay. Ankara.

TURAN F. (2011), **Eski Oğuzca Sözlük Bahşayış Lügâti**, Haz: Turan, F., Bay Yay. İstanbul.

TÜRKÇE SÖZLÜK (2005), TDK Yay. Ankara.

ÜNLÜ S. (2013), **Çağatay Türkçesi Sözlüğü**, Eğitim Yay. Konya.

Üşenmez E. (2008) , Tün Sözü Üzerine, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 3/1 Winter 2008, s. 399-404.

Vasiliev, Y. (1995), **Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük**, TDK Yay. Ankara.

Yıldırım T. (2011), Dîvânü Lügâti't-Türk'te Geçen Mimarlıkla İlgili Adlar, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.8, 2011, s. 22-40.

Yıldız, O. (2008), **Yûsuf- u Zelfîâ**, Akçağ Yay. Ankara.

Yuhadin K. K.(1988), **Kırgız Sözlüğü**, Çev: Taymas A, . Ankara Üniversitesi Bas. Ankara.

**К ПРОБЛЕМЕ ВОЖДЕСТВА И РАННЕГО ГОСУДАРСТВА:
ИСТОРИОГРАФИЯ ПО ЭПОХЕ ТЫГЫНА**

**ÖNDERLİK VE İLKEL DEVLET MESELESİ ÜZERİNE:
TİĞİN DÖNEMİ ARAŞTIRMA TARİHÇESİ**

**CHIEFDOM AND EARLIER STATE:
HISTORIOGRAPHY ON TYGYN'S EPOCH¹**

В. В. Ушницкий (V. V. Ushnitsky)*

АННОТАЦИЯ

В статье изучается проблема существования потестарной культуры среди саха в дорусский период. Миф о Тыгыне как предводителя якутских племен имеет широкую историографию. Из соотнесения фольклорных материалов с письменными документами можно проследить время и условия формирования фольклорного образа якутского владыки.

Ключевые слова: вождество, историография, потестарная культура, раннее государство, история Якутии, фольклор, миф

ABSTRACT

The article studies the problem of the existence of the culture of Potestas among the Sakha in the pre-Russian period. The myth about Tygyn as a leader of the Sakha tribes has a wide historiography. Correlating the folklore materials with the written documents, one can trace the time and conditions of formation of the Sakha sovereign's folklore type.

Key Words: Chieftdom, Historiography, Culture of Potestas, Earlier State, History of Yakutia, Folklore, Myth

Серьезной проблемой в исторической науке является оценка истории бесписьменных народов. Легендарная фигура Тыгына отраженная в фольклоре имеет обширную историографию, многие видные историки участвовали в создании исторической мифологии, оценке политической структуры якутского общества дорусского периода. В постсоветский период, в 90-е годы фигура Тыгына становится символом якутской государственности. Личность Тыгына постарались раскрыть народный писатель Яковлев – Далан в историческом романе «Тыгын Дархан» и Сергей Потапов в спектакле Тыгын Дархан. Широко как предводителя якутских родов оценивали его А. П. Окладников и С. А. Токарев, которые не сомневались в его историческом существовании.

¹ . DOI : 10.17498/kdeniz.332

* . Ушницкий Василий Васильевич., Yakutistan, voma@mail.ru

Безусловно, при анализе роли легендарной фигуры Тыгына в истории народа саха следует учитывать исторические условия, при которых она создавалась. Обычно народ, попавший под иго чужого народа, создает великолепные фольклорные произведения, где прошлая история народа, когда он был свободным, преподносится как счастливое время. Изменения в политическом плане принесенные пришельцами отражаются в фольклоре как время существования собственной государственной организации.

Согласно И.Страленбергу, переселение саха из Байкала на Лену возглавлял предводитель по имени Дэнси Тархан Тэгин. Отсюда Г.В.Ксенофонтов допускал, что особый говор принадлежавший группе последних завоевателей якутской земли сохранялся среди населения на Сайсарской равнине, именно они могли передать И.Страленбергу общетюркское произношение терминов «тэгин» и «тархан» (Ксенофонтов, 1992: 42). Когда предки саха переселялись с Байкала, у них мог быть вождь по имени Тэгин, следовательно, можно говорить о существовании целой династии предводителей Тыгынидов. Г.В.Ксенофонтов связал эту предполагаемую династию с личностью последнего уйгурского хана Эньень-Тегина, который «без вести пропал». Но уйгурский каганат в Забайкалье и в Северной Монголии угас в IX в., а Г.В.Ксенофонтов считал, что последняя волна южных переселенцев в Среднюю Лену с этим Тegiном прибыла в XII в. По его предположению, с этой династией на всю территорию Якутии могла распространиться царская власть с явной повинностью. Тыгыны владычествовали над территорией почти всей Якутии, и их власть была прервано только русским завоеванием (Ксенофонтов, 1992).

С этим фантастическим утверждением Г.В.Ксенофонтова, солидаризируется мнение якутского краеведа 1930-х гг. Г.А.Попова, что саха на Лене в миниатюре создали тюркское государство с его терминами: бегами, кулами и тегиним. Он признавал, что на Лене стала складываться довольно сложная общественная организация со всеми признаками северного феодализма (Попов, 2005: 48). Среди этих северных феодалов постепенно возвысился кангаласский Тыгын, победитель всех родов саха (Попов, 2005: 94).

А.П.Окладников доказывал полное совпадение элементов якутской лексики относящихся к области социальной терминологии с тюрко-монгольскими социальными терминами (кулут, бокан, чахар, тойон, туйгун, тутук, боотур, сесен, дархан, тыгын, хаан, эллэй). По нему политическая организация якутов восходила к мифическому Элэю и носила черты межплеменной организации, союза племен якутской народности. Этот эль возглавлялся наследственными вождями, ведущими свое происхождение от первопредка Элэя (Окладников, 1947: 119).

По фольклорным данным этот легендарный человек считается верховным предводителем якутских родов до прихода русских и ему приписывается руководство сопротивлением якутов казачьим отрядам. По русским документам 30-х годов XVII в. некий «Тынья» или «Тынина» выведен как один из крупных тойонов Кангаласской волости, возглавившей сопротивление казакам. Этот «Тынина» являлся отцом Челая (по якутски Чаллаайы), Откурая (Ёлькёрёй), Бозеко (Бёдьёкё) – военных предводителей кангаласского рода. Однако эти сыновья Тыгына в исторических событиях 1636 и 1642 гг. хотя и были сильными и влиятельными боотурами, но никогда не выступали в качестве предводителей всего народа. Только Откурая, смертельно раненного в бою атаманом Иваном

Галкиным, который был реальным предводителем кангаласцев и их союзников в событиях 1636 г., можно обозначить в качестве военного вождя ополчения из нескольких якутских родов.

Зачинателем мифологизации истории якутов можно назвать Г.В.Ксенофонтова, рассматривавшего Тыгына в качестве верховного правителя саха, передавшего свою власть над своим народом русскому царю. Именно данным обстоятельством им объясняется подчинение 31 волостей небольшим отрядом П.Бекетова (Ксенофонтов, 1992).

Исследователи давно обратили внимание, что в русских документах о нашем герое нет свидетельства о Тыгыне как царе или предводителе якутских родов, кроме смутного упоминания о некоем «Тынина», оказавшего сильное сопротивление со своими людьми казакам атамана И. Галкина. Данное обстоятельство опять роднит нашего героя с образом легендарного британского короля Артура, о котором имеется единственное документальное свидетельство, что бриттов в битве с саксами возглавлял некий Медведь (по-валлийски –Atru).

По сведениям Г.Ф.Миллера, «до прихода русских над всеми якутами господствовали князцы Кангаласской волости, самым знатным из которых был Тынья» (Миллер, 2005: 69). Вероятно, при этом он пользовался информацией местных жителей, опиравшихся на фольклорные источники. Тот факт, что в письменных документах Тыгын фигурирует под именем Тынина, а у Г.Ф.Миллера Тынья, говорит о том, что исторический Тыгын – отец Чаллаайы и Бёдьёкё и в якутском языке мог носить имя Тынин, а титульное или мифологическое имя Тыгын Дархана могло быть прикреплено к нему впоследствии. Тем самым мифологический Тыгын или Дыгын Дархан это совершенно другая личность, чем исторический Тынина. В фольклорных источниках, имя Тыгына выводится от слова «тыын» - дыхание. Недаром еще Ф.Ф.Васильев сомневался в отождествлении имени Тыгына с тюркским термином «тегин», так как человек с подобным именем не встречается в других фольклорных источниках (Васильев, 1995: 37).

Реальный «Тынина» в казачьих донесениях выступает в роли одного из влиятельных тойонов кангаласцев и отца Откурая, Бозеко и Челая – активных участников антиказачьих восстаний 1634, 1636, 1642 гг. Его сын Откурай и намский Мымак уже собирали крупные ополчения якутских родов и видимо их незначительное место в фольклоре объясняется тем, что именно их образы повлияли на создание образа якутского правителя. Также личность предводителя совместного якутско-тунгусского антиказачьего выступления, вождя тунгусского рода долган Дыгынча (фольклорный Даринча?) с 600 людьми, умершего в русском остроге в качестве заложника вполне совпадает с фольклорной биографией Тыгына.

Якутский лингвист С.И.Новгородов, как и П.А.Ойунский с легендарным Тыгином отождествляли тойона Намского рода Мымака – предводителя якутского ополчения, осаждавшего Якутск в 1634 и 1642 гг. По С.И.Новгороду, Мымак означало по якутски князец, староста, а Тыгын значит князец - престолонаследник, отсюда выражение князец Мымак, в переводе Тыгын Мымак (Ионова, 1950: 20). Мымака с Тыгином роднит то обстоятельство, что Мымак умер в русской тюрьме, как и легендарный Тыгын. Фольклорный образ Тыгына,

стоявшего во главе якутских дружин, осаждавших Якутский острог, вполне соответствует роли Мымака - руководителя якутского ополчения в 1634 и 1642 гг.

К имени Тыгына или по новому написанию Дыгыну в фольклорных источниках обычно прикрепляется второй термин – имя Дархан. Якутский термин «дархан» А.П.Окладников сближал с тюрко-монгольским термином «тархан» - «дархан» в значении: вождь племени или рода, глава народа, предводитель, военачальник. В якутской юрте имелось почетное сидение дархан-олох. Изучив его предназначение, он пришел к выводу, что дархан-олох, как и стул туора-дархан могли быть почетными сиденьями, предназначенными именно для дархана (Окладников, 1949: 111).

А.П.Окладников пришел к выводу, что в древности якуты именовали дарханами наиболее могучих племенных вождей, прославившихся подвигами и подчинивших себе обширные области. К такому выводу он пришел в результате анализа предания записанного Н.Г.Золотаревым от слов П.С.Семенова. Родословная начинается с Эллэя. Его сын Дойдулаах Сирдээх Дойдууса дархан (имеющий землю-страну дархан) собрал большое богатство и ездил в бурятскую землю, на Баргузин и Томск. Его земли тянулись от устья Вилюя до устья Витима. При слабом сыне Хомуйан-дархане владения его распались. Через него, в пятом поколении родился Чыкын-Мурман, который стал именоваться Тыгын-дарханом (Окладников, 1949: 106). Но кроме этого устного предания приведенного А.П.Окладниковым, нет других фольклорных сведений о существовании такой генеалогической ветви дарханов.

Если проследить корни тюрко-монгольского термина тархан, то он имел функцию «собирателя податей». В.М.Никифоров ссылается на труд Г.В.Ксенофонтова «Эллаида» где имеется упоминание 11 различных дарханов. Так имеется любопытный персонаж Сююлэ Дархан, который мог получить свое прозвище из-за обязанности поставлять в Якутск «ясак» вместо богача (Никифоров, 2002: 24).

И.Линденау писал о существовании особого титула «Тойон - ууса», буквально – «тойонский род», означавший господствующее положение среди якутских родов прямых потомков Эллэя. В связи со спорами о порядке наследования этого титула со смерти отца Тыгына началась ожесточенная борьба за власть, в котором верх взял Тыгын, убивший и разогнавший своих братьев. По изложенной им версии, Тыгын не успел стать дарханом, верховным правителем якутских родов из-за распрей внутри правящего клана, потом прихода русских завоевателей (Линденау, 1983). Данный вывод им был сделан исключительно на основе фольклорных источников. Приводимые И.Линденау сведения, свидетельствуют о возможности существования общеплеменного вождя якутского этноса с титулом дархан. Но исторические предания сложный жанр, они несут в себе печать современности, т.е. приспособляют события, происходившие в древности к более поздним историческим реалиям.

По документам Тынина был лишь одним из якутских князцов. В 1631-1633 гг., по ясачным книгам и челобитным П.Бекетова и И.Галкина, титул князец всего имели 42 якута из 16 улусов. В Кангаласской волости А.А.Борисов насчитал до 16 человек, владевших титулом князец на протяжении первых 30-ти лет со времени прихода русских (Борисов, 1997: 55). Вероятно, этим титулом в русских документах называются предводители родовых или клановых подразделений.

Образ правителя всегда связывается с резиденцией, где он принимает гостей и где он собирает свое войско. Так существует мнение, что Тыгын имел три резиденции: первую – между маленькими речками Алагана и Куллаты на долине Эркээни; вторую у озера Табага; третью – где построен город Якутск, у озера Сайсаары (Линденау, 1983: 109). Когда Тыгын прогнав тунгусов, убивших Тюсюлгэ Даххана (Дойдууса Дархана или Даххана) стал хозяином долин Эркээни и Туймаады, владения его простирались от Намского улуса до мальжегаров. Местожительством Тыгына являлись озера Сахсары, Ытык, Юрюнг Кюэль, Кытаанах Кырдал. От Тыгына отошли и стали впоследствии отдельными улусами (с XVIII в.) люди родов принадлежавших к тойонам Кээрэкээн – дьохсогонцы (будущие таттинцы), Лэггя – борогонцы, от Батас Мөндюкэээнэ произошли батурсцы (Боло, 1994: 144-161).

Для раннего государства было характерным, что персона сакрализованного правителя – царя, представлялся «посредником» между божествами и подданными. Символика власти требовала, чтобы в общении с ней подданные подчеркивали свою полную ничтожность. Теперь рассмотрим фольклорные данные рисующие образ якутского царя Тыгына. Например, в них раскрывается, что Тыгына якобы сажали на особое «возвышенное ложе». Приезжающие из далеких краев входили к нему, кладя поклоны на его колени, выходили также с поклонами; словом, обращались с ним, как с божеством (Окладников, 1949: 62). Вообще концепция А.П.Окладникова о роли Тыгына в якутской истории представляется сильно политизированным, соответствующим духу своего времени. Так в 40-х гг. он писал, что роль Тыгына соответствует вождя родоплеменной организации якутов, привнесенного с юга, тем самым он якутское общество, в котором появились феодалы, тянул в прошлый век и тем самым его историческую личность он оценивал как отрицательную (Окладников, 1949). Потом в 60-х уже утверждал, что Тыгын был настоящим якутским царем.

Тыгын, подобно восточным властителям имел харизму. Сюр-харизма находилась в хребте, спинном мозге (сюр) Тыгына, подобно тому, как Илбис (военная удача, харизма рода) – в позвоночнике его коня. Конь Тыгына был рыжим, ближе к красной масти, которая символизировала огненную природу коня (Парфенова, 1999: 28). Рыжий цвет коня относится к соляному образу: «Конь Тыгына на Чочур - Муране» связан с почитанием неба.

С.В.Санников при анализе мифологем связанных с формированием образом власти, предлагает применить комплексный методологический подход, опирается на концептуальные разработки К.Г.Юнга, Г.Кубертсона и Г.Барта, что позволяет ему рассмотреть широкий спектр мифологических архетипов. В сакральной мифологии выделяется комплекс мифологических образов, связанных с представлением о сверхъестественном происхождении публичной власти и сакральной природе носителей данной власти, обозначаемых им как «потестарная мифология». В качестве примеров потестарно-мифологических образов он приводит образы богов Одина и Фрейра как древних конунгов Швеции (Санников, 2009).

Мудрец (мудрый отец) - архетип, прослеживающийся в германском потестарно-мифологическом образе бога и эпического конунга шведов Одина. Тыгын тоже изображается в образе глубокого, мудрого старца. По словам А.П.Окладникова «Фигура Тыгына – мудрого старца, владыки и грозного воина, избранника Улуу Тойона – уже при жизни сливалась на этом фоне с

величественными образами эпических богатырей и языческих богов» (Окладников, 1949: 115).

Защитник (покровитель) – архетип, который, рассматривается как элемент упомянутого К. Г. Юнгом представления о «золотом веке», для которого характерно наличие правителя, опекающего своих подданных. И этот архетип является характерным для образа Тыгына. Эпоха Тыгына представлялось поздним поколениям якутов «золотым веком». Так в фольклорных произведениях о Тыгыне проводится мысль собирания якутских земель в одно целое. Следует предполагать, что в его фольклорном образе воплотились исторические лица XVII в., которые боролись за объединение якутских родов против произвола воеводской власти.

По определению С.В.Санникова, герой – один из значимых архетипов, прослеживаемых в эпосе и потестарной мифологии, неоднократно привлекавший внимание исследователей политической мифологии. Тыгын рисуется в качестве предводителя объединенного войска якутских родов, выступивших против казаков. По утверждению А.П.Окладникова «он как-то незаметно и тихо сошел с исторической арены. Русские документы даже и не отметили смерти грозного якутского «царя» преданий, так недавно еще потрясавшего свою лесную страну, десятки лет державшего в страхе свой маленький народ. И.Линденау пишет, что Тыгын был взят казаками в заложники и умер как пленник перед приездом первых воевод в Якутский острог (Окладников, 1949: 115).

Еще существовал архетип Искателя (проводника) – потестарно-мифологический архетип, атрибутами которого являются странствия, поиски и совершение походов. По фольклорным данным, Тыгын имел большое войско, его воины были вооружены луками и мечами. Когда он был в силе, то имел двести человек, держащих батыйа. Он был повелителем саха. Кто не повиновался ему, тех он убивал. Местожительство его было над озером Сайсары. Тыгын – владыка ездил по рекам Амге, Таатте и требовал воинов и работников из родственных племен: Боотур ууһа, Мэнэ ууһа, из аймахов Ханалас (Болю, 1994: 147). Даже если бы эти фольклорные сведения, которые Г.В.Ксенофонтов и А.П.Окладников принимали как свидетельство о существовании государственной или общеплеменной организации соответствовали истине, то они только говорят о существовании сильной родовой дружины у кангаласцев.

Жертва (мученик) – специфический потестарно-мифологический архетип, прослеживаемый на материале ряда образов эпических и мифических конунгов. Тыгын становится жертвой казачьего вероломства. Он попадает в плен и умирает в неволе. В некоторых преданиях, Тыгын умирает пав духом, со сломленным сюр, его тело покрывается язвами, он утомляется и слабеет. О.Парфенова сюжет со стуком в спине перед смертью Тыгына связывает с помещением сюр-харизмы в хребте, спинном мозгу (Парфенова, 1999: 28).

Праведник – архетип восстановителя легитимного порядка, справедливости, получающего помощь сверхъестественных сил. Когда Тыгын был ребенком, было предзнаменование, что ему суждено быть великим человеком. На его копье, на самое острое «опустился» сгусток крови, которую он проглотил. В фольклорной традиции имеется определение Тыгына в качестве якутского «царя» («мунур ыраахтаагы») (Борисов, 1998: 95). Символика власти в ранне-потестарной культуре требовала, чтобы в общении с ней подданные подчеркивали свою полную ничтожность. Теперь рассмотрим фольклорные данные рисующие образ якутского царя Тыгына. Например, в них раскрывается, что Тыгына якобы сажали

на особое «возвышенное ложе». Приезжающие из далеких краев входили к нему, клая поклоны на его колени, выходили также с поклонами; словом, обращались с ним, как с божеством (Болю, 1994: 62). Что же мы видим в случае с Тыгыном? Прибыв на землю другого рода, прежде всего, он требует, чтобы ему дали часть их людей в качестве «хара» т.е. воина-слуги, а в случае невыполнения, полностью истребляет данный род, это произошло с ходоринцами. Роль Тыгына как полновластного царя саха, сказители видят в том, что он, если увидит или услышит, что у кого-либо имеется скот или прочее богатство, то тотчас же отправлялся к нему и отбирает силой.

Оплодотворитель-архетип, получающий выражение в образе верховного правителя, являющегося источником плодородия земли и богатства народа. О любимом сыне Тыгына Муос Уол или Таас Уллунах так рассказывается: «Когда этот мальчик спал, то от его дыхания все вещи в доме приходили в движение. Когда засыпал в лесу, сила его дыхания клонила деревья и травы» (Болю, 1994: 83). В любимом сыне Тыгына нетрудно узнать описание природы родной страны: «Тело его было как литое из плотного материала, не поддавалась ни ударам, ни нажимам, а ступни были тверды, как камень. Когда он в семилетнем возрасте бежал, земля дрожала, а на крик его небо вторило непогодой, ветрами и морозом» (Болю, 1994: 103). Тыгын также является архетипом сыноубийцы, стоящего в одном ряду с мифом о гонимых героях. Так ему приписывают убийство двух мифологических сыновей Таас Уллунах (каменная ступня) и Муос-Уол (каменный парень). Тело этого парня было покрыто роговой чешуей подобно античному Ахиллесу. Все это указывают глубокую архаичность образа Тыгына (Борисов, 1998: 95-96).

Таким образом, можно сделать вывод о том, что Тыгын собирал дань с покоренных родов. В то же время известно, что он сам платил «эр сулуута» бетунцам, после того как его войско возвратилось от них с поражением (Болю, 1994: 47). Также в якутском языке существуют термины солук, энньэ, или словочетание «халаан ылбыт», сравнимые с древнеуйгурскими терминами «калан», «салыг» означавшими налог и «инчжес» – феодальную собственность. Имеются и многочисленные свидетельства о том, что якутские термины применялись на практике (Васильев, 1995: 55–56).

После появления государства, устанавливается право – нормы поведения, исходящие от государства, которое на первоначальном этапе представлял князь или каган. Это было продиктовано тем, что господствующая часть общества была заинтересована в возведении существующего положения в закон. Так в Древней Руси появляется «Русская правда» Ярослава. В фольклоре саха есть ясные упоминания о введении первых узаконенных норм обычного права именно Тыгыном. В них есть сведения о телесном наказании и штрафе скотом. Например, Тыгын своему внебрачному брату Быркынгаа-Боотуру, предку вилюйских саха, за воровство и убийство любимого коня его людьми в наказание назначает выплату 40 коней и телесное наказание после окончания ысыаха, продолжавшегося с начала лета до наступления осени (Ксенофонов, 1977: 72–94).

В фольклоре Тыгына из кангаласцев упорно называют всемогущим царем саха до прихода русских. А в чем видят рассказчики его царские достоинства и привилегии? Оказывается этот Дыгын, или же Тыгын, был известен как воин, богатырь, ставший тойоном благодаря своему богатству, обилию скота и подвластных ему людей, его соплеменников. Необходимо подчеркнуть, что всю свою жизнь Тыгын устраивал ысыахи, куда приглашал именитых людей из улуса

(своего видимо), из других земель, организуя игры и заставляя их состязаться, меряться славой (Предания, легенды, 1995: 103). Только затем, когда желтела трава, он начинал военные действия (Болю, 1994: 93).

Вступая в дискуссии о существовании якутского «государства» Тыгына мы сталкиваемся как с мифологизацией истории, так и политизированием этой науки. Подобные мифологические государства, сведения о котором имеются только в фольклорных источниках, имеются у многих народов. Они вызывают непрекращающиеся научные дискуссии и в основном существуют в народной памяти этноса, смыкающегося с литературой. Ф. Ф. Васильев пришел к выводу о наличии в раннеякутском обществе обособленного военного сословия профессиональных воинов [Васильев, 1995. С. 60]. Строго говоря, именно это военное сословие и было аристократией раннеякутского общества. С этим можно сравнить тот факт, что древнерусская дружина являла собой корпорацию, в которую был вовлечен весь господствующий слой.

Хозяин благословенной Гуймаады, хангаласский тойон Тыгын (Дыгын) во главе дружины воинов совершал множество походов против чужих родов, чтобы подчинить их своей власти. Походы Тыгына были в основном направлены против чужих родов: намцев, хоролоров, баягантайцев и вилюйчан, а также против представителей иных этнических групп, занимавших территорию Средней Лены (Ксенофонов, 1977: 148). В 17 веке действительно существовала военная сила, совершавшая походы против якутских родов и взимавшая с них дань. Это многочисленные отряды русских казаков, совершавшие грабительские рейды под предлогом сбора ясака. Образ предводителя многочисленной сильной военной дружины в якутском фольклоре, подчиняющего якутские роды могла сформироваться под влиянием образа казачьих атаманов и перенесена рассказчиками в дорусское прошлое народа. В этой связи характерен, фольклорный сюжет бегства братьев Тыгына ставшего предком вилюйских родов. На самом деле, документально доказано, что массовое переселение якутских родов, в основном кангаласцев в Вилюй происходило в конце XVII в. и связывается уходом от непосильного ясачного платежа.

В.Л.Серошевский попытался объяснить упорным сопротивлением Кангаласского улуса русскому завоеванию, чем она и прославилась. Можно согласиться с его утверждением, что сыновья Тыгына в Союзном совете не пользовались верховным авторитетом (Серошевский, 1993: 451). Роль Тыгына как предводителя якутских родов в фольклоре представляется собирательным, в его формировании мог принимать участие и предводитель антивоеводского восстания 1670 г. Джэллик, по преданию также потомок Тыгына.

Фольклорные источники об эпохе Тыгыне можно было встретить во всех регионах расселения якутов: так они имелись и у северных якутов Колыми и Момы, Верхоянска и Абыя. В фольклоре появление якутов в северных и вилюйских районах объясняется бегством отдельных боотуров, боявшихся преследования Тыгына. Но по свидетельству архивных документов расселение якутов в северных и вилюйских районах происходило во второй половине XVII и на протяжении XVIII вв. Многие переселенцы были участниками восстания Джеллика в 1670 гг., против произвола царских воевод. Так кангаласцы, участники вооруженных выступлений против казаков и ясачного гнета, осваивая территорию Северо-Востока России, приносили с собой предания о Тыгыне – предводителя кангаласцев и всего народа саха. Следовательно, формирование якутского народа и его расселение по огромным просторам Северо-Востока

Сибири прямо связано с становлением образа Тыгына как владыки всех саха. Якутские роды на Вилюе, на Крайнем Севере бежавшие от своеволия воеводской власти свое происхождение выводили от родственника Тыгына бежавших от него или отпавших им для поиска новых земель.

Время, в котором жил легендарный Тыгын, якутский фольклор называет эпохой «кыргыс юйэтэ» - временем войн и раздора. Обычно считается, что это время предшествовало дорусскому завоеванию края, когда царили межплеменные войны и феодальные усобицы, прекратившиеся с приходом русской администрации. Но многие события, приуроченные к данной эпохе, происходили на самом деле после прихода русских и зафиксированы в документах. Так знаменитый и красочно запечатленный в фольклорных источниках погром нахарцев бетюнцами зафиксирован архивных документах. Или же нападение «Тыниновичей» на ясачных якутов князя Лёгёя в фольклоре описывается как погром легендарных хоролоров в озере Мюрю сыновьями Тыгына. Отсюда можно констатировать, что враждебные действия между якутскими родами произошли после прихода русских казаков, прямо сталкивавших их между собой, применяя принцип «разделяй, но властвуй». Историческое осмысление этой легендарной личности на основе сравнения фольклорных и письменных данных может помочь в раскрытии образа короля Артура и им подобных мифологических владык эпохи вожества и становления раннего государства.

БИБЛИОГРАФИЯ

Борисов А.А. Якутские улусы в эпоху Тыгына. Якутск: Национальное книжное издательство: «Бичик», 1997. 160 с.

Борисов А. А. Тыгын - человек, легенда, символ. 1998. №2-3. С. 40-49.

Болю С.И. Прошлое якутов до прихода русских на Лену: / По преданиям якутов бывшего Якутского округа / Якутск: Бичик, 1994. 320 с.

Васильев Ф.Ф. Военное дело якутов. Якутск: Бичик, 1995. 220 с.

Ионова О.В. Из истории якутского народа: (первая половина XVII в.). Якутск: Книжное издательство, 1950. 112 с.

Ксенофонтов Г.В. Ураанхай-сахалар: Очерки по древней истории якутов. Т.1, кн. 1. Якутск: Национальное издательство РС (Я), 1992. 416 с.

Ксенофонтов Г.В. Эллэйада: Материалы по мифологии и легендарной истории якутов. Новосибирск: Наука, 1977. 245 с.

Линденау Я.И. Описание народов Сибири: (первая половина XVIII века). Магадан: Книжное издательство, 1983. 176 с.

Миллер Г.Ф. История Сибири. Том 3. М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2005. 598 с.

Никуфоров В.М. Стадии эпических коллизий в олонхо: Формы фольклорной и книжной трансформации. Новосибирск: Наука, 2002. 208 с.

Окладников А.П. Социальный строй предков якутов // Советская этнография. 1947. N: 2. С. 95-121.

Окладников А.П. Из истории общественных отношений у якутов в XVII веке (Легенды о Тыгыне и историческая действительность) // Советская этнография. 1949. N: 2. С. 98-118.

Парфенова О.А. Конь и харизма Тыгына в преданиях якутов // Илин. 1999. N: 1-2. С. 26-28.

Предания, легенды и мифы саха (якутов) / Сост. Н.А.Алексеев, Н.В. Емельянов, В.Т.Петров. Новосибирск: Наука. Сиб. изд. фирма РАН, 1995. 400 с.

Попов Г.А. История Якутского края (XVII и XVIII вв.) // Сочинения. Т.1. История христианского просвещения якутов и других инородцев Якутской области. Очерки по истории Якутии. Якутск: ЯГУ, ИГИ АН РС (Я), 2005. 280 с.

Санников С.В. Образы королевской власти эпохи великого переселения народов в раннесредневековой западноевропейской историографии. Новосибирск, 2009. 215 с.

Серошевский В. Л. Якуты: Опыт этнографического исследования. 2-е изд. М.: 1993. 736 с.

BIBLIOGRAPHY

Borisov A.A. Yakut ulus in the era Tygyn. Yakutsk: National Publishing House "Bichik", 1997. 160 p.

Borisov AA Tygyn - a man, a legend, a symbol. 1998. № 2-3. С. 40 - 49.

Bolo S.I. Past Yakuts before the arrival of Russian Lena: / According to legend Yakut Yakut former county / Yakutsk Bichik, 1994. 320 p.

Vasiliev F.F. Military Yakuts. Yakutsk Bichik, 1995. 220 p.

Ionov O.V. From the history of the Yakut people (the first half of the XVII century.). Yakutsk: Book Publishing, 1950. 112 p.

Ksenofontov G.V. Uraanhay-sahalar: Essays on Ancient History yakutov. T.I, Vol. 1. Yakutsk: National Publishing House of Sakha (Yakutia), 1992. 416 p.

Ksenofontov G.V. Elleyada: Materials on mythology and legendary history of Yakutia. Nauka, Novosibirsk, 1977. 245 p.

Lindenau Y.I. Description of Siberia (the first half of the XVIII century). Magadan: Book Publishing, 1983. 176 p.

Miller G.F. History of Siberia. 3. Tom M. : Publishing company "Eastern Literature" RAS, 2005. 598 p.

Nikiforov V.M. Stage epic clash in olonkho: Forms folklore and book transformation. Nauka, Novosibirsk, 2002. 208 p.

Okladnikov A.P. Social order ancestors Yakuts // Soviet Ethnography. 1947. N: 2. S. 95-121.

Okladnikov A.P. From the history of public relations in Yakuts in the XVII century (Legends of Tygyn and historical reality) // Soviet Ethnography. 1949. N: 2. S. 98-118.

Parfenova O.A. Horse and charisma Tygyn in the traditions of the Yakuts // Ilene. 1999. N: 1-2. S. 26-28. Traditions, legends and myths of Sakha (Yakutia) / Comp.

Alekseev N.A., Emelyanov N.V., Petrov V.T.. Novosibirsk: Nauka. Sib. ed. firm RAS, 1995. 400 p.

Popov G.A. History of the Yakut edge (XVII and XVIII centuries.) // Works. T.I. History of Christian Education of the Yakuts and other foreigners Yakut area. Essays on the History of Yakutia. Yakutsk: YSU, IGI Academy of Sakha (Yakutia), 2005. 280 p.

Sannikov SV Images of royal power era of the great migration of peoples in the early medieval Western European historiography. Novosibirsk, 2009. 215 p.

Seroshevsky VL Yakuts: Experience ethnographic research. 2nd ed. M. : 1993. 736 p.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE SAĞLIK HİZMETLERİ VE MEVCUT HASTANELER*

HEALTH SERVICES AND EXISTING HOSPITALS DURING THE ÇANAKKALE BATTLES¹

ВОЕННЫЕ ГОСПИТАЛИ И МЕДИЦИНСКОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ В ПЕРИОД ВОЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ В ЧАНАККАЛЕ

Nurhan AYDIN **

ÖZ

Sağlık hizmetleri Çanakkale Muharebeleri boyunca ikinci bir savaş alanı oluşturacak ölçüde kritik bir alanı oluşturur. 8,5 ay süren muharebeler boyunca, sağlık kuruluşlarının özverili çalışmaları sonucu, cephede herhangi önemli bir bulaşıcı hastalık meydana gelmemiştir. Hatta mevcut yaralılarından çok düşük bir ölüm oranıyla, neredeyse bir mucize yaratılmıştır.

Bu bağlamda sırasıyla Çanakkale cephesinde yaralanma ve hastalıklardan, sağlık kuruluşlarından, yaralı ve hasta sevkiyatından, cepheye mücavir Rumeli, Anadolu yakasında, İstanbul'da, Marmara, Ege ve diğer bölgelerdeki sağlık hizmetlerinden bahsedilecektir.

Cephede, yakın ve uzak hastanelerde, ağır ve çok zor şartlarda hassas bir hizmeti büyük bir özveriyle yürütmüş olan doktor, hemşire, hastabakıcı ve tezkerecilerin oluşturduğu sağlık hizmeti kadrosunu; bu savaşın adsız ve iddiasız kahramanlarını yeni nesillere aktarmak, en azından sağlık hizmeti veren kurumlara onların yaptığı çalışmalara karşı vefa borcunu ödemektir. Ayrıca çok güçlü devletlere karşı verilen savaşta muzaffer olarak çıkan Türkler, cephe gerisinde muharebenin ikinci mücadelesini de başarıyla sürdürmüş olduklarını vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Sağlık, Muharebe, Hizmet, Yaralı, Cephe

ABSTRACT

Health services constituted such a critical area like a second battlefield during the Çanakkale Battles. Thanks to the devoted efforts of the health institutions along the battles, which lasted for 8,5 months, no epidemic broke out. Moreover, a very low rate of the wounded soldier died, which was almost a miracle.

In this context, the wounding and illnesses as well as health institutions in Çanakkale front, the transportation of the wounded and patients, the health services in adjacent areas

* Bu makale Atatürk Araştırma Merkezi Dergisinde 2010 Tarihinde Yayınlanmış olan "Çanakkale Savaşları'nda Sıhhiye ve Tahliye Hizmetleri" adlı makalenin genişletilmiş halidir.

¹ . DOI: 10.17498/kdeniz.903

** Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi / KARS.

of Rumelia, Anatolia, İstanbul, Marmara, Aegean and other regions will be discussed in consequence.

Handing down the names of doctors, nurses and discharging nurses who gave a health service devotedly in the frontline, in near and distant hospitals under hard conditions to the next generations, and narrating the story of those nameless heroes, who claimed nothing, to the next generations, is a duty of loyalty for us against them. Furthermore, this study is also an emphasis that the Turks not only had a victory in the war against strong countries but they also won the second level of the war, carried out behind the frontline.

Key Words: War, Health, Battle, Service, Wounded, Front

АННОТАЦИЯ

Медицинское обслуживание во период Чанаккалийской военной операции можно рассуждать в рамках второго фронта. Во время 8,5 месячной военной операции, из-за самоотверженного медицинского обслуживания, не было зафиксировано не одного инфекционного заболевания. Даже численность смертельных случаев среди раненных военнослужащих, было очень низкое.

В статье рассуждаются вопросы раненных военнослужащих Чанаккалийского фронта, их заболеваний, медицинского обслуживания, госпитализации раненных, а так же вопросы медобслуживания прилегающих регионов фронта, таких как Стамбул, районы Мраморского, Егейского морей, Румелийского и Анатолийского и других побережий.

На передовом, в близких и далёких от фронта госпиталях, работники медицинской службы самоотверженно боролись для спасения жизни каждого раненного. Наша цель, ознакомить новое поколение с героической прошлой наших военных и отдавать честь к выявленному ими преданности к родине. Показать, как турки боролись в тылу фронта и вышли победителями из неравной борьбы против сильнейших государств того времени.

Ключевые слова: война, здоровье, битва, обслуживание, раненный, фронт

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı; tarihte bu savaş dönemine kadar yaşanan askeri olaylar içinde en geniş çapta olması, büyük devletlerin aralarında ittifaklar kurarak savaşmaları ve dünya coğrafyası ile dünya nüfusunun büyük bir kısmının bu savaşta etkilenmesi dolayısıyla “Büyük Harp” olarak da adlandırılmaktadır.

Savaşı hazırlamış olan genel etkenler 19. yy.’ın başlarından itibaren Avrupa’nın geçirmiş olduğu çeşitli değişiklikler ile ilgilidir. Birbirleriyle bağlantılı bu etkenleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Ulusal devlet sistemi, aşırı ulusçuluk, savaşçılık zihniyeti, birbirlerine düşman ittifak grupları ve emperyalizm. (Karal: 355)

Birinci Dünya Savaşı 1914 Haziran’ında Avusturya-Macaristan veliahtının Bosna’da öldürülmesi üzerine Üçlü Uzlaşma Devletleri ile Üçlü Anlaşma Devletleri arasında başladı (Karal: 355). Rusya’nın seferberlik ilan etmesi ve bunu Avusturya – Sırbistan anlaşmasına müdahale sayan Almanya’nın 1 Ağustos’ta Rusya’ya, 3 Ağustos’ta Fransa’ya savaş ilan ederek Belçika toprakları üzerinden taarruza geçmesi, Belçika’nın tarafsızlığının ihlal

edildiği gerekçesiyle 4 Ağustos'ta İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi sonucu kısa sürede genel harbe dönüştü. (Genelkurmay 2011: 1)

Osmanlı Devleti, bu gelişmeler üzerine 2 Ağustos 1914'te Almanya ile gizli anlaşma imzalayarak merkezi devletler arasında yer almıştır. Karadeniz'e çıkan Gooben ve Breslau gemilerinin 29 Ekim'de Odesa ve Sivastopol'u bombardımanını savaş nedeni sayan Rus kuvvetlerinin 1 Kasım 1914'te Osmanlı-Rus sınırını Pasinler ve Eleşkirt yönünde geçerek ilerlemesi, İngilizlerin önce Akabe'yi ardından 3 Kasım 1914'te İzmir Körfezi'nden iki Türk gemisiyle birlikte Boğaz giriş tahkimatını bombalamaları, Osmanlı Devleti'nin 11 Kasım 1914'te Rusya ve İngiltere'ye resmen savaş ilan etmesine neden olmuştur.

Bu nedenlerle Birinci Dünya Savaşı'na giren Osmanlı Devleti, Kafkasya, Irak, Filistin-Suriye, Çanakkale, Avrupa (Galiçya, Makedonya, Romanya) Yemen ve Hicaz, İran ve Libya Cephelerinde savaşmıştır.

Çanakkale Muharebelerinde Sağlık Hizmetleri

Çanakkale Cephesi iki aşamalı taarruza maruz kalmıştır. Müttefikler Şubat 1915'te önce sadece Birleşik Filo ile Çanakkale Boğazı'nı geçip, I. Dünya Harbi'nin Avrupa'daki ağır kış şartlarını hafifletmek ve kısaltmak adına Başkent İstanbul'u devreden çıkarıp Rusya ile birleşerek, Mayıs ayında da Almanya'yı doğuda çökertip, hem az zahmetle zafer kazanmak hem de mevcut güçlerine güç katmak amacındaydılar. Planlarını büyük bir gururla uygulamaya koydular; ancak 18 Mart 1915 günü Türk sahil ve mayın savunması onlara denizden geçit vermedi. Çanakkale'de ikinci ve son şanslarını denemekten başka çareleri kalmamıştı. İtilâf Devletleri Gelibolu Yarımadası'na amfibi tarzda karaya asker çıkaracaklar; güneyde Alçıtepe, kuzeyde Conkbayırı zirvelerini ele geçirip, Kilitbahir platosunu tutarak Türk sahil savunma toplarını etkisiz hale getireceklerdir. Ayrıca deniz mayınlarını temizleyip Boğaz önünde bekleyen Birleşik Filo'ya yol açıp, hedeflerine doğru emin adımlarla yürüyeceklerdi.

Bu arada Balkan Harbi'nin Osmanlı Devleti'ni ve milletini ne hale getirdiği ortadaydı. Bu nedenle Osmanlı Devleti artık tarihteki yerini almalıydı. Yaklaşık dokuz ay karada her türlü üst düzey teknik ve teknolojik üstünlükleri, Avrupalıları büyük bir hırsıyla Osmanlıya karşı saldırsa da sonuç bir öncekinden farklı olmayacaktı. Hafife aldıkları bu milletin evlatları hem denizde hem de karada onlara dünyayı dar etmişti. Mehmetçik için bu sonuç yeniden dirilme ve var olma idi. Ancak bu eşsiz zaferin bedeli de çok ağır olmuştu. Çanakkale cephesindeki muharebelerinin çok uzun sürmesi nedeniyle şehit sayısı gibi yaralılarda çok fazla olmuştu.

Yaralanmaların yanında bitlenme, kolera, dizanteri, para tifo, tifüs, sarılık, sıtma, iltihap, iskorbüt v.b. problemler de her an mevcuttu. Savaş ortamından dolayı uykusuzluk, bitkinlik, düzensiz nabız atışları, sağırılık, halsizlik gibi normal kabul edilen durumlar da askerin yakasını bir türlü bırakmamıştı.

Cephedeki yaralıların ve hastaların tedavilerinin yanı sıra, cephenin kuzeyine doğru Behramlı, Kilitbahir, Eceabat, Bigalı, Kocadere, Küçük Anafartalar, Büyük Anafartalar, Akbaş, Yalova, Ilgardere, Turşun, Galata, Karainebeyli, Gelibolu, Bergos, Bolayır, Evreşe, Uzunköprü, Şarköy Eriklice, Mürefte, Malkara, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne gibi köy, kasaba ve vilayetlerdeki hastanelerde; İstanbul hastanelerinin yaklaşık tamamına yakını, Anadolu yakasında Çanakkale ve kuzeyinde Lâpseki, Karabiga, Biga, Dimetoka, Erdek, Bandırma, Mudanya, Adapazarı, İzmit; Çanakkale güneyindeki Erenköy, Pınarbaşı, Ezine, Edremit, Ayvalık, Balıkesir, Soma, Menemen, İzmir; Akhisar, Ankara, Afyonkarahisar,

Adana, Antalya, Burdur, Dinar, Konya, Milas, Söke, Tokat gibi diğer birçok kasaba ve vilayetler de gazilere sağlık hizmetleri konusunda her türlü imkânlarını seferber etmişlerdir.

Çanakkale Cephesinde Yaralanma, Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri Aşı:

Savaşa katılacak askerler cepheye gönderilmeden önce farklı noktalarda, adına “tahaffuzhane” denilen merkezlere gönderilmiştir. Tahaffuzhanelerde, cepheye gönderilecek askerlerin sağlık kontrolü, cephede yaşanacak olan düzen eğitimi, bağışıklık için ve bulaşıcı hastalıklara karşı periyodik çiçek, kolera, dizanteri aşılı yapılmıştır. (ATASE: Kol. BDH, Kls: 1887, Dos: 53, Fih: 5)

Gerektiğinde aşı uygulamalarına cephede de devam edilmiştir. Bununla ilgili bir emir “Taze dizanteri ve kolera aşısı yapılacak” şeklindedir (ATASE: Kls: 4351, Dos: 46, Fih: 2/5) ki bu konuda kesinlikle taviz verilmemiştir.

Uygulamayla ilgili olarak 4. Tümen Komutanı Cemil (Conk) Bey de hatıratında 25 Ağustos 1915 tarihinde, “Bugün kolera ve tifo aşılı geldi. Askerleri aşıladık,” bilgisine yer vermektedir. (Conk 2002: 181-182)

Sahra Sıhhiye Dairesi’nden 15 kilo kolera aşısı, 20.000 kişilik çiçek aşısı ile 60 adet tetanos aşısı istenmiş ve cepheye ulaştırılmıştır. (ATASE: Kol. BDH 2, Kls: 2208, Dos:21, Fih: 6/17) 27 Ekim 1915 tarihinde 30 kilo dizanteri, 17 kilo kolera, 20 kilo tifo aşısı ve 20 adet dizanteri serumu Lâpseki’deki Menzil Sıhhiye Deposu’na gönderilmiştir. (ATASE: Kol. BDH 2, Kls: 2208, Dos:21, Fih: 5/18)

Tahliye:

Hafif yaralanmalardan sonra asker bazen çantasının kapağının arka kısmında dikili veya ceketinin iç arka alt ve üst kısmında mevcut harp paketindeki malzemelerle yapılan ilk müdahalenin ardından sıhhiyecilerin yardımıyla ateş hattının hemen gerisinde bulunan korunaklı, yaralı yuvalarına götürülüyordu. Yarasının derecesine göre karar verilerek, işlemin ikinci aşamasına geçilirdi. (Takvim3 1330: 40) Cephede tedavisi ve ameliyatı gereken yaralılar, pansumanları kontrol edildikten sonra Ağaderesi, Kocadere, Şahin Deresi, Soğanlıdere, Kerevizdere, Tengerdere, Havuzlar Deresi, Zığındere, Anafarta Köyleri gibi cephe gerisindeki sağlık hizmeti veren alanlar ile vatandaşlara ait çiftliklerde tedavi altına alınmış, hatta bir operasyona ihtiyaç duyuluyorsa ameliyatı dahi yapılmıştır. (Takvim3 1330: 42-43) Savaş boyunca İtilaf donanmasının, yani İngiliz ve Fransız uçaklarının yaralı taşıyan teskerecileri, hastaneleri, nakliyat gemilerini hukuken yasak kapsamında olmasına rağmen bombalamaları üzerine büyük sargı yerlerinden yaralıların geriye nakillerinin gece yapılmasına karar verilmiştir. (Genelkurmay 1980: 546)

Bombardımandan uzak bölgelerdeki yaralı nakilleri kara yolu ile yapıyordu. Bu arada ağır ve hafif yaralı şeklinde ayırmak suretiyle sevkiyatları yapılmıştır. (Esenkaya 2006: 51-96) Yaralı ve hasta araba kolları, her 20 km’de bir kurulan 50’şer yataklı “sıhhiye istasyonları” arasında çalışmakta idiler. Burada görevli sıhhiye kolları da gelen yaralı ve hastaları diğer istasyonlardan gelen nakliye kollarına teslim etmişlerdir. (ATASE: Kol. BDH 2.1.217, dosya:51) Daha ileri düzeyde tedavi gerektiren yaralılar ise hasta nakil ve asker/mühimmat taşıyan gemiler ile civar bölge ve İstanbul hastanelerine aktarılmaya çalışılmıştır. (Takvim3: sayı:43)

Günümüz ifadesiyle “rehabilitasyon merkezi” olarak tanımlanabilecek olan nekahethanelerde, -Havuzladeresi bölgesinde olduğu gibi- sıcak çatışmalarda bir hafta

çarpışıp hayatta kalan Mehmetçik, bu yerlere getirilerek en az bir, bir buçuk ay dinlendirilerek, sağlık kontrollerinden geçirildikten sonra, bedensel ve psikolojik olarak sağlığına kavuşanlar tekrar görev yerlerine gönderilmişlerdir. (Özbyay 1976: 233)

Yaralanmalar

Hastalıklar ve Alman Tedbirler:

Mehmetçikteki yaralanmaların büyük bir kısmı baş, göğüs, kol ve bacak kısmında olmaktaydı. Bunların çoğu da bomba, şarapnel veya piyade mermilerinden meydana gelmekteydi. (K.A. Arşivi: Kt.23, Belge:245) Süngü yaralarına ise çok az rastlanılmaktadır. (ATASE: Kol. BDH 2, kls:24-26, Dos:65)

Vücutta oluşan yanıklara daha çok topçu ateşlerinin düştüğü noktalarda ki, yangınlar sebep oluyordu. Çünkü etrafındaki her şeyi yakması sebebiyle o civarda bulunanlar ya ağır yanıklara duçar olmakta veya çoğu kez hayatını kaybetmekteydi. (Erdemir 2009: 376) Askerdeki el yaralanmalarının çokluğu dikkati çekmektedir. Ellerin hareketli organ olması sebebiyle hem iyileşmesi uzun zaman alıyor, hem de sürekli devam eden ağrı nedeniyle, morfin verilerek yarı baygın bir halde tedavisi yapılabiliyordu. (Öymen 2005: 71-74) Birliklerin zeminlik ve siperlerdeki olumsuz şartlar karşısındaki mücadelesi, uykusuzluk, aşırı yorgunluk dâhil, psikolojik sarsıntı geçirmesine neden olabiliyordu. Örneğin Kurmay Başkanı İzzettin Bey'in aktardığına göre; 20 Eylül 1915 günü rahatsızlanan Anafartalar Grup Komutanı Albay Mustafa Kemal Bey'e doktoru birkaç gün zorunlu istirahat izni vermiştir. İstirahattan sonra tekrar göreve dönmelerini özellikle kendisinden rica etmiştir. 5. Ordu Komutanı Liman Von Sanders Paşa ziyaretine geldikten sonra tedavisi ile ilgilenmesi için şahsi doktorunu göndermiştir. (Çalışlar 1997: 119) Özellikle 15. Kolordu'nun bulunduğu birliklerde "sıtma" salgını önlemek için altı seyyar bakteriyoloji ile her çeşit analiz yapılabilecek laboratuvarlardan birisi Kalvert Çiftliği'nde faaliyete geçirilmiş olmasına rağmen, sıtma salgını tamamen önlenememiştir. İlaç kıtlığı nedeni ile sıtmalı olan erlere haftada iki kere birer gram "kinin" verilebilmiştir. (Özbyay: 238)

Atık sular ve bataklıklardan kaynaklı "sıtma" ile ilgili Alman İslahat Heyeti Sağlık Müşaviri Yarbay Prof. Dr. Mayer, önlem olarak küçük tatlı su birikintilerini ve bataklıkları önleyecek drenaj kuyuları açtırmak için büyük çaba harcamıştır. (Öymen: 66-67)

Dr. Mayer alışılmadık bir yöntemle başvurmak zorunda kalmıştır: Ateş yakarak sinek kaçırmak gibi. "...Ayrıca bataklık zemin nedeniyle, özellikle Kumkale'deki mevzilerde, sıtmayla mücadele amacıyla drenaj yapmaya imkân yoktu. Mayer bu konuda;

"Bu yüzden Anadolu grubu komutanına, kale komutanına ve özellikle de Amiral von Usedom'a, karanlık bastığında etraftan, deve, at, öküz, ne bulurlarsa, hayvanların kurutulmuş gübrelere, küçük kümeler halinde çadırların etrafına paralel şekilde dizerek ateşe vermeyi ve sonra üstünü toprakla örtmeyi teklif ettim. En azından, sivrisineklerin büyük kısmı böylece kaçırılabilirdi." (Öymen: 66) demektedir. Bitten kaynaklı tifüs hastalığının ortaya çıkması üzerine cepheye en yakın tren istasyonu ile Gelibolu arasındaki menzil yolu/kavşak noktada bulunan Keşan'da üç seyyar etüv ile bir adet menzil temizleme istasyonu açılarak, orduya dâhil olan yeni erler temizlenmeye başlanmış ve bu uygulamadan sonra bir daha yaygın tifüs salgını görülmemiştir. (KA Arşivi: Kt.22, Belge:11) "Ateşli humma" da çok sınırlı halde kalmıştır. (Öymen: 67) Erler tifoya karşı aşılannmış olduklarından 149 vak'adan 36'sı ölümle sonuçlanmıştır. 15. Kolordu Başhekimî Binbaşî Dr. İhsan Ali Bey "malta hummasına" tutulmuş, bundan başka vak'a da görülmemiştir. (Özbyay: 238)

5. Ordu mintikasında üç askerde lekeli tifo görüldüğü bildirilmiştir. (KA Arşivi: Kt 22, Blg 5) Dizanteri ve kolera, ilaç yokluğunda killi topraktan istifade edilmiştir. Hiç olmazsa yeni gelenler için, aşı yapılabilmiştir. “Savaşmaya yeni gelen askerlerin her iki sevkıyat limanında ve birliklerde de kolera, tifüs ve çiçek hastalığına karşı aşılınmaları sağlanmıştır.” (Öymen: 67)

26 Ağustos 1915 tarihli 5. Ordu Kurmay Başkanı'nın Sahra Sıhhiye Genel Müfettişliği'ne gönderdiği telgrafta Kuzey ve Güney Grupları'nda çok miktarda dizanterili ve ishalleri hastaların bulunduğu bildirilmiştir. (ATASE: BDH2,Kls:2437,Dos:127) Karşılaşılacak istenmeyen hastalıklardan “karahumma”, sadece üç hastada görülmüştür.

29 Temmuz 1915 tarihli 3. Harp Hastanesi'nden gönderilen telgrafta üç kişinin karahummaya yakalanan hasta olduğu ve izdiham oluşmaması için üç-beş gün hasta gönderilmemesi istenmiştir. (ATASE: BDH3,Kls:3586,Dos:22) Mart ayında, 5. Ordu'da yetersiz beslenme nedeniyle büyük bir iskorbüt salgını görülmüştür. Buna karşı bol miktarda yeşil sebze ve salata tüketimini sağlayarak mücadele edilmeye çalışılmış ve yaklaşık 1000 vakaya ulaşan salgın hızla önlenmesi başarılmıştır.(Öymen: 67) Sahra Sıhhiye Müfettişliği'ne gönderilen 29-30 Ekim 1915 tarihli iki raporda 14 iskorbütlü hastanın girişinin yapıp tedavisine başlanıldığı bildirilmiştir. (ATASE: BDH 2, kls:2474, dos:65)

Tedavi Yöntemleri Ve Ameliyatlar

Ağır yaralıların tedavisinde doktorlar ellerindeki imkânsızlıklar nedeniyle yetersiz kalıyorlardı. Cerrahların yükü çok daha ağırdı. Yaralıların büyük kısmına eksik tedavi uygulandığı oluyordu. Bunun sonucunda yaralılar, cerahatten ıslanmış bandajlar içinde yatıyorlardı. Morfin dağıtımı, özellikle hastanelerde, yetersizdi. Kesinlikle yanlış olduğu halde, karından vurulanlara daha dördüncü gününde, ekmek ve katı yiyecekler verilebiliyordu. (Öymen: 70) Yaralı çok acı çekiyorsa morfin veriliyordu. Özellikle akciğerlere doğru olan kanamalarda morfin kullanılıyordu. Yaralanmalarda iltihaplanmalara çok sık rastlanıyordu. Yaranın çevresindeki ölü dokuyu temizlemek çok önemliydi. Ancak giysiler yaraya yapışıyor, bu durumda kumaş parçalarını ayıklamak çok acı veriyordu.

Yaraya kaynamış veya derinin, dokuların içine karışmış olan bu bez parçalarını veya tüyleri ayıklamak için yumuşatıcı niteliği olan borik asit, merhem veya vazelin uygulanıyordu. (Öymen: 69-70) “Şok”, yaralı bir asker için ölüm anlamına geliyordu. Şoka yapılacak ilk müdahale, hastayı sıcak tutmak, ısıtılmış tuğla veya taşları vücuduna sarıp üşümemesini sağlamak, battaniye örtmekti. Bu tedavide kullanılan ilaç ise morfindi; atropinle birlikte veriliyordu.

Atropin, kalp takviye edici özelliğinin yanı sıra, morfinin tek başına kullanıldığında sebep olduğu kusmaları da engelliyordu. Kusmak, özellikle baş, göğüs ve karın yaralanmalarında ölüme yol açıyordu. Şok durumunda ise fazla kan kaybı, tansiyonun aşırı düşmesine sebep oluyor, bu da ölüme yol açıyordu. Bu durumda, tansiyonun düşmesini engellemek için damardan tuzlu su veriliyordu. Tuzlu su vererek kan dolaşımındaki sıvının miktarını artırmak, böylece tansiyonun yükselmesini sağlamaktı. (Öymen: 70) Savaş alanı gerisindeki hastanelerde ameliyat ciddi bir karardı. Enfeksiyon riski çok yüksekti ve ameliyat donanımı yeterli değildi. Donanma hastanesine veya sahra hastanelerine gidebilecek kadar dayananlar şanslıydı. Ancak çok kritik durumlarda doktor ameliyata karar veriyordu. Omurga, göğüs, kafa ve karın yaralanmalarının çoğu ölümlerle

sonuçlanıyordu. Ameliyata, uyuşturucular da kullanılarak, yaranın temizlenmesiyle başlanıyordu. Yarayı çevreleyen ölü doku, iyot ile temizleniyor, büyük taş, deri, kumaş parçaları forsepslerle ayıklanıyordu. Daha sonra yara saf hidrojen peroksit ile yıkanıyordu. Tüm ölü deri ve zarar görmüş dokular makasla kesiliyor ve yabancı cisimler (çok derinde değilse) yumuşak bir antiseptikle ve dikkatle temizleniyor, yumuşatıcı bir merhemle örtülüyordu. Yaranın mikrop kapmasını önlemek için çok dikkat sarf edilmesine rağmen, Çanakkale Savaşı'nın en büyük sıkıntılarından biri, enfeksiyondu. Doktorlar ve yardımcıları beyaz önlükler giyiyorlardı. Ameliyathanede, ellerinde sterilize edilmiş beyaz havlularla hazır bekliyorlardı. Borik asit, limon tuzu ve ılık sudan müteşekkil bir karışım, antiseptik olarak kullanılıyor, genellikle sıcak olarak uygulanıyordu ve ardından yara, havluyla korunuyordu. Her zaman kaynatılmış su kullanılıyordu. En sık kullanılan anestezi, kloroform idi. Ancak, iltihaplanmış yaralarda kloroform kullanmak yerine, yaralıyı eterle bayıltmak gerekiyordu.

Çünkü enfeksiyonlu yaralarda kloroformun, hastanın genel durumu üzerinde dolaylı olarak olumsuz etkileri oluyordu. Kurşunun çıkartılması veya şarapnel parçalarının temizlenmesi gibi yüzeysel yaralarda bölgesel olarak antiseptik ve adrenalin uygulanıyordu. Daha ciddi durumlarda ise morfin ve scopolamine kullanılıyordu.

Scopolamine, dolaşım ve mide-bağırsak sistemi kaslarını gevşetmek amacıyla, genel anestezi öncesinde verilen gevşetici idi. Kafa yaralanmaları, kimi zaman karın ve göğüs yaralanmalarından daha kolay iyileşebiliyordu. Bunun en önde gelen nedeni, şarapnel veya kurşunun, kafatası gibi çok sert bir kemiğe çarptığında daha az hasar vermesiydi.

Oysa karın ve göğüs bölgesine giren kurşun, bu kısımlar bedenın yumuşak bölümleri olduğu için kolayca içeriye gömülebiliyor, parçalıyor ve çok ciddi hasara neden oluyordu. Savaş alanında yapılacak kafa ameliyatları, ciddi risk alınması gereken ameliyatlardı; doktorlar ancak çok mecbur kaldıklarında müdahale ediyorlardı.

Kafatası ameliyatlarında kafa derisi, bir solüsyon ile beyin ise çok kuvvetli bir antiseptik ile yıkanıyordu. Genellikle siper gözcüleri, göz ve yüzlerinden aldıkları kurşunlarla, bu tür kafa yaralanmalarına hedef oluyorlardı. Bu tür yaralanmalar, siperden çıkmadan karşı tarafı gözlemek için yukarıya doğru uzatılan aynalı periskoplar sebebiyle oluşuyordu. Bu periskopların siperdeki gözleme deliğine gözünü dayayan bir asker, ağır biçimde yaralanıyor, çoğu kez gözlerini kaybediyordu. Savaş alanındaki hastanelerde, hiçbir surette göz ameliyatı yapılmıyor, donanma hastanesine gönderiliyordu. Göğüs yaralanmalarına pek dokunulmuyordu. En akla yatkın yöntem, yaralıyı kendi haline bırakmaktı. Özellikle akciğer yaralanmalarında yarayı açmak, temizlemek ve kapatmak çok tehlikeliydi. Ancak iltihaplanma halinde, iltihabı boşaltmak için drenaj yapılıyordu. Karın yaralanmalarında olduğu gibi göğüs yaralanmalarında da yaralı dayanabilecek durumdaysa, mümkün olan en kısa zamanda donanma hastanesine gönderiliyordu. Çünkü muharebe alanı gerisindeki hastanelerde alet-edevat ve malzeme yetersizliği bu tür ameliyatların başarıyla yapılmasını imkânsız kılıyordu. Kendi haline bırakılan yaralılar, büyük olasılıkla şok veya iç kanamadan ölüyorlardı. Karın yaralanmaları yüzünden Çanakkale Savaşı'nda çok fazla Mehmetçik hayatını kaybetti. Ameliyat yöntemi, karın bölgesini, kasıktan başlayarak dikey olarak açmak ve karın boşluğuna bir drenaj tüpü yerleştirmektir. Daha sonra hastalar yan yatar vaziyette tutuluyor ve morfin veriliyordu.

Karın yaralanmalarında ince bağırsaklar hasar gördüyse hasta daha şanslı sayılıyordu. Ancak genellikle rastlanan, tüm karın bölgesinin parçalandığı durumlardı. Kol ve bacakların kesilmesi, doktor, hastanın şokta olup olmadığına, dolayısıyla böyle bir ameliyata dayanıp dayanamayacağına karar vermek zorundaydı. Ameliyata karar

verildiğinde yaralıya önce morfin veriliyor ve şok riskini azaltmak için damardan tuzlu su zerk ediliyordu. Kesme işi, dairesel yönde veya zikzak hareket eden aletle yapılıyordu. Kestikten sonra yaranın, bağ dokusuyla kendi kendine kapanması nadirdi. Bu durumda kemik kesilir kesilmez, dokuların dikişle kapatılması öneriliyordu. Kemik kesme ameliyatlarının en kötü sonuçlarından biri kangrendi. Doktorlar, antiseptik yıkama ve yarada oluşan ödemin tamamen boşaltılması (drenaj) yöntemlerini ısrarla ve dikkatle uygulayarak kangren riskini kısmen azaltmıştı.

Ancak onun kadar tehlikeli başka bir felaket daha vardı o da Gazlı kangren idi. Yaranın havayla yeteri kadar teması sağlanamazsa gazlı kangren meydana geliyordu. Bölgesel iltihaplanma neticesinde dokuların, özellikle de yaraya en yakın yerdeki dokuların havayla temasının azalması gazlı kangrenin sebeplerinden biri idi. Çok kısa sürede dokulara enfeksiyon yayılarak birkaç saat içinde tümünün bozulup ölmesine neden oluyordu. Bu da hastanın organını kaybetmesine veya daha ileri vakalarda, ölmesi anlamına geliyordu. Gelibolu Yarımadası'nın toprağı, gazlı kangrene yol açan bakterileri barındıran bir toprak değildi. (Öymen: 69-77) Ancak gazlı kangren sebeplerinin arasında bazen çok sıkı bandaj yapılması, çok sık bandaj değiştirilmemesi veya yaranın iyi temizlenmemesi, ödemin boşaltılmaması gibi durumlar neden olmaktaydı. Yapılabilecek tek şey, yarayı hemen temizlemek, antiseptik solüsyonlarla yıkamak, enfeksiyonu boşaltmaktı. Ölü deri tamamen kesiliyor, bazen kaslar da kesilip atılıyordu. (Koç 2005: 24-57)

Sağlık Kuruluşları Hastaneler

Cephede Sağlık Kuruluşları Müstahkem Mevki Komutanlığı 5. Şube Müdürlüğünün başında Sağlık Genel Müfettişi Tabip Albay Süleyman Numan Bey bulunuyordu. (Görgülü 1993: 53)

Savaş öncesinde belirli noktalara yataklı revirler açıldı. Müstahkem Mevki birlikleriyle, 9. Tümen için Çanakkale'de 250 yataklı bir mevki hastanesi tahsis edildi. (ATASE: BDH 3, kls:3401, dos:8)

22 Aralık 1914'te yapılan bir düzenlemede, Anafarta ve Kirte'de birer revir açılması; Eceabat Mevki Hastanesi'nde, Kocadere ve Eceabat'taki birliklere revir hizmeti verilebilecek bir koğuşun hazırlanması öngörüldü. (ATASE: BDH4, kls:4836) 50 yataklı Kilitbahir, 200 yataklı Eceabat, 350 yataklı Çanakkale Merkez, 200 yataklı Umurbey, 50 yataklı Erenköy, 200 yataklı Ezine Hastanesi'nin faaliyete geçmesi için Mart 1915 tarihine kadar sağlık hizmetleri hazırlıklarını tamamlamışlardır. (ATASE: BDH4, kls:4701) Donanma bombardımanı sürecinde, Çanakkale Hastanesi, Müstahkem Mevki ve Kolordu Komutanlığı için yeterli oluyordu. Tedavileri uzun sürecek yaralılar İstanbul Gülhane'ye, hastalar da Tekirdağ'a, kısmen de İstanbul'a gönderiliyordu. (ATASE: BDH1, kls:595, dos:72) Kızılay'dan 200 yataklı donanımlı bir hastane olarak Gelibolu'daki Fransız Hastanesi takviye edilmiştir. (ATASE: BDH, kls:2422) 18 Mart 1915'te Çanakkale Boğaz Muharebesi sırasında, tüm tabyalarda sargı yerleri faaliyet halindedir. (ATASE: BDH4, kls:4701) 9. Sıhhiye Bölüğünde, birer araba durak yeri mevcuttur. (Genelkurmay 1993: 273)

Eceabat ve Kilitbahir'de 100'er yataklı, Erenköy'de Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı bünyesinde 500 Yataklı Seyyar Hastanesi, Çanakkale Merkez Hastanesi ile Gelibolu'daki 400 Yataklı Gelibolu Hastanesi hizmetini sürdürüyordu. (Genelkurmay 1993: 19. Kroki)

19. Tümen'in Seyyar Hastanesi Kilitbahir'de, 9. Tümen'in Seyyar Hastanesi de Sarıçalı'da revir olarak yarı aktif bir halde bulunuyordu. (Gözcü 1938: 77) Tekirdağ'daki

Kolordu Merkez Hastanesi de yerinde hizmet vermeye devam ediyordu. (Gözcü 1938: 78) Kara muharebeleri başlamadan önce 5. Ordu Komutanı, 26 Mart 1915'te Gelibolu'ya gelmiş, ordu karargâhı Gelibolu'da kurulmuştur.

Ordunun Sıhhiye Reisi Yarbay Dr. Mustafa Talat Bey ve Alman Islahat Heyeti Sağlık Müşaviri Yarbay Prof. Dr. Mayer ve Sahra Sıhhiye Genel Müfettiş Vekili Alman Titri Bey'dir. (Gözcü 1938: 79) 18 Mart 1915 Deniz Zaferinden sonra Gülnihal Vapuru, üç adet 500 yataklı menzil hastanesi, beş adet 150'şer yataklı harp hastanesi, sıhhiye deposu, 20 kadar uzun yolcu arabalı hasta nakliye kolu Biga'da Ordu Menzil Başhekimliği emrine verilmiştir. (Özbay: 230) 5. Ordu Komutanlığı Sağlık Başkanlığının Ordu Komutanlığına sunduğu raporda mayıs ayı toplam yatak sayısı 5050'dir. (ATASE, BDH 3; Kls 3474) 1450 yatak Tekirdağ, (K.A Arşivi; kt.523,belge:95) 400 yatak Şarköy, (K.A Arşivi; kt.523,belge:95) 150 yatak Gelibolu, (K.A Arşivi; kt.523,belge:59) 300 yatak Lâpseki, 500 yatak Ezine, 450 yatak Dümrek Köyü, 1300 yatak Biga, 500 yatak da Dimetoka hastanesinde mevcuttur. (K.A Arşivi; kt.523,belge:81)

Menzil Müfettişliğine bağlı sabit hastanelerden başka seyyar hastaneler de açılmıştı. (ATASE: BDH2, kls:2426, dos:65) Akbaş iskelesi, "Akbaş Sevk-i Mecruhin Kumandanlığı Riyaseti" emrinde yaralı aktarma merkezi olarak çalışıyordu.

25-30 Nisan 1915 günleri sağlık hizmetlileri ile tümen sıhhiye bölüklerinin görevlileri ve kıta teskerecileri yaralıları toplayıp seyyar hastanelere sevk ediyordu. (ATASE: BDH3, Kls:86, dos:h-1) Savaş yoğunlaştıkça cephe gerisinde büyük sargı yerleri Tengerderesi, Soğanlıdere, Havuzladeresi, Kocadere ve Matikdere bölgelerinde açılmıştır. (Genelkurmay: 575) Mayıs ayı içerisinde ordunun sağlık birimleri: 19. Tümen ile 5. Tümen'in Sıhhiye Bölükleri Kocadere Köyü ile Bigalı Köyü civarında, kıtaların bir kısmı, 7. Tümen Sıhhiye Bölüğü Kirte civarında; 9. Tümen Sıhhiye Bölüğü de Sarafim Çiftliği yakınında faaliyete geçirilmişti. 7. Tümen Seyyar Hastanesi Yalova Deresi batısında ve Yalova Köyü'nde ağır yaralılara, güneyinde 5. Tümen Seyyar Hastanesi hafif yaralı ve ayakta tedavi görenlere, 19. Tümen Seyyar Hastanesi de Akbaş iskelesine getirilen yaralılara ve sevkîyat hizmetine tahsis edildiği gibi 9. Tümen Seyyar Hastanesi ile bir seyyar hastane de Ağaderesi'ndeki yaralılara Çamburnu'ndaki hastane de diğer hastalara tahsis edilmiştir. (Gözcü: 82)

Haziran ayının ortalarında Güney Grubundaki kuvvetlerin çoğalmasından dolayı Ağaderesi'ndeki dört Seyyar Hastane genişletilerek her an faal şekilde hizmet veren büyük bir yaralı hastanesine dönüştürüldü. Bu hastanede Dr. Murat İbrahim (Cankat), Dr. Kemal (Keskinel), Dr. Ö. Vasfî (Aybar) ve Dr. Nevres (Kuyuş) Beyler operatör olarak görev yapmışlardır. (Özbay: 232) Kilitbahir civarına kurulan Seyyar Hastane'de de ayakta tedavi hizmetleri devam edilmiştir. (BOA: HR, SYS, 2117/45)

Haziran 1915 sonlarına doğru Kerevizdere ve Zığındere'deki Türk tarafının ağır zayıflığı üzerine Karargâh-ı Umumi, 2. Ordu'yu Seddülbahir bölgesine göndermiş ve sağlık hizmetleri sevk ve idaresinde baştabip olarak İbrahim Tali (Öngören) Bey görevlendirilmiştir. (Özbay: 232)

Eski Değirmendere bölgesinde 4., 6. ve 11. Tümenlerin Sıhhiye Bölükleri, Sarafim Çiftliği kuzeyinde 9. Tümenin Sıhhiye Bölüğü, Soğanlıdere güney sırtlarında 7., 12. ve 2. Tümen Sıhhiye Bölükleri bulunuyordu. (Genelkurmay: 539) Havuzlar Deresi bölgesinde 10. ve 6. Tümenin Seyyar Hastaneleriyle 3. Kolordunun 5. Seyyar Hastanesi ve 2. Kolordunun 3. Seyyar Hastanesi yerleşmiştir. (ATASE: BDH3, kls:4351, dos:46) Çamburnu/Eceabat bölgesi güneyinde, 12. Tümenin Seyyar Hastanesiyle Güney Grubu'nun

sıhhiye deposu faaliyet göstermekteydi. (ATASE: BDH3, kls:4351, dos:46) Cephede hizmet veren tedavi amaçlı merkezler beş ciltlik Milli Savunma Bakanlığı “Şehitlerimiz” adlı kitabında topyekûn yer almaktadır. Ayrıca 1. Fırka Sıhhiye Bölüğü Hastanesi, 1. Menzil Hastanesi, 1. Seyyar Hastane, 1. Seyyar Ağır Mecruhin Hastanesi, 2. Harp Hastanesi, 2 Nolu Hastane, 2 Nolu Menzil Hastanesi, 2. Menzil 3 Nolu Hastanesi, 2 Nolu Seyyar Hastane, 2. Kolordu 1. Fırka 4. Seyyar Hastane, 2. Kolordu 4. Seyyar Hastane, 3. Fırka/5. Kolordu Sıhhiye Bölüğü, 3. Harp Hastanesi, 3. Kolordu 24 Fırka 44. Seyyar Hastanesi, 3. Kolordu 14 Fırka Seyyar Hastanesi, 3. Kolordu Şimal Grubu Ağır Mecruhin Hastanesi. (BOA: HR, SYS, 2218/3614)

3. Kolordu Şimal Grubu Ağır Mecruhin 1. Seyyar Hastanesi, 3. Kolordu 1. Seyyar Şimal Grubu Ağır Mecruhin Hastanesi, 3. Kolordu 9. Seyyar Hastanesi, 4. Seyyar/5. Kolordu Hastanesi, 4. Sıhhiye Bölüğü, 5. Kolordu Merkez Askeri Hastanesi, 5. Ordu 2 Nolu Hastanesi, 5. Ordu Menzil 3. Nolu Harp Hastanesi, 5. Ordu Menzil 5 Nolu Harp Hastanesi, 7. Fırka Sıhhiye Bölüğü, 7. Fırka 12 Nolu Seyyar Hastanesi, 8. Fırka Sıhhiye Bölüğü, 9. Fırka Sıhhiye Bölüğü, 9. Fırka Seyyar Hastanesi, 10. Fırka Seyyar Hastanesi, 10. Fırka/5. Kolordu Sıhhiye Bölüğü, 11. Fırka Seyyar Hastanesi, 11. Fırka Sıhhiye Hastanesi, 11. Fırka Ağır Mecruhin Hastanesi, 11. Kolordu Cenup Grubu Ağır Mecruhin Hastanesi, 14. Kolordu Çanakkale Grubu, 15. Fırka Sıhhiye Bölüğü, 15. Fırka Sevk Mecruhin Hastanesi, 16. Kolordu 8. Fırka 13 Nolu Seyyar Hastanesi, 16. Fırka Seyyar Hastanesi, (Harp Mecmuası 1332: 111) 18. Fırka Sıhhiye Bölüğü, 19. Fırka Sıhhiye Bölüğü, (BOA: HR, SYS,2411/32) 19. Sıhhiye Bölüğü, (BOA: HR, SYS,2416/49) 24. Fırka Seyyar Hastanesi, Ağadere’de 11. Fırka Seyyar Hastanesi, Ağadere Mecruhin Hastanesi, Ağadere Hastanesi, (BOA: HR, MA,1138/33) Ağır Mecruhin Hastanesi, Ağır Mecruhin 1. Seyyar Hastanesi, Akbaş Hastanesi, Akbaş Nakliyat Hastanesi, Akbaş Nakliyat Merkez Hastanesi, Akbaş Tekkesi Hastanesi, (BOA: HR, SYS,2098.12.) Akbaş Tekkesi Seyyar Hastanesi, (BOA: HR, SYS,2417/63) Anafartalar Gurubu Ağır Mecruhin Hastanesi, Cenup Grubu Sevk Mecruhin 1. Seyyar Hastanesi, Cenup Grubu Sevk Mecruhin Hastanesi, Cenup Grubu Ağır Mecruhin Hastanesi, Cenup Grubu Mecruhin Hastanesi, Çamburnu Hastanesi, Çamburnu Emraz-ı Adıye Hastanesi, Havuzlar Civarında Bulunan Hastane, (BOA: HR, SYS,2212.11) Havuzlardere’de Seyyar Hastane, (BOA: HR, SYS,2218/36) Ordu Menzil Hastanesi, Sargı Mahalleri, Sevk Mecruhin Hastanesi, Soğanlıdere 15. Sıhhiye Bölüğü, Sıhhiye Bölüğü Sargı Mahalli, Şimal Grubu Mecruhin Hastanesi, Şimal Grubu Ağır Mecruhin 1.Seyyar Hastanesi, Şimal Grubu Ağır Mecruhin 3. Kolordu Hastanesi, Mecruhin Hastanesi, Triyandafil Çiftliği Hastanesi v.b. Bu hastanelerin bir kısmının sağlık personeli (özellikle doktor, diş hekimi, eczacı, kimyager) ve malzeme eksiklikleri vardı. (ATASE: BDH4, Kls. 4701, Dos. H-1, Fih. 1- 48. 15)

Kıta sargı yerinden geriye sevk edilecek olan yaralılar, hafif yaralı toplama yerlerine, yarası ağır olanlar ise araba durak yerlerine gönderiliyordu. Buradan da tümen sıhhiye bölüklerince açılan büyük sargı yerlerine götürülüyorlardı. (ATASE: BDH4, Kls. 4701, Dos. h-1)

Tümen sıhhiye bölüklerinde, gelen yaralı ve hastaların tedavisi ve hatta basit ameliyatları yapılmakta, daha ileri tedavi gerekenler ve yatak mevcudundan fazla olanlar, seyyar hastanelere gönderilmek durumunda kaldıklarından (ATASE: BDH3, Kls. 3402, Dos.10) Tümen Sıhhiye Bölükleri’nin çalışmaları yeniden düzenlenmiştir. (ATASE: BDH3, Kls. 4681, Dos.324) 5. Ordu Sıhhiye Reisi Yarbay Dr. Mustafa Talat Bey, Ordu Sıhhiye Riyaseti’ne gönderdiği 26 Temmuz 1915 tarihli yazıda, “Kuzey Grubu hastaneleri kapasitelerinden çok daha fazla doludur. Sevk bekleyen pek çok yaralı ve hasta vardır. Aynı

hal Güney Grubu için de geçerlidir. Bunların bir an önce tahliyesini rica ederim,” diyerek artık yaralı gönderilmemesini istemiştir. (ATASE: BDH4, Kls. 4836, Dos. 2) 3. Harp Hastanesi Baştabipliği’nden Menzil Tabipliği’ne 26 Temmuz 1915 tarihli “çok acele” ibaresi ile gönderilen bir telgrafta, emir üzerine 100 hasta yerine 87 hasta hazırlandığı, 62 Nolu Vapurun gönderilecek hastaları kabul etmediği, buna karşılık beraberinde 180 hastayı daha getirdiği, bu yaralıları burada bıraktıktan sonra, yaralıları için çorba vererek kısa bir zaman bile kalmadan hareket ettiğini, hastane yatak mevcudunun 99 olup boş yatağın olmadığı, gelen 180 hasta ile gitmesi gereken 87 hasta hakkında ne yapılması gerektiğinin bildirilmesini istemiştir. (ATASE, BDH4, Kls. 4836, Dos. 2)

Deniz Araçları, Yaralı ve Hasta Nakliyatı

Serferberliğin ilk günlerinde yaralı taşımak için Seyr-i Sefain idaresindeki Edremit ve Gülnihal (ATASE: BDH2, Kls. 2418, Dos. 4) adlı vapurlar, Kızılay’a tahsis edilmiştir. (ATASE: BDH1, Kls. 2474, Dos. 359) İki vapurun da gerekli tadilatı yapılmış olsa da Edremit Vapuru Kızılay’ın elinden geri alınmıştır. (Merkez-i Umumi Raporu 1335: 20) 60, 61, 63, 67 ve 70 No.lu Şirketi-i Hayriye Vapurları, Kızılay’ın özel işaretini taşımalarına rağmen masrafları Genelkurmay tarafından karşılanmıştır. (ATASE: BDH2, Kls. 2189, Dos. 41)

5 Mayıs 1915 günü 5. Ordu Sıhhiye Reisi Yarbay Dr. Mustafa Talat Bey, “Akbaş İskelesi Hastanesi”ne Gülnihal Hastane Gemisi (BOA: HR,SYS2098/12) ve 66 No.lu Şirket-i Hayriye Vapurunun Akbaş İskelesi - İstanbul arasında, 67 No.lu Şirketi Hayriye Vapuru’nun Çanakkale İskelesi - İstanbul arasında ve 62 No.lu Şirket-i Hayriye Vapuru’nun İstanbul - Değirmenburnu İskelesi arasında yaralı ve hasta nakliye işlerinde kullanılacağını bildirmiştir. (ATASE: BDH4, Kls. 4543, Dos. 6)

Temmuz ayı içinde Seddülbahir muharebeleri sonucunda çok miktardaki yaralının ve gündün güne sayıları artan hastaların, bu güne kadar bu işe tahsis edilen Şirket-i Hayriye’nin 60, 61, 70 No.lu Vapurları (BOA: DH, KMS, 32/8) ile Seyr-ü Sefain İdaresinin (Deniz Yolları İşletmesi) Gülnihal adlı küçük posta vapuru ile tahliyesi mümkün olamıyordu. Bunun için Osmanlı Kızılay İkinci Reisi Dr. Besim Ömer Bey, 5 Ağustos 1915 günü Genel Karargâh Sahra Sıhhiye Müfettişliği’nden gelen talep üzerine 5. Ordu sağlık hizmetlerinin düzenli yürümesi için Seyr ü Sefain İdaresi’nin elindeki Akdeniz Vapurunun (K.A.: Arşivi,Kt.3,belge:208) Kızılay Hastane Gemisi haline getirilerek boyanması, tertibi ve yataklarla tefrişi Kızılay tarafından yerine getirilecektir ifadesine yer verilmiştir.

Ayrıca Akbaş Limanı’nda sabit bir halde duracak ve gerekirse hasta nakledecek olan bu geminin düşman saldırısından korunması için Amerikan Elçiliği vasıtasıyla gerekli işlemlerin yerine getirileceği konusunda izin istediğini bildirmiştir. (BOA: HR, SYS, 2179/3) Aynı gemi ile yolcu gemisi Gülcemal de İstanbul’a yaralı ve hasta naklinde kullanılmıştır. (Özbay: 236) İki gemi de her türlü saldırıdan korunmak için yeni baştan boyanmıştır. (BOA: HR, SYS,2179/3)

Yine bu sırada Bahriye Nezareti’nin Reşit Paşa adlı büyük bir nakliye gemisi, (BOA: HR, MA,1150/35) Alman Kızılhaç’ı emrinde hizmet vermesi için 200 yataklı bir hastane gemisi haline getirilmiştir. Fakat bu gemiden yeterince istifade edilememiştir. (Gözcü: 88)

30 Nisan 1915 günü 283, 1 Mayıs’ta 352, 2 Mayıs’ta 1.211, 3 Mayıs’ta 1.723 yaralı asker Akbaş iskelesinden nakledilmiştir. Mareşal Fevzi Çakmak, Haydarpaşa İskelesi’ne 4 Mayıs’ta 700 yaralının getirildiğini belirtmektedir.

Ayrıca yine Fevzi Paşa tarafından 7 Mayıs'a kadar Çanakkale'den gelen yaralı sayısının 12.000'e ulaştığı, 21 Mayıs tarihli günlüğüne de 3000 kadar daha yaralının geldiği not edilmiştir. (Hatemi 2002: 318) 5. Ordu'nun Hastanesi'nden, Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında deniz yolu ile civar kaza ve vilayetlerdeki sağlık kuruluşlarına nakledilen 14 Temmuz 1915 tarihli listeye göre Nisan ayında, 44 subay, 6 yedek subay, 4.595 er; Mayıs ayında, 84 subay, 11 yedek subay, 6.767 er; Haziran ayında, 13 subay, 6 yedek subay, 1.576 er sayısı arşiv kayıtlarına geçmiştir. (ATASE: BDH2, Kls. 2426, Dos. 65) 5. Ordu Sıhhiye Riyaseti'nin Sahra Sıhhiye Müfettişliği'ne gönderdiği 16 ve 17 Ekim tarihli iki telgrafta, 1.139 askerin hastalıkları nedeni ile sevkinin yapıldığı belirtilmiştir. (ATASE: BDH2, Kls. 2474, Dos. 359)

Menzil Başhekimliği 21–22 Kasım 1915 günü gece yarısında “gayet acele” notu ile Sirkeci Sevk-i Mecruhin Komisyonu Riyaseti'ne çekilen bir telgrafta, Akbaş Nakliyat İskelesi'nden 300'ü ağır olmak üzere toplam 741 yaralının Gülnihal Vapuru'yla İstanbul'a hareket ettiği bildirilmiştir. (ATASE: BDH1, Kls. 1343, Dos. 45) Çanakkale Cephesi'nde, 25 Nisan 1915'ten Kasım ayının sonuna kadar Akbaş ve Ağaderesi Sevkıyat Hastaneleri'nden aktarılan hasta ve yaralıların sayısı şöyledir: (Gözcü: 88) Nisan'da 20.067 yaralı, 207 hasta; Mayıs'ta 16.298 yaralı, 1.192 hasta; Haziran'da 15.031 yaralı, 959 hasta; Temmuz'da 17.721 yaralı, 2.954 hasta, 145 hava değişimi; Ağustosta 12.742 yaralı, 10.747 hasta, 2.489 hava değişimi; Eylül'de 5.162 yaralı, 7.738 hasta, 2.457 hava değişimi; Ekim'de 5.315 yaralı, 5.973 hasta, 7.224 hava değişimi; Kasım ayında 3.939 yaralı, 4.028 hasta, 5.574 hava değişimi. Genel toplamı 150.868 olan yukarıda ifade edilen rakamların 99.275'i yaralı, 33.794'ü hasta, 17.799'u da hava değişimi için sevkıyata tabi tutulmuştur. (K.A. Arşivi: Kt.270,belge:33)

Yaralı taşıyan gemiler de şehit sayısı arttığında uygun bir iskeleye yanaşılıp şehitler ilgililere teslim edildikten sonra yola devam ediliyordu. (Conk: 150) Cepheye Mücavir Rumeli Yakasındaki Sağlık Hizmeti Tıp Fakültesi öğrencilerinden bir bölümü Nisan 1915'te Reşit Paşa Vapuru'na bindirilen Sungurlu Taburu ile birlikte Çanakkale'ye, oradan Gayret-i Vataniye muhribi himayesinde Gelibolu'ya getirilmiş ve hastanelere dağıtılmışlardır. (Özby: 232) Tedavileri uzun sürecek hastalar da Tekirdağ'a nakledilmek suretiyle; Çanakkale ve Boğaz bölgesindeki hastaneler daima yeni yaralı ve hastaları kabule hazır olması için boş yer ve yatakla hazır halde bulunduruluyordu. (ATASE: BDH1, Kls. 595, Dos.72) Kara muharebeleri başlamadan önce, Müstahkem Mevki Komutanlığı emrinde Gelibolu'da şehir dışındaki kışla binalarında 3. Kolordu tarafından kurulmuş 400 yataklı Gelibolu Hastanesinden ibaretti. (Genelkurmay: 273)

Haziran ayı içinde 5. Ordu menzil emrine verilen Tekirdağ'daki Merkez Hastanesi (K.A. Arşivi: Kt:44,belge:88) ve Mecruhin (yaralılar) Hastanelerine (ATASE: BDH1, Kls. 633, Dos. 210) ilave olarak şehrin dışındaki yamaçlarda bulunan askeri noktalarda, Emraz-ı Adiye (ayakta tedavi) Hastanesi adında geniş bir Nekahethane açılmıştır. Cepheye en yakın istasyon Uzunköprü tren istasyonu olduğu için bu istasyon deniz ulaşımından sonra büyük bir önem arz etmekteydi. Deniz ulaşımından sonra, cepheye 100 km'lik mesafede olsa da ulaşım konusunda vazgeçilemez bir öneme sahipti. Özellikle İtilaf denizaltılarının büyük tahribatı, Uzunköprü tren istasyonunu çok daha önemli hale getirdi. Buradan cepheye ulaşımındaki en büyük engel İtilaf Devletleri'nin gündüzleri Uzunköprü – Gelibolu ulaşım hattını sürekli bombalaması idi. Rumeli yakasındaki Gelibolu-Bolayır-Keşan-Uzunköprü şosesi ile Bolayır-Eksamil-Şarköy ve Keşan-Hayrabolu-Tekirdağ yolları da ulaşımında kullanılabilecek durumdaydı. (ATASE: BDH2, Kls. 2480, Dos. 397)

Kuzey bölgesinde 6 Ağustos 1915 itibariyle başlayan ve 27 Ağustos 1915'e kadar devam eden muharebeler esnasında gündün güne hasta, yaralı sayısı giderek çoğalıp bazı salgın hastalıklar orduyu yıpratmaya başladığı için, başlangıçta sürekli aşırı bombardımanlar sebebiyle tahliye edilen Gelibolu Hastanesi çadırlar ve barakalarla takviye edilerek kışla yakınlarında 1.700 yataklı olarak açılmıştır. Yeniden ordu emrine verilen 150 yataklı bir menzil hastanesi de Galata Köyü yakınlarındaki Bayır köyünde hizmete başlamıştır. (BOA: HR, SYS, 2412/41)

Mürefte'de 350 yataklı menzil hastanesi ile Galata Köyü'nün (BOA: HR,MA,1139/3) yakınlarındaki bayırda 600 yataklı bulaşıcı hastalıklara mahsus diğer bir menzil hastanesi kuruldu. Bu bölgede hizmet veren sağlık birimleri: Maydos Hastanesi, Karainebeyli 20 yataklı Revir Hastanesi, Galata'da 200 mevcutlu Salgın Hastanesi, Galata'da 200 yataklı Mevki Hastanesi, Gelibolu Hastanesi, Gelibolu Askeri Hastanesi, Bergos'ta 2000 Yataklı Hafif Yaralı Mevki Hastanesi, (BOA: DH,KMS,32/8) Keşan Hastanesi, Şarköy 5. Harp Hastanesi, Şarköy 5. Menzil Harp Hastanesi, Şarköy 1. Harp Hastanesi, Şarköy'de 150 yataklı, 350 mevcutlu 5 No.lu Kızılay Hastanesi, Şarköy'de 200 yataklı, 300 mevcutlu 5 No.lu Şarköy Kızılay Hastanesi, Şarköy'de 350 yataklı Harp Hastanesi, Eriklice Hastanesi, Mürefte'de 280 yataklı Mevki Hastanesi, 150 mevcutlu Keşan Hastanesi, 50 mevcutlu Uzunköprü Hastanesi, Tekirdağ Hastanesi, Tekirdağ Mecruhın Hastanesi, Kızılay Tekirdağ Merkez Hastanesi, (BOA: HR,SYS,2182/1) Tekirdağ'da 750 yataklı, 1400 mevcutlu Merkez Hastanesi, 300 mevcutlu Tekirdağ Merkez Hastanesi Nekahethane, Tekirdağ'da 2.400 yataklı Mevki Hastanesi, Tekirdağ'da 80 yataklı Alman Kızılhaç Hastanesi. Geriye nakil esnasında Gelibolu'da geçici olarak Ordu Baştabip Muavini ve Ordu Karargâh Tabiplerinden oluşan bir Sıhhi Yardım Heyetine kontrol ettirerek yaralıların tedaviye ihtiyaç olanlarına gerekli olan tedavi yapılmış geriye nakledilemeyecek derecede acil tedaviye ihtiyaç duyulanlar gemiden alınarak Gelibolu'daki iki hastaneye sevkleri yapılmıştır.

Tekirdağ hastanelerinde 1450 yatak, Şarköy hastanesinde 400 yatak, Gelibolu hastanesinde 150 yatak mevcuttur. Daha önce Gelibolu Askeri Hastanesi 250 yataktan 1000 yatağa çıkarılmış ve ayrıca Fransız Mektebinde 200 yataklı bir Kızılay hastanesiyle 150 yataklı bir harp hastanesi açılmış, bunlardan bir bölümü Gelibolu merkezinin bombardımanı üzerine Tekirdağ'a taşınmıştır.

150 yataklı bir harp hastanesi de Şarköy'de açılmıştır. Şarköy Harp Hastanesinin Başhekimisi olarak Doktor Kastamonulu İpokrat Kasapoğlu görevlendirilmiştir. (ATASE: BDH3, Kls. 3474, Dos. h-9) Olağanüstü de olsa bazen muharebe sonrası 10.000'in üzerinde yaralı Türk askerinden tedavi için geriye sevk edilemeyenler ovalarda, derelerde günlerce açıkta kalmaları sebebiyle kangrene yakalanma riskleri yüksek düzeyde oluyordu. Menzil emrine verilen 8. ve 10. Tümenlerin iki seyyar hastanesinden biri, Anadolu yakasındaki Bergos civarındaki bir çiftlikte, diğeri de Yarımada'da Mürefte yakınlarındaki Eriklice Çiftliği'nde kendilerine yetecek miktarda çadır ve malzemeler verilerek 2000 hafif yaralıyı ayakta tedavi edebilecek bir hale getirilerek hafif yaralı hastanesi adıyla faaliyet gösterilmiştir. (Özby: 231)

Çanakkale Şehir Merkezindeki Hastaneler

Savaş öncesinde Çanakkale'de 75-100 yataklı bir revir, Müstahkem Mevki Komutanlığı birlikleriyle, 9. Tümen için 250 yataklı bir mevki hastanesi bulunmaktaydı. Mart 1915 başına kadar 350 yataklı Çanakkale Merkez Hastanesi mevcuttu ve kara

muharebeleri başlamadan önce, Anadolu sahilinde Müstahkem Mevki Komutanlığı emrinde sadece Çanakkale Merkez Hastanesi vardı. (BOA: HR, SYS, 2099/9) Kara çıkarmalarının ilk beş gününde yaralıların bir bölümü Anadolu yakasında Çanakkale Merkez Hastanesine sevk ediliyor idi. Ayrıca 9. Sıhhiye Bölüğü, Anadolu Hamidiye Tabyası'nda bir araba durak yeri kurmuştu. (Çanakkale Cephesi: 273) 9. Tümen'in Seyyar Hastanesi de Anadolu yakasında Sarıçalı Köyü'nde büyük bir revir vazifesi görmek üzere yarı aktif bir halde bulunuyordu. (Gözcü: 77)

Çanakkale'deki Mevcut Hastaneler

Çanakkale Hastanesi, Çanakkale Merkez Hastanesi, Çanakkale Askeri Merkez Hastanesi, Çanakkale Mecruhın Hastanesi, Kale-i Sultaniye (Mevkii Müstahkem) Hastanesi, 350 yataklı Kale-i Sultaniye Mevki Hastanesi, Kızılay Çanakkale Hastanesi, cepheye Mücavir Anadolu Yakasındaki Sağlık Hizmeti Anadolu yakasında Çanakkale'ye en yakın yerleşim yeri olarak Umurbey'de Mart 1915 başına kadar 200 yataklı hastane mevcuttu. 18 Mart zaferinden sonra 5. Ordu'nun hastane ihtiyaçlarını karşılamak üzere Gülnihal Vapuru, üç adet 500 yataklı menzil, beş adet 150'şer yataklı harp hastanesi, sıhhiye deposu, 20 kadar uzun yolcu arabalı hasta nakliye kolu Biga'da, Ordu Menzil Başhekimliği emrine verilmişti. 500 yataklı üç menzil hastanesi ile 150'şer yataklı iki Harp Hastanesi ve 20 yaylı arabadan oluşmuş Hastane Nakliye Kolu'nu Biga'ya ve yine 150'şer yataklı diğer üç Harp Hastanesi'ni de Lâpseki'ye sevk etmişti. 5. Ordu Komutanlığı Sağlık Başkanlığının Ordu Komutanlığına sunduğu raporunda Mayıs ayı toplam yatak sayısı 5050 olduğunu bildirmişlerdir.

Dağılımı ise şöyledir: Gelibolu merkezinin bombardıman üzerine 300 yataklı hastanenin yarısı Lâpseki'ye taşınmıştır. Geriye kalan 150 yataklı ise acil vakalar için bırakılmıştır. (Genelkurmay: 432-433)

Karabiga'da ve Lâpseki'de 5. Menzil Sıhhiye depoları vardı. Hasta ve yaralıların tahliyesi iptidai yollarla yapılıyordu. 5. Türk Ordusunun sıhhiye kuruluşlarında hasta nakil aracı yoktu. Bu yüzden yaralı ve hastaların muharebe sahası gerisindeki sıhhiye kuruluşlarına veya hastanelere nakilleri için hasta nakliye arabalarından veya erzak, cephane getiren nakliye kollarından faydalanılmaktaydı. Harekât sahası gerisindeki nakliyata, yerli halk da katkıda bulunmuştur. (ATASE: BDH1, Kls. 1138, Dos. 27) 5. Ordunun sağlık kuruluşları, savaşların şiddetlenmesiyle birlikte yatak sayısında artış göstermiştir. Lâpseki'de 150 yataklı 850 mevcutlu 3 ve 4 No.lu Kızılay Hastanesi, Çardak'ta 150 yataklı 750 mevcutlu 2 No.lu Kızılay Hastanesi, Dimetoka'da 500 yataklı 650 mevcutlu 3 No.lu Menzil Hastanesi, Biga'da 500 yataklı 850 mevcutlu 1 No.lu Menzil Hastanesi, Biga'da 500 yataklı 1000 mevcutlu 2 No.lu Menzil Hastanesi, 150 mevcutlu Karabiga Hastanesi, Karabiga Nokta Tabipliği, 500 mevcutlu Erdek Hastanesi hizmet vermekte idi. Her sıhhiye bölüğü, bir araba durak yeri ve bir hafif yaralı toplama yeri açıyordu. Lâpseki'de 5. Menzil Sıhhiye Deposu, Lâpseki Nokta Kumandanlığı 400 mevcutlu Dimetoka/Biga 3 No.lu Menzil Nekahethane, 200 mevcutlu Biga 1 No.lu Menzil Nekahethane, Biga'da 600 mevcutlu Sıhhiye Depo Taburu, Karabiga'da Hasta Nakliye Müfrezesi mevcuttu. (ATASE, BDH1, Kls. 1138, Dos. 27) Lâpseki'de 450+400 Yataklı Harp Hastanesi, Çardak'ta 750 Yataklı Harp Hastanesi, Biga'da 1.850 Yataklı Menzil Hastanesi, Dimetoka'da 650 Yataklı Menzil Hastanesi, Karabiga'da 150 Yataklı Mevki Hastanesi, Erdek'te 500 Yataklı Mevki Hastanesi faal durumdaydı. Menzil emrindeki sıhhi birliklerden 150'şer yataklı iki harp hastanesi birleştirilip genişletilerek Lâpseki'de 1000

yataklı hastaneye yine 150 yataklı harp hastanesi de 1000 yataklı olarak diğer bir hastaneye dönüştürülmüştür.

500 yataklı iki menzil hastanesi Biga da, 500 yataklı bir diğer menzil hastanesi de Biga civarında, Dimetoka'ya kadroları genişletilerek açılmıştır. Mayıs ayı başında her ihtimale karşı Adapazarı civarında 2000 yataklı hastanenin açılması Kızılay'dan istenmiş, Kaptan'ın aldığı emri yanlış anlaması üzerine orada bulunan doktorlar ve gönderilen bir baştabip nezaretinde 400 yataklı Erdek Menzil Hastanesi de açılmıştır. Bandırmalılar gazada yaralanan gaziler için 200 yataklı bir hastane vücuda getirmişlerdir. (ATASE: BDH2, Kls. 2422, Dos. 45)

Mücvir alandaki sağlık birimleri: Lâpseki Hastanesi, Lâpseki Harp Hastanesi, Lâpseki'deki Halil Paşa Çiftliği'ndeki Hastane, Karabiga Hastanesi, Karabiga Mevki Hastanesi, Dimatoka Hastanesi, Dimatoka 3. Menzil Hastanesi, Biga Hastanesi, Biga 1 No.lu Hastanesi, Biga 2 No.lu Hastanesi, Biga 1. Menzil Hastanesi, Bandırma Menzil Hastanesi, Erdek Hastanesi, Erdek Menzil Hastanesi mevcuttu. 5. Ordunun Menzil Müfettişliği de karargâhını Gelibolu'da kurarak kendi emrine verilen kıta ve araçları, Ordu'ya menzil sahası olarak tahsis edilen Biga Lâpseki-Çanakkale ve Ezine-Balıkesir hatları sahalarına iş görecektir şekilde yerleştirmişti. (Özbay: 230) Çanakkale'nin güneyinde, 9. Sıhhiye Bölüğü, Erenköy ve İntepe Topçu Grupları gerisinde birer araba durak yeri kurmuştu. Mart 1915 başına kadar 50 yataklı Erenköy Hastanesi ve yine Erenköy'de Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı bünyesinde 500 Yataklı Seyyar Hastane mevcuttu. Savaş öncesinde Kumkale, 25-100'er yataklı birer revir, Mart 1915 başına kadar 200 yataklı Ezine Hastanesi hazır. 24. Fırka'ya bağlı Sarıçalı ve Pınarbaşı Hastaneleri, Dümrek'te 200 Yataklı Harp Hastanesi, Dümrek'te 150 yataklı, 200 mevcutlu 3 No.lu Kızılay Hastanesi, Ezine'de 200 Yataklı Mevki Hastanesi, 500 yataklı Ezine hastanesi faaldi. Ordu Komutanlığına sunulan raporda Mayıs ayında Ezine hastanesinde 500 yatak hizmette olduğu bildirilmişti. (Genelkurmay: 432-433) 9. Sıhhiye Bölüğü, Dardanos Topçu Grubu gerisinde birer araba durak yeri kurmuştu.

İstanbul'da Mevcut Hastaneler ve Sağlık Hizmetleri

İstanbul'da Sağlık Hizmeti Almanlarla yapılan gizli antlaşmanın peşinden seferberliğin ilanı ile birlikte 5 Ağustos 1914 tarihli Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nden Menzil Müfettişi Umumiliğine gönderilen yazıda, "İstanbul mevcut 10.000 yatak kapasiteli hastanelerin 7.000 yataklı bölümünün Ordu tarafından, geri kalan 3.000 yataklı bölümün de Kızılay tarafından idare edilmesi; sevkiyat iskelelerinin Ayastefenos, Tekirdağ, Gelibolu ve Çanakkale olması kararlaştırılmıştır. Yaralılar İstanbul'da Gülhane'ye, buradan da Kızılay tarafından kiralanan arabalar ile hastanelere sevk edilecektir. (Genelkurmay: 273) Yaralıların cepheden sevki için de Kızılay'a iki vapur verileceği" bildirilmiştir. Başkent İstanbul'da Genelkurmay Başkanlığı Genel Karargâhı Sahra Sıhhiye Genel Müfettişliği, Kızılay Genel Merkezi'ne Çanakkale'den gelecek yaralılar için yeni hastanelerin açılması gerektiğini bildirince, Kızılay olağanüstü çabalar göstererek, cepheden gelen yaralıları Galatasaray Mekteb-i Sultani'yeye ve Daruşşafaka'ya yerleştirilip bakımlarına başlanmıştır. (BOA: HR, SYS, 2413/60) Tanin Gazetesi'nde, "Evvvelki akşamdan beri mecruh gazilerimiz kafilere Çanakkale'den İstanbul'a geliyorlardı. Dün kahraman gazilerimizi ziyaret maksadıyla muharrirlerimizden bazıları muhtelif hastaneleri dolaştılar haberine yer verilmiştir.

Nitekim Çanakkale hareket alanında, 25 Nisan 1915 tarihiyle, 1 Temmuz 1915 tarihleri arasında aşağıda sayıları mevcut hasta ve yaralılar, Akbaş ve Ağadere Sevkiyat Hastanelerinden, Yarımada'dan geri menzil ve vatan hastanelerine Nisan ayında 25.067 yaralı, 207 hasta; Mayıs ayında 16.298 yaralı, 1.192 hasta; Haziran ayında 15.031 yaralı, 959 hasta; toplam 56.394 yaralı, 2.358 hasta sevk edilmiştir. İstanbul'da hizmet veren sağlık teşekkülleri: Alemdağ Sultan Çiftliği Hastanesi, Beyoğlu Ağahamamı Mecruhin Hastanesi, Alman Hastanesi, Alman Salibi Ahmer Hastanesi, Amerikan Salib-i Ahmer Fransız Hastanesi, Askeri Baytar Mektebi Hastanesi, Ayastefenos Hastanesi (500 yataklı), Bahriye Merkez Hastanesi, Bakırköy Gaziler Hastanesi, Beyoğlu Sultanisi Hastanesi (500 yataklı), Beyoğlu Hastanesi (500 yataklı), Beylerbeyi Hastanesi, Beylerbeyi Beden Terbiyesi Mektebi Hastanesi, Cağaloğlu Hastanesi (500 yataklı), Cerrahpaşa Hastanesi, Çapa Mecruhin Hastanesi, Darülfünun Hastanesi (Zeynep Hanım Hastanesi), Darulmuallimin Hastanesi, Darüşşafaka Hastanesi (500 yataklı), Davutpaşa Hastanesi, Davutpaşa Kışlası Hastanesi, Defterdar Hastanesi, Dersaadet Galata Hastanesi (500 yataklı), Gureba-yı Müslimin Hastanesi, Ermeni Katolik Surp Agop Hastanesi, Fenerbahçe Mevki Hastanesi, Feriköy Mecruhin Hastanesi, Gülhane Ağır Yaralı Hastanesi (400 yataklı), Gülhane Tababet-i Askeriye Nafizan Mektebi Hastanesi, Gümüşsuyu Kışlası Donanımlı Ağır Yaralı Hastanesi (300 yataklı), Hadımköy Hastanesi, Hapishane-i Umumi Hastanesi, Haydarpaşa Ağır Yaralı Hastanesi (1.000 yataklı), Haydarpaşa Yel Değirmeni Hastanesi, Haydarpaşa Züafa ve Mecruhin Sevk Komisyonu Hastanesi, Hasköy Hastanesi, İstanbul Mecruhin Hastanesi, İstanbul Sultanisi Hastanesi (300 yataklı), Kabataş Mekteb-i İdadisi Hastanesi (250 yataklı), Kadırga Hastanesi (250 yataklı), Kuleli Mektebi Hastanesi (1.000 yataklı), Maçka Hastanesi (600 yataklı), Makriköy (Bakırköy) Gaziler Hastanesi, Jandarma Mektebi Hastanesi (200 yataklı), Maltepe Küçük Zabıt Endaht Mektebi Hastanesi (300 yataklı), Maltepe Hastanesi (1.000 yataklı), Maluller Yurdu Fizik Tedavi Hastanesi, Mekteb-i Harbiye Hastanesi (1000 yataklı), Mekteb-i Harbiye Mecruhin Hastanesi, Moda Mecruhin-i Guzat (Gaziler) Hastanesi, Moda Şifa Yurdu Hastanesi, Mülkiye-i Baytar Mektebi Hastanesi (250 yataklı), Mühendis Mekteb-i Alisi Hastanesi, Numune İstihkam Taburu Hastanesi (450 yataklı), Pangaltı Hastanesi, Saint Jozef Alman Hastanesi, Sarayburnu Hastanesi (250 yataklı), Selimiye Kışlası Hastanesi (1.000 yataklı), Şehremaneti Çapa Mecruhin Hastanesi, Şehremaneti Hastanesi, Şehremaneti Mecruhin Askeri Hastanesi, Şehremaneti Haseki Nisa Hastanesi, Şehremaneti Şişli Etfal Hastanesi, Şehit Muhtarbey Hastanesi, Şişli Hastanesi Kadıköy Moda (300 yataklı), Taksim Hastanesi (500 yataklı), Taksim Hafif Yaralı Amerikan Salib-i Ahmer Hastanesi, Tıp Fakültesi Ağır Yaralı Hastanesi (400 yataklı), Taşkışla Hastanesi (1.000 yataklı), Topçu Mektebi Hastanesi (Topçu Kışlası Hastanesi), Tuzla Hastanesi (400 yataklı), Üsküdar Zeynep Kamil Hastanesi, Vefâ Hastanesi (150 yataklı), Yedikule Ermeni Hastanesi, Yedikule Rum Hastanesi, Yenibahçe Valide Sultan Hastanesi, Yeniköy Hastanesi, Yeniköy Hastanesi Nekahethanesi, Yıldız Hastanesi (400 yataklı), Zeytinburnu İmalat-ı Harbiye Hastanesi (150 yataklı) (ATASE: Kls. 2211, Dos. 34)

Hastaneler buldukları yerlere göre şöyledir; Darulmuallimin Hastanesi, Moda'da Darulmuallimin (Öğretmen Okulu) binasında; Haydarpaşa Yel Değirmeni Hastanesi, Rum Cemaate ait erkek ve kız mekteplerinde; Mekteb-i Harbiye Mecruhin Hastanesi, Mekteb-i Harbiye binasında; Selimiye Hastanesi, Selimiye Kışlası'nın deniz cephesinde, Şehremaneti Çapa Mecruhin Hastanesi, Eski Darulmuallimat (Kız Öğretmen Okulu) bugünkü Anadolu Öğretmen binasında, Taksim Hafif Yaralı Amerikan Salib-i Ahmer Hastanesi, Amerikan Salib-i Ahmer başkanlığında bugünkü Fransız konsolosluk binasında; Taşkışla Hastanesi, bugünkü Taşkışla Mimarlık Fakültesi'nde faaliyet göstermiştir. (Özbay: 234)

Ayrıca tüm yatak tefrişi hazır olduğu halde şu hastaneler hizmete açılmamıştır: Mühendishane ve Hendese-i Mülkiye Hastanesi (500 yataklı), Tıp Fakültesi Hastanesi (700 yataklı), Taşkışla Hastanesi (1.000 yataklı), Kondüktör Mektebi Hastanesi (100 yataklı), Darülfünun Hastanesi (500 yataklı), Beylerbeyi Beden Terbiyesi Mektebi Hastanesi (200 yataklı), Alman Kızılhaçı yönetimine devredilmiş Haydarpaşa Süvari Tatbikat Hastanesi (300 yataklı), Ordu tarafından Heybeliada Askeri Senatoryumu ve Adalar Rum Eytamhanesi (Yetimhane) nekahethane faal durumda idi.

Diğer taraftan Kızılay Hastaneleri: Kızılay Hastanesi, Kızılay Merkez Hastanesi, Kızılay Bahriye Merkez Hastanesi, Kızılay Beyoğlu Mekteb-i Sultani Hastanesi (Galatasaray Harp Hastanesi) (1500 yataklı), Kızılay Beyoğlu Hastanesi, Kızılay Cağaloğlu Hastanesi (476 yataklı), Kızılay Çapa Mecruhin-i Askeriye Hastanesi, Kızılay Galata (Saint Benoit) Hastanesi (400 yataklı), Kızılay Darüşşafaka Hastanesi, Kızılay Darüşşifa Hastanesi (400 yataklı), Kızılay Gümüşsuyu Hastanesi, Kızılay İplikhane (Eyüp Sultan) Hastanesi, Kızılay Harbiye Mektebi Hastanesi, Kızılay Galata Hastanesi, Kızılay İstihlak-i Millî Hanımlar Cemiyeti Hastanesi, Kızılay İtalyan Eytam Hastanesi, Kızılay Kadırga Hastanesi (230 yataklı), Kızılay Karaköy Mecruhin Hastanesi, Kızılay Mülkiye Baytar Mektebi Hastanesi, Kızılay Musevi Or-Ahaim/Ora-Ahyam/Varahaym Hastanesi, (K.A.:Arşivi,kt.73,belge:16) Kızılay Pangaltı Menzil Hastanesi, Kızılay Rami Gaziler Hastanesi, Kızılay Şişli Etfal Hastanesi, Kızılay Şehremaneti Çapa Hastanesi, Kızılay Taksim /Beyoğlu (Zapyon) Hastanesi, Kızılay Taşkışla Hastanesi, Kızılay Topçu Mektebi Hastanesi, Kızılay Tıp Fakültesi Mecruhin Hastanesi (1500 yataklı), Haydarpaşa'da Tıp Fakültesi Hastanesi'nde hizmet verilmekte idi. Ayrıca Kızılay Cağaloğlu Hastanesi, İnas (Kız) Sultanisi (Cağaloğlu Lise Binası)'nde tesisi edilmiştir. Yine Kızılay İstihlak-i Millî Hanımlar Cemiyeti Hastanesi, Divanyolu'nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından açılmıştır. (Takvim 2: 28-31)

Haydarpaşa iskelesine getirilen yaralıların işlem ve sevklerini Haydarpaşa Hastanesi yetkilileri yaparken, 29 Ağustos 1915 tarihli Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye Müdüriyeti'nden Sıhhiye Müfettişliği'ne gönderilen belgede "Haydarpaşa istasyonu ve iskelesinde yaralı, hasta ve zuafa sevkياتının günden güne artarak, günlük ortalama 200 ile 300 arasında olması, gelen yaralı ve hasta erlerin günlük masraflarının hesabı ve tesviyelerinin muntazam bir şekilde yapılması için Haydarpaşa'da "Sevk-i Mecruhin ve Zuafa Komisyonu" kurulması iktiza edecektir." denilmiştir. Yaralı vapurları birbirini takip etmekte olduğundan, bir süre sonra Kadırga Veladethanesi (Doğumevi), Cağaloğlu İnas Sultanisi (Kız Lisesi), Darülfünun Tıp Fakültesi gibi pek çok mekân Kızılay Hastanesi haline getirilmiştir. Böylece 5.500 yataklı 7 hastane açılmış, muharebe süresince de toplam 19.443 yaralı tedavi edilmiştir. Bu hastanelerden Tıp Fakültesi; on yedi ay, Beyoğlu; on altı ay, Taksim; on iki ay Galata; yedi ay, Cağaloğlu; altı ay, Kadırga; on ay ve Darüşşafaka; on ay faaliyette bulunmuştur. Ayrıca Çanakkale yaralıları için Gelibolu'da yeni bir sağlık teşkilatı ve hastanesi kurulmuştur. Savaş kurallarını ihlal edip bombalar yağdırılan ilgili hastaneler ise, Şarköy ve Tekirdağ'a nakledilmek zorunda kalmıştır.

Tedavileri uzun sürecek yaralılar İstanbul'a Gülhane'ye, diğer hafif yaralı hastalar da kısmen İstanbul'a nakledilmiştir. Çanakkale ve Boğaz bölgesindeki hastaneler daima yeni yaralı, hastaları kabule hazır olması için, boş yer ve yataklı olarak hazır halde bulundurulmuştur. (ATASE: BDH1, Kls. 595, Dos. 72) Sevk edilen bütün yaralıların üzerlerinde "hüviyet varakası" şart olmasına rağmen buna itina gösterilmediği, bu varakanın çoğu yaralının üzerinde bulunmadığı, yolda şahadeti, hastanede ifadesi alınamaz durumda olmaları halinde hüviyeti meçhul kalması yüzünden şehit ailelerinin de mağdur

olacağı düşünülerek bu konuda hassas davranılması sıkı sıkı tenbih edilmiştir. Buralarda toplanan yaralıların gerekli tedavileri için her tedbirin alınması sağlanmış; nakledilmesi imkânı her fırsat ve araçtan yararlanılarak (İstanbul'dan ihtiyat kuvvetleri ve levazimat getiren gemiler dâhil) geri menzil ve vatan hastanelerine sürekli şekilde gönderilmişlerdir. (ATASE: BDH2, Kls. 2417, Dos. 19) Hasta ve yaralıların sürekli İstanbul'a tahliyesi karşısında, İstanbul hastaneleri tamamen dolmuştur.

Beliren ihtiyacı gidermek için şehrin muhtelif yerlerinde Ordu ve Kızılay yardımı ile Balkan Savaşları'nda olduğu gibi resmi ve özel okul, resmi kurum ve binalar hastane haline getirilmiştir. (Tanin: 2) Öğrencileri cephelere sevk edilen Gülhane ile Tıp Fakültesi, eğitim çalışmalarını kısıarak birer yardımcı harp hastanesi olmuşlardır.

Ağır Yaralı Hastaneleri adı verilen bu kurumların başında, Fakülte'de Ziya Nuri (Birgi) Paşa ile muavini Ali Haydar Bey; Gülhane'de Doktor Zelling bulunuyordu. (Gözcü: 83) Bu hastanelerde hizmette, yardımcı olarak görevlendirilen Tıbbiye öğrencileri ile fahri hastabakıcı hemşirelerin gayretleri çok büyük olmuştur. Sabah gazetesi, hastabakıcılık kurslarında eğitim görenler ile Balkan Harpleri'nden dolayı deneyimli hanımların başvuruda bulunmaları konulu bir ilana yer vermiştir. Müracaat edenler çok kısa sürede hastanelere tayin edilmişlerdir. Mart 1916'da İstanbul'daki hastanelerin doluluk oranı son derece yüksek olmuştur. Bu sebeple 5. Ordu Sıhhiye Reisi'nden Menzil Sertebabeti'ne gönderilen yazıda İstanbul hastanelerinde boş yatak olmadığı beyanla yaralı ve hastaların diğer yerlere gönderilmesi istenmiştir.

Ege ve Diğer Bölgelerde Sağlık Hizmetleri

Ege Bölgesi ve Diğer Bölgelerde Sağlık Hizmeti Haziran ayından itibaren, Bandırma İzmir demiryolu üzerindeki 4. Kolordu Asker Alma Reisliği emrinde tesis edilmiştir. Bunun sonucunda Balıkesir, Kırkağaç, Soma ve Manisa Harp Hastaneleri de 5. Ordu hasta ve yaralılarına tahsis edilmiştir. Müttefik Devlet Hekimlerinden Alman Dr. Tomer İzmir Menzil Hastanesi'nde görev yapmıştır. Ulaşım kolaylığı sebebiyle Tekirdağ ve İstanbul, yaralı ve hasta sevkinde en önde gelen sağlık hizmet merkezlerinden biri olmuştur.

Temmuz ve Ağustos muharebelerinde artık İstanbul hasta kabul edemez bir doluluğa ulaşınca Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi'nin "İstanbul'a başka yaralı ve hasta gönderilmemesi" emri üzerini cephenin güneyindeki illere sevkıyat başlamıştır. (Özbay: 235)

Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumiyesi'nden 5. Ordu Menzil Müfettişliği'ne 11 Aralık 1915 tarihli gelen telgrafla, Asya Grubu'ndaki yaralı ve hastaların, İzmir ve Manisa'ya sevk için İzmir ve Manisa hastanelerine gerekli emirlerin verildiği belirtilerek, hastaların tren istasyonlarına süratle gönderilmesi istenmiştir. Tuzla, Hereke, İzmit, Eskişehir ve Konya'ya kadar uzanan yurt içi sağlık kuruluşlarıyla birlikte, İstanbul Komutanlığı Başhekimliği'ne bağlı olarak faaliyetlerini yürütmüşlerdir. (Özbay: 230) 28 Temmuz 1915 günü tüm 5. Ordu personel mevcudu 250.818 olduğuna göre mevcut hastanelerdeki yatak toplamı, ordu mevcudunun % 4,7 sine ulaşmıştı.

14 Temmuz 1915 gününe kadar yeniden açılan veya genişletilen hastanelerle tümenlerin sıhhiye bölükleri ve seyyar hastanelerinin durumlarındaki değişiklikler şöyledir: 5. Menzil Müfettişliğine bağlı hastanelerle 5. Orduya bağlı birliklerin elinde bulunan hastanelerin yatak mevcudu artmış; ordu mevcudunun sayısı % 7,5'e çıkarılmıştır. (ATASE: Kls. 1181, Dos. 226) Buna rağmen yapılan çarpışmalarda meydana gelen yaralıların yatırılmasında zorluklar devam etmekteydi. Nitekim 5. Ordunun Kuzey ve

Güney Gruplarında meydana gelen çarpışmalar sırasında günde 3.000 ve hatta 4.000 yaralı vakası olmuş, bunların bakımı ve yatırılması için, ilk müdahalelerinden sonra memleket içi hastanelere sevkleri gerekmiştir.

Geriye sevk edilen hastalar yalnız ordu menzil hastanelerine sevk edilmişlerdi. Eylül, Ekim ve Kasım ayları nispeten sakin ve yalnız sınırlı siper ve mevzi muharebeleri ile geçmiştir. Bu sükûnet döneminde iki taraf siperlerinin birçok yerlerde birbirine birkaç metre kadar yakın olmasından dolayı çoğu el bombalarıyla olmak üzere günde 200-300 yaralanma meydana geliyordu. Hasta sayısı ise bir yandan iaşenin gündün güne azalması ve bozulmasından, diğer yandan aylarca siper içinde kalmaktan, diğer taraftan elbise, çamaşır gibi giysilerin kalmaması, temizleyici maddelerin bulunamaması, kirlilikten korunulamaması yüzünden hasta sayısı sürekli artış gösteriyordu. (Özbay: 236)1915 yılı başında Sağlık Dairesi Başkanlığı'nın en büyük faaliyeti, hasta ve yaralılarla, İstanbul çevresine yayılan bulaşıcı hastalıklarla mücadele olmuştur. İlk tedbir olarak, Anadolu'dan gelen ikmal erlerinin temizlenmesi ve aşıları yapılmıştır.

Bu amaçla İstanbul'un Anadolu yakasındaki Tuzla bölgesinde temizlik tesisleri kurulmuş, ayrıca mevcut hastanelerin yatak sayıları artırılmıştır. (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 1985: 299) Nihayet 19/20 Aralık 1915'te kuzey, 8/9 Ocak 1916'da İtilaf birlikleri Yarımada'dan çekilmişlerdir.

Hizmet Veren Müslüman ve Gayri Müslim Doktorlar

Cephede yakın ve uzak hastanelerde çok ağır ve zor şartlarda hassas bir hizmeti büyük özveriyle yürütmüş olan doktorlar ise: Alemdağ Sultan Çiftliği Hastanesi Başhekimi Dr. Nureddin Ali Bey; İstanbul Mecruhın Hastanesi Başhekimi Dr. Rüştü (Çapçı) Bey; Maluller Yurdu Fizik Tedavi Hastanesi Başhekimi Dr. Remzi (Göneç) Bey; Aişe Lütfü Hanımefendi tarafından kurulmuş olan Moda Mecruhın-i Guzat (Gaziler) Hastanesi Başhekimi Dr. Galip (Geriş) Bey; Rus Hastanesi iken hükümetçe el konulup menzil hastanesi olarak hazırlanmış olan Pangaltı Hastanesi Başhekimi Dr. Yüzbaşı Şükrü Derviş Bey, Haydarpaşa Askeri Hastanesine bağlı olarak faaliyet göstermiş olan Üsküdar Zeynep Kamil Hastanesi Başhekimi Dr. Necmeddin Rifat (Yarar) Bey, Şişli Etfal Hastanesi Sertabibi Şevket Bey, Yeniköy Hastanesi Başhekimi Dr. Sait Cemil Beyler'dir. Darülfünun Hastanesi (Zeynep Hanım Hastanesi), Zeynep Hanım Konağı'nda hizmet vermiş olup, doktorlardan ikisi Dr. Behçet Sabit (Erduran) Bey ve Dr. Safi Beylerdir. Bugün de askeri hastane olarak kullanılmakta olan Gümüşsuyu Kışlası Donanımlı Ağır Yaralı Hastanesi'nde Müttefik Devlet Hekimlerinden Alman Askeri Heyeti Başhekimi Stabsarzt Kolmer, Dr. Petris ve Dr. Layka bu hastanede görev yapmıştır. Moda Şifa Yurdu Hastanesi, Avusturyalı doktorlar tarafından işletilmiştir. (Özbay: 234)

Dr. Derviş, Operatör Robert, Dr. Şerafeddin Mustafa, Dr. Settar, Dr. İsmail Hakkı, Dr. Binbaşı Cavit (Aran); Kızılay Galata (Saint Benoit) Hastanesi, Dr. Mehmet Ali, Operatör Halit Şazi (Köseihal), Dr. Sait Cemil, Dr. Ahmet Şevket, Dr. Mehmet Ali, Dr. Nail (Sert), Dr. Mehmet Ali (Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumi azalarındandır) hizmet veren doktorlardır.

Ayrıca Kızılhaç kurumları tarafından da hastaneler açılmıştır. (Özbay: 235) Bu bağlamda Avusturya, İtalya Kızılhaçı, Alman ve İtalyan hastaneleri Ordu emrine tahsis edilmişti. Amerikan Kızılhaçı tarafından açılan İngiliz hastanesi ile Dr. Şagol, Dr. Haner,

Ali Turhan ve Hüseyin Avni Beylerin görevlendirildikleri Taksim Fransız hastanesi Dr. De La Comb'ın idaresinde hizmete sokulmuştur.

De La Comb, Fransız Elçiliği'nin "Sağlık İşleri Delegeesi" idi. Savaş süresince Türkiye'de kalmış, bu çalışmalarına karşılık İlyakat madalyası ile taltif edilmişti. Müttefik Devlet Hekimlerinden Alman Askeri Heyeti Başhekimi Stabsarzt Kolmer, Dr. Petris, Dr. Layka Gümüşsuyu Hastanesi'nde; Dr. Peter Oberarzt Tucht Bigalı Hastanesi'nde; Dr. Tomer İzmir Menzil Hastanesi'nde; Dr. Braun, 5. Ordu Tıbbi Müfettişliği'nde ve Stabsarzt Karlof 16 Numaralı Menzil Hastanesi'nde görev almışlardır. Bunun dışında Alman doktorlardan gönüllü çalışmak için 5. Ordu Sıhhiye Başkanlığı'na müracaat eden Dr. Fredlander'a 2 Eylül 1915'te olumlu cevap verilmiştir. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Merkez Şubesi himayesinde şehit Muhtar Bey Hastanesi'nde dört doktor, bir eczacı ve bir kâtipten oluşan bir Alman sağlık grubu istihdam edilmiş ve harp madalyası ile de ödüllendirilmişlerdir. Zeynep Kamil Hastanesi'nde Alman Dr. Neralman Ishaim, Dr. Chevallier Voltaire, Dr. Ribschar Fufi beylerden oluşan sağlık grubu istihdam edilmiştir. Şehremaneti Çapa Mecruhın Hastanesi'nde Macar Kızılhaç grubu hizmet yapmıştır.

Müslüman ve Gayri Müslim Hasta Bakıcıları

Hastabakıcılık Hizmeti Kızılay Beyoğlu Hastanesi'nde 49, Kızılay Taksim Hastanesi'nde 25, Kızılay Daruşşafaka Hastanesi'nde 22, Kızılay Galata Hastanesi'nde 23, Kızılay Cağaloğlu Hastanesi'nde 27, Kızılay Kadirga Hastanesi'nde 22, Kızılay Tıp Fakültesi Hastanesi'nde 22, Bahriye Merkez Hastanesi'nde 13, Pangaltı Menzil Hastanesi'nde 7, Mülkiye Baytar Mektebi Hastanesi'nde 2, Şişli Etfal Hastanesi'nde 6, Harbiye Mektebi Hastanesi'nde 6, İstihlak-i Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi'nde 16, Musevi Hastanesi'nde 3, Topçu Mektebi Hastanesi'nde 2, Şehremaneti Çapa Hastanesi'nde 5, Ağa Camii Mecruhın Hastanesi'nde 18, Maçka Hastanesi'nde 3, İtalyan Eytam Hanesi'nde 2, Taşkışla Hastanesi'nde 3, Gümüşsuyu Hastanesi'nde 2 olmak üzere toplam 284 hastabakıcı görevlendirilmiştir.

Gönüllü olarak hastabakıcılık yapan hanımlardan Dava Vekili Akif Bey'in zevcesi Sahire Hanım, kerimesi Atiyye Hanımefendiler, tüccardan Rıza Derviş Bey'in zevcesi Mevhibe Hanım, tüccardan Şinasi Bey'in zevcesi Celadet Hanım, tüccardan Kemal Derviş Bey'in zevcesi Emine Hanım, tüccardan Hidayet Derviş Bey'in zevcesi Hafıza Hanım, Veli Efendi'nin kerimesi Rukiye Hanım, Nazmi Efendi'nin kerimesi Sabiha Hanımefendilere ve Feriköy Hastanesinde gönüllü çalışan birçok hanıma madalya verilmiştir. (Takvim2: 125)

Cephenin kuzeyindeki lojistik hizmetlerinin koordine edildiği ve hastanelerin faal olduğu Yalova Köyü'nde Kızılay Hastanesi'nde hastabakıcı/hemşire olarak görev yapan ve 5. Ordu Sıhhiye Reis Muavini Dr. Ragıp Bey'in eşi olan Erika Hanımefendi görev başında iken hastanenin düşman uçakları tarafından bombalanması sırasında hayatını kaybetmiştir. (17 Aralık 1915)

Hilâl-i Ahmer yıllığında Kadirga hastanesinde görev yapan hastabakıcıların isimleri şu şekilde sıralanmaktadır: "Madam Herman, Madam Rozan, Prenses Oblonski, Matmazel Rayatnoren, Madam Roşeden, Madam Elenihristodolu, Rusyalı Amgalisov Binti Mehmed Zeki Kamilof, Meryem Binti İsmail Yabukov, Meryem Rahmetullah Pataşov, Rukiye Binti Mehmet Zarif Panov, Zahir Hanım, Rukiye Hanım, Fatma Suzan Hanım, Ayşe Sıdika Hanım, Hatice Hanımlardır.

Hastanenin Baştabibi İsmail Derviş, Operatörü Atıf Beylerdir. (Takvim2: 28) Padişah V. Mehmet Reşat tarafından 2 Kasım 1912 tarihinde yaptırılan Şevkiye Hastanesi (Sarayı

Hümayun Hastanesi de denilmektedir), diğer hastanelere göre oldukça fazla sağlık personelinin görev yaptığı bu hastanede gönüllü olarak hastabakıcılık yapanların isimleri ise şunlardır: “Matmazel Brendizi (Gündüz ve gece hizmet etmişti), Madam Yusuf Razi (Yalnız gündüzleri hizmet etmiştir), Madam Taytas Efendi (Yalnız gündüzleri hizmet etmiştir), Madam Avlambiyus Efendi (Yalnız gündüzleri hizmet etmiştir), Matmazel Gözenberg Efendi (Yalnız gündüzleri hizmet etmiştir), Matmazel Leylâ Donza Efendi (yalnız gündüzleri hizmet etmiştir), Matmazel Rozantal (yalnız gündüzleri hizmet etmiştir).

Hastane Olarak Kullanılan Vapurlar

Şirket-i Hayriye 60-61-63-70 Numaralı Vapurları, Akdeniz Vapuru Hastanesi, Gülnihal Vapuru Hastanesi, Reşitpaşa Vapuru Hastanesi, 5. Ordu bölgesinde menzil teşkilatı içerisinde değişik yatak kapasiteli Menzil Hastaneleri ve Harp Hastaneleri, bunların dışında sağlık depo taburları, veteriner ilaç depoları, Menzil Hayvan Hastaneleri de bulunmaktadır.

Vilayet olarak ana merkezler, Tekirdağ, Lapseki, Çanakkale iken yoğunlukta kullanılan yatak kapasitesi ve hastane çeşitliliği olarak ikinci derecede Mürefte, Galata, Şarköy, Karainbeyli, Dimerek, Ezine, Bergoz (Umurbey), Çardak, Dimetoka, Erdek ve Karabiga kullanılmıştı. Ayrıca Çanakkale Cephesinde 2 tane büyük Sevkiyat Hastanesi de Akbaş ve Ağadere'de açılmıştır.²

Veteriner Hizmetleri

Türk ordusunun hayvan ihtiyacı, yerli kaynaklardan karşılanmakla beraber, bazı top koşum hayvanlarının ve özellikle kadanaların yurt dışından getirilmesiyle sağlanıyordu. Savaşın başlamasıyla dış kaynaklar kısıtlanmış, yerli kaynaklarla yetinilme zorunluluğu başlamıştı. Bu maksatlarla satın alınan hayvanlar, hayvan depolarına gönderiliyor, gerekli aşı ve bakımları yapıldıktan sonra, Harbiye Nezareti Baytar Müfettişi (Veteriner Daire Başkanlığı) tarafından düzenlenen çizgilere göre orduların ihtiyacı karşılanıyordu.

Hayvan Sağlığı İçin Alınan Tedbirler

Hayvan Sağlığı için alınan tedbirler için Uzunköprü'de ve Bursa'da birer hayvan deposu kurulmuştu. Tekirdağ'da 5. Ordu Menzil veterinerliği, Münipbey Çiftliğinde de bir hayvan hastanesi açılmıştı. Hastalanan veya yaralanan hayvanlar 5. Ordu Hayvan Hastanesine gönderiliyor, tedavisi yapılanlar birliklerine iade ediliyordu. Tedavisi yapılmayıp öldürülemeyenler ise yurt içi hayvan hastanelerine gönderiliyordu. Genelde ordunun veteriner ilaçlarının ikmalî İstanbul'da Selimiye'deki genel ilaç deposunda yapılmaktaydı. (Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi: 555)

SONUÇ

I. Dünya Savaşı temelde Avrupa'daki yayılcı ülkelerin çıkar çatışmaları nedeniyle çıkmıştır. Dünya tarihinde ilk defa çok cepheli ve neredeyse dünyadaki bütün ülkeleri

² Fi 23 Ramazan sene 1333, Fi 23 Temmuz sene 1331 / 5 Ağustos 1915

etkileyen bir savaş yaşanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki tehditlerden kurtulmak için bu savaşı, bir çıkar yol olarak değerlendirmiştir. Ancak sonuç bunun tersi olmuştur.

Çanakkale Cephesi İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ni erkenden savaş dışı bırakmak hedefli bir harekattır. Fakat başarıya ulaşmamıştır. Osmanlı askeri, cepheyi başarıyla savunmuştur. Savaşın süresini önemli ölçüde uzatmış ve bu bakımdan önemli insan kaybına neden olmuştur.

Bu bağlamda Sağlık Hizmetleri Çanakkale Muharebeleri boyunca ikinci bir savaş alanı oluşturacak ölçüde kritik bir alanı oluşturur. Hasta sevk ve bakımında uygulanan stratejiler ve yöntemler birçok hayati konuyu birinci derecede etkileyen şartlar, savaşların kaderi üzerinde tayin edici bir rol oynar. Çanakkale Muharebelerinde de, Türk tarafının imkansızlıklara rağmen bu alanda gösterdiği performans, savunmayı ayakta tutan en önemli faktörlerden birini oluşturmuştur.

Sağlık teşkilatı, çok dar bir sahada, sıkışık durumda bulunan bir orduya, bulaşıcı bir hastalık çıkmasına meydan vermemiştir. 8,5 ay süresince 110.200 yaralı, 70.939 hasta ve hava değişimine ihtiyacı olanlar menzil, vatan ve Kızılay hastanelerine sevk edilmiştir. Hastanelerde bu süreçte 48.268 hasta, 22.619 yaralı tedavi edilmiştir. Hastalar arasında % 11.6, yaralılar arasında % 2.7 şehit olmak suretiyle tedavilerinde başarı sağlanmıştır.

Zorlukların ve sıkıntıların çok yoğun yaşandığı bu cephede Çanakkale ve çevresindeki hastanelerde, ağır ve çok hassas bir hizmeti, büyük bir dirayetle yürütülmüştür.

KAYNAKÇA

1. 1330-1334 Senelerine ait Merkez-i umumi raporu, Matba-i orhaniye, İstanbul, 1335
2. ATASE Arşivi, Kol. BDH, Kls: 1887, Dos: 53, Fih: 5.5.27 Ağustos 1915
3. ATASE, BDH 2, Kls:2437, Dos:127
4. ATASE, BDH 2, kls:2474, dos:65
5. ATASE, BDH 3, kls:3401, dos:8
6. ATASE, BDH 3, Kls:3586, Dos:22
7. ATASE, BDH 3; Kls 3474;
8. ATASE, BDH, kls:2422
9. ATASE, BDH1, Kls. 1138, Dos. 27
10. ATASE, BDH1, Kls. 1343, Dos. 45
11. ATASE, BDH1, Kls. 2474, Dos. 359
12. ATASE, BDH1, Kls. 595, Dos. 72
13. ATASE, BDH1, Kls. 633, Dos. 210
14. ATASE, BDH1, kls:595, dos:72
15. ATASE, BDH2, Kls. 2189, Dos. 41
16. ATASE, BDH2, Kls. 2417, Dos. 19
17. ATASE, BDH2, Kls. 2418, Dos. 4
18. ATASE, BDH2, Kls. 2422, Dos. 45
19. ATASE, BDH2, Kls. 2426, Dos. 65
20. ATASE, BDH2, Kls. 2474, Dos. 359
21. ATASE, BDH2, Kls. 2480, Dos. 397
22. ATASE, BDH3, Kls. 3402, Dos.10

23. ATASE, BDH3, Kls. 3474, Dos. h-9
24. ATASE, BDH3, Kls. 4681, Dos.324
25. ATASE, BDH3, kls:4351, dos:46
26. ATASE, BDH3, Kls:86, dos:h-1
27. ATASE, BDH4, Kls. 4543, Dos. 6
28. ATASE, BDH4, Kls. 4701, Dos. H-1, Fih. 1- 48. 15
29. ATASE, BDH4, Kls. 4836, Dos. 2
30. ATASE, BDH4, kls:4701
31. ATASE, BDH4, kls:4836
32. ATASE, Kls. 1181, Dos. 226
33. ATASE, Kls. 2211, Dos. 34
34. ATASE, Kls: 4351, Dos: 46, Fih: 2/5
35. ATASE, Kol. BDH 2, Kls: 2208, Dos:21, Fih: 5/18
36. ATASE, Kol. BDH 2, Kls: 2208, Dos:21, Fih: 6/17
37. ATASE, Kol. BDH 2, kls:24-26, Dos:65
38. ATASE, Kol. BDH 2.1, Kls. 217, Dos. 51
39. Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri, Ankara Genelkurmay Basımevi, 2011
40. BOA, DH, KMS, 32/8
41. BOA, HR, MA,1138/33,5Ağustos,1915
42. BOA, HR, MA,1150/35
43. BOA, HR, SYS, 2099/9
44. BOA, HR, SYS, 2117/45
45. BOA, HR, SYS, 2179/3
46. BOA, HR, SYS, 2218/3614
47. BOA, HR, SYS, 2412/41, 18 Ağustos 1915
48. BOA, HR, SYS, 2413/60
49. BOA, HR, SYS,2098.12.30 Ağustos,1915
50. BOA, HR, SYS,2179/3
51. BOA, HR, SYS,2212.11.29 Temmuz 1915
52. BOA, HR, SYS,2218/36
53. BOA, HR, SYS,2411/32
54. BOA, HR, SYS,2416/49
55. BOA, HR, SYS,2417/63
56. BOA, HR,SYS2098/12
57. BOA,DH,KMS,32/8
58. BOA,HR,MA,1139/3
59. BOA,HR,SYS,2182/1
60. Conk Cemil Paşa: (2002) Çanakkale Seferi-Çanakkale Hatıraları, İstanbul, C2,Arma Yayınları
61. Çalışlar, İzzettin: (1997) On yıllık Savaş'ın Günlüğü, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları,
62. Çanakkale Cephesi, C.V, 1. Kitap
63. Erdemir, Lokman: (2009) Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönler, İstanbul Gökkuşe Yayınları,

64. Esenkaya Ahmet: (2006) Çanakkale Muharebelerinde İtilaf Devletlerinin Savaş Hukukuna Aykırı Davranışları, Çanakkale, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, Çanakkale Araştırma Türk Yıllığı, S:4
 65. Fi 23 Ramazan sene 1333, Fi 23 Temmuz sene 1331 / 5 Ağustos 1915
 66. Genel Kurmay Başkanlığı: (1980) 1.Dünya Harbinde Türk Harbi, Ankara, C.5,Çanakkale Cephesi Harekâtı
 67. Görgülü İsmet: (1993) On Yıllık Harbin Kadrosu, Ankara, TTK Yayınları,
 68. Gözcü Niyazi İsmet: (1938) Umumi Harpte Çanakkale Müdafası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri, İstanbul, Askeri Sıhhiye Mecmuası
 69. Harp Mecmuası: (1332) Y:1,s.7, Mart, İstanbul,
 70. Hatemi, Nilüfer: (2002) Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri, c:1, İstanbul
 71. K.A Arşivi; kt.523,belge:59
 72. K.A Arşivi; kt.523,belge:81
 73. K.A Arşivi; kt.523,belge:95
 74. K.A., Arşivi,Kt.3,belge:208 12 Temmuz 1331
 75. K.A.,Arşivi,Kt.270,belge:33
 76. K.A.,Arşivi,kt.73,belge:16,15 Ağustos 1915
 77. K.A.,Arşivi,Kt:23,Belge:245,16 Haziran 1331
 78. K.A.,Arşivi,Kt:44,belge:88
 79. KA Arşivi, Kt 22, Blg 5, 5 Nisan 1331
 80. KA,Arşivi, Kt.22, Belge:11,22 Teşrinisani 1331,
 81. Karal Enver Ziya, Büyük Osmanlı Tarihi, C.V, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918), Ankara Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları
 82. Koç Ceyhan: (2005), Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Sayı:3, Çanakkale, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi
 83. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti Merkeziyesi Tarafından Tertip Edilen Takvim3, İstanbul, 1333
 84. Öymen, Şadan Maraş-Öymen, Edip Emil: (2005) Çanakkale Acı İlaç:18 Mart 1915-9 Ocak 1916, İstanbul, Deva Holding,
 85. Özbay, Kemal: (1976) Türk Askeri hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, C:1, İstanbul
 86. Takvim 2
 87. Takvim,3,sayı:43
 88. Tanin, 2 Mayıs 1915
 89. Tanin,11 Kasım 1915
 90. Tasvir-i Efkar,10 Temmuz 1915
 91. Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, C.V. Kitap 3
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: (1985) I. Dünya Harbinde Türk Harbi, Ankara , C.X, I. Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik

DOKUMACILIK SANATININ TRABZON/ŞALPAZARI YÖRESİNDEKİ YANSIMASI VE MOTİF İNCELEMESİ: ÇANTA VE ÇORAP ÖRNEĞİ

THE REFLECTIONS OF WEAVING AND PATTERN, IN THE REGION OF ŞALPAZARI, TRABZON: THE EXAMPLES OF BAGS AND SOCKS¹

ТКАЦКОЕ ДЕЛО В TRABZONСКОМ/ШАЛПАЗАРСКОМ РАЙОНЕ И ИССЛЕДОВАНИЕ УЗОРОВ НА ПРИМЕРЕ СУМОК И ЧУЛКОВ

Fatma YILDIRMIŞ*

ÖZ

Dokumacılık Türk tarihinin en eski dönemlerinden beri yapılmaktadır. Bir ihtiyacın gelişerek sanat eserine dönüşünün izleri, tarihin sayfalarında takip edilebilmektedir. Osmanlı arşivlerine bakarak; dokumacılığın, çalışmaya konu olan Trabzon'da da çok geliştiği söylenebilir. Trabzon'un dokuma giysi çeşitleriyle ünlenen Şalpaزاری ilçesi, bu araştırmanın evrenini oluşturmakta olup farklı dokuma türlerinden çanta ve çorap, yaygınlığı ve çeşitliliği itibariyle dikkat çekicidir. Sahada yapılan derlemelerle ürünlerin fotoğrafları çekilmiş, envanterleri hazırlanmış, motifleri çıkartılmıştır.

Çalışma, dokumanın ve Trabzon'da dokumacılığın tarihsel gelişiminin anlatıldığı bir giriş bölümünden sonra üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Bu ana bölümler; Şalpaزاری yöresine ait dokuma türleri, bu dokumalarda kullanılan motifler ve dokuma örnekleri şeklindedir. Dokuma çeşitlerinden biri olan çanta eskiden taşıma ve saklama amaçlı kullanılırken günümüzde bir aksesuara, hediyeelik eşyaya dönüşmüştür. Diğer bir dokuma çeşidi olan çorabın ise günümüzde yapılış amacı değişmemekle birlikte renk ve desenlerinde artışlar olmuştur. Ayrıca her iki dokuma çeşidi de eskiden çeyizin olmazsa olmazı iken günümüzde bu özelliği sadece çorap devam ettirmektedir. İncelemede, çanta ve çoraplardaki motifler hem yöresel ismiyle hem de varsa Türk dünyasındaki benzer motif ismi ile birlikte verilmiştir. Son olarak da ürünler hakkında ayrıntılı bilgiler verilerek ürünler tanıtılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Trabzon/Şalpaزاری, dokumacılık, çanta, çorap, motif.

ABSTRACT

Weaving has been done since the earliest period of Turkish history. Traces of a need that turns into an artwork can be traced in the pages of the history. Referring to the Ottoman archives; it can easily be said that the art of weaving was also well-developed in Trabzon, the subject of this study. The country of Trabzon, Salpaزاری, which has become famous for its woven garments, constitutes the research domain of this article, and bags and socks attract our attention with their diversity ve commonness. During the studies in the area, some photographs were taken, their inventories were prepared, and motifs were worked on.

¹ . DOI: 10.17498/kdeniz.335

* Doktor, KTÜ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fatma.hamzaoglu@hotmail.com

After an introduction that describes the historical development of weaving in Trabzon, this study consists of three main sections and the conclusion part. These main sections are; types of woven pieces from Salpazarı, the motifs used in these weaves and the samples of fabrics. The bag, as a kind of weaving, was a means of transport and storage once upon a time, but today it has turned into an accessory or a gift. The function of socks, which are an another kind of weaving, has not changed, however; today it has an increase in color and pattern. In addition, while both types of fabrics were used as an essential part of dowry, today only socks are included. In the research, the motifs in bags and socks are named both with their traditional names and , if there are any, with similar motifs in the Turkic World. Finally, detailed information about the products is presented and they are uniquely introduced.

Key Words: Trabzon/Şalpazarı, weaving, bag, socks, pattern.

АННОТАЦИЯ

Турецкий народ занимался ткацким делом на протяжении всей своей истории. Со временем, оно превратилось в искусство, следы которого можно соблюдать на страницах истории этого ремесла. Данные османских архивных документов показывают сильное развитие ткачества в Трабзонском вилаете. В данной статье мы обратили внимание на разные узоры, изображенные на сумках и чулках, их распространение из Шалпазарского района в другие места. Нами были проведены полевые работы, сняты фотографии разной продукции, проведена инвентаризация найденного материала, изучены узоры.

Статья состоит из введения, в котором описывается развитие ткацкого дела в Трабзонском вилаете, трёх заглавий и заключения. В заглавиях разъясняются разновидности узоров ткацкого дела Шалпазарского района. Надо обратить внимание на то, что сумки этого района ранее применялись для переноса и хранения разных вещей. На сегодняшний день они применяются как аксессуары. Что касается чулков, значение не изменилось, к ней добавились разные окраски и орнаменты. Изученные нами узоры сумок и чулков носят как местные, так и названия на разных тюркских языках.

Ключевые слова: Трабзон/Шалпазар, ткацкое дело, сумка, чулок, узор

GİRİŞ

Dokumacılık, insanların iklim ve diğer çeşitli durumlardan doğan temel gereksinimleri doğrultusunda ortaya çıkan ve zaman içerisinde geliştirilerek devam eden bir sanattır (Akan 2008: 22). Atkı ve çözümlü ipliklerinin dikey açı yapacak şekilde, birbirinin altından ve üstünden geçirilmesiyle ortaya çıkan düz yüzeysel ürünlere dokuma adı verilir (Ersoy 1997: 284). “Tokımak” veya “tokumak” sözcükleri Türk kültürünün en eski dönemlerinden beri mevcuttur. Dokuma yapan kişi için “tokucu” veya “dokuyucu” ifadeleri metinlerde sıkça yer alır (Ögel 2000: 155). Dokumacılık sanatı, ilk olarak Neolitik dönemde bitkilerin örülmesiyle başlamıştır. Bu dönemde insanlar bitkilerin saplarıyla sepet, halat, hasır gibi gündelik hayatta kullandıkları eşyaları örmüşlerdir. Mısır’da bulunan, günümüzden 10. 000 yıl öncesine ait sepet kalıntıları da bu durumu kanıtlar niteliktedir (Yalçın vd. 2010: 1-2). 1962’de James Mellaart ve ekibi yaptığı araştırmalarla dokuma tarihinin ketenle başladığını ortaya koymuştur. Çatalhöyük’ün 4. katında rastladıkları kumaş parçalarının, önce

radiokarbon analizi yapılarak sonra da sulandırılmış alkali ile kaynatılarak MÖ VI. binin başlarına ait bitki elyafından yapılan keten bezi olduğu kesinlik kazanmıştır. Yine Çatalhöyük'ün doğusundaki Çayönü Tepesi'nin ilk katlarında MÖ 7000'li yıllara ait olduğu tespit edilen yağlı keten tohumlarına rastlanmıştır (Oğuz 2004: 37-38). İlk dokuma örneklerinin ise çözgü ipliklerinin dikey şekilde uçlarından ağırlıklar ile asıldıkları ve atkının ise bunların arasından iplikler tek tek kaldırılıp geçirilerek yapıldığı tahmin edilmektedir (Alpay 1983: 1).

El dokumacılığı, yüzyıllarca yaylak kışlak hayat süren Türklerin vazgeçilmezleri arasında olduğundan Türk kültürünün maddi kültür öğeleri arasında önemli bir yeri vardır. Orta Asya ve sonrası Anadolu'da yüzyıllarca düzen kurmuş olan Türk insanı, yün, pamuk, tiftik, keten, vb. ham maddelerden çadırını, çuvalını, kilimini, beşiğini, giysisini dokumuştur (Aytaç 2010: 191). Orta Asya kökenli dokumalar günümüzde bütün dünyada renkleri, motifleri ve sembol dili ile üstlendikleri vazife bakımından taşıdığı farklılıkla dikkat çeken önemli el sanatlarındandır. Avrupa'da üretilen sanat eserlerinde de zaman zaman görsel yansımaları olan Türk el dokumalarının sanat yapıtlarına bu katkısı da hayli dikkat çekicidir. Bu dokumalar, Türk sanatını farklı yönleriyle dünyaya tanıtmada etkili olmuştur (Aytaç 2008: 205).

Selçuklular, kendilerinden önce Anadolu'da zaten var olan dokumacılık sanatına önemli bir gelişme kazandırmıştır. Fakat ne yazık ki, bu çok değerli kumaş parçalarından müzelerimizde hiç örnek bulunmamaktadır. Buna karşılık bazı Avrupa müzelerinde bu güzel örnekler sergilenmektedir. Osmanlılarda devletin büyüme ve yükselme dönemiyle paralel olarak dokumacılık da gelişmiştir. Tahmini 1250-1532 tarihleri arasında meşhur Antakya çuhaları, Musul'un ipek üzerine sırma karışık kumaşları, Bursa, Bilecik, Üsküdar dokumaları, Halep ve Adana astarları, Şam damaskosu, özellikle İstanbul'un çuha, kadife, peştamal, kaftan ve ihramları, Hilali, Seraser, Canfes, Hare Zerbeft, Şam Bağdadisi, Kemha, Şam toplusu, Elvani, Gülgün vb. gibi daha pek çok kumaş tipleri ve çeşitleri Osmanlı ve dünya şaheserleri olmuştur (Yağan 1978: 62).

Anadolu kadını, sosyo-ekonomik ve geleneksel yapıya uygun olarak çok küçük yaşlardan itibaren bütün duygu ve isteklerini, inançlarını, kendi zevk ve anlayışıyla değerlendiren dokuduğu ürün üzerinde dile getirmek suretiyle maddi bir kültür ögesiyle sessiz bir dil kullanılmaktadır. Bu sessiz dil, aslında hayatın içinde ve her köşesinde sahibinin sesi ve sözcüsüdür.

Yöresel üretimde dokumacılık, Türk geleneksel yaşamında her yaştan bütün aile bireylerinin dayanışmasıyla üretilen, köklü bir iştir. Erkekler yünü, kadınlar ipi üretmekte, genç kızlar da dokuma işiyle uğraşmaktadır. Bu iş bölümü göz önünde bulundurulduğunda dokumacılık, sosyal anlamda da değer taşımaktadır. Fazla bir getirisi olmasa da büyük bir sermaye gerektirmeden yapılan dokumacılık, aileye katkı sağlama açısından önem arz eder (Başaran vd. 2008: 243-244).

Dokumada kullanılan en önemli alet tezgâhtır. Tezgâh çeşitleri ise şöyledir: Kırkıtli dokuma tezgâhları;

1. Yatay Tezgâh (yer tezgâhı, konargöçer tezgâh)
2. Dikey Tezgâh (ıstar, ip ağacı, mazman)

3. Gelişmiş Dikey Tezgâhları (kilim tezgâhı ve halı tezgâhı) olarak üçe ayrılıyor. En basitinden en gelişmişine kadar çözgülerin sarıldığı iki uzun direk, çözgülerin alt-üst ayrılmasına yarayan gücü ağacı ve çözgülerin arasına konan varan-gelen (var-gel) adlı tahta, el dokuma tezgâhını oluşturmaktadır (Oğuz 2004: 347).

Fotoğraf 1: Keşan Tezgâhı

Kaynak Kişi: Fatma Yıldırım

Araştırmaya konu olan Trabzon yöresinde dokumacılık, bölgenin en eski el sanatlarından. Tarihî belgelerde “Padişahın donu ile gömleği ve ipekli kumaşlar Trabzon dokumasından tedarik edilirdi” (Oğuz 2004: 290) şeklinde kayıtlarla karşımıza çıkan ve “Trabzon bezi” olarak bütün Osmanlı vilayetlerinde ün yapan Trabzon dokumalarının üretimi, kırsal kesimdeki talebin yanı sıra turistik talebin oluşması sebebiyle de hâlâ devam etmektedir. Trabzon'da el dokumacılığında bir gerileme söz konusu olmasına rağmen, peştamal vb. eşyanın halkın günlük yaşamındaki yerini koruması bu geleneksel sanatın yaşamasını sağlamaktadır. El tezgâhlarında, el eğirmesi yöntemiyle elde edilen kendir ipliği ile yapılan dokumalar, yerini zamanla pamuğa bırakmıştır. Iğdır, Erzincan ve Çukurova'dan sağlanan pamuk ipliğiyle Maçka, Çarşıbaşı, Beşikdüzü ve Şal pazarı gibi ilçelerde başta peştamal olmak üzere, perde, gömleklik, şal, başörtüsü, kuşak vb. dokumalar üretilmektedir. (Akbulut 2004: 148-150).

Trabzon'un keteninin kıymetini Evliya Çelebi'nin kayıtlarında da görmek mümkündür. Seyahatnamenin esnaflar bölümünde Trabzon ketenin değerini gösteren küçük bir olay anlatılır. Mısırlı tüccarlarla Anadolu tüccarlar arasında IV. Murad'ın huzurunda bir tartışma olur. Bu tartışma esnasında Trabzon keteni, bezi ve gömleği övülür. (Dağlı 1999: 264). Saraya girebilecek kadar değer kazanan bu dokumaların ünü yurt dışına da yayılmış, Trabzon keten bezleri 1855'te Paris Sergisi'nde yüksek derece kazanmıştır (Oğuz 2004: 290).

Fotoğraf 2: Tezgâh Başında Kadın

Kaynak Kişi: Atilla Alp Bölükbaşı Arşivi

Dokumacılık, Trabzon yöresinde çok eski bir geçmişe sahiptir. Bölgede görülen ilkel tezgâhlar ve diğer dokumacılık aletleri bunun kanıtıdır. Trabzon ilinin tarihi ve coğrafi yönü incelendiğinde el sanatlarının hangi nedenlere bağlı olarak geliştiği ortaya görülecektir. Trabzon, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, kültür beşiği hâline gelmiştir. Aynı zamanda Trabzon, ipek yolunun üzerinde bulunması ve ticaretin gelişmiş olmasıyla da el sanatlarının gelişip yaygınlaşmasına imkân hazırlamıştır. Dokumacılık da bu fırsatların etkisi altında yaygınlaşarak gelişen el sanatlarından biridir. Dokumacılık eskiden ilin hemen hemen her ilçesinde yapılırken zamanla bu coğrafya daralmış, günümüzde sadece Şalpazarı ve Çarşıbaşı ilçelerinde yapılmaktadır. Bu coğrafi daralmada diğer ilçelerde farklı el sanatı ürünlerinin yaygınlaşması, keten üretiminin yasaklanması, sanayinin gelişmesi vb. birçok nedenler etkilidir. Ayrıca coğrafi ve ekonomik şartların değişmesi ve ilde meydana gelen doğal afetler gibi sebepler halkı başka şehirlere göç etmeye zorlamış, nüfusun azalışına bağlı olarak sanatların ve pazarların yeri değişmiştir. Böylelikle ilin Çarşıbaşı ilçesinde keşan yapımı, Şalpazarı ilçesinde dastar, dırmaç, çanta, çorap, kuşak yapımı devam etmektedir.

1. Çalışmamızda Kullanılan Şalpazarı Yöresine Ait Dokuma Çeşitleri

1.1. Çanta (Çenti)

Çanta meşin, kösele, kumaş gibi araç-gereçlerle yapılan para, evrak, yiyecek koyup taşımaya yarayan ağız kapanabilir, omuza asılarak veya elde taşınabilir eşya (Türkçe Sözlük 2005: 392) olarak tanımlanır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bir şeyler taşımak ve saklamak amacıyla kullanılan çantalar, Anadolu'da kullanılan heybe ve torbayla aynı görevi yaparlar.

Fotoğraf 3: Çanta Takan Kadınlar

Kaynak Kişi: Atilla Alp Bölükbaşı Arşivi

Çanta ile aynı vazifeyi yapan heybe de içinde yiyecek taşımak veya giyim eşyalarını saklamak üzere dokunur. Heybeler, halı veya düz dokuma yaygılardan birisi ile dokunur. Halı, heybe zenginlik işaretidir. Heybeyi, orta hâlli vatandaş yün ile daha fakir durumdakiler ise kıldan dokur. Dokunduğu malzemeye göre yün heybe, kıl heybe, taşındığı yere göre boyun heybesi, at heybesi, eşek heybesi gibi isimler alır (Deniz 2007: 1-2).

Çanta, Şalpaazarı yöresinde çok eski zamanlardan beri kullanılmaktadır. Çantanın yöresel ismi çentidir. Ayrıca eski dönemlerde çantanın dışında çantadan biraz daha büyük zembil de kullanılmıştır. Çanta ve zembiller bir yerden bir yere bir şey taşımak, örneğin alış-veriş ürünlerini ya da tarlaya gidip gelirken gerekli eşyaları taşımak gibi amaçlarla kullanılmıştır. Görüşmeler sırasında her şeye ait bir çanta olduğu ve özel olarak onun için kullanıldığı tespit edilmiştir. Ekmek çantası, tohum çantası, tane çantası gibi.

1.2. Çorap

El sanatları içinde dokuma türünde en çok karşılaşılan ürünlerden biri de çoraptır. Genellikle kadınların emeği olan çoraplar, hem ihtiyacı görmek hem de pazarlanmak amacıyla örülür. Çoraplar renk, motif ve malzeme olarak yöreden yöreye çeşitlilik arz eder.

Temel giyim ihtiyaç maddelerinden biri olan çorap, yalnızca bir örtünme malzemesi olmayıp insan sağlığı açısından da son derece önemli bir giysidir. Çorap, insanın hayatı boyunca çok sayıda tükettiği ve kullandığı giyim eşyaları arasında ömrü en kısa olanıdır. Günümüze göre değişik doku ve şekillerde de olsa çorap tarihi çok eskilere dayanmaktadır. MÖ 8. yüzyılda yaşamış eski Yunan şair Heseidos, hayvan kılından örülen bir ayakkabı astarından (Piloi) bahseder. Ayrıca Anadolu'da MÖ 5. yüzyılda Altay Pazırık Kurganı'nda bulunan keçe çoraplar, Türklerde çorap geleneğinin çok eskilere dayalı olduğunu kanıtlar ve Mezopotamya'da, MÖ 20. yüzyılda örme çoraplar bulunduğu rivayet edilmektedir. Örgü ile çeşitli ürünler meydana getirilmesine rağmen gerek ipin dayanıksızlığından gerekse iklim koşulları nedeniyle geçmişte yapılan örgüler günümüze kadar ulaşamamıştır. Bu nedenle eskiden yapılmış el örgüleri renk, iplik, üzerine yapılan desen ve motif bakımından değerli durumdadır (Köklü 1997: 21).

Çoraplarda kullanılan kompozisyonlar, yörelere ve motif özelliğine göre değişiklik göstermektedir. Bu kompozisyonlar, bir veya birkaç türlü motifin bir araya getirilmesiyle ortaya çıkar (Özbel 1945: 8).

El örgüsü çorapların sınıflandırılması; kullanılan araç-gerece, kullanım alanlarına, renklerine, boylarına, motif ve desenlerine, örme tekniklerine göre yapılabilir.

Kullanım alanlarına göre;

- Günlük çoraplar
- Gelin çorabı
- Çeyizlik çoraplar
- Damat çorabı
- Töre çorapları
- Asker çorapları
- Oynaş çorapları
- Yol çorapları
- Güreş çorapları

Aracına göre;

- Beş şiş ile yapılan çoraplar
- İki şiş ile yapılan çoraplar
- Tığ ile yapılan çoraplar

Desen ve motif çeşitlerine göre çorap çeşitleri;

- Nesneli bezemeli çoraplar

- Geometrik bezemeli çoraplar
- Figürlü bezemeli çoraplar
- Karışık bezemeli çoraplar
- Bitkisel bezemeli çoraplar (Yazar 2011: 21)

Bazı bölgelerde çoraplarla ilgili âdetler ve inanışlar vardır. Örneğin, beyaz çorap hediye edilmesi, aydınlık temennileri; siyah çorap hediye edilmesi kötü temennileri ifade ederken başka renkteki çorapların hediye edilmesi de üzerindeki renk ve motiflerin manasına göre anlam kazanır. Bir çorabın örülüşündeki hata veya çaprazın, evliler arasında geçimsizliğe sebep olduğu düşünülürken çorap çiftinden tekinin kaybolması veya çalınmasının, evlilerin ayrılığına sebep olduğuna inanılır. Bunun dışında dul bir kadının erkek çorabı giymesinden evlenmek istediği manası çıkarılır (Özbel 1945: 11).

Araştırma yöresinde üretilen çoraplar, iki çeşittir. Birincisi ala çoraptır. Bu çoraplar desenli, renkli, çeşitli boy ve şekillerdedir. İkincisi yün çoraptır. Yün çoraplar ağırlıklı olarak krem renkte, ala çoraplara göre daha sade ve farklı boy ve şekillerdedir. Çorapların kullanımı ve üretimi yörede hâlen devam etmektedir.

2. Şal pazarı yöresinde dokunmuş çanta ve çoraplarda kullanılan motifler

Dokuma, yüzyıllardan beri uğraşılan bir ata sanatıdır (Derman vd. 2008: 432). Dokuma sanatı yüzyıllar boyu konuşma dilini motif ve renklerin ifade ettiği sessiz fakat etkili bir iletişim aracı olmuştur. Çıkış noktası ihtiyaçtan kaynaklanan zaman içerisinde kişinin estetik değerleri ile birleşerek sanata dönüşen dokumalarda farklı yörelerde de aynı teknikler kullanılmıştır (Ülger 1999: 286). Bu tekniğin sanatçıları imgeleriyle tasarımlarını birleştirerek hiç de küçümsenemeyecek bir noktaya gelmişlerdir. Dokuma sanatı farklı kültürlerin aynı özellikleri paylaştığı sanat olarak en başta ve malzeme farklı olsa da teknik aynı dili konuşur (Özay 1997: 309-310).

Çorapta kullanılan motifler, hayatın geçiş dönemlerini yansıtırken aynı zamanda doğada görülen bitki ve hayvanların sembollerini de taşırlar. Kadınlar, çoraplara kendi iç dünyalarını, gizli isteklerini, umutlarını, hayallerini, toplumdaki yerini vs. yazarlar. Kadının yaşamı, geçmişi, sevdiği, sevdikleri, kini, nefreti, evliliği çoraplara nakış nakış işlenmiştir. Kadın yaşadıklarını bu nakışlara verdiği adlarla somutlaştırmıştır. Bıçak burnu, çakal dişi, çavuş nişanı, deli yılanlı, fesi püsküllü, gelin öldüren, gönül çengeli, hanın kızı, harmanda gelin sırtı, kabakçioğlu bunlardan bazılarıdır (Taner 1983: 12-13).

Çorapların üzerine uygulanan motifler şöyle sınıflandırılabilir:

- Bitkiler (Çiçek, yaprak ve meyvelerden etkilenecek onları motif olarak kullanmışlardır. Bunlarından bazıları, kiraz, çilek, elmalı, pıtrak, sarmaşık, söğüt dalı vb.)
- Canlılar (Kuş, geyik, kaz, ördek şekilleri, kurt izi, kedibastı, sığır yolu, ceylan tırnağı, katıçimdiği, âşikkirpiği vb.)
- Eşyalar (Salkım küpe, gülküpe, sandık, kadeh, irbik vb.)
- Arkeoloji eserleri üzerindeki süsler (Anadolu'nun birçok yerinde bulunan arkeolojik eserlerin üzerindeki resim ve şekillerin bazen aynılarını bazen ekleme veya çıkartma yapmak suretiyle değişiklikler yaparak yeni motifler çıkarılır.)
- Süslü eşyalardan ve yazılardan kopyalar (Halı, kilim, şal, işleme gibi türlerde kullanılan motiflerdir.)

• Semboller (Halkın iç dünyasını yansıtan motiflerdir. Yandım alamadım, sarhoş yolu, ergen bıyığı, yârımı eller aldı vb.) (Özbel 1945: 7-8).

Halkın yaşamından ve kültüründen ayrı düşünilemeyen çorap, halk kültürünün en belirgin rengini, canlılığını ve anlatımını yansıtır. Anadolu'daki çoraplar incelendiğinde yurdun her köşesinin çoraba bakışının farklı olduğu görülür. Herkes kendi ailesinin, aşiretinin sembolünü en güzel anlatımla çoraba işlemiştir. Bu kültürel anlatım kadın, erkek ve çocuk çorabında ayrı ayrı olduğu gibi genç kız, genç erkek, nişanlı, asker, dul, yaşlı çorabında da değişiklik gösterir (Taner 1983: 12). Örneğin; köylerde bekâr erkekler “küçük ağa” motifli çorapları, evliler “büyük ağa” motifli çorapları giyerler. Aşık kirpiği, fincan göbeği, ince tütün, dallı, abani adlı motifler arasında “dallı”yı gelinler, “abani”yi damatlar giyer. Bu çoraplar altın ve gümüş tellerle işlenir. Ayrıca çoraplar, ak, kara, alaca, kınalı, nakışlı, buruncaklı, tüylü olarak gruplandırılabilir (Umut 2009: 30).

Çalışma sahası olan Şalpazarı yöresinde çanta yapımında ağırlıklı olarak siyah renk kullanılır. Çantada; süpürge, kuşgözü çapraz, zikzak boncuklu, düğmeli motifleri tercih edilir. Çorapların yapımında kullanılan motifler ise; aynalı, çapraz, kuşgözü, kafes, çiçekli, petek, örümcek, balık kılıcı, direkli göz, burmalı, puturlu baklava, direk, baklava dilimi olmak üzere on üç tanedir. Bunlardan beşinin Türk sanatındaki karşılık ve benzerleri tespit edilmiştir. Aynalı motifinin Türk sanatındaki karşılığı aynıdır. Bunun dışında bülbül yuvası (kuşgözü), ocaklar (kafes), kedi izi, karanfil (çiçekli), kuş kafesi (petek) motifleri, Türk dünyasındaki geleneğin yöredeki yansımaları ve benzerleridir.

Sonuç

Bir toplumun sözsüz dili ve edebiyatı olan el sanatları, içinde bulunduğu toplumun kültür taşıyıcısı görevini üstlenirler. Bir el sanatının yok olması demek, o toplumun dilinin ve de kültürünün de kaybolması demektir (Karakaş 2013: 154). Anadolu yüzyıllarca medeniyetin ve sanatların ev sahipliğini yapmıştır. Fakat maalesef Anadolu'nun o görkemli ve altın çağı kapanmış, el sanatlarının çoğu ya gerilemiş ya şekil değiştirmiş ya da tamamen ortadan kaybolmuştur.

İnsanoğlunun yapraklarla başlayan giyinme süreci, avladıkları hayvan postları daha sonra da bataklık otu, hasır otu, saz gibi otların ve uzun at kıllarının kullanılması ile devam etmiş ve yavaş yavaş günümüzdeki modern şeklini almıştır. İhtiyacın ve sosyal hayatın etkisiyle çeşidi ve kalitesi artan dokumalar, bu sürecin getirisidir.

Çanta, Şalpazarı yöresinin geleneksel taşıma aracı olup asıl işlevini yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Şimdilerde süs eşyasına dönen dokuma çantaların süs çantası, telefonluk, anahtarlık gibi çeşitleri yapılmaktadır. Süpürge, kuşgözü çapraz, zikzak boncuklu, düğmeli motifleri yörede tespit edilen çanta motifleridir.

Çorap örgülerin bütün çizgileriyle günümüzde kullanımı ve dokuması devam etmektedir. Çorap, özellikle iç ve yüksek kesimlerde, köylerde dokunmakta ve kullanılmaktadır. Çorapların yapımında kullanılan motifler; aynalı, çapraz, kuşgözü, kafes, çiçekli, petek, örümcek, balık kılıcı, direkli göz, burmalı, puturlu baklava, direk, baklava dilimi olmak üzere on üç tanedir. Bunlardan beşinin Türk sanatındaki benzerleri tespit edilmiştir. Aynalı motifinin Türk sanatındaki benzeri de aynıdır. Bunun dışında bülbül yuvası (kuşgözü), ocaklar (kafes), kedi izi, karanfil (çiçekli), kuş kafesi (petek) motifleri yöredeki motiflerin Türk dünyasındaki geleneğin yansımaları ve benzerleridir.

Dokumaların teknik, desen, renk ve kullanılan malzeme olarak belirlenmesi, dokuma örneklerinin görsel teknolojiyle arşivlenmesi, dokumaların gelenekselliğini korumak,

kaybolmalarını ve yozlaşmalarını önlemek, gelecek kuşaklara aktarımını sağlamak açısından gerekli önlemlerdir. Dokumaların yöredeki ihtiyaca yönelik kullanımları ve çeyiz gibi geleneksel kullanım alanları dışında, günümüz modasına uygun giysi ve ev dekorasyonunda değerlendirilebilecek şekilde yeni kullanım alanlarının oluşturulması, turizmde hediyelik eşya yapımında dokumalardan yararlanılması gibi girişimlerde bulunulduğunda bu sanatın yaşaması sağlanacağı gibi yöre halkına da ek gelir kaynağı oluşturulabilecektir.

Yörede üretilen çanta ve çoraplar ilin diğer ilçelerine de pazarlanmaktadır. Bu şekilde ürünlerin yapımı ekonomik yönden de desteklenmektedir. Ayrıca genelde el sanatlarının özelde çanta ve çorap üretiminin geliştirilmesinde halkın özellikle kış günlerinde geçen boş zamanlarını doğru bir şekilde değerlendirmesi sağlanmalıdır. El sanatlarındaki geleneksel şekil, desen, renk, motif, işleme tekniği gibi kültür öğeleri çağın ihtiyaç ve estetiğine uygun hale getirilmelidir.

Sanayileşmenin bir sonucu olarak teknolojik gelişmeler; kent insanı ile birlikte kırsal bölgelerdeki nüfusu da etkilemiştir. Özellikle tarımda makineleşme, köylerde işsiz nüfus fazlalığı oluşturmuş, bunun sonucunda da köylerden kentlere ve büyük şehirlere göç hızlanmıştır. Geleneksel değerlerini yaşayan bu insanlar, geleneklerini ve becerilerini bırakmaya başlamışlar sonrasında teknolojik ürünleri tercih etmiştir. Halk zanaatı ürünlerine ihtiyacın azalması, çeşitli zanaat kollarının yavaş yavaş yok olmasına sebep olmuştur.

Başlangıçta değişik ihtiyaçlardan üretilen el sanatı ürünleri şimdilerde zevke dönüşmüştür. Son zamanlarda bahsi geçen nedenlerden dolayı azalan ilginin tekrar arttığı görülmektedir. Fakat bu yeterli olmadığından kampanya ve reklamlarla bu ilginin canlı tutulması gerekmektedir.

Kaynaklar

AKAN, Meral: (2008). “Yörüklerde Taşımada Kullanılan Dokumalar”. 38. ICANAS, 1 (1) içinde 21-43, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

AKBULUT, Semra: (2004). Trabzon El Sanatları. Trabzon: Trabzon Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

ALPAY, Halil Rıfat: (1983). “Dokumacılık Eğitim Açısından Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Önemi”. III. Ulusal El Sanatları Sempozyumu içinde (1-9). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.

AYTAÇ, Ahmet: (2008). “Türk Medeniyetinde Dokuma Kültürü ve Yabancı Resim Sanatı Üzerindeki Tarihsel Yeri”. 38. ICANAS, 1 (1) içinde (203-220). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

AYTAÇ, Ahmet: (2010). “Kırgızistan’da Çarpana ve Kolon Dokumacılığından Örnekler”. Milli Folklor, (87), 191-195.

BAŞARAN, Fatma Nur ve KAYABAŞI, Nuran: (2008). “Konya-Ereğli İlçesindeki El Dokuması Halıların Desen Özellikleri”. 38. ICANAS, 1 (1) içinde (241-260). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

DAĞLI, Yücel: (1999). “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nde Trabzon”. Trabzon Tarihî Sempozyumu Bildirileri (6-8 KASIM 1998), (255-269). Trabzon: Trabzon Belediyesi Yayınları.

DENİZ, Bekir: (2007). “Tekstil Ürünlerini Saklamada Kullanılan Halı ve Düz Dokumalar”. AÜ Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi (12), 1-13.

DERMAN, Sevim ve SÖYLEMEZOĞLU, Feryal (2008), “Tire-Beledi Dokumaları”, 38. ICANAS, 1 (1) içinde 431-448, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

ERSOY, Tuğyan Müfide: (1997). “Bilgisayar Yardımıyla El Dokuması Ürün Tasarımı ve Örnek Uygulamalar”. Türkiye’de El sanatları Geleneği ve Çağdaş Sanatlar İçindeki Yeri Sempozyumu Bildirileri. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KARAKAŞ, Rezan: (2013). “Geçmişten Günümüze Çermik Yöresi İğne Oyacılığı”. Bilim ve Kültür - Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi, (2), 149-157.

KÖKLÜ, Vildan: (1997). Çankırı İli Kızılırmak İlçesine Ait Birkaç Köyde Bulunabilen El Örgüsü Çorap Örnekleri ve Yeni Tasarımlar. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

OĞUZ, Burhan: (2004). Türk Halkının Kültür Kökenleri 4. İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları.

ÖGEL, Bahaeddin: (2000). **Türk Kültür Tarihine Giriş** 5. 4. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÖZAY, Suhendan: (1997). “Halk Dokumacılığında Dokuma Sanatına”. **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür Seksiyon Bildirileri**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÖZBEL, Kenan: (1945). El Sanatları I Anadolu Çorapları. Ankara: Kılavuz Kitapları: IX.

TANER, Nuri: (1983). “Bir Kültür Ögesi Olarak Çoraplardaki Nakışların Halkbilimsel Önemi Üzerine Düşünceler 1”. Türk Folkloru (46), 12-13.

TÜRKÇE SÖZLÜK: (2005). 10. Baskı. Ankara: TDK.

UMUT, Arzu: (2009). Bir El Sanatı Olarak Süpürgeciliğin Sosyolojik Açından İncelenmesi (Adapazarı Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

ÜLGER, Nihal: (1999). “Kirkitli Dokuma Teknikleri ile Anadolu Evleri”. 2000’li Yıllarda Türkiye’de Geleneksel Türk El Sanatlarının Sanatsal, Tasarımsal ve Ekonomik Boyutu Sempozyumu Bildirileri içinde (286-289). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

YAĞAN, Şahin Yüksel: (1978). Türk El Dokumacılığı. 1. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

YALÇIN, Gülsüm ve KARAOĞLAN, Hülya: (2010). “MÖ II. Bin’de Anadolu’da Dokumacılık”. Ulusal Meslek Yüksekokulları Öğrenci Sempozyumu (MYO-ÖS), Düzce.

YAZAR, Latife Sinem: (2011). Bursa İli Dağ Yöresinde Sorgun, Kocakovacık, Gedikören, Çeki Köyleri Çorap Örucülüğü ve Bunların Günümüz Tasarımlarına Uygulanması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Ek Şalpaazarı Yöresi Dokumalarından Örnekler

Fotoğraf 4: Çanta Çeşitleri

Kaynak Kişi: Fatma Yıldırım Arşivi

Fotoğraf 5: Kol Çantası

Dokuma Türü: Kol çantası, **Çantanın Boyu:** 38 cm., **Çantanın Eni:** 35 cm., **Yapılış Amacı:** Eskiden azık taşımak için günümüzde çok amaçlı kullanılmaktadır. **Kullanılan İplik Cinsi:** Orlon ip. **Çözüde Kullanılan Renkler:** Siyah, beyaz, kırmızı, sarı. **Bugünkü Durumu:** Ürün sağlamdır ve bugün de kullanılmaktadır. **Anarım Görüp Görmediği:** Anarım görmemiştir.

Fotoğraf 6: Tane Çantası

Dokuma Türü: Tane kabı (tane çantası). **Çantanın Boyu:** 18 cm. **Çantanın Eni:** 17 cm. **Yapılış Amacı:** Eskiden tarlaya giderken içine tohum koymak amacıyla kullanılmıştır.

Kullanılan İplik Cinsi: Orlon ip. **Çözüde Kullanılan Renkler:** Siyah, beyaz, kırmızı, sarı. **Bugünkü Durumu:** Ürün sağlamdır fakat bugün kullanılmamaktadır. **Onarım Görüp Görmediği:** Onarım görmemiştir.

Fotoğraf 7: Boncuklu Kol Çantası

Dokuma Türü: Kol çantası. **Çantanın Boyu:** 19 cm. **Çantanın Eni:** 18 cm. **Yapılış Amacı:** Hem kol çantası olarak hem de köşe süsü olarak kullanılmaktadır. **Kullanılan İplik Cinsi:** Orlon ip. **Çözüde Kullanılan Renkler:** Siyah, beyaz, kırmızı. **Üründe Kullanılan Malzemeler:** Renkli boncuklar, kopçalar (düğmeler), yılan başları (Deniz kabukları) kullanılmıştır. **Bugünkü Durumu:** Ürün sağlamdır ve bugün de kullanılmaktadır. **Onarım Görüp Görmediği:** Onarım görmemiştir.

Fotoğraf 8: Telefon Çantası

Dokuma Türü: Telefon çantası. **Çantanın Boyu:** 9 cm. **Çantanın Eni:** 6 cm. **Yapılış Amacı:** Hem telefon çantası olarak hem de araba süsü olarak kullanılmaktadır. **Kullanılan İplik Cinsi:** Orlon ip. **Çözüde Kullanılan Renkler:** Siyah, beyaz, kırmızı. **Üründe Kullanılan Malzemeler:** Renkli boncuklar, kopçalar (düğmeler) kullanılmıştır. **Bugünkü Durumu:** Ürün sağlamdır ve bugün de kullanılmaktadır. **Onarım Görüp Görmediği:** Onarım görmemiştir.

Fotoğraf 9: Zembil

Dokuma Türü: Zembil. **Ürünün Boyu:** 60 cm. **Ürünün Eni:** 45 cm. **Yapılış Amacı:** Pazar alış-verişi için kullanılır. **Kullanılan İplik Cinsi:** Yün. **Çözüde Kullanılan Renkler:** Siyah, portakal sarısı, kırmızı, beyaz, pembe. **Bugünkü Durumu:** Ürün sağlamdır fakat kullanılmamaktadır. **Onarım Görüp Görmediği:** Onarım görmemiştir. **Ürünün Özellikleri:** Dokuma tezgâhı dar olduğu için zembil iki parçanın birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Yörede bu parçalara “en” denmektedir. Dolayısıyla bu zembil iki enden oluşur. Zembilin ağız kısmında terki bağı adı verilen renkli iplere püskül ve boncuk takılmak suretiyle süsleme yapılmıştır. Zembil yörede şu an kullanılmamakla beraber çok sayıda insanda vardır. Alınmak istendiği takdirde pahalı bir üründür.

Fotoğraf 10: Farklı Renk ve Boyutlarda Çoraplar

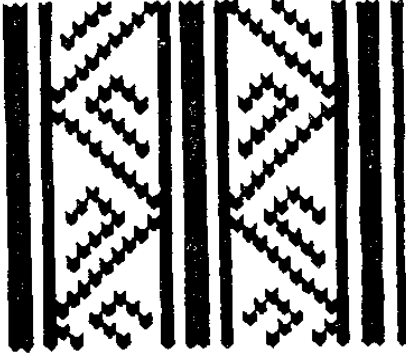

Kaynak Kişi: Fatma Yıldırım Arşivi

Fotoğraf.11: Aynalı Motifli Yöresel Ala Çorap Fotoğraf. 12: Çorap Üzerindeki Motif

Fotoğraf 13: Çorap Üzerindeki Motifin Türk Sanatındaki Benzeri

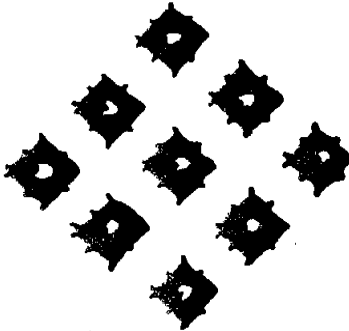
[Kaynak: B.B.O.B.T.M.A: 2064, Aynalı, s. 227]

Ürünün Yöredeki Adı: Ala çorap. **Ürünün Cinsi:** Çorap. **Burun Genişliği:** 6 cm. **Ayak Boyu:** 9 cm. **Topuk Genişliği:** 8 cm. **Topuk Boyu:** 16 cm. **Örgüde Kullanılan Malzeme:** Naylon ip. **Örgüde Kullanılan Araç ve Gereçler:** 20 cm. uzunluğunda, 2 ml. genişliğinde 5 adet iğneyle örülmüştür. **Üründe Kullanılan Renkler:** Siyah, yeşil, beyaz, kırmızı, portakal sarısı. **Üründe Kullanılan Motif:** Aynalı motifi kullanılmıştır. **Ürünün Bugünkü Durumu:** Ürün sağlamdır ve bugün de kullanılmaktadır. **Ürünün Özellikleri:** Çocuklar için örülmüştür.

Fotoğraf 14: Kuşgözü Motifli Patik Çorap

Fotoğraf 15: Çorap Üzerindeki Motifin Türk Sanatındaki Benzeri

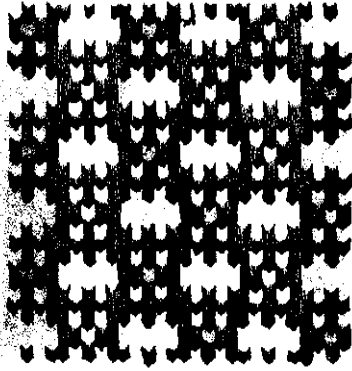
[Kaynak: B.B.O.B.T.M.A:366, Bülbül Yuvası, s. 56]

Ürünün Yöredeki Adı: Ala çorap. **Ürünün Cinsi:** Patik. **Boyutları.** **Burun Genişliği:** 6 cm. **Ayak Boyu:** 18 cm. **Topuk Boyu:** 9 cm. **Örgüde Kullanılan Malzeme:** Naylon ip. **Örgüde Kullanılan Araç ve Gereçler:** 20 cm. uzunluğunda, 2 ml. genişliğinde 5 adet iğneyle örülmüştür. **Üründe Kullanılan Renkler:** Siyah, yavruağzı. **Üründe Kullanılan Motif:** Kuşgözü motifi kullanılmıştır. **Ürünün Bugünkü Durumu:** Ürün sağlamdır ve bugün de kullanılmaktadır.

Fotoğraf 16: Kafes Motifli Ala Çorap Fotoğraf 17: Çorap Üzerindeki Motif

Fotoğraf 18: Çorap Üzerindeki Motifin Türk Sanatındaki Benzeri

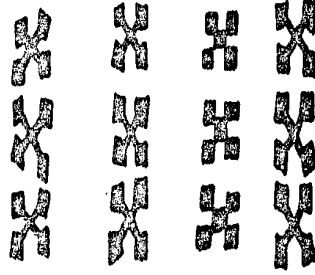
[Kaynak: B.B.O.B.T.M.A: 2518, Ocaklar, s. 272]

Ürünün Yöredeki Adı: Ala çorap. **Ürünün Cinsi:** Çorap. **Burun Genişliği:** 9 cm. **Ayak Boyu:** 19 cm. **Topuk Genişliği:** 10 cm. **Topuk Boyu:** 12 cm. **Örgüde Kullanılan Malzeme:** Naylon ip. **Örgüde Kullanılan Araç ve Gereçler:** 20 cm. uzunluğunda, 2 ml. genişliğinde 5 adet iğneyle örülmüştür. **Üründe Kullanılan Renkler:** Krem, kırmızı, **Üründe Kullanılan Motif:** Kafes motifi kullanılmıştır. **Ürünün Bugünkü Durumu:** Ürün sağlamdır ve bugün de kullanılmaktadır. **Ürünün Özellikleri:** Krem rengin üzerine kırmızı petek motifi işlenmiştir. Kadınların özel günlerde giydiği çoraptır.

Fotoğraf 19: Çiçekli Çorap Sanatındaki Benzeri

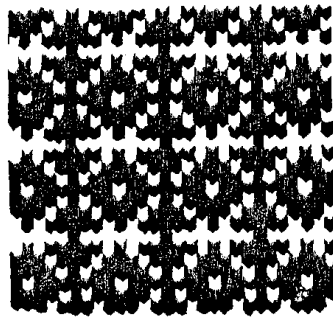
Fotoğraf 20: Çorap Üzerindeki Motifin Türk

[Kaynak: B.B.O.B.T.M.A.: 3011, İşleme, s. 325],[Kaynak: A.T.T.D.O.Y.: Kedi-izi, s. 8][Kaynak: T.D.Y.M.A.A.S.: Karanfil, s. 108]

Ürünün Yöredeki Adı: Ala çorap. **Ürünün Cinsi:** Çorap. **Burun Genişliği:** 8 cm. **Ayak Boyu:** 20 cm. **Topuk Genişliği:** 11 cm. **Topuk Boyu:** 17 cm. **Örgüde Kullanılan Malzeme:** Bebe yününden yapılmıştır. **Örgüde Kullanılan Araç ve Gereçler:** 20 cm. uzunluğunda, 2 ml. genişliğinde 5 adet iğneyle örülmüştür. **Üründe Kullanılan Renkler:** Siyah, kırmızı, mavi, beyaz, sarı. **Üründe Kullanılan Motif:** Yörede çiçekli çorap diye geçmektedir. **Ürünün Bugünkü Durumu:** Ürün sağlamdır ve bugün de kullanılmaktadır. **Ürünün Özellikleri:** Siyah rengin üzerine kırmızı, mavi, beyaz ve sarı renklerle motifler işlenmiştir. Her rengin motifi ayrı olduğunda çiçekli çorap denmektedir.

Fotoğraf 21: Petek Motifli Patik Fotoğraf 22:Patik Üzerindeki Motifin Türk Sanatındaki Benzeri

[Kaynak: B.B.O.B.T.M.A.: 2517, Kuş Kafesi, s. 272]

Ürünün Yöredeki Adı: Ala çorap. **Ürünün Cinsi:** Patik. **Burun Genişliği:** 8 cm. **Ayak Boyu:** 20 cm. **Topuk Genişliği:** 13 cm. **Topuk Boyu:** 12 cm. **Örgüde Kullanılan Malzeme:** Naylon ip. **Örgüde Kullanılan Araç ve Gereçler:** 20 cm. uzunluğunda, 2 ml. genişliğinde 5 adet iğneyle örülmüştür. **Üründe Kullanılan Renkler:** Siyah, kırmızı, sarı. **Üründe Kullanılan Motif:** Petek motifi kullanılmıştır. **Ürünün Bugünkü Durumu:** Ürün sağlamdır ve bugün de kullanılmaktadır. **Ürünün Özellikleri:** Siyah rengin üzerine kırmızı ve sarı renklerle motifler işlenmiştir.

Fotoğraf 23: Farklı Boy ve Desenlerde Yün Çorapları

Kaynak Kişi: Fatma Yıldırım Arşivi

Fotoğraf 24: Süs Çorabı

Ürünün Yöredeki Adı: Süs çorabı. **Ürünün Cinsi:** Çorap. **Burun Genişliği:** 4 cm. **Toplam Boy:** 10 cm. **Örgüde Kullanılan Malzeme:** Orlon ip. **Örgüde Kullanılan Araç ve Gereçler:** 20 cm. uzunluğunda, 2 ml. genişliğinde 5 adet iğneyle örülmüştür. **Üründe Kullanılan Renkler:** Krem renk. **Üründe Kullanılan Motif:** Balık kılıçığı. **Ürünün Bugünkü Durumu:** Süs olarak kullanılmaktadır.

Fotoğraf 25: Normal Çorap

Ürünün Yöredeki Adı: Normal çorap. **Ürünün Cinsi:** Çorap. **Burun Genişliği:** 9 cm. **Ayak Boyu:** 28 cm. **Topuk Genişliği:** 16 cm. **Topuk Boyu:** 29 cm. **Örgüde Kullanılan Malzeme:** Orlon ipten yapılmıştır. **Örgüde Kullanılan Araç ve Gereçler:** 20 cm. uzunluğunda, 2 ml. genişliğinde 5 adet iğneyle örülmüştür. **Üründe Kullanılan Renkler:**

Tek renk olarak sütlü kahverengi kullanılmıştır. **Üründe Kullanılan Motif:** Direkli göz motifi uygulanmıştır. **Ürünün Bugünkü Durumu:** Ürün sağlamdır ve bugün de kullanılmaktadır. **Ürünün Özellikleri:** Sütlü kahverengin hâkim olduğu çorap üzerine gözler yapılarak direk motifi işlenmiştir.

Fotoğraf 26: Uzun Yün Puturlu Çorap

Ürünün Yöredeki Adı: Uzun yün puturlu çorap. **Ürünün Cinsi:** Yün Çorap. **Burun Genişliği:** 9 cm. **Ayak Boyu:** 20 cm. **Topuk Genişliği:** 13 cm. **Topuk Boyu:** 33 cm. **Örgüde Kullanılan Malzeme:** Orlon ipten yapılmıştır. **Örgüde Kullanılan Araç ve Gereçler:** 20 cm. uzunluğunda, 2 ml. genişliğinde 5 adet iğneyle örülmüştür. **Üründe Kullanılan Renkler:** Tek renk olarak krem renk kullanılmıştır. **Üründe Kullanılan Motif:** Puturlu baklava dilimi motifi uygulanmıştır. **Ürünün Bugünkü Durumu:** Ürün sağlamdır ve bugün de kullanılmaktadır. **Ürünün Özellikleri:** Krem rengin hâkim olduğu çorap üzerine pütürler yapılarak baklava dilimi işlenmiştir. Ayrıca baklava dilimlerinin içine nokta hâlinde bir göz koyulmuştur. Çorap yörede topuk çorabı olarak geçmektedir. Normal çoraplardan küçüktür.

Fotoğraf 27: Boncuklu Patik

Ürünün Yöredeki Adı: Boncuklu patik. **Ürünün Cinsi:** Patik. **Burun Genişliği:** 10 cm. **Ayak Boyu:** 21 cm. **Topuk Boyu:** 9 cm. **Örgüde Kullanılan Malzeme:** Orlon ip ve boncuk kullanılmıştır. **Örgüde Kullanılan Araç Ve Gereçler:** 20 cm. uzunluğunda, 2 ml. genişliğinde 2 adet iğneyle örülmüştür. **Üründe Kullanılan Renkler:** Beyaz renk ip ve kırmızı renk boncuklar kullanılmıştır. **Üründe Kullanılan Motif:** Baklava dilimi. **Ürünün Bugünkü Durumu:** Ürün sağlamdır ve bugün de kullanılmaktadır. **Ürünün Özellikleri:** Çorap yörede patik çorap olarak geçmektedir. Düz örgünün üzerine boncuklarla baklava dilimleri işlenmiştir.

GÜRCİSTÂN VİLÂYETİ KANUNNÂMELERİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

A STUDY THE CODEX PROVINCE OF GEORGIA'S¹

ОЦЕНКА СВОДА ЗАКОНОВ ОБЛАСТИ ГРУЗИИ

Iasha BEKADZE*

ÖZ

Çalışmamızda, II. Selim Devri'ne ait 1573 tarihli "Gürcistan Vilayeti Kanunnamesi" ve III. Mehmed Devri'ne ait 1595 tarihli "Gürcistan (Ahıska) Kanunnamesi"nin içerdiği hükümler tespit edilerek açıklığa kavuşturulmuştur. Bu kanunnamelerde Çıldır, nam-ı diğer Ahıska olan eyalette uygulanan sancak kanununun hükümleri, eyalet reayasından alınan vergi kalemleri, onların miktarları ve tahsil edilme zamanları belirtilmiştir. Ayrıca bölgede adaleti, huzuru sağlamak amacıyla çeşitli ceza hükümleri kanunlarda yer almıştır. Halkın pazar alım satım kurallarına uyması için gereken hükümler de kanunnamelerde belirtilmiştir.

Çalışmamızda, Gürcistan'la ilgili kanunnamelerde yer almayan ve tahrir defterinde olan bazı hükümler de açıklığa kavuşturulmuştur.

Çalışmamızın sonunda, Prof. Dr. Ahmed Akgündüz'ün yayınladığı Gürcistan, Çıldır ve Ahıska kanunnamelerinin metinleri verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gürcistân, Vilâyet, Kanunnâme, Vergi, Çıldır, Ahıska

ABSTRACT

In our study, judgements included in Georgia (Meskhetian)'s Codex dated 1595, which belong to Mehmed III era, and Province of Georgia's Codex dated 1573 from Selim II era have been confirmed and elucidated. In these codexes, district ruling laws applied in the District of Çıldır, also known as Ahıska (Meskhetian), types of taxes collected from rayah (farmers) of the district, and the amounts and collection dates were stated. In addition, other criminal sentence laws, which were enacted in order to secure the justice and peace, were also included in the codex. Necessary rules for public to be abided by purchasers and salespeople (traders) were also stated in the codex.

In our study, some rules found in the cadastral record books but not in the codex related the Georgia have also been made explicit.

At the end of our study, texts from Georgia, Çıldır and Ahıska codexes published by Prof. Dr. Ahmed Akgündüz are also placed.

Key Words: Georgia, The Province, Code, Tax, Childir, Ahıska

АННОТАЦИЯ

В нашем исследовании выявлены кодексы «Свода законов области Грузии», датируемые 1573 г. во время правления II. Селима и «Свода законов Грузии (Ахисха), датируемые 1595 г. во время правления III Мехмеда. В этих законах установлены виды налогов, их количество и время их сборов, взимаемых на территории провинции Чилдир, другое название Ахисха. Кроме того, в законоположениях имеются разные уголовные кодексы с целью обеспечения справедливости и спокойствие в провинции. В этих законах для населения установлены правила купли-продажи на рынке.

В статье были рассмотрены также некоторые положения, которые в законоположениях, связанных с Грузией не встречаются, а встречаются в пространных реестрах.

В конце статье даны приложения Свода законов Грузии, Чилдир и Ахисха, в котором были изданы профессором Ахмедом Агкюндюзом.

Ключевые слова: Грузия, Область, Свод Законов, Налог, Чилдир, Ахисха

¹ . DOI: 10.17498/kdeniz.307

*Emekli, Filolog, Dil, Edebiyat ve Tarih Öğretmeni, dryasar5@hotmail.com

Giriş: XVI. Yüzyılda Çıldır, Nam-ı Diğer Ahıska Eyâleti'nde Hukuk Düzeni

İnsan hayatını etkileyen en önemli unsurlardan birini teşkil eden hukuk birey, toplum ve devlet ilişkilerini düzenleyen bir birimdir. Hukuk kelimesi; Arapça “hak” (حَق) kökünden gelip kelimenin çoğuludur. Türk Dil Kurumu'nda hukuk kelimesi; “1. Toplumı düzenleyen ve devletin yaptırım gücünü belirleyen yasaların bütünü, tüze; 2. Bu yasaları konu alan bilim; 3. Yasaların ceza ile ilgili olmayıp alacak verecek gibi davaları ilgilendiren bölümü” (Türk Dil Kurumu [TDK], 1998, s. 1008) şeklinde tanımlanmaktadır.

Yasaları konu alan hukuk Roma hukuk sisteminde olduğu gibi; Özel Hukuk ve Kamu Hukuku olmakla ikiye ayrılmaktadır. Özel hukuk; Medeni Hukuk, Ticaret Hukuku ve Devletler Özel Hukuku, Kamu Hukuku ise Anayasa Hukuku, Ceza Hukuku ve İdari Hukuk dallarından ibarettir.

Osmanlı Devleti'nde ise hukuk iki temele dayanıyordu: Şer'i Hukuk ve Örfi Hukuk. Şer'i Hukuk kaynağını Kur'an ve Hadislerden alarak yalnız Müslümanlara uygulanırdı. Kamu Hukuku dışındaki davalarda gayrimüslimler kendi dini kurallarına göre yargılanıyordu.

Örfi hukukun kaynağı ve esaslarını kanunnameler teşkil ediyordu.

Osmanlı Devlet yönetiminde en önemli hususlardan biri şüphesiz adalettir. Adalet ise kanunlarla sağlanırdı. Ünlü İsviçre filozof ve yazarı Jean Jacques Rousseau'nun da dediği gibi “Kanunlar adaleti sağlar. Adaletin kökü ve tek kaynağı Allah'tır ama yine de hükümetlere kanunlar gereklidir” (Gürbüz, 2003: 24; Özdemir, 2004).

Osmanlılar fethettikleri yerlerde kanunnameler çıkarırlardı. Bu kanunnamelerde hukukun çeşitleri belirlenerek hem adaleti düzenliyor, hem de vergi çeşitlerini, onların miktarlarını ve değerlerini belirtiyorlardı. İlk Osmanlı kanunnâmesi Fatih zamanında çıkarılmış ve “Kanunname-i Al-i Osman” adını almıştır.

Gerek Türkiye, gerekse de Türkiye dışında Osmanlı araştırmacıları kanunnamelerin yayınlanmasına ve incelenmesine önem verilmiştir. Çünkü kanunnâmeleri tetkik etmeden Osmanlı tarihini bilmek olmaz. Bu konuda ünlü tarihçi İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın şu sözlerini hatırlatmak yeterlidir:

“...kanunnameleri tetkik etmeden önce kendimi Osmanlı tarihine oldukça vakıf bir adam sanırdım. Ancak kanunnamelerle vesikaları tetkik ettikten sonradır ki bu hususta ne kadar sathî malumat sahibi olduğumu anladım ve yine o zaman Roma İmparatorluğundan sonra en çok süren ve üç kıtaya yayılmış olan bu devletin kudretini ve inhitatı esasında pek çok sadmelere rağmen neden Selçuk, Cengiz ve Timur İmparatorlukları gibi az zamanda parçalanıp dağılmadığını ve köşesinden bucağından koparıldığı halde dimdik ayakta durduğunu ve sonradan yani on dokuzuncu asırdan itibaren de neden süratle sukut ettiğini idrak edebildim; iman ve akide haline gelmiş olan kanunların zayıf zamanlarda bile şöyle böyle tatbik edilebilmesi ve bu kanunların nesilden nesile kudsî bir anane olarak devam etmesi, Türk milletinin kendisini her zaman hakim mevkide görmesi onun en zayıf olan zamanlarında da kendisini -yani İslam camiasını parçalanmaktan kurtarmıştır (Uzunçarşılı, 1984: 4)”

Osmanlı kanunnâmeleri ilk defa olarak Ömer Lütfi Barkan (Barkan, 1943), daha sonralar ise Ahmet Akgündüz (Akgündüz, 1994) tarafından yayınlanmıştır. Ömer Lütfi Barkan'ın “XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları” adlı kitabının “Kanunlar” içeren I. Cildi Prof. Dr. Hüseyin Özdeğer tarafından yayına hazırlanmış ve 2001 yılında tıpkıbasımı yapılmıştır (Barkan, 2001). Hem Barkan hem de Akgündüz'ün yayınladığı kanunnameler kitabında Gürcistân Eyaleti Kanunnâmesi'ne yer verilmiştir. Çalışmamıza kaynaklık eden Ahmed Akgündüz'ün 1994 yılında yayınladığı Gürcistân Vilâyeti Kanunnâmesi (Akgündüz, 1994a: 577-586) ve Çıldır Eyaleti Kanunnâmeleri'dir Akgündüz, 1994b: 645-647). Çalışmamızda bu iki kanunnamenin Latin harfleriyle olan transkripti de yer almaktadır. Ayrıca eyalet ve sancaklar üzerinde çalışan araştırmacılar da eserlerinde hem kanunnameleri, hem de onlar üzerindeki incelemeleri yayınlamışlardır².

² Sergey ÇIKIA, Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan, Tiflis, 1947 (Osmanlıca metin) s. 1-5; Sergey ÇIKIA, Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan, Tiflis, 1941 (Gürcüce metin), s. 1-6; Mehmet Ali ÜNAL, XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, Ankara 1999, s. 183-190, Türk Tarih Kurumu; Nejat GÖYÜNÇ, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Ankara 1991, s. 157-175, TTK Basımevi; MehmetAli ÜNAL, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara 1989, s. 245-254, TTK Basımevi; Mehmet TAŞTEMİR, XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behişni, Hisn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadî Tarihi, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 306-310; Lütfi

Gürcistan Vilayeti Hakkında Kısa Bilgi

Güney Gürcistan'daki Osmanlı-İran egemenlik savaşları 9 Ağustos 1578 yılında Çıldır düzündü Zurnna ve Sintsal köyleri arasında Lala Mustafa Paşa kumandanlığıyla Osmanlı Ordusu Tokmak Han kumandanlığındaki 30 000 kişilik Safevî ordusunu mağlup etmesiyle sonuçlandı (Lomsadze, 1999: 19-20). Bu zafer Osmanlı Devleti'ne Kafkasya yolunu açmış oldu.

Bilindiği gibi, 1555 Amasya Antlaşmasıyla Batı Gürcistan ve Samtskhe-Saatabago'nun (Samtskhe Atabeyliği'nin) Batı kısmı Osmanlı hakimiyetine geçmişti. 1590 İstanbul Antlaşmasıyla da Batı Gürcistan ve Samtshe Atabeyliği'nin tümü Osmanlı yönetimini girdi.

Lala Mustafa Paşa bölgede Osmanlı Hakimiyeti'ni güçlendirmek amacıyla yeni bir eyalet kurdu. 1 Temmuz 1579 tarihinde kurulan bu eyalete Çıldır düzündeki Zaferin anısı olarak Çıldır Beylerbeyliği ismini verdi (Lomsadze, 1999: 21). Çıldır beylerbeyliğine Müslümanlığı kabul ederek Mustafa adını alan Menüçöhr getirildi (İnbaşı, 2006: 78). Müslümanlığı kabul etmeyen kardeşi Kvarkvare'ye de Oltu Sancak Beyliği verildi (Lomsadze, 1999: 21). Çıldır Eyaleti'nin merkezi olan Ahıska (Akhalsikhe) günümüzde Gürcistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde olup Samtskhe-Javakheti Vilayeti'nin merkezi şehridir.

Çıldır Eyaleti, ilk kurulduğunda yedi sancaktan oluşmaktaydı. Bu sancaklar şunlardır: Arpalı, İmirhevi, Perterek, Ardanuç, Çeçerek, Aspinza ve Ude (İnbaşı, 2006: 78). Daha sonra sancakların sayısı 13 ve 24 aralıklarında değişmiştir (İnbaşı, 2006: 78-79). Çıldır, nam-i diğer Ahıska Eyaleti 250 yıl Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer almış ve 1828-1829 Rus-Türk Savaşı sonucu Edirne Antlaşması gereğince eyaletin 10 sancağı³ beylerbeyliğinin merkezi Ahıska dahil, Ruslara tazminat olarak bırakılarak Osmanlı İdari Sisteminden kaldırılmıştır. Ruslara tazminat olarak bırakılan bu on sancak Ahıska Kazasını teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kalan beylerbeyliğinin diğer 14 sancağı da Çıldır Sancağı adı altında Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlanmıştı (İnbaşı, 2006: 82). Çıldır Sancağı 1866-1867 tarihinde Şavşat, Tavusger, Ardanuç, Göle, Posof, Çıldır, Ardahan, Mamervan, Penek, Kiksim ve Oltu Kazalarından oluşmuş ve 1871-1872 yıllarındaki düzenlemeyle bu sancak sayısı Oltu, Ardanuç ve Ardahan olmakla üçe indirilmiştir (İnbaşı, 2006: 82).

Osmanlı Kanunnâmeleri

“Kanun” Arapça kelime olup çoğulu “kavanin”dir (Şemseddin Sami: 2011: 803). Felsefi ve hukuk terimi olarak kullanılan bu kelimenin anlamı “devletin yasama kuvveti tarafından herkesçe uyulmak üzere her türlü nizam, kural ve kaide”dir (Parlatır, 2011:838). Kanun hükümlerinin aynen veya özet olarak bir arada toplanması “Kanunnâme”yi teşkil etmektedir. Başka sözle desek, “Kanunnâme” yasa veya kanun kitabıdır (Parlatır, 2011: 839). Kanunnâmeler Osmanlı toplumunun sosyal, ekonomik, politik ve hukukî hayatını düzenlemektedir (Pakalın, 1993: 163).

Osmanlı kanunnâmeleri kendisinden önceki Türk idare kanunlarından yararlanmış olup ait olduğu bölgenin “Anayasa”ıdır. Bu “Anayasa” idari, mali, cezai ve çeşitli sahalara gerekli görülen ve padişahlar tarafından verilen kanun ve nizamları ihtiva etmektedir. Bunlar vuku bulan olayları çözmek için yaralı olan hükümlerden ibarettir. Osmanlı Dönemi'nde Gürcistan'la ilgili şu kanunnâmeler vardır:

1. II. Selim Devri 1573 Tarihli Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi,

ARSLAN, H. 963/M. 1556 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Bozok Sancağı'nın Ekonomik ve Demografik Yapısı, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005, s. 148-157; M. Mahfuz Söylemez-Abdulah Demir, 1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çabakcur Livası Nüfus ve İskan, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Mayıs 2010, s. 200; Dilek ASLAN, 512 Numaralı Mufassal Tahrir Defterine Göre 1571-1572 Yıllarında Gebele Sancağı, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2006, Ek 1, Ek 2; İbrahim Halil ASLANTÜRK, 16. Yüzyılda Yenişehir, Yarhisar ve Göynük Nahiyeleri (Tahrir Defterlerine Göre), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Master Tezi, Ankara 2007, s. 128-141; Nilufer Yetkin, 136 Numaralı Tahrir Defterine Göre XVI. Yüzyıl Sonlarında Kayseri (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 118-119; Doğan YÖRÜK, XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2002, s. 309-313).

³ Günümüzdeki Adıgün, Akhalsikhe, Aspinza, Akhalkalaki, Ninosminda Belediyeleri ve Borjomi Belediyesi'nin de bir kısmı.

2. III. Mehmed Devri 1595 Tarihli Gürcistan (Ahıska) Kanunnamesi.

II. Selim Devri Gürcistân Vilâyeti Kanunnâmesi

H. 981 (M. 1573) tarihli olan Gürcistân Vilâyeti Kanunnâmesi Ömer Lütfi Barkan tarafından yayınlanmış olup BOA, TTD. No: 525, sh. 1-8'de bulunmaktadır. Kanunnâme'nin ikinci nüshası Paris, Bib. Nat. No: 85. Vrk. 63/b-205/b'de, 3. Nüshası ise Viyana Millî Kütüphanesi, A. F. No: 77. Vrk. 63/a-66/b'de bulunmaktadır (Akgündüz, 1994a: 578).

1595 (H. 1003) tarihli “Gürcistan (Ahıska) Kanunnamesi” de Tapu-Kadastro Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, ttd. No: 130 (58), sh. 1-7'de bulunmaktadır. Bu kanunnamenin bir nüshası da Tiflis'te Gürcistan Devlet Müzesi Türk Elyazmaları Bölümü'nde 1 No'lu Elyazması adı altında bulunmaktadır. Ayrıca Tiflis nüshasının Osmanlıca metni 1947'de ve onun gürcüce tercümesi 1941 yılında “Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan” kitaplarının ön sayfalarında yer almaktadır (Cikia, 1947: 1-5; Cikia, 1941: 1-6).

III. Mehmed Devri Gürcistan (Ahıska) Kanunnamesi

III. Mehmed Devri (1595-1603) Kanunnamelerine bakınca yeni fethedilen eyalet ve sancakların dışında yeni kanunnameler düzenlenmemiştir. 1595 Tarihli “Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan” tahrir defteri III. Mehmed Devrine ait olmaktadır. Bu eyaletin ismi Çıldır, Nam-ı diğer Ahıska Eyaleti'dir. Eyaletin ilk beylerbeyi Samtskhe atabeyleri soyundan olan Menüçöhr veya Mustafa Paşa'dır. Eyalet 22 Cemaziyelevvel 987'de (M. 1579), yani III. Murad zamanında kurulmuştur. Sancakları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Çıldır Eyaleti'nin 1579 yılındaki Sancakları (Akgündüz, 1994b. 8/II: 645).

Sıra No	Sancaklar	Sıra No	Sancaklar	Sıra No	Sancaklar
1	Acara	4	Aspanca	7	İmirho
2	Ardanuç	5	Çıldır	8	Penek
3	Arpalu	6	Hacrek	9	Perterek

1003 yılında tahrir olunan ve Tapu-Kadastro Kuyud-i Kadime Arşivi, TTD. No: 130 (58), sh. 1-7'de bulunan Kanunnâmenin ilk bölümü II. Selim Devri Gürcistân Vilâyeti Kanunnâmesi ile aynıdır. Sonraki dört bölümü farklıdır. Bu bölümlerde ceza hükümleri olduğu gibi ikamet etme, öşürle ilgili hükümler vardır (Akgündüz, 1994b: 646).

Gürcistan Vilayeti Kanunnâmesi klasik Osmanlı Sancağı Kanunnâmesi şeklindedir. İlk önce ispenç vergisi söz konusu edilmekte olup daha sonralar öşür, ra'yyet ve sipahiler hakkında esaslar düzenlenmiştir. Kanunnâme'nin sonunda bac ve bazar hükümleri verilmiştir (Akgündüz, 1994a: 578-579).

Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi'ni, muhteva bakımından ayrıntılarıyla incelediğimiz zaman görüyoruz ki, Çıldır, nam-ı diğer Ahıska olan eyalette hukukun tüm alanları: Ceza Hukuku, Medeni Hukuk ve Adli Hukuk alanları mevcuttu. Bu kanunlar Ahıska Eyaleti için düzenlenmiş olup bölgede adaletin sağlanmasına ve vergilerin düzenli toplanmasına hizmet etmekteydi. Kanunnâme XVI. yüzyıl Ahıska Eyaleti'nin hukuksal anıtı olup bölgenin sosyal, ekonomik, ticari ve hukuk ilişkilerinin öğrenilmesinde zengin bilgiler içermektedir. Tahrir Defteri'nin Farsça mukaddemesinde 20-30 Zilka 981 tarihinde düzenlendiği şu bilgilerle kanıtlanmaktadır : “Bu, Gürcistân Vilâyeti'nin livâlarına ait Mufassal Defterdir. Sultân Selim Hân'ın fermanıyla Defter Eminî ve aynı Vilâyetin za'îmlerinden Hayreddin ile Kâtib Defter-i Dergâh-i Âli katiblerinden Nebî tarafından tahrir olunmuş ve 20-30 Zilka'da 981 tarihinde Hizâne-i Âmire'ye teslim edilmiştir (Akgündüz, 1994a: 578).

Kanunnâmenin hükümlerinden, Çıldır, nam-ı diğer Ahıska Eyaleti'ndeki miras, mülkiyet, köle, cariyeye, toprak, kira, hayvanları koruma, iskan, rüşvet, ticaret, ölçü ve tartılar hukuklarının olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, kanunnâmenin ana kısmını teşkil eden vergi hukuku hakkında da geniş bilgi verilmiştir. Kanunnâmedeki vergi hukukuna göre, bölgeden hangi vergi kalemlerinin olduğu ve onlardan ne kadar alındığı belirtilmiştir.

Kanunname beli bir sistemde olmayıp vergi, ceza ve medeni hukuk kuralları karışık halde verilmişti.

Kanunnâmenin ilk maddesinde Gürcistan'ın taşlık bir bölge olduğu belirtilmiş ve nüfusu gayrimüslim olan bölge halkının ödediği ispenç vergisinin açıklanmıştır (Akgündüz, 1994a: 578).

Bu ve diğer maddelere dikkat edilirse suçlar para ile cezalandırılmaktaydı. Osmanlı kanunnamelerinde para cezası yaygın bir durumdaydı. Bu cezalar suçu işleyen mali durumuna göre

(zengin, orta halli, fakir) sınıflandırılmaktaydı. Bunun için kanunnamelerde “a'la”, “evsat” ve “edna” tabirleri kullanılmaktadır. Buna, Gürcistân Vilâyeti Kanunnâmesi'ndeki zina ile ilgili şu maddeleri örnek olarak verebiliriz;

1- Zina eden kimse zengin olursa üç yüz akçe, orta halli olursa iki yüz elli ve düşkünlerden iki yüz akçe alınsın;

2- Zina eden erkek bekâr olursa bu itibar üzere iki yüz elli ve yüz akçe alınsın (Akgündüz, 1994b: 646).

Tahrir defterinde “Resm-i tapu ve deştbanî” adıyla anılan vergi kanunnamede hayvanlarla ilgili suçlar kısmında verilerek şöyle ifade edilmiştir: “Hayvanlarla ilgili suçlarda halkın atı veya sığırı bütün dört ayaklı hayvan cinsi, birbirinin ekinlerine zarar verseler, zararları ödettirildikten sonra hayvan sahibine beş değnek vurulup, hayvan başına beş akça olmak üzere, timar sahibi, para cezası alsın. Koruyup tutulan hayvandan zikrolunduğu üzere alıp kır bekçisi vergisi olarak her hânedan götürü adıyla bir şey almasınlar” (Akgündüz, 1994a: 581).

Kanunnamede cinayetin çeşitleri ve para olarak alınan cezalar şöyle belirtilmiştir:

“Bir kimse cinayet işlese, idam edilmezse, zengin olursa dört yüz akça ve orta halli olursa iki yüz akça, yoksul hâldeyse yüz akça para cezası alınsın. Bunun gibilerden idam bedeli olarak para alınması, eski kanuna aykırıdır, alınmasın. Zina eden kimse zengin olursa üç yüz akça, orta halli olursa iki yüz elli ve düşkünlerden iki yüz akça alınsın. Zina eden erkek bekâr olursa bu itibar üzere iki yüz elli ve yüz akça alınsın. Göz çıkarıcı ve el kesen kimseden suç ve baş yarım kemik çıksa, diş çıksa, kılıç ve çomak ile ve diğer savaş aletleriyle yaralanıp döseğe düşse, yüz akça ve bunlardan hafif para cezası -ki azarlama ve cezalandırma- lâzım olursa, otuz akça ve rahiplerden on akça para cezası alınması bilinen bir gelenektir. Suçlu olan kimse araştırılmadan fenalığı açıkça belli olmadan, sancakbeyi subaşları ve adamlarının, o kimseyi hapsedip bir nesnelere alıp salıvermek yasaktır. Her suçlunun suçu, vilâyet kadısı huzurunda ispat olunmadan tutup idam etmek, şeriata ve kanuna muhaliftir. Ama suçlu ve zanlı olan kimse inat ederek direniş mahkemeye gelmekte mesele çıkarırsa, zorla mahkemeye götürmek meşrudur” (Akgündüz, 1994b: 646).

Bir kimsenin suçu ispat edilinceye kadar ona hakaret etmek ve cezalandırmak yasaktır. Kanunda bu hükümler şöyle ifade edilmektedir: “Azıllılar, şirretler, halka bazı töhmet isnat ederse, kadı huzuruna getirilmeden, sancakbeyi subaşlarının halkı zincire vurup köy köy gezdirmeleri yasaktır. Onun gibi zanlı olanı, kadı mahkemesine götürüp şer'le ispat etmeyince zincire vurulmasın” (Akgündüz, 1994a: 581).

Rüşvetin önlemek için görevlilerin halka yakınlığı uygun görülmemekteydi. Kanunnâmede bu konudaki hüküm şöyledir: “Sancakbeyi (ve) subaşları, memleket içinde çok adamla gezmesinler ve parasını ödmeden (hayvanlarına) yem ve (kendilerine) yemek almasınlar” (Akgündüz, 1994a: 582).

II. Selim ve III. Mehmed Devri kanunnamelerini incelediğimiz zaman şu başlıca hükümleri içerdiklerini görmekteyiz;

Mülkiyet Hukuku: “Kadın, sahip olduğu yeri ham ve boş bırakmayıp, Defter-i Cedid-i Hakanî'de kaydolunduğu gibi hissesini ve vergisini verdikten sonra elinden alınması uygun değildir. Halkın ziraata uygun yerlerinden, üç yıl aralıksız ve mazeretsiz ekilmemiş ve boş bıraktığı yerleri alınıp, başkasına tapuya verilmesi kanun gereğidir” (Akgündüz, 1994a: 579).

Miras Hukuku: “Halktan biri ölürse, toprağı oğluna intikal eder. Miras mülk gibidir. Oğlu olmasa kardeşine intikal etmez. Tapuya hak kazanmış olur. Lâkin gerekli tapu vergisini kardeşi verirse, başkasına verilmesin. Dedesinin yeri toruna intikal etmez” (Akgündüz, 1994a: 579).

“Kadının Toprak Üzerinde Hakkı”: Defter-i Cedid-i Hâkânî'ye göre boş ve bakımsız bırakılmayan toprağı kadının elinden alınmaması hakkında hüküm (Madde 4).

“Miras, Mülkiyet, Evlatların ve Akrabaların Toprak Üzerindeki Hakları”: Kanunnâmenin 5. maddesinde reâyâdan birinin ölümü halinde toprağının yakınlarına devredilmesi hükmü yazılmıştır.

Tapu Hukuku: “Dışarıdan gelen halkın tasarrufunda bulunan tapulu yerlerini elinden alıp, başka bir yere vermek yasaklanmıştır”. Toprağı işleme hakkı verilen köylüden toprak sahibi tarafından alınan vergiye tapu denmektedir ve miktarı, Diriliğin bulunduğu bölgeye göre değişmektedir (Sertoğlu, 1992: 11). Tapu ile ilgili hükümler 5, 6, 10, 11, 12, 13. maddelerde açıklığa kavuşturulmuştur

Muhafaza Etme Hukuku: “Adı geçen vilâyette tutulan firarî köle ve küçük câriye ile yük ve binek hayvanlarından her kim tutarsa, götürüp devlet hesabına kaydolunana hazine arazisi emînlerine

ve sancakbeyine kaydolunan sancak zabitlerine -kanun gereği kadar müjde bahşisini alıp- teslim etsinler. Bilinen belli vakitleri tamam olduktan sonra vilâyet kadıları aracılığıyla artırma ile satıp değerini saklasınlar. Köle ve cârîye saklamanın müddeti üç aydır. Dört ayaklı hayvan cinsi, bir ay saklanır. Diğer sebepler, kumaş, halı ve bunun emsali nesnelere bulsalar, saklamasınlar, kadı aracılığıyla mutemetlere teslim etsinler. Eğer saklarlar ise suçlu olurlar” (Akgündüz, 1994a: 581).

Ticaret Hukuku: “Halk, sipahilerinin öşürlerini en yakın pazara iletmelidir. Dışarıdan gelerek ekip biçenlerin köylerinde olan ambara iletmeleri kanun gereğidir” (Akgündüz, 1994a: 579).

Kara Damga Vergisi: “At pazarında at satılırsa, on iki akça alınsın. Kasaphânede koyun satılırsa iki koyuna bir akça ve su sığırı (manda) satılırsa dört akça ve kara sığır satılırsa iki akça alınsın. Başka vilâyetten yük ile bez ve pamuk gelip satılsa yüzde iki akça alınsın. Ceviz, incir ve diğer kuru meyve yükünden, at yükünden iki akça, deve yükünden dört akça, eşek yükünden bir akça alınsın. Eğer meyve satılmazsa bir şey alınmasın. Yaş meyvenin iki yükünden bir akça alınsın”(Akgündüz, 1994a: 581).

Ölçü ve Tartı Kanunu: Kanunnâmenin 2, 10, 11. maddelerinde dönümün açıklanması ve onun vergisiyle ilgili hükümler, 38. maddesinde Müddün miktarı, 40. maddesinde Nügi ve batmanın miktarı, 39. maddesinde eksik satılan ürün için ceza ile ilgili hüküm belirtilmiştir. Kanunnâmeye bu hükümler şöyle tanımlanmaktadır: “Ölçü ve tartılar kanununa göre, şehirlerde eksik tartılarak satıldığı zaman dirhem başına bir akça para cezası alınsın. Fiyat tespitleri kadı aracılığıyla yapılsın. Eksik satandan dirhem başına bir akça para cezası; dirhem ile satılan kıymetli nesnelere, dirhem ile satılan on akça on bir üzere (yüzde on kâr payıyla) fiyat verilip fazla verilmesin. Yapılmış olan yarım okka iki yüz dirhem; batman ise on iki yarım okkadır. Müddün miktarı da İstanbul’un yirmi ölçüğüdür”(Akgündüz, 1994a: 581).

“Harâc-ı Muvazzaf”: İспенç’le ilgili hüküm (Madde 1).

“Resm-i Çift, Resm-i Nîm ve Resm-i Dönüm”: Reâyânın ödemekle hükümlü olduğu çeşitli vergilerle tâbî olduğu diğer hususlar (Madde 2, 8, 9, 10, 12, 13).

“Sâlâriyye”: Öşrü tahsil eden memurların harman devresi boyunca kendisine yiyecek ve hayvanına yem olmak üzere köylüden alınan vergi ve köylünün hakları (Madde 3, 17).

“İşkân Kanunu”: Devlet sınırlarında reâyânın iskânı ile ilgili hükümler (Madde 6, 7, 19, 20, 43a).

“Bağ ve Bahçe Vergisi”: Bağ ve bahçelerden alınan behre ve maktu olarak alınan vergiler hakkında hükümler (Madde 14, 15, 25, 43b).

“Pazar Gelirleri”: Pazarla ilgili hükümler (Madde 16, 33, 34,35, 37).

“Resm-i Âsiyâb”: Değirmen vergisi (Madde 18).

“Resm-i Kışlak”: Dışarıdan gelen kimseni kışlaması için ödediği vergi ile ilgili hüküm (Madde 19).

“Resm-i Duhân”: Duhân vergisiyle ilgili hükümler (Madde 19).

“Resm-i Bennâk”: Bennak vergisi ile ilgili hüküm (Madde 19).

“Resm-i Ağnâm”: Koyun ve keçi sahiplerinin ödemekle yükümlü olduğu vergilerle ilgili hükümler (Madde 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27).

“Ağıl Resmî”: Koyun ve keçilerin bir başka sipahi arazisinde kışlamasıyla ilgili hüküm (Madde 24):

“Resm-i Kevvâre”:Baldan alınan vergi ile ilgili hüküm (Madde 25).

“Resm-i Arusiyye”: Bu vergi evlenen kadınlardan alınmakta olup eyalet kanunnamelerinde tayin edildiği miktarda kocası tarafından ödenmekteydi. Ayrıca bu miktar gelinin kız, dul, Müslüman ve Hıristiyan olmasına göre değişmekte olup kızlar için 60, dullar için 30 akçe idi. Hıristiyan kızları için 40, dulları için ise 15 akçe olarak belirlenmişti (Sertoğlu, 1992: 9-10). Kızlar ve kadınlar evlendikleri zaman yapılması gereken ödemelerle ilgili hükümler Madde 28, 29.’da belirlenmiştir (Akgündüz, 1994a: 580-581).

“Köle ve Cariye Hakkında”:Fırar eden köle ve cariyenin teslimatı ve teslim edene verilen müjde ile ilgili hüküm (Madde 30).

“Hayvanlarla İlgili Suçlar”: Kaybolunan hayvanlar ve bunların ekinlere verdikleri zararlarla ilgili hükümler (Madde 30, 31, 32).

“Murahhasiye”: Gürcistân Vilâyeti’nde kilise vakıflarına ve piskoposlara ait arazilerde kişi başına alınan vergi hakkında hüküm (Madde 36).

“**Zina Suçu**”: Zina ile ilgili hükümler (Madde 39b; Akgündüz, 1994b: 646).

“**Cinayet Suçları**”: Göz çıkarmak, el kesmek, baş yarmak, diş çıkarmak, savaş aletleriyle insanı yaralamakla ilgili hükümler (Madde 39a, 39b, 39c, 41).

“**Reâyâ Hukuku**”: Reâyâ hukuku ile ilgili bazı hükümler (Madde 41, 42).

“**Suçlu Hakları**”: Suçluların hakları ile ilgili hükümler (Madde 41, 42).

“**Subaşı ve Diğer Yetkililerin Hukukları**”: Subaşı, kadınların hukukları ile ilgili hükümler (Madde 39, 43).

İhtisab Kanunu: İhtisab Arapça Hisab kelimesinden türemiş olup anlamı hesap sorma, mes'ûliyet, sorumluluk anlamlarını ifade etmektedir. Eskiden belediye me'mûrunun işi, dairesi ve aldığı vergi manasına da gelmektedir. İhtisâbiye eskiden narh, tartı ve ölçü işleriyle ilgili olup (Devellioğlu, 2013: 483) belediyelerin topladığı damga, tartı, ölçü, pazar, panayır vergilerinin ve hile yapanlardan alınan para cezalarının genel adıdır. İlk ihtisab kanunu Sultan II. Bayezid Han tarafından 1502 senesinde Bursa şehrindeki üretim ve piyasa standartlarını belirlemek için düzenlenen “Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa” dünyanın ilk standartlar belgesi olarak bilinmektedir (Aydın Yanar, Arlı, 2012: 60-61). Daha sonralar İstanbul İhtisab Kanunnâmesi (Akgündüz, 1990: 287) ve Edirne İhtisab Kanunnâmesi düzenlenmiştir. Devletin diğer bölgelerinde de ihtisab kanununa yer verilmiştir. İstanbul İhtisab Kanunnâmesi'nin bir maddesinde tüketici haklarının korunmasına önem verilmesi vurgulanarak muhtesibin (belediye başkanının) görev ve yetkilerinin geniş olduğu belirtilmiştir (Kazıcı, 1985: 103).

Gürcistan Eyalet Kanunnâmesi'nin 39. maddesinde ihtisab kanunu ile ilgili şöyle hüküm bulunmaktadır: “Şehirlerde kanun-ı ihtisabiyye dahi eksük satıldığı vakitte dirhem başına bir akçe cerime alına. Ve narh verdikde ma'rifet-i kâdı ile verilüb ve dirhem ile satılan nesneye onu on bir akçe üzere narf verüb ziyâde verilmeye” Akgündüz, 1994a: 581).

Hâl-i 'an'ir-re'âyâ (boş) Köylerin Şenlendirme (ihya) Uygulaması (Madde 22).

Gürcistân Vilâyeti'nden Alınan Vergiler ve Miktarları

Kişi Başına Alınan Vergiler

İspenç Resmî:Madde 1

Bu vergi, zimmî (Hıristiyan, Yahudi vs.) reayadan alınmakta olup, Müslümanların çift resminin mükabilidir (Çağatay, 1947: 507). İspenç vergisi kanunnâmeye “Vilâyet-Gürcistan sengistan olub toprakları az olmakla defter-i atik mucibince her nefer başına duta geldikleri yerleriyle yirmibeşer ispençe kayd olundu” şeklinde zikredilmektedir (Akgündüz, 1994a: 578). İspenç, topraklı, topraksız, evli veya bekâr olduğuna bakılmaksızın, bülüğ çağına erişmiş, köylü, göçebe, şehir ve kasabada oturan her gayrimüslim erkekten alınan örfî bir baş vergisi olarak tarif edebiliriz (Barkan, 1988: 393).

Resm-i Çift: Madde 2

En az bir çift miktarındaki araziye eken Müslüman köylünün her sene ziraat yaptığı yer için ödediği belli bir miktardaki akçe resm-i çift denilmektedir. Çift veya “çift akçası” olarak bilinen bu vergisi, şer'i vergilerdendir (Çağatay, 1947: 496). Miktarı asgarî 22, âzami 57 akça olmuştur (Pakalın, 1954: 30). Gayrimüslim köylüden bunun yerine ispenç adlı vergi alınırdı (Yılmaz, 2010: 113). Nüfusu gayrimüslim olan ve ispenç ödeyen Gürcistan halkı çift resmi ödemezdi (Akgündüz, 1994a: 579).

Resm-i Nim: Madde 2

Resm-i nim yarım çift resmi anlamına gelmektedir (Yılmaz, 2010: 502). Gürcistan Vilâyeti'nden ispenç ödediklerinden resm-i nim alınmazdı (Akgündüz, 1994a: 579).

Resm-i Dönüm: Madde 2, 10, 11

Köylünün ekip biçtiği toprağın her bir dönümü için maktû olarak alınan vergi. Toprağın verimliliğine göre oranı iki, üç veya beş dönümden bir akçe idi (Yılmaz, 2010: 541). Gürcistan Vilâyeti'nden ispenç ödediklerinden resm-i dönüm alınmazdı (Akgündüz, 1994a: 579).

Sipahi elindeki tapu ile başkasının tasarrufuna verilmemiş toprakları işleyen mücerred ve bennakların dönüm başına ödedikleri vergiye dönüm resmi denir. Dönüm resmi kanunnamede şöyle ifade olunmuştur: “ Ve bir hâric ra'iyet gelüb sipahi toprağında tapu ile yer zirâ'at eylese, behresin verdikten sonra a'lâ yerden iki dönüme bir akçe ve ednâ yerden üç dönüme bir akçe alınur. Ve dönüm hatâvât-ı müte'ârefe ile tûlen ve 'arzen kırk hatvedir; ziyâde ve noksân alınmaya”(Akgündüz, 1994: 579).

Resm-i Zemîn: Madde 20

Araziden alınan dönüm resmi “resm-i zemîn” adlanmaktadır (Yılmaz, 2010: 712). Bu vergi reayanın ekip biçtiği toprağın beher dönümü için alınan vergi olup toprağın verimliliğine göre iki, üç veya beş dönümden bir akçe olarak tahsil edilmekteydi (Sertoğlu, 1992: 11).

Humus: Madde 3

Humus: Beşte bir (Yılmaz, 2010: 253) anlamına gelmektedir. Kanunnâme'de Gürcistan nüfusunun humus, yani 1/5 nispetinde vergiye tabi tutulması şöyle zikrolunmaktadır: “ Ve Vilâyet-i Gürcistân kefereleri humus kayd olunmuşdır “(Akgündüz, 1994a: 579).

Sâlâriyye: Salâriye vergisi, öşrü tahsil eden memurların harman devresi boyunca kendisine yiyecek ve hayvanına yem olmak üzere köylüden alınan vergidir. Bu vergi, 1/5 gibi yüksek öşür alınan bölgelerden alınmamıştır. Gürcistan Vilâyeti reayası yüksek miktarda, yani humus (1/5 nispetinde) vergiye tabi tutulduğundan onlardan sâlâriyye vergisi alınmazdı (Akgündüz, 1994a: 579).

Murahasiyye: Madde 36

Resm-i murahasiyye Çıldır Eyaleti'nde kilise vakıfları ve piskoposlara ait arazilerde, piskoposun yararına ödenen vergiydi. Kanunnâmenin 36. maddesinde bu vergi “ Ve Vilâyet-i Gürcistan'da murahasiyye deyü nefer başına üküşer akçe alınurmuş; re'âyâya tahfif için defter-i cedid-i hâkanide kaydolundığı üzere beher hâne ikişer akçe alınub ziyâde alınmaya” şeklinde zikrolunmuştur (Akgündüz, 1994a: 581). Yani halkın yükünü azaltmak amacıyla Defter-i Cedid-i Hakani'de kaydolduğuna göre bu verginin miktarı hane başına ikişer akçeydi. Fazla alınması uygun görülüyordu.

Arızı Vergiler

Resm-i Arûsiyye: Madde: 28,29;

Resm-i arus veya arusiyye bad-i heva vergilerindedir. Feodal düzeninin kalıntısı izlenimini veren (Barkan, 1980: 882) resm-i arus (gelin) vergisi Gürcistan Kanunnâmesi gereğince beylerbeyi, sancakbeyi ve timar sahipleri arazilerinde evlenen bakire kızlardan altmışar akçe, dul kadınlardan otuzar akçe alınması uygun görülmüştü (Akgündüz, 1994a: 580). Bakire kızın gelin vergisi, babası kimin vergi mükellefi idiyse ona verilir. Dul hanımlar kimin toprağında yaşıyorsa vergisini ona veriyordu. Ama büyük timar sahipleri, avcı kızları, kale muhafızları ve bekarların gelir vergisi padişaha kaydolunuyordu. Yörük ve yüzdecilerin belirli yerleri olmadığından, babasına tabi olduğundan bakire ile dul aynıdır (Akgündüz, 1994a: 580).

Resm-i Duhân: Madde 19.

Bir sipahinin arazisine geçici bir zaman için, genellikle kışlamak için, gelip yerleşen, fakat ziraat yapmayan harici raiyyetin ödediği vergi. Duhân resmi, duhaniyye, resm-i dud veya kışlak resmi de denir (Yılmaz, 2010: 542). Gürcistân Vilâyeti Kanunnâmesi'nde duhân resmi şöyle tarif olunmuştur: “ Ve hâricden bir kimesne gelüb sipahi toprağında kışlasa müzevec olsa resm-i duhân vermeye. Ve kışlakçı olan kimesneler üç yıl resm-i duhân verüb üç yıldan ziyâde olursa sipahisine on sekizer akçe resm-i bennâk vere” (Akgündüz, 1994a: 580).

Bennâk: Madde 19

Bennâk, çiftliği olmayan, evli ra'iyete denilmektedir. Bennâklar iki kısma ayrılır: Birinci kısım bennâklar nîm (yarım) çiftten az yer tasarruf eden Müslüman re'ayadır (Barken, 1943: 47). Bunlara ekünlü bennâk adı verilmişti. İkinci kısım bennâklar ise “caba bennâk” olarak bilinmektedir (İnalçık, 1959: 589). Resm-i bennâk raiyyet yazılı olanların timar sahiplerine verdikleri bir çeşit vergi (Yılmaz, 2010: 69). Bu vergi, toprakta çalışsa da, çalışmasa da her evli Müslüman re'ayadan alınmaktaydı (Bekadze, 2013: 93). Kanunnâmede bennâk resmi on sekiz akçe olarak belirlenmişti (Akgündüz, 1994: 580). Örnek vermek gerekirse, Hertvis Sancağı Rabat Kalesi'nde (Cikia, 1947: 172-174; Cikia, 1941: 171-173), Çıldır Sancağı Canbaz Nahiyesi'nin Pekraşen Köyü'nde (Cikia, 1947: 279-280 ; Cikia, 1941: 274), Penek Nahiyesi'nin Nefs-i Penek Rabatı'nda (Cikia, 1947: 340-341 ; Cikia, 1941: 332-335), Peneskert Nahiyesi'nin Olor Köyü'nde (Cikia, 1947: 391-392; Cikia, 1941: 383-384), Büyük Ardahan Sancağı'nın Güney Nahiyesi'nin Mimran (Cikia, 1947: 332-433; Cikia, 1941: 423), Küçük Debat (Cikia, 1947: 435-436; Cikia, 1941: 426) köylerinde, Kuzay Nahiyesi'nin Bağdat köyünde (Cikia, 1947: 453-454; Cikia, 1941: 443-444), Meşe Nahiyesi'nin Karkattvali köyünde (Cikia, 1947: 503-504; Cikia, 1941: 491-492) bennâkların yaşadığı kayıtlardan bilinmektedir.

Resm-i mücerred- Osmanlı vergi hukukunda toprağı olmayan fakir köylü manasında kullanılanlar vergisi genellikle altı akçedir (Akgündüz, 2006: 173). Penek Sancağı Penek Nahiyesi Vağaver Köyü'nde (Cikia, 1947: 366; Cikia, 1941: 358), Kemhis Nahiyesi'nin Pertevan Köyü'nde (Cikia, 1947: 374; Cikia, 1941: 366), Peneskert Nahiyesi Karnavas Köyünde (Cikia, 1941: 400; Cikia, 1941:

391), Büyük Ardahan Sancağı Kuzay Nahiyesi Şiraz (Cikia, 1947: 469; Cikia, 1941: 458) ve Burdosan (Cikia, 1947: 468; Cikia, 1941: 457) köylerinde. Meşe Nahiyesi Vardosan (Cikia, 1947: 476; Cikia, 1941: 465) köylerinde mücerredlerin olduğu “Defter-i Mufassal Vilâyeti Gürcistan” tahrir defteri kayıtlarından belli olmaktadır.

Maktu Vergiler

Gürcistân Vilâyeti’nde sanayi sektörü olarak değerlendirilebileceğimiz iki vergi çeşidi vardır: Asiyab ve Bezir-hâne.

Resm-i Âsiyâb: Madde18

Tahrir defterlerinde ve kanunnâmelerde Âsiyâb olarak bilinen değirmenler dönemin en önemli sanayi tesislerindedir (Kurt, 2005: 907).“Âsiyâb” pehlevi kökenli olup “su değirmeni” anlamına gelmektedir (Şemseddin Sami, 2011: 36). “Âsiyâb” iki kelimeden: “Âsiyâ” ve “ab” kelimelerinden oluşmaktadır. “Âsiyâ”“değirmen” (Şemseddin Sami, 2011: 36), “ab” ise “su” (Şemseddin Sami, 2011: 22) demektir. Tarıma dayalı ekonomilerde değirmenlerin önemi büyüktür. Tahrir defterlerinde her değirmen “bab”, yani çalışan değirmen taşı olarak kabul edilmiş ve vergi de “bab” hesabı üzerinden alınmıştır. Değirmenden alınan vergi, kanunnâmelerde Resm-i Âsiyâb olarak zikrolunmuştur. Değirmen vergisi. Yıl boyu çalışan değirmenlerden 60, altı ay çalışanlardan 30 akçe alınır (Yılmaz, 2010: 541). Gürcistân Vilâyeti Kanunâmesi’nde değirmen vergisi “resm-i âsiyâb dahi defterde kayd olundığı üzere alınub tamam yıl yürüyenden altmış akçe alına ve altı ay yürüyenden otuz akçe resm-i âsiyâb alına; ziyâde alınmaya. Ve Vilâyet tahririnden sonra eski ocaktan âsiyâb binâ olunsa civârında olan âsiyâblardan ne almursa sâhib-i timâr anlara göre resm alub ziyâde alınmaya. Ammâ eski ocak olmayub tahrirden sonra binâ olunsa, mevkûfıncındur; sâhib-i arz dahl eylemeye” (Akgündüz, 1994a: 580) şeklinde zikrolunmuştur.

Fatih Devri Kanunnâmelerinde değirmen (Akgündüz, 2006: 584) ve II. Bâyezid Devri Kanunnâmelerinde de “su değirmenleri” kelimeleri kullanılmaktadır (Akgündüz: 1990: 288).

Bezir-hâne – Bu iki kelimeden türetilmiştir: Bezir, yani keten tohumu (Şemseddin Sami, 2011: 224) ve Hane – ev veya yer demektir. Bezir-hânebezir yağı üretilen yer anlamına gelmektedir (Parlatır, 2011: 191). Ahıska Sancağı’nda belirtilen bezir haneler bölgede bitkisel yağ imalathanelerinin olduğunu kanıtlamaktadır. Demek bölge halkı bitkisel yağ üretimi yapmaktaydılar. Örnek olarak Ahıska Vilâyeti’nin Ahıska Sancağı’nın Ude Nahiyesi’nin Bolacur köyünde olan Gogaç’a’nın (Cikia, 1947: 56; Cikia, 1941: 60), Büyük Ardahan Sancağı’nın Orçok Köyü’ndeki Şermadin ve Rosap’ın bezirhanelerini gösterebiliriz (Doğukan, 2014: 83).Ahıska Sancağı’nda 5 adet bezirhanenin vergisi olarak yıllık bir babdan 60 akçe alınmaktadır (Cikia, 1947: 56; Cikia, 1941: 60). Kanunnâme’de bezirhane ile ilgili her hangi bir hüküm bulunmamaktadır. Bezirhane ile ilgili hükümler Diyarbekir Eyâleti Harpurd Sancağı Kanunâmesi’nde şu şekilde zikrolunmuştur: “Ve bezir-hânelerin ba’zı yıl tamâm vergi alınmaktaydı (Akgündüz, 1994a: 579). Bunun hangi ürünlerden alındığı kanunnamelerde belirlenmemiş olsa da biz bunun hububat ve bakliyat ürünlerinden: buğday, arpa, çavdar, erzen, bakla, nohut ve mercimekten alındığını düşünüyoruz. Çünkü Gürcistan’la ilgili yapılan tahrirlerde adı geçen ürünlerin kile olarak vergi miktarları ve onların tahrir değerleri kaydolunmuştur. Ayrıca ceviz, meyve, bostan, yaylak, yatak, yonca, giyah, zeğrek ve şiradan davergi alındığı tahrir defterlerinden bilinmektedir. Stratejik önem taşıyan hububat ürünleri hakkında kanunnamelerde hükümlerin bulunmaması bizi düşündürmektedir. Bize göre bu konuda padişah fermanlarının bulunması muhakkaktır.

Öşür (Zıraî Ürünlerden Alınan Vergi)

Hububat Öşrü.

Hububat, ekonomisi tarıma dayalı toplumların en önemli ürünü olup hem gıda maddesi olarak hem de stratejik önemi vardır. Bu ürünlere hem barışta hem de savaşta ihtiyaç duyulmaktadır (Güçer, 1964: 38-41). Gürcistan Vilâyetinde de hububat çeşitlerinin tarımı yapılmaktadır. Bu vilâyetten humus, yani 1/5 nispetinde vergi alınmaktaydı (Akgündüz, 1994a: 579). Bunun hangi ürünlerden alındığı kanunnamelerde belirlenmemiş olsa da biz bunun hububat ve bakliyat ürünlerinden: buğday, arpa, çavdar, erzen, bakla, nohut ve mercimekten alındığını düşünüyoruz. Çünkü Gürcistan’la ilgili yapılan tahrirlerde adı geçen ürünlerin kile olarak vergi miktarları ve onların tahrir değerleri kaydolunmuştur. Ayrıca ceviz, meyve, bostan, yaylak, yatak, yonca, giyah, zeğrek ve şiradan davergi alındığı tahrir defterlerinden bilinmektedir. Stratejik önem taşıyan hububat ürünleri hakkında kanunnamelerde hükümlerin bulunmaması bizi düşündürmektedir. Bize göre bu konuda padişah fermanlarının bulunması muhakkaktır.

Hınta- buğday demektir (Yegin vd., 2006: 360). “Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistân” tahrir defterinde Ahıska Vilâyeti’nin her köyünden buğdaydan vergi alınır. Miktarı kile olarak belirlenerek karşısında da tahrir fiyatı yazılmıştır. Buğdayın kilesi fiyatı Ahıska ve Bedre

sancaklarında 12 akçe, Hertvis, Ahalkalak, Çıldır, Posof, Panak ve Büyük Ardahan sancaklarında ise 10 akçe idi. Örnek olarak Ahıska Vilâyeti Ahıska Sancağı'nın KuzayNahiyesi'nin Arcul Köyü'nü vere biliriz. Bu köyden 300 kile Hınta vergisi alınmış olup bunun da tahrir değeri 3600 akçe olarak kayıt altına alınmıştır (cikia, 1947: 48; Cikia, 1941: 52).

Şa'ir- arpa (Şemseddin Sami, 2011: 31): Gürcistan Vilayeti'nde arpa tarım ürünlerinin başında gelmektedir. Bu bitki çok dayanıklı olup buğdayın ekilmediği yerlerde de ekilip ürün verebiliyor. Daha çok hayvan yemi olarak kullanılıyor. Defterde arpanın ismi 'şa'ir' olarak geçmektedir. Arpa Gürcistan Vilayeti'nin tüm köylerinde ekilmektedir. Ahıska Sancağı'nın en çok vergi veren köyü 19.000 akçesiyle Çeçerek Nahiyesi'nin Urael Köyü (Cikia, 1947: 153; Cikia, 1941: 153) olup onu 18.000 akçe vergisiyle yine aynı nahiyenin Toba Köyü (Cikia, 1947: 152; Cikia, 1941: 153) olmuştur. Sancağın en az vergi veren köyleri ise Kvabliyan Nahiyesi'nin Sihruç köyü (Cikia, 1947: 74; Cikia, 1941: 87) Duban mezrasıyla, Otshe Nahiyesi'nin Hevutaban Köyü Kurtkale mezrasıyla (Cikia, 1947: 127; Cikia, 1941: 129), Aspinza Nahiyesi'nin İncgola Köyü (Cikia, 1947: 142; Cikia, 1941: 143) olmuştur. Bu köylerin arpa vergi miktarı 10 kile veya 100 akçe tahrir defterinde kayıt altına alınmıştır. Arpanın bir kilesinin fiyatı Ahıska ve Bedre sancaklarında 10 akçe, Hertvis, Ahalkalak, Çıldır, Posof, Panak ve Büyük Ardahan sancaklarında ise 8 akçe idi.

Çavdar- Buğdaya nispeten sapı daha yükselen nebat (Parlatır, 2011: 282). Çavdar Gürcistân Vilâyetinin buğday ve arpadan sonra hemen hemen her köyünde ekilmekte idi. Çavdarın bir kilesinin fiyatı Ahıska ve Bedre sancaklarında 10 akçe, Hertvis, Ahalkalak ve Büyük Ardahan sancaklarında ise 8 akçe idi.

Erzen- darı (Parlatır, 2011: 412; Şemseddin Sami, 2011: 77). Erzen Arapçadan gelme ve piriñç anlamını taşıyan (Söylemez&Demir, 2010: 74), Gürcistan Vilayeti'nde ise darı anlamında kullanılan erzen günümüzde mısır olarak kullanılmaktadır. Ahıska bölgesinin halkı mısıra lazut derlerdi. Gürcistân Vilâyeti'de buğday, arpa, çavdardan sonra hemen hemen her köyünde yetiştirilmekte olan dördüncü ürün erzendir. Erzenin bir kilesinin fiyatı Ahıska ve Bedre sancaklarında 10 akçe, Hertvis, Posof ve Panak sancaklarında ise 8 akçe idi.

Bakliyat Öşrü

Çıldır, nam-ı diğer Ahıska Eyaleti'nde bakliyatın üç çeşidinin; bakla, mercimek ve nohudun tarımı yapılmaktadır.

Bakla- Arapça Bakl (Yegin vd., 2006: 89) kelimesinden olup yeşillik, yemekli, yeşil bitki, yani sebze anlamına taşıs da (Eyuboğlu, 2004: 67) Çıldır, namı diğer Ahıska olan Beylerbeyliğinde vergi olarak alınan bakla erken yetişen ve fasulyeye benzer iri taneli olup taze iken kabuğu ile birlikte, kurduğu zaman ise taneleri yenir (Şemseddin Sami, 2011: 213). Baklanın bir kilesinin tahrir fiyatı 15 akçe idi.

Mercimek- farsça merdumek kelimesinden alınmış olup baklagillerden beyaz çiçekli bir tarım bitkisidir (Lens culinaris) (TDK, 1998: 1537). Gürcistan Vilayeti'nde kilesi 20 akçe olan mercimek vilayetin hemen hemen her köyünde yetiştirilmekte idi.

Nohut- farsça nohud kelimesinden gelmiş olup baklagillerdendir. O birleşik telek yapraklı olup çiçekleri sarımtırak renktedir. Bol nişastalı bir bitkidir (Cicer arietinum). Tanesi yuvarlaktr (TDK, 1998: 1659). Nohut Gürcistân Vilâyeti'nde baklagillerden en çok yetiştirilen ürünlerdendir. Nohudun kilesi 30 akçedir.

Bağcılık

Bağ resmi- Üzüm ağacı (Şemseddin Sami, 2011: 211). Sahib-i arz tarafından alınan yıllık vergi (Yılmaz, 2010: 53). Gürcistan Vilayeti Kanunnamesi gereğince bağdan behre alınması öngörülmüştü (Akgündüz, 1994: 579). Ahıska Vilayeti'nde bağlarının üzümleri şıra (şarap) yapmak için kullanılmakta idi. Tahrir defterinde alınması gereken şıranın miktarı gösterildiği gibi onun yanında tahrir değeri de verilmiştir. Mesela, Ahıska Sancağı Azğur Nahiyesi'nin Gurkel köyünden 50 menn şıra vergisi alınıyordu ki, bunun da tahrir değeri 400 akçe idi (Cikia, 1947: 102; Cikia, 1941: 105).

Şıra – farsça şire kelimesinden alınıp bunun da kökü Latinceye dayanmaktadır. Laticanın siraeom kelimesi üzüm suyu anlamına gelmektedir (Eyuboğlu, 2004: 483). Budin ve Ahıska gibi ortodoks eyaletlerde şıra şarap anlamında kullanılmaktaydı. En eski şarapçılığın 8000 yıllık tarihi olduğu ve bunun da Gürcistân'da yapıldığı bilinmektedir (Bekadze, 2014: 17). Kanunnamelerde şıra vergisiyle ilgili hüküm bulunmamaktadır. Oysaki, Kanuni Sultan Süleyman'ın "İnoz Kazası Kanunâmesi'nin 5. maddesinde satılan her on ölçü için satandan ve alandan üçer akçe, aynı kanunnamenin 7. maddesinde meyhane açıp kendi şaraplarını satmak isteyenlerden fiçı başına beş

akçe, “Trabzon Sancağı Kanunnâmesi’nin 9. maddesinde şarap taşıyan gemiler fiçıları Trabzon’da satarlarsa fiçi başına beş akçe, başka limanlarda satarlarsa 15 akçe, 10. maddede her fiçidan şarabın en kalitelisinden 30, orta kalitesinden 25 akçe. “Selânik Kazası Kanunnâmesi’nin 8. maddesinde gemiler limana şarap getirirlerse fiçibaşına 30 akçe alınmasını dair hükümler bulunmaktadır (Metin And, 2014: <http://www.gib.gov.tr/index.php?id=103>). Temeşvar Eyâleti Kanunnâmeleri’nde de şıra ile ilgili hüküm bulunmakta olup şöyle ifade edilmektedir: “...şirede ve bil-cümle mâ-nebete fil-arz⁴dan dokuzda bir vere-geldükleri ecilden yine öyle kayd olundu” (Akgündüz, 1994a: 101). Ama nedense tahrir defterlerinde karyelerden alınan şıra vergisi Gürcistan’la ilgili kanunnâmelerde yer almamıştır. Bağlardan vergi alınır ifadesine göre şıranın da bunlar içerisinde alındığını düşünüyoruz.

Dıbs (Dıbis): Buna pekmez de derler (Yegin ve diğerleri: 2006: 190; Tveritino, 1963). Pekmez üzüm ve dud gibi meyvelerin kaynatılarak koyulaştırılmış suyudur (Türk Dil Kurumu [TDK], 1998: 1785). Gerek Gürcistan’la ilgili gerekse de tüm Osmanlı kanunnâmelerinde "dıbs" vergi kalemi bulunmamaktadır. Bu vergi kalemi Osmanlı’nın bazı kanunnâmelerinde “pekmez vergisi” olarak bilinmektedir. Örnek vermek gerekirse, Aydın Sancağı Kanunnâmesi’nin 32. maddesine göre "pekmezden onbeşde bir alınır. Zirâ ki, odun harcı vardır" (Akgündüz, 1990: 157) demekle odunun kullanılmasına işaret edilmektedir.

Celâl-zâde Kanunnâmesi’nde bu vergi “Kanun-ı öşr-i pekmez ve köfter” olarak tanımlanmaktadır (Akgündüz, 1994a: 293).

Peçoy Sancak Kanunnâmesi’nin 9. ve 10. maddelerine göre Gayrimüslimler bağdan şıra elde ettiği zaman öşür öder, Müslümanlar ise bağdan pekmez elde ettiği zaman dönüm başına altışar akçe öderler. Fakat bunun alınabilmesi için önceden defterde kaydı gerekmektedir (Kazıcı, 2005: 128). Bu Müslümanların kendi ektiği bağları için verilen hükümdür. Fakat bağ gayrimüslimden satın alınırsa gayrimüslimde iken verilen öşür aynen devam eder (Akgündüz, 1994b: 293)

“Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan” tahrir defterinde bulunan bu vergi türü Çıldır Eyâleti’nin Penek Nahiyesinin Berik, Karkul (Cikia, 1947: 343-344, 363; Cikia, 1941: 336-337, 355 ve Peneskert Nahiyesinin Ukre, Kemrasor, Olor, Norbert, Sevkar, Karnavas köylerinde (Cikia, 1947: 379, 390-392, 394-400; Cikia, 1941: 371, 381-384, 386-391) hasıl edilmekte olup ölçü birimi aynı şıra gibi “men”dir. Bir men dıbsi 60 akçe değerindedir. Dıbsinin tahrir defterinde rastladığımız ikinci ölçü birimi “oka” olup Penek köyündeki çiftlik vergileri içerisinde bulunmaktadır. Çiftlikten dıbsiden hasıl olunan vergi 3 oka ve değeri 15 akçedir. Bir oka dıbsi 5 akçedir (Cikia, 1947: 343; Cikia, 1941: 335).

Bahçe resmi- Sahib-i arz tarafından alınan yıllık vergi (Yılmaz, 2010: 53). Ahıska Vilayeti’nde bahçe resmi meyve adı altında toplanmakta idi. Ahıska Vilâyeti meyvesi ile meşhur idi. Bahçelerde Çançur, Söbe Elması, İncir ve sair meyveler vilâyet dışında da satılmakta idi. Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi gereğince bağdan behre alınması öngörülmişti (Akgündüz, 1994a: 579). Ahıska Sancağı’nda en çok meyve vergisi veren köy 1500 akçesiyle Çeçerek Nahiyesi’nin Tskorza Köyü (Cikia, 1947: 155; Cikia, 1941: 155) idi. Onu 860 akçe vergisi ile Güney Nahiyesi’nin Klde Köyü (Cikia, 1947: 28; Cikia, 1941: 34). takip etmekte idi.

Ceviz- Arapça bir kelime olup kalın gövdeli, uzun ömürlü ve ahşabı değerli olan bir bitki ve onun “koz” denilen meyvesidir (Parlatır, 2011: 250). Şam Eyâleti Kanunnâmesi’nde cevizle ilgili hüküm şöyle ifade edilmektedir: “Ve koz ki, yetişmiş ola, tamam ağaç ola, iki akçe harâc alına. Beviz küçüklerine birer akçe harâc alına” (Akgündüz, 1994a: 23). Gürcistan Kanunnâmeleri’nde ceviz ağacıyla ilgili hüküm yoktur. Kanunnâme’de ceviz yüküyle ilgili hüküm bulunmakta olup her yük için iki akçe alınmaktadır (Akgündüz, 1994a: 581). Tahrir Defteri vergilerine göre eyaletten ceviz resmi alınmakta olup bir kilesinin fiyatı 20 akçedir.

Resm-i Bostan: Kavun, karpuz tarlası. Kavun ve karpuz verilen ortak ad (TDK, 1998: 330). Bunlardan alınan vergi. Gürcistan Tahrir defterlerinde Resm-i bostan vergisi alınmasına rağmen ona ait kanunnamelerde somut olarak bu verginin ismi geçmemektedir. Oysaki ondan önceki kanunnamelerde bu verginin ismi geçmekte olup şöyle ifade olunmaktadır: “kavun, karpuz yükünden tu’me deyu birer tane kavun karpuz alınır”(Şam Eyâleti Kanunnâmeleri” (Akgündüz, 1994: 46). Aynı durumu Kudüs Kanunnâmesi’nde de görmekteyiz (Akgündüz, 1994: 53). Ahıska köylerinin hemen hemen hepsinden bostan ekinleri mevcut idi. Ahıska Sancağı’nda en çok bostan vergisi veren 790 akçesiyle (Cikia, 1947: 30; Cikia, 1941: 34). Klde köyü idi. Onu 550 akçe (Cikia, 1947: 21;

⁴ Yer yüzündeki hubûbât anlamındadır.

Cikia, 1941: 24). vergisi ile Ahıska Kalesi Rabat'ı takip etmekte idi. Sancakta en az bostan vergisi veren 5 akçesiyle Sinuban mahallesiyle Şorabad, nam-i diğer Zemo Klde köyü idi (Cikia, 1947: 23; Cikia, 1941: 26).

Keten Üretimi Zeğrek: Kendir sanayi bitkisi olup mutedil iklimde yetişmekte idi. Bu bitki Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyılarında Samsun ve Ordu'da, Ege'de, Güneydoğu'da ve Doğu'da Artvin'de yetiştirildiği gibi (Gürçay, 1969: 11) Çıldır Eyaleti'nde de yetiştirilmekte idi. Onun tohumları % 40-45 yağ içermektedir. Bu yağ "Bezir yağı" olarak bilinmektedir. Ketenden yemeklik yağ alındığı gibi boyacılıkta kullanılan keten tohumu yağı da alınmakta idi (Güneş, 1994: 160). Yağı alındıktan sonra tohumların geri kalan atığı hayvan yemi olarak kullanılmakta idi. Tahrir defterinde bu verginin adı "zeğrek" olarak geçmektedir. Aspinza Nahiyesi'nde üretilen zeğrekte 89 kile vergi almıyordu ki, bunun da o zamanki tahrir değeri 890 akçe idi (Cikia, 1947: 129-147; Cikia, 1941: 130-148). Zeğrekle ilgili tahrir dökümüne baktığımızda 1 kile zeğrekin fiyatı Ahıska Sancağı'nda 10 akçe, Hertvis, Ahalkalak, Çıldır ve Posof sancaklarında ise 8 akçe idi. 10 akçeye denk gelmektedir. Defterlerde zeğrek olarak bilinen bu vergi de Gürcistan kanunnamelerinde yer almamaktadır.

Hayvancılıkla İlgili Resimler

Resm-i Ağnam: Kanunnâmenin 21, 22, 23, 24, 26, 27. maddelerinde bu vergiden bahsedilmektedir. Resm-i ağnam veya adet-i ağnam Osmanlı Devleti'nde koyun ve keçi sahiplerinden alınan vergidir. Kanunnâmede bu vergi "resm-i ağnâm" ve "âdet-i ağnâm" şeklinde tanımlanmaktadır. Tahrir defteri kayıtlarından belli olduğuna göre Gürcistan'da koyun, domuz gibi küçük baş hayvancılık yaygındı. Koyundan alınan vergiye "Adet-i Ağnam" adı verilmiştir. Bu vergiyi ödeyen yerli halktır. Gürcistân Eyaleti'nde "Adet-i Ağnâm" iki koyuna bir akçe olarak alınmakta olup kanunnâmede şöyle tanımlanmıştır: " Resm-i ağnâm iki koyuna bir akçe ve koyun ile kuzu bile sayılmak kanun olmuştur. Ve resm-i ağnâm Abril ayında alınmak cemî' memâlikde kanundur"(Akgündüz, 1994a: 580). Gürcistan Vilâyeti'nde adet-i ağnam olarak iki koyuna bir akçe alındıktan sonra çubuk akçesi olan on koyuna bir akçe ve şişlik değilen her sürüden bir koyun alınmaması kanunda belirtilmiştir (Akgündüz, 1994a: 580). "Kanunnâme-i Livâ-i 'Aclûn'da koyun ve keçi olarak belirtilerek şöyle ifade edilmiştir: " Ve livâ-i mezbûrede iki keçiye bir akçe ve iki koyuna bir akçe alına. Ve kuzı ve oğlak süriye kâbil ola, iki re'se bir akçe alına" (Akgündüz, I. Kitap, 1994: 40). Gürcistân Eyâlet kanunnâmeleri'nde "Adet-i Ağnam" vergisi adı altında koyun ve keçi düşünülmektedir. Vilâyet kayıtlarından sonra, dışarıdan gelenler boş köyleri şenlendirip koyun edinseler, koyun ve keçiler başka yere kayıtlı değillerse, buldukları eyaletin hayvanların sayısı kimlere yazılmışsa yazıldığı kadar alınması kanunda öngörülmüştü (Akgündüz, 1994: 580). Bu vergi önemli gelir kaynaklarından olup strateji önem taşımaktaydı. Koyunlar nüfusun çeşitli ihtiyaçları için et, süt, yün, deri vb. karşılamaktaydı.

Resm-i Hınzır: Resm-i Hınzır- Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerden alınan vergidir. Hınzır Arapçadan gelmiş olup domuz demektir. Çoğulu hanazırdır (Şemseddin Sami, 2011: 463; Parlatur, 2011: 628). Bölge halkı gayrimüslüm olduğundan domuzculuk burada çok yaygın idi. Hayvancılıkta koyundan sonra 2. yerde idi. Otlattırmaya götürülen her baş domuzdan bir akçe alınır. Gürcistan'la ilgili tahrirlerde hemen hemen her köyde yetiştirilen hınzırla (domuzla) ilgili Gürcistân kanunnamelerinde her hangi bir hüküm bulunmamaktadır. Ama diğer kanunnâmelerde domuz vergisiyle ilgili hükümler bulunmaktadır. Lipova Sancağı Kanunnâmesi buna bir örnek olup bu madde şöyle belirtilmiştir: "Ve bid'â-ı hanâzîrin yılı geçmişinden dörder penez alına ve yılı geçmeyenden nesne alınmaz" (Akgündüz, I. Kitap, 1994: 114). Aynı hükmü "Kanunnâme-i Re'âyây-ı Livâ-i Temeşvar ve Modava" (Akgündüz, I. Kitap, 1994: 121).

Kışlak Vergisi: Madde 19'da bu vergi konu edilmektedir. Kışın otu ve suyu kullanılan arazi kışlak olarak bilinmektedir (Yegîn vd, 2006: 517). "Resm-i Kışlak" olarak bilinen bu vergi kışlağa dönen sürülerden alınmaktadır (Sertoğlu, 1992: 11). Bundan alınan vergiye de "resm-i kışlak" denir. Gürcistan Vilayeti Kanunnâmesi gereğince kışlak vergisi olarak altı akçe alınmaktaydı Kanunnâmenin 19. maddesine göre dışarıdan gelip sipahi toprağında kışlayan evliyse kışla vergisi olarak altı akçe alınır. Bekarsa ve evi varsa hâne vergisi olarak üç akçe alınmaktaydı. Yer ekip biçerse toprak vergisi verib kışla vergisi ödemezdi. Kışlada kalanlar üç yıl kışla vergisi ödedikten sonra üç yıldan fazla kalırsa sipahiye 18 akçe ödemesi kanunlaştırılmıştı (Akgündüz, 1994a: 580).

Resm-i Otlakiyye: Resm-i yaylak, resm-i yatak vergileri Osmanlı Maliyesinde "Otlakiyye resmi" olarak da bilinmekte olup sürülerini başka bir tımar sahibinin toprağında otlatan veya miri

topraklarda yaylatan sürü sahipleri, göçebe kabileler, gezici yürüklerden yılda bir defaya mahsus olmak üzere; bazı yerlerde aynı, bazen de nakdî olarak alınan vergidir. Bu vergi Zemheri (Ocak) ayında alınmaktadır (Naskali&Altun: 2012: 346-347). Vergiyi tımar sahibi veya da mültezim topluyordu. Vergi toplanmasında sürü baz alınır ki, bir sürü 300 koyundan ibaretti.

Resm-i Yonca ve Gıyâh: Gıyâh, Farsça bir kelime olup ot ve alef manalarını ifade etmektedir. Bu vergi maktû olarak belirlenir. Kanunnâmelerde bu vergi şöyle ifade edilmiştir:

“Şol çayırlar ki, her yıl çayır olagelmiştir, her kız zirâat olunmaz, anlar gibilerden ki, çok otluklar hasıl olur, yoksullar tasarrufunda olsa, örf-i padişahî üzere öşür vereler. Ammâ biçilmeyen otdan öşür yoktur ki, biçilmek kâbil olmayub ve bir yer ki, dinlediği için boz kala, üç yıla değin hâsıl olan otundan öşür yok. Meğer üç yıldan ziyâde ola. Ve bir ra'iyet ve gayrı kim olursa, çayırdan ot biçse toprak sâhibine biçdüğü otluğun arabasına ikişer akçe vere ve zirâat olunan tarlaları üç yıl durduktan sonra çayır hükmündedir, anlardan dahi resm-i gıyâh alınur” (Akgündüz, 2006: 179).

Bu vergi hayvancılıkla ilgili vergilerden olup yonca ve kuru ottan alınır. Hayvancılık Gürcistan Vilâyeti'nde çok gelişmiş alanlardan olduğundan bu vergi çeşidinin de bölgede bulunması şüphesizdir. Vilâyet'te hemen hemen her köyden bu vergi toplanır. Ahıska Sancağı'nın Güney Nahiyesi'nden 3413, Kuzay Nahiyesi'nden 3305, Ude Nahiyesi'nden 10615, Kvabliyan Nahiyesi'nden 935, Altunkale Nahiyesi'nden 3420, Otshe Nahiyesi'nden 3657, Aspinza Nahiyesi'nden 4925 ve Çeçerek Nahiyesi'nden 5985 akçe yonca ve kuru ot vergisi alınmakta idi (Cikia, 1947: 19- 173; Cikia, 1941: 22-171).

Çubuk Akçesi: Çubuk 1/10 (Yılmaz, 2010: 117). Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi'nin 23. maddesi gereğince ağnam resmi olarak iki koyuna bir akçe alındığına göre on koyuna bir akçe olan çubuk akçesi alınmaması zikrolunmuştur.

Şişlik Akçesi: Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi'nin 23. maddesi gereğince ağnam resmi olarak iki koyuna bir akçe alındığına göre şişlik adlanan her sürüden bir koyun alınması emir olunmuştur.

Ağıl Resmi: Ağıl resmi yaylak ve kışlak olarak başka bir tımar arazisinde otlatılan koyun ve keçi sürülerinin barındırıldıkları yer için sürü başına 3-24 akçe arasında değişen miktarlarda alınan vergidir (Yılmaz, 2010: 20). Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi 24. maddesi gereğince “ağıl vergisi” koyunlar kışlada kaldıkları zaman, her sürüden orta halli bir koyun, sürüden az oldukça ise on koyuna bir akçe alınması zikrolunmuştur. Kanunnâmede 300 koyun sürüsü âlâ, 200 koyun evsat ve 100-150 koyun ise edna olarak bilinmektedir (Akgündüz, 1994: 580).

Resm-i Küvvare: Kanunnamelerde “kovan resmi”, “resm-i küvare”, “zenbur resmi” ve “öşr-i petek” adı altında kayıt olunan bu vergi bazı yerlerde bal, bazı yerlerde para olarak tahsil edilirdi (Çağatay, 1947: 508). Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi'nin 25. maddesine göre “resm-i küvare öşr'i aselden bedel olarak her kovandan ikişer akçe alınır” şeklinde bal öşrünün kovan başına iki akçe olarak tahsil edildiği yazılmaktadır (Akgündüz, 1994: 580). Küvvâre, Vilâyet tahririnden sonra meydana çıkarsa, öşür ve vergisi tımar sahibine ait olmaktadır (Akgündüz, 1994: 580).

Balıkçılık: Osmanlı Devleti'nde balıkçılık tatlı sularda yapıldığı gibi tuzlu sularda da yapılmaktaydı. Tatlı suyu olan Kür Nehri'nin Niyala Köyü sınırından Toba köyü sınırına (Rustavi Köyü sınırı hariç) kadarki kısmından alınan 2.000 akçelik vergi Aspinza Nahiyesi'ne ait edilmişti. Khertvis Sancağı'nın Tabiskur Gölü'nün balık öşrü 10.000 akçe Cikia, 1947: 10, 147; Cikia, 1941: 12, 148), Ahalkalek Sancağı Akşehir Nahiyesi'nde Sağamo Gölü'nün balık öşrü 10.000 akçe (Cikia, 1947: 14, 239; Cikia, 1941: 16, 235), İskunduriye Gölü'nün balık öşrü 2.633 akçe (Cikia, 1947: 14, 239; Cikia, 1941: 16, 235), Haçeri Gölü'nün balık öşrü 3 500 akçe (Cikia, 1947: 14, 239; Cikia, 1941: 16, 235), ve Büyük Horeniye Gölü'nün balık öşrü 150 akçe (Cikia, 1947: 14, 242; Cikia, 1941: 16, 238), Çıldır Sancağı Canbaz Nahiyesi'nde Marih Nehri'nden tutulan balık öşrü 1.000 akçe (Cikia, 1947: 15, 268; Cikia, 1941: 17, 263) ve Çıldır Gölü'nün balık öşrü 3 000 akçe (Cikia, 1947: 15, 268; Cikia, 1941: 17, 263). (Çıldır gibi büyük bir gölden 3 000 akçe alınması mümkün olmazdı. Bu belki de 30.000 akçedir), Posof Sancağı'nın Güney Nahiyesi'nde Cak Suyu ile Badele Suyu arasında tutulan balık öşrü 300 akçe alınmaktaydı Cikia, 1947: 17, 312; Cikia, 1941: 19, 305). Ama nedense defterde “mah-i şikâr” adıyla bilinen bu vergi de Gürcistan kanunnamelerinde yer almamaktadır.

Kanunnamelere Göre Pazar Gelirleri: Kanunnâmede pazar gelirleri hakkında hükümler de bulunmaktadır (Akgündüz, 1994: 581)

Pazarlar ve panayırlar Osmanlı toplumunun ekonomik bünyesini oluşturan iki önemli unsurdur.

Aşıkpaşazade Tarihi'ne göre Osman Gazi; "Madem ki böyle diyorsunuz, öyleyse bir yük getirip satan her kes iki akça versin. Satamayan bir şey vermesin. Kim bu kanunumu bözarsa Allah onun dinini de, dünyasını da bozsun" fermaniyle Osmanlı topraklarında ilk Pazar vergisini uygulamaya başlamıştır (Atsız, 2014: 31: (<http://www.gib.gov.tr/index.php?id=103>)). Bu durum daha sonralarda da devam etmiş olup kanunnamelerde özel hükümler halinde belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nde pazarda alınıp satılan her çeşit maldan, kesilen hayvanlardan bac-ı tamga adı altında vergi alınmaktaydı (Akgündüz, 1994:). Ayrıca pazarda at satılsa on iki akçe, kasaphanede koyun satılsa iki koyuna bir akçe, su sığırı, yani manda satılsa dört akçe, kara sığır satılsa iki akçe tamga-ı siyah alınır (Akgündüz, 1994: 582). Gürcistan Eyaleti'nde yük ile gelen ürünlerden de vergi tahsil edilmekteydi: Ceviz, incir ve bu gibi kuru meyvelerden at yükünden iki akçe, deve yükünden 4 akçe ve eşek yükünden 1 akçe vergi uygulanmaktaydı (Akgündüz, 1994). Yaş meyve yükünden ise bir akçe alınıyordu (Akgündüz). Bez ve pamuk yükünden % 2 tahsil ediliyordu. Pazara kile ile ölçülen hububat çeşitleri getirildiğinde ve satıldığında ürünün her müddünden yarım kile alınmaktaydı. Unun yükü altı kile olarak belirlenmişti. Altı kile olan un ve hububatı satandan dört kilesine bir akçe alınması kanunlaştırılmıştı (Akgündüz, 1994: 581).

Gürcistan kanunnamelerinde; "zahire, buğday ve arpa, şehre getirilip satılsa her müdden yarım ölçek alınsın ve diğer hububat da böyledir. Çok az gelip her yük altı ölçek olduğu takdirde satandan dört ölçegine bir akça alınsın" hükmü bulunmaktadır (Akgündüz, 1994a: 581).

Çıldır, Nam-ı diğer Ahıska Eyâleti'nde toplanan ihtisab geliri ticaretin bir göstergesiydi. İhtisab damga resmi ile ölçü, tartı, panayır ve pazar vergileri ve hile yapan esnaftan alınan para cezalarının genel adıdır (Sertoğlu, 1992: 10). Ölçü ve tartılar kanununa göre, ürün pazarda eksik tartılarak satıldığı zaman satandan her dirhem için bir akçe para cezası kanunnameye sabitleşmişti (Akgündüz, 1994: 581).

Pazarda fiyat tespiti kadı aracılığı ile yapılır (Akgündüz, 1994: 581). Dirhemle satılan kıymetli değerli eşyalardan yüzde on kâr payı olarak fiyat verilmişti.

Kanunnâmede, bazı kimselerin bağ ve bahçeleri ile topraklarına öşür, kira, vergi ve hissesinin verildiği Mufassal Defter'de kaydolunduğu bildirilmiştir (Akgündüz, 1994a: 579). Ama bu öşür, kira ve vergilerin miktarı hakkında kanunnameye her hangi bir kayda rastlanmamaktadır.

Gürcistan Kanunnameleri'nde İsmi Geçen Ölçü ve Tartı Birimleri

Ağırlık Ölçüleri

Batman- Hububat için kullanılan bir ölçü birimi olup 2 ile 8 okka arasında değişmektedir, men (Şemseddin Sami, 2011: 203). Gürcistan'da bir batman 12 nügü ve her nügü de 200 dirhem olmuştur (Akgündüz, 1994: 581).

Dirhem- Yunanca Drahoma'ya dayanan ve okkanın dörtyüzde biridir. Eskiden Araplarda gümüş sikkesi olarak da kullanılırdı (Parlatır, 2011: 352).

Kile- keyl ar.hububat ölçmeye mahsus ölçü, ölçek, kile (Şemseddin Sami, 2011: 942). Kile ar. Ölçek; İstanbul kilesi; yeni kile (Şemseddin Sami, 2011: 942).

Menn- Gürcistan coğrafyasında "menn" ağırlık ölçüsü olarak Şıra ölçümlerinde kullanılmıştır (Cikia, 1947). Halil İnalçık'a göre menn 12 okka, yani 15,388 kg olmak üzere ağır ve 6 okka, yani 7,694 kg olmak üzere hafif olmak üzere ikiye ayrılır (İnalçık, 2003: 248). "Defter-i Mufassal Vilayeti-i Gürcistan" Tahrir Defteri vergi değerlerinden anlaşıldığı gibi 1 menn 6 akçe (Cikia, 1947: 340-369, 378-401) ve 8 akçedir (Cikia, 1947: 91; Cikia, 1941: 94).

Müdd- Hububat ve bakliyat gibi kuru besin maddelerinin ölçümünde kullanılıp olup 20 İstanbul kilesine eşittir. Bu da 513,160 kg ağırlığındadır (Yılmaz, 2010: 466). Gürcistan Vilayeti'nde de müddün miktarı 20 İstanbul kilesi kullanılmakta idi (Akgündüz, 1994a: 581).

Nügi- İki yüz dirhemdir (Akgündüz, 1994a: 581).

Okka- Tartı ölçüsüdür. Kıyye de adlandırılmaktadır. Şehir ve kasabalara göre değişmekte olup en tanınmış olanı dörtyüz dirhem, yani 1,282 gramdır (Pakalın, 1952: 723).

Alan Ölçüleri

Çiftlik-"bir köyde hane halkı için olan ve büyüklüğü 60-150 dönüm arasında değişen arazi" (Akgündüz, 1994a: 581); arazi mahaline ve toprağın yetiştirme kabiliyetine göre değişmek suretiyle, ala yerden 60-80, kıraç yerden 100-150 dönüm (1 dönüm eni ve boyu 40'ar adım olan alan ölçüsü) (Akgündüz, 1994a: 581); bir çift öküzün iş hacmine sahip alan ölçüsü" (Akgündüz, 1994a: 581).

Dönüm-“919 m² alan ölçüsü birimi” (Parlatır, 2011: 362; Yılmaz, 2010: 141). Dönüm Osmanlı'nın her vilayetinde olduğu gibi Ahıska Vilayeti'nde de “geniş adımlarla yürüyen dönümcünün adımı ile 40 x 40= 1600 adım karelik bir yüzölçümünü ifade eder (Taşkın, 2005: 134).

Kilelik- Kelime Arapça “Keyl” ve Türkçe “lik” ekinden türetilmiş olup “bir kilelik tohumun ekildiği arazi parçası kilelik arazi (Önder, 2012: 73). “Menüçöhr”ün bağı, üç hisse on kilelik ve üç hisse 30 kilelik , bir değirmen yeri toprak (Cikia, 1947: 21). Bir kile buğday ekilen yer yaklaşık 16 dönümlük alandır.

Nazari Ölçüler

Kıt'a: Kıt'a Arapça parça (Parlatır, 2011: 903) anlamında olup bir dönümden az olan arazidir (Yılmaz, 2010: 347). Kıt'a tahrir defterinde kullanılmasına rağmen kanunnâmede yer almamıştır.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu Doğu Kültürünün mirasçısı idi. Osmanlı Devleti'nin başlıca prensiplerinin anlamak için “Doğruluk”, “Kanun” ve “Adalet” konularının kaynağına bakmak gerekir.

Bu konular ilk defa ünlü Hammurabi kanunlarında belirtilmişti. Hammurabi Adaleti desteklemek için her kes için aynı kanunun mecut olması gerekiyordu. Kral güçlüğü güçsüzden koruyan kanunları savunmalı idi. Hamurabi “Adaleti” Osmanlılar şahsında savunulmakta idi. Osmanlılar çok pratik bir idare sistemi kurmuşlardı. Öyle bir sistem ki, her şey vergiye bağlı idi. İnsanlar din, ırk, lisan farklılığı gözetmeksizin o sistemin parçası idi. XVI. yüzyıla baktığımızda Osmanlı Devleti'nin çok ilerlemiş bir hukuk düzeninin olduğunu görüyoruz. Bu ise insanların vergi vermesinin düzenli olmasını sağlıyordu. Amerika'nın Princeton Üniversitesi Osmanlı Tarihi Hocası Prof. Heath Lowry'nin dediği gibi “Osmanlılar”ı 600 yıl ayakta tutan vergi sistemi ve adalet” olmuştur. Ölçü ve Tartı birimlerine gelince şunu söyleyebiliriz ki, Osmanlı Devleti'nin her yerinde Kur'an'ın “Ölçtüğünüz zaman tam ölçün, doğru terazi ile tartın. Bu, hem daha hayırlı, hem de sonuç olarak daha güzeldir” (17/35) emrine uyulmasına dikkat ediliyor.

Çalışmamızda, II. Selim Devri'ne ait 1573 tarihli “Gürcistan Vilayeti Kanunnâmesi” ve III. Mehmed Devri'ne ait 1595 tarihli “Gürcistan (Ahıska) Kanunnâmesi”nin içerdiği hükümler tespit edilerek açıklığa kavuşturulmuştur. Bu kanunnâmelere göre Çıldır, nam-ı diğer Ahıska olan eyaletinde uygulanan sancak kanununun hükümleri, eyalet reyayasından alınan vergi kalemleri, onların miktarları ve tahsil edilme zamanları belirtilmiştir. Ayrıca bölgede adaleti, huzuru sağlamak amacıyla çeşitli ceza hükümleri kanunlarda yer almıştır. Halkın pazar alım satım kurallarına uyması için gereken hükümler de kanunnâmelere belirtilmiştir.

Çalışmamızda, Gürcistan kanunnâmelerinde yer almayan tahrir defterlerinde kayıtlı şıra, zeğrek, ceviz, mah-i şikar gibi vergi kalemlerinin de açıklamaları verilmiştir.

Bu kanunnâmeler, Çıldır, nam-ı diğer Ahıska Eyaleti'nin sosyal-ekonomik hayatı hakkında tam bilgi içermese de, reyayanın devlet karşısındaki ekonomik ve mali sorumlulukları açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü kanunnâmeleri tetkik etmeden, onları öğrenmeden Osmanlı Tarihi'ni bilmek mümkün değildir.

Kanunnâmeler, muhteva ve düzenleme bakımından Osmanlı Devleti'nin diğer sancak kanunnâmelerinden pek farklı olmadığı gözükmemekte olup klasik bir Osmanlı sancağı kanunnâmesini aksettirmektedir.

KAYNAKÇA

AKGÜNDÜZ Ahmed: (1990), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 2. Kitap. II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri. İkinci Bölüm. Aydın Sancağı Kanunnâmeleri, Hâzihî Kanun-ı Vilâyet-i Aydın Rumeli Eyâleti Kanunnâmeleri, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları.

AKGÜNDÜZ Ahmed: (1990), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 2. Kitap. II. Bâyezid Devri Kanunnameleri. Beşinci Bölüm. Rumeli Eyâleti Kanunnameleri, Kanunâme-i İhtisâb-i İstanbul El-Mahrûse, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları.

AKGÜNDÜZ Ahmed: (1994a), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 7//II. Kitap. II. Selim Devri Kanunnameleri. Altıncı Bölüm. Gürcistan Eyâleti Kanunnameleri, Kanunâme-i Vilâyet-i Gürcistan, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

AKGÜNDÜZ Ahmed: (1994a), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 7//I. Kitap. Kanunî Devri Kanunnâmeleri. Onbeşinci Bölüm. Temeşvar Eyâleti Kanunnâmeleri, Kanunâme-i Re'âyây-ı Livâ-i Lipova ve Betova, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

AKGÜNDÜZ Ahmed: (1994a), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 7//II. Kitap, II. Selim Devri Kanunnameleri. Dördüncü Bölüm. Diyârbekir Eyaleti Kanunnâmeleri (Harpurd Sancağı Kanunnâmesi), İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ Ahmed: (1994a), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 7//II. Kitap, II. Selim Devri Merkezî ve Umumî Kanunnameler. I. Kısım, Celâl-zade Kanunnâmesi, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ Ahmed: (1994b), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 8//II. Kitap. III. Mehmed Devri Kanunnameleri. Dördüncü Bölüm. Çıldır Eyâleti Kanunnâmeleri. Gürcistan (Ahıska) Kanunnâmesi, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

AKGÜNDÜZ Ahmed: (1994b), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 8//II. Kitap. III. Mehmed Devri Kanunnameleri. Beşinci Bölüm. Budin Eyâleti Kanunnâmeleri. Peçoy Sancağı Kanunnâmesi, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

AKGÜNDÜZ Ahmed: (2006), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, I. Kitap. 2. Baskı. Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri, Osmanlı Kanunnâmeininin Şer'î Tahlilleri. İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

ARSLAN, H. Lütfi (2005), **963/M. 1556 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Bozok Sancağı'nın Ekonomik ve Demografik Yapısı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

ASLAN Dilek: (2006), **512 Numaralı Mufassal Tahrir Defterine Göre 1571-1572 Yıllarında Gebele Sancağı**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ

ASLANTÜRK İbrahim Halil (2007), **16. Yüzyılda Yenişehir, Yarhisar ve Göynük Nahiyeleri** (Tahrir Defterlerine Göre), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Master Tezi, Ankara

ATSİZ:(2014), **Âşıkpaşaoğlu Tarihi**, 4. Basım, İstanbul, Ötügen Neşriyat.

AYDIN YANAR Ayşem, ARLI Mustafa: (2012), **KANUNNAME-İ İHTİSAB-I BURSA'NIN DOKUMA KUMAŞLAR VE GIYSİLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 2012 Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi** Sayı: 28, s.60-68

BARKAN Ömer Lütfi: (1943), **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I: Kanunlar**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı.

BARKAN Ömer Lütfi: (1980), **“Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı”**, Türkiye Toprak Meselesi, Toplu Eserler, İstanbul, Gözlem Yayınları.

BARKAN Ömer Lütfi: (1988), **“Çiftlik”**, İ. A. , İstanbul, M.E.B. Basımevi.

BARKAN Ömer Lütfi: (1943), **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I: Kanunlar** (Tıpkıbasım), İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını.

BEKADZE Shota: (2013), **“1595 Yılında Çıldır Eyaleti Ahıska Sancağı'nın Otskhe Nahiyesi”**. **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 8/11 Fall 2013, p. 81-98, Ankara-TURKEY.

BEKADZE Shota: (2014), **“XVI. Yüzyıl Sonlarında Ahıska Sancağı'nda Ziraî Yapı ve Köylülerin Geçim Durumları Hakkında Bir Değerlendirme: Orpola Köyü Örneği”**, **Akademik Bakış Dergisi**, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat, Kırgızistan.

ÇİKİA Sergey: (1941), **Gurcistanis Vilayetis Didi Davtari (Gürcistan Vilâyeti'nin Mufassal Defteri)**, II. Kitap, Tercüme, Tbilisi, Sakartvelos SSR Metsinierebata Akademiis Gamomtsemloba.

ÇİKİA Sergey: (1947), **Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan**, I. Kitap, Osmanlıca Metn,Tbilisi, Gürcistan S. S. R. Cumhuriyeti Ulum Akademisi Neşriyat Evi.

ÇİKİA Sergey: (1958), **Gurcistanis Vilayetis Didi Davtari (Gürcistan Vilayeti'nin Mufassal Defteri)**, III. Kitap, Gamokvleba (Tetkikler), Tbilisi, Sakartvelos SSR Metsinierebata Akademiis Gamomtsemloba.

ÇAĞATAY Neşet: (1947), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**,(AÜDTCFD, Cilt V, Sa. 5. ss. 483-511, Ankara.

DEVELLİOĞLU Ferit: (2013), **Osmanlıca-Türkçe Lûgat**. Eski ve Yeni Harflerle. Haz. Sami Güneyçal, 30. Baskı, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları.

GÖYÜNÇ Nejat: (1991), **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, Ankara, TTK Basımevi

GÜÇER Lütfi: (1964), **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

GÜRBÜZ Ahmet (2003), “J. J. Rousseau ve Toplum Sözleşmesi Kuramı’nın Değeri”,

Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (Electronic Journal of Social Sciences), Sayı 4. s. 23-25

İNALCIK Halil: (2000), “Ağırlıklar ve ölçüler”, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, 1, İstanbul, Eren Yayıncılık.

İNALCIK Halil: (2003), **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600**, Çeviren Ruşen Sezer), İstanbul, YKY.

İNBAŞI Mehmet: (2006). XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri. **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi /Journal of Graduate of Social Sciences**. Cilt 7. sayı 1/2006. s. 78.

KURT Yılmaz: (2005), “Kars-ı Maraş (Kadirli) Sancağında Ekonomi”, **XIV. Türk Tarih Kongresi**, Ankara: 9-13 Eylül 2002, Kongreye sunulan bildiriler, II. Cilt-II. Kısım, IX. Dizi-Sayı 14, Ankara, TTK Yayınları.

LOMSADZE Şota: (1999), **Meskheti i meskhi**, Tbilisi: “Merani-3”.

ÖZCAN Doğan (2014), XVI. Yüzyılda Çıldır Eyaleti Büyük Ardahan Sancağı’nda Su Değirmenleri ve Bezirhaneler, **Karadeniz Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, Kış 2014, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Dergisi, Yıl 6, Sayı 24, s. 71-87. Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ardahan / Türkiye.

PAKALIN Mehmet Zeki: (1952), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II. XIII. Fasikol, İstanbul, MİLLİ Eğitim Basımevi.

PAKALIN Mehmet Zeki: (1954), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III. XVIII. Fasikol, İstanbul, Maarif Basımevi.

PAKALIN Mehmet Zeki: (1993), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II. İstanbul, MEB Yayınları

PARLATIR İsmail: (2011), **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü** (4. Baskı), Ankara, Yargı Yayınları.

SERTOĞLU Midhat: (1992), **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

SÖYLEMEZ M. Mahfuz- DEMİR Abdulah: (2010), **1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çabakcur Livası Nüfus ve İskan**, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları

ŞEMSEDDİN Sami: (2011). **Kamus-i Türki (Latin Harfleriyle)**. I. Baskı, İstanbul, İdeal Kültür Yayınları.

TAŞKIN Ünal (2005). **Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri**, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

TAŞTEMİR Mehmet: (1999), **XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadî Tarihi**, Ankara, TTK Basımevi

TDK: (1998), **Türkçe Sözlük**, 1. C. (9. Baskı), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı: (1984), Osmanlı Devleti’nde Saray Teşkilatı, Ankara, TTK

ÜNAL Mehmet Ali: (1989), **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)**, Ankara, TTK Basımevi

ÜNAL Mehmet Ali: (1999), **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu

YILMAZ Fehmi: (2010), **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, İstanbul, Gökkube.

YILMAZ ÖNDER Sevim: (2012), 14. Yüzyıldan Bugüne Türkiye Türkçesinde Toprak Ölçümü.

ACTA TURCICA, Çevrimiçi Temetik Türkoloji Dergisi, Sayı 1, Ocak 2012, s. 73

YEGİN Abdullah, BADILLI Abdülkadir, HEKİMOĞLU İsmail, ÇALIM İlham: (2006), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat**, İstanbul, Sebat Basım Yayım Dağıtım Hiz. LTD. ŞTİ.

YETKİN Nilufer: (2007), **136 Numaralı Tahrir Defterine Göre XVI. Yüzyıl Sonlarında Kayseri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara

YÖRÜK Doğan: (2002), **XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya.

EYUBOĞLU İsmet Zeki:(2004),**Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**. İstanbul, Sosyal Yayınlar.

İNTERNET KAYNAKLARI

AND Metin, Kanuni'nin şarap kanunları bile vardı. <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=54870>. Erişim Tarihi: 24.01.2014.

Gelir İdaresi Başkanlığının Tarihi Gelişimi, <http://www.gib.gov.tr/index.php?id=103> Erişim Tarihi: 24.01.2014.

ÖZDEMİR Hüseyin. **Osmanlı'da Kanun Şuru ve Adâlet**, <http://www.yagmurdergisi.com.tr/archives/konu/osmanlida-kanun-suuru-ve-adalet>, Erişim Tarihi: 27.01.2014.

TVERİTİNOVA A. C. (1963), **Agrarnıy stroy Osmanskoy İmperii v XV-XVII vv.** Terminologičeskiy kommentariy, Moskva , İzd. Vostoçnoy Literaturı, <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XV/ Agrar stroy/glossar.htm>, Erişim Tarihi: 10 Nisan 2015

GÜRCİSTÂN EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ EK I:KANUNNÂME-İ VİLÂYET-İ GÜRCİSTÂN

1. Vilâyet-i Gürcistân sengistân⁵ olub toprakları az olmakla defter-i 'atık mücibince her nefer başına duta geldikleri yerleriyle yirmibeşer akçe ispençe kayd olundu.

2. Edâ etdiklerinden sonra zemînlerinden resm-i çift ve resm-i nîm ve resm-i dönüm alınmaya.

3. Ve Vilâyet-i Gürcistân kefereleri humus kayd olunmuşdur; sâlâriyye alınmaz.

4. Ve 'avret tasarruf eylediği yeri boz ve hâlî komayub defter-i cedîd-i hâkânîde kayd olunduğı üzere behresin ve rûsumın verdikten sonra elinden alınmak câiz değildir.

5. Ve re'âyâdan biri fevt olsa, toprağı oğluna intikâl eder; mülk-i mevrûsı gibidir. Müteveffânın oğlu olmasa kızı kalsa, il verdiğı tapu ile kızına verilir. Kız olmaduğı takdirce, il verdiğı tapu ile müteveffânın karındaşına verilir. Dedesi yeri oğul oğluna intikâl eylemez. Bî garaz müsülmanlar takdir etdüğü tapu ile alur.

6. Ve defterde mukayyed olan re'âyâ perâkende olsa, göçürüb yerlerine getürmek kanun-ı mukarrerdir. Ammâ on yıl ve daha ziyâde ise ve göçdükte kalan yerlerin boz komağla sâhib-i arz tapu ile ahara vermiş ise göçürmek olmaz. Sâkin oldukları yerde resimleri alınur.

7. Ve ra'iyet oğlu ra'iyetdir; mâdam ki, âhara kayd olunmaya, defterde olmamak müfid değildir.

8. Ve ra'iyet zirâ'ate sâlih kendü yerlerin zirâ'atetmeyüb varub âhar sipahi toprağında yer zirâ'at ederse, ba'd'et-tenbih anun gibilerden iki öşür alınmak kanundur. Ammâ kendü toprağın zirâ'at etdükten sonra âhar sipahi toprağında dahi zirâ'at ederse iki 'öşür alınmak merfû'dır.

9. Ve bir hâric ra'iyet tapu ile mutasarrıf olduğı yerleri elinden alınub dâhil ra'iyete vermek memnû'dır. Madem ki, boz ve hâlî koymaya.

10. Ve bir hâric ra'iyet gelüb sipahi toprağında tapu ile yer zirâ'at eylese, behresin verdikten sonra a'lâ yerden iki dönüme bir akçe ve ednâ yerden üç dönüme bir akçe alınur.

11. Ve dönüm hatâvât-ı müte'ârefe ile tûlen ve 'arzen kırk hatvedir; ziyâde ve noksân alınmaya.

12. Ve re'âyânın zirâ'ate kâbil yerlerinden üç yıl müteväliyen bilâ 'özür boz ve hâlî koduğı yerleri alınub âhara tapuya verilmek kanundur.

13. Ve kadîmden şehirlünün ve eğer ehl-i kılâ' ve kurânın davarları örüsü olan mer'âların zirâ'at olunması ve korunması merfû'dır.

14. Bağdan ve bağçeden kayd olunduğı üzere behre alınmak kanuna mutâbıktır.

15. Ve defterde ber vech-i maktâ' kayd olunan bağlardan ve bağçelerden kayd olunan maktû' alınub ziyâde nesne alınmaya.

16. Ve re'âyâ sipahilerin 'öşürlerin akreb bâzâra iletmek ve hâricden gelüb zirâ'at edenler köylerinde anbarlarına iletmek kanundur.

⁵ Sengistân: Taşlık arazi demektir.

17. Ve harman vaktinde re'âyânın gallâtli ta'sîr olunmalu oldukda sâlâr olanlar tevakkuf göstermeyüb fil-hâl hâzır olan harmanı ölçüb re'âyâyı tazyik etmeyeler. Ammâ re'âyâ, dahi sâhib-i arz ma'rifetinsiz terekelerin harman edüb götürmeyeler.

18. Resm-i âsiyâb dahi defterde kayd olundığı üzere alınub tamam yıl yürüyenden altmış akçe alına ve altı ay yürüyenden otuz akçe resm-i âsiyâb alına; ziyâde alınmaya. Ve Vilâyet tahririnden sonra eski ocakdan âsiyâb binâ olunsa civârında olan âsiyâblardan ne alınursa sâhib-i timâr anlara göre resm alub ziyâde alınmaya. Ammâ eski ocak olmayub tahrirden sonra binâ olunsa, mevkûfcındur; sâhib-i arz dahl eylemeye.

19. Ve hâricden bir kimesne gelüb sipahi toprağında kışlasa müzevvec olsa resm-i duhân vermeye. Ve kışlakçı olan kimesneler üç yıl resm-i duhân verüb üç yıldan ziyâde olursa sipahisine on sekizer akçe resm-i bennâk vere.

20. Ve hâric re'âyâ sipahi toprağında sâkin olsa, bu makûle ra'iyet defterde kime yazılmış ise resm-i ra'iyet verür. Hangi sipahinin toprağını zirâ'at ederse öşür ve sâlâriyyesini ana verür ve elinde olan yerden sipahisine resm yazılmış ise resm-i zemîn dahi verür. Defterde kimesneye ra'iyet yazılmamış ise resm-i ra'iyetin mevkûfcı alur.

21. Resm-i ağnâm iki koyuna bir akçe ve koyun ile kuzu bile sayılmak kanun olmuştur. Ve resm-i ağnâm Abril ayında alınmak cemî' memâlikde kanundur.

22. Ve Vilâyet tahririnde ba'zı karyeler hâli 'an'ir-re'âyâ yazılıub hâric re'âyâ gelüb şenledüb koyun edinseler, âdet-i ağnâmları defterde dahi yazılmış değilse mevkûfcular alur. Defterden haâric olıcak sipahi alamaz.

23. Ve iki koyuna bir akçe alındıktan sonra on koyuna bir akçe dahi çubuk akçesi ve her sürüden bir koyun şişlik deyü alınmak hilâf-ı emirdir; alınmaya.

24. Ve ağıl resmi koyun kışladuğı takdirce oli-geldüğü kanun üzere her sürüden mütevasst'ül-hâl bir koyun alına; sürüden ekall ise on koyuna bir akçe alınub ziyâde alınmaya. Ve sürünün 'alâsi üç yüz koyun ve evsati iki yüz ve ednâsi yüz ve yüz ellidir.

25. Ve resm-i kevvâre öşr-i aselden bedel her kovandan ikişer akçe alınur. Ve kevvâre ve koyun ve bağ ve bağçe ki, Vilâyet tahririnden sonra hâdis olsa, öşür ve rüsûmî sâhib-i tîmâra müte'allıktır.

26. Âdet-i ağnâm sâhib-i tîmâra kayd olunmamış ise, mevkûfcı zabt eder.

27. Ve Vilâyet mezbûrede serbest olmayan tîmârlara defter-i 'atîk mücebince ağnâmları hâsıllarına mahsûb olmağın defter-i cedide dahi kayd olunmak için emr-i şerif verilmeğın ber karar-ı sabık ağnâmları kayd olunub serbest değüldür deyü 'det-i ağnâmlarına dahl olunmaya.

28. Ve resm-i 'arusiyye mîrlivâ ve zu'amâ ve sâir serbest olan tîmârlardan bâkire kızlardan altmışar akçe ve seyyibe 'avretlerden otuzar akçe alınur. Ve sâir erbâb-ı tîmârın 'arusiyye resmi nisfî kayd olunan yerlerden sipahiler ve nisf-ı âhârı mîrlivâyâ kayd olunan yerleri ancak zâbitler alalar. Ve bâkire kızın 'arûsiyyesi her ne yerden göçürürse ve atası kimin ra'iyyeti ise ana verir. Ve seyyibe 'avret her kimin toprağında vâki' olursa resm-i arûsiyyesin sâhib-i tîmâra verir.

29. Ve Yörük ve yüzdecî tâifesinin mekân-ı mu'ayyeneleri olmaduğı sebebden atasına tâbî' olmakda bâkire ile seyyibe beraberdir. Zu'amâ ve erbâb-ı tîmâr ve sayyâdlar kızlarının ve merdân-ı kilâ'ın 'azeblerinin resm-i arûsâneleri hâssa-i hümâyûn emînleri alalar.

30. Ve Vilâyet mezbûrede dutulan 'abd-i âbık ve kenizek ve ecnâs-ı devâbdan her kim dutarsa getürüb hâssa-i hümâyûa kayd olunanı havâss-ı-ı hümâyûn emînlerine ve sancak beğine kayd olunanı sancak zâbitlerine kanun üzere müjdegânesin akub teslim eyleye.

31. Müddet-i 'örfiyyeleri tamam olduktan sonra Vilâyet kâdıları ma'rifetleri ile bey'-i men yezid edüb bahasın zabt eyleyeler. Müddet-i 'örfiyye dahi kulda ve câriyede üç ay saklamaktır. Ve çâr-pâ cinsi bir ay saklamakdır ve sâir esbâb ve kumaş ve hali ve bunun emsali metâ'lar bulsalar, ümenâyâ ma'rifet i kâdı ile teslîm eyleyüb saklamayalar. Eğer saklarlar ise mücrim olalar.

32. Cerâyim-i hayvânât dahi re'âyânın atı ve sığırı ve bil-cümle çâr-pâ cinsi birbirilerinin ekinlerine ziyân etse, zararları tazmin etdirildikten sonra davar sâhibine beş değnek urulub davar başına beş akçe sâhib-i tîmâr cerîmein ala. Koruyub dutulan davarlardan zikr olunduğı üzere alınub resm-i deştânî deyü her hânedan maktû' edüb nesne alınmaya.

33. Ve tamgay-ı siyah at bâzârında at satılsa on iki akçe alına. Ve kassabhânedeyi koyun satılsa iki koyuna bir akçe alına. Ve su sığırı satılsa dört akçe alına. Ve kara sığır satılsa iki akçe alına.

34. Ve ceviz ve incir ve sâir kuru meyve yükünden iki akçe ve deve yükünden dört akçe ve merkeb yükünden bir akçe ve yaş meyvenin iki yükünden bir akçe alına.

35. Kurâda bâc alınmaz.

36. Ve Vilâyet-i Gürcistan'da Murahhasiyye deyi nefer başına üküşer akçe alınmış; re'âyâya tahfif için defter-i cedîd-i hâkanide kaydolunduğı üzere beher hâne ikişer akçe alınub ziyâde alınmaya.

BÂC-I BÂZAR-I GALLE

37. Buğday ve arpa şehre gelüb satılsa her müdde buçuk kile alına. Ve sâir hubûbât dahi böyledirç Un gelüb her yükü altı kile alına. Ve sâir hubûbât dahi böyledir. Un gelüb her yükü altı kile olduğı takdirde satandan dört kilesinden bir akçe.

38. Ve müddün mikdarı İstanbul'un yirmi kilesidir.

39. Şehirlerde kanun-ı ihtisabiyye dahi eksük satıldığı vakitte dirhem başına bir akçe cerime alına. Ve narh verdikde ma'rifet-i kâdi ile verilüb ve dirhem ile satılan nesneye onu on bir akçe üzere narf verüb ziyâde verilmeye.

40. Ve ma'mûl olan nügi iki yüz dirhemdir. Ve batman dahi on iki nügidir.

41. Ve mücrim olan kimesne teftiş olunmadan ve şenâ'ati zâhir olmadan sancak beğı subaşları ve adamları habs edüb nesnelere alub salı-vermek memnû'dur. Ve her mücrimin cerimesi Vilâyet kâdısı katında isbât olunmadan dutub siyâset etmek şer'a ve kanuna muhâlifdir. Ammâ mücrim-i müttehem olan kimesne temerrüdlük edüb mahkeme-i şerifw gelmekde nizâ' ederse cebr ile mahkemeye getürmek memnû' değildir.

42. Ve re'âyâ tâifesine eşirra töhmet isnâd etmekle kâdi huzuruna getürmeden sancak beğı subaşları re'âyâyı der-zincir edüb karye-be-karye gezdirmek memnû'dur. Anun gibi müttehem olanı kâdi mahkemesinde şer'le isbât etmeyince der zincir olunmaya. Ve sancak beğı subaşları il üzerinde çokluk adam ile gezmeyeler ve akçesiz yem ve yemeklerin meccanen almayalar (Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukâ Tahlilleri, 7/1. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri (IV); 7/II. Kitap. II. Selim Devri Kanunnâmeleri, VI. Bölüm: Gürcistân Eyâleti Kanunnâmeleri. Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul-1994, s. 577-586.

EK II: GÜRCİSTAN (AHİSKA) KANUNNÂMESİ

Kanunâmenin ilk bölümü tamamen II. Selim Devri **Gürcistân Eyâleti Kanunnâmesi'nin** hükümleri ile aynıdır. Farklı olan sondaki hükümler ise şunlardır:

FASL

39/a. Bir kimesne kan ile siyâset olunmasa, ganî olursa dört yüz akçe ve mütevassıt'ul-hâl olursa iki yüz akçe, fakir'ül-hâl olursa yüz akçe cürm alına. Bunun gibilerden bedel-i siyâset deyi akçe alınmak kanun-ı kadîme muhalifdir, alınmaya.

39/b. Ve zinâ eden kimesne ganî olursa üç yüz akçe ve mütevassıt'ul-hâl olursa iki yüz elli akçe ve ednâ dan iki ve zânî mücerred olsa bu i'tibir üzere iki yüz elli ve yüz akçe alına.

FASL

39/C. Ve göz çıkarıcı ve el düşüren kimesneden cürm ve baş yarub kemik çıksa ve diş çıksa ve kılıç ve çomak ile bâkî âlât-ı harb ile mecruh olub ve döşeğe düşse yüz akçe ve bunlardan madun cerime ki, ta'zîr ve te'dîb lâzım ola, otuz akçe ve kara bereden on akçe cerime alınmak örf-i ma'rûfdur.

FASL

43/a. Ve ba'zı hâric re'âyâ gelüb kangı karyede mütemekkin olurlar ise kimesnenin yazılısı olmayub üç yıl sâkin olduktan sonra sâhib-i tîmârın sâir re'âyâsı gibi olur; hâricdir deyi ümena ve gayridan dahl edüb rûsûm taleb eylemeyeler.

FASL

43/B. Ve ba'zı kârânın hâsılları zeylinde ba'zı kimesnelere bağ ve bağçeleri ve zeminlerine öşür ve mukâta'a ve resm ve behresin verürler deyi Defter-i Mufassalda kayd olunmuşdur. Merhum olan kurânın hâsıllarına mahsûb kılınmışdır. Hâsıllarından hâricdir deyi dahl olunmaya.

Ahrîren fi evâil-i şehri Cemâziyelûlâ sene selâs ve elf⁶ (Ahmet Akgündüz Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri. 8/I. Kitap. III. Murad Devri Kanunnâmeleri; 8/II. Kitap. III. Mehmed Devri Kanunnâmeleri. Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları. İstanbul-1994, s. 645-647).

⁶1-10 Cemâziyelûlâ 1003 tarihi demektir.

İSKENDER PALA’NIN ROMANLARINDA YENİ TARİHSELÇİLİĞİN İZLERİ

TRACES OF THE NEW HISTORICISM ON İSKENDER PALA’S NOVELS¹

СЛЕДЫ НОВОЙ ИСТОРИОГРАФИИ В РОМАНАХ ИСКЕНДЕРА ПАЛА

Ufuk KIRBAŞ* - Yakup ÇELİK**

ÖZ

İskender Pala, çağdaş Türk edebiyatının değerli yazarlarından biridir. Özellikle, yazdığı tarihi romanlarla Türk tarihine ve edebiyatına önemli katkılar sağlamıştır. Bu çalışmanın amacı, İskender Pala’nın romanlarında yer alan, Yeni Tarihselcilik ve Postmodernizm ile alakalı olan tarihi yorumlamalarını tespit etmek ve yorumlamaktır.

Anahtar Kelimeler: İskender Pala, Tarihi Roman, Tarih Edebiyat İlişkisi, Yeni Tarihselcilik, Postmodernizm

ABSTRACT

İskender Pala is one of the precious author of the contemporary Turkish literature. Especially, with his historical novels, he has made important contributions to Turkish history and literature. The aim of this study is to determine and evaluate the historical interpretations of İskender Pala, which take place in his novels and are related with New Historicism and Postmodernism.

Key Words: İskender Pala, Historical Novel, History- Literature Relationship, Postmodernism

АННОТАЦИЯ

Искендер Паша достойный представитель современной турецкой литературы. Своими историческими романами он внес значительный вклад в турецкую историографию и литературу. В статье рассматриваются вопросы новой историографии и постмодернизма имеющее место в романах.

Ключевые слова: Искендер Паша, исторический роман, историко-литературные взаимоотношения, новая историография, постмодернизм.

Giriş

Tarih kavramı, Modernizm’den önce kendine has bir tür olarak karşımıza çıkmaz. Hikayelerde, masallarda görülür ama onlardan ayrı bir tür değildir. Modernizm ile birlikte varlığı anlaşılır ve önemli bir disiplin haline getirilir. Modernist anlayışın tarihe bakış açısı ilerlemeci ve pragmatik çerçevede gerçekleşir. Tarih, insanlığın gelecekte kuracağı yüksek medeniyetlerin kuruluşuna hizmet amacıyla vardır. Tarihi süreçlerde, olayların arasında hiçbir boşluk yoktur. Bu anlayışa göre her şey tam olarak açıklanmıştır. Yorumu neredeyse

¹ . DOI: 10.17498/kdeniz.684

*. Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, ufukirbas@hotmail.com

** . Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi

hiç yer kalmamıştır. Fakat insanlığın yaşadığı iki büyük Dünya savaşı sonrası Modernizm'in ilkeleri eleştirilmeye başlamış ve Postmodernist bir süreç yaşanmaya başlamıştır. Yeni Tarihselcilik de bu süreç sonrası ortaya çıkmış, Postmodern tarih kuramı ile uyum içinde olmuştur.

Yeni Tarihselcilik kuramının Postmodern çağın anlayışına uygun bir tarih kuramı olduğunu Terry Eagleton (2011: 232-233), şu cümlelerle ifade etmiştir: *“1980’lerde yeni tarihselcilik adıyla sahneye çıkan, tam da bu öğretilerin toptan reddi ekseninde dönen bir tarihsel eleştiri tarzıydı. Tarihsel hakikat, nedensellik, örüntü, amaç ve yön kavramlarının giderek daha fazla top atışına tutulduğu postmodern bir çağa uygun bir tarihyazımıydı bu”*.

Yeni Tarihselcilik ve Empati Yöntemi

Şamil Yeşilyurt (2009: 1990), Yeni Tarihselcilik'in *“1980 yılları sonrası ortaya çıkan, kurgusalılığı merkeze alarak tarih yazımını irdelleyen bir edebi anlayış olduğunu, edebi eserleri edebi olmayan metinler ışığı altında açıklamaya çalıştığını, Catherine Gallagher ve Stephen Greenblatt önderliğinde çıkarılan Representation dergisi etrafındaki kuramsal sorgulamalardan doğmuş”* bir inceleme yöntemi olduğunu söyler.

Yeni Tarihselcilik'in empati yöntemini, Mehmet Kaplan'ın (2012), Tevfik Fikret'i incelediği çalışmasını dikkate aldığımızda anlamak daha kolay olacaktır. Kaplan, Fikret'in şiirlerini tahlil ederken, sadece, metni dikkate almamıştır zira böyle bir yöntem Fikret'i anlamada yetersiz kalacaktır. Kaplan'ın yöntemi: Fikret'in yaşadığı dönemi ayrıntılarıyla incelemek yani bağlamı dikkate almak, onun fiziksel, ruhsal ve kişisel özelliklerini tespit etmek ve bu verilerin birbirleri üzerinde nasıl bir etki oluşturup onun şiirlerine yansıdığını tespit etmektir. Kaplan'ın uygulamış olduğu bu yöntem, Yeni Tarihselcilerin empati yöntemiyle bu noktada örtüşmektedir.

Empati, Bağlam, Tarihin İrdelenmesi ve İskender Pala'nın Romanlarındaki Görünümü

Empati

Klasik tarih yazımının kurgusalılık çerçevesinde irdelenmesi ve hatta değiştirilmesi Yeni Tarihselciliğin en önemli ilkelerinden biridir. Tarihi olay ve dönemle empati kurmayı ve tarihi sorgulamayı İskender Pala'nın romanlarında sıklıkla görmekteyiz. Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk bu unsurların en yoğun kullanıldığı romanlarından biridir.

İskender Pala'nın, tarihi dönem ve olaylarla empati kurma ve tarihi sorgulama eylemi, Katre-i Matem adlı romanında Patrona Halil'in tarih sayfalarında yer alan kötü ününün aksine bazı bilgiler aktarmasıyla gerçekleşmiştir. Patrona Halil hakkında tarihi kaynaklarda verilen bilgiler onun isyancı bir eşkıya olduğu ve birçok masum insanın ölümüne neden olduğu yönündedir. Lale Devri'nde yaşamış Abdi (1999: 46), isimli bir tarih yazarının Patrona Halil, arkadaşları ve faaliyetleri hakkında:

“ev basan eşkıyalar olduğu ki böylesi işlerin hiçbir dönemde görülmediği”, Saray erkanı tarafından Patrona Halil'i ortadan kaldırmak amacıyla Patrona'ya gönderilen bir davet hakkında: “Fitne-i mucip olan mel'un sermedi Patrona Halil Ağa gelmedi, gördüler kim ol kafir yoktur ol gün ref'i meclis olunup Halil Ağa olmadıkça olmaz deyüp ref'i meclis olunup Halil Ağa olmadıkça olmaz deyüp sebt günü yine bu halde cem olunup bu umur'ı mühimmeyi cümlemiz birden nizam verelim deyüp ref'i meclis eylediler ve mah'ı mezburun on üçüncü yevm-i cumartesi yine kel-evvel müşavere olduğu vech üzere Saray-ı Hümayuna cem' olunup gayri eşkıyaların dahi defteri-i ömürleri tamam ve müddet-i mel'anetleri ahir olmuş idi”

cümlelerini sarf etmiş ve onlara beddualar etmiştir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın (2011: 207), Patrona Halil İsyanı, Patrona Halil ve içinde bulunduğu isyancı grup hakkında verdiği bilgilerde, onların amacının halkın menfaatlerini

gözetmekten ziyade siyasi güç ve makam elde etmek yönünde olduğu kolayca anlaşılır. Uzunçarşılı, ayrıca, Patrona Halil gibi Arnavud olan ve onun grubuna hükmeden Zülali Hasan Efendi ile Damat İbrahim Paşa'nın arasında geçen sorunların Patrona Halil İsyanı'nın asıl sebeplerinden biri olduğunu belirtir. Abdülkadir Özcan (2007: 189), da bir yazısında bu durumu destekler mahiyette bilgiler verir. Özcan'ın, Patrona Halil ve İhtilal hakkında verdiği bilgilerde isyancıların iyi niyetle hareket etmediği ve İhtilal'in halkın menfaati düşünülerek yapılmadığı anlaşılır:

“Öte yandan Damad İbrahim Paşa'nın rakiplerini uzaklaştırması, kendi akraba ve yakınlarını yüksek mevkilere getirmesi siyasi gerilimi giderek daha da arttırdı. Damatları Kaptanıderya Kaymakam Mustafa Paşa ile Sadaret Kethüdası Mehmed Paşa arasındaki geçimsizlik siyasi rekabeti hızlandırdı. Veziriazam'ın bu iki damadını birbirine düñür yapması da işe yaramadı. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın gözü sadrazamlık makamındaydı. İbrahim Paşa ise küçük damadı Mehmed Paşa'yı tutuyordu. Sefer-i hümayun kararının alınmasından sonra kaptanpaşalığa ilaveten İstanbul kaymakamlığına da getirilen Kaymakam Mustafa Paşa amacına ulaşmak için bu fırsatı kullanmaya karar verdi ve yaptığı bağışlarla taraftar toplamaya başladı. Esasen bunun için ortam hazırды. İstanbul esnafı ile kapıkulu askeri adeta yeni bir hadise çıkmasını bekliyordu. Mustafa Paşa isyanın hazırlığı işini daha önceden tanıdığı ve bir cinayetten dolayı idamdan kurtardığı, Arnavut asıllı olup o sırada Yeniçeri Ocağı'nın 17. Orta mensubu olan Hurpeşteli Patrona Halil'e verdi. Halil o zamana kadar bazı olaylara karışmış, Niş ve Vidin ayaklanmalarına katılmış, iki defa ölüm cezasından kurtulmuş, etkili konuşabilen bir kişiydi. İstanbul'a gelerek seyyar satıcılık ve hamamlarda tellaklık yapmıştı; halk arasında ise gaybi bilen bir kişi olarak tanınıyordu. Kaymakam Mustafa Paşa halkın desteğini sağlamak için Ayasofya vaizi İspirizade Ahmed Efendi'yi devreye soktu. Bu arada sebepsiz yere görevinden alınan ve sadrazamla özel bir meselesi olan İstanbul Kadısı Zülali Hasan Efendi de isyan komitesine katılmıştı. Patrona Halil ilmiye sınıfından bu iki önemli şahsiyet dışında güvendiği, Zağarcı Bölüğü'nden Rusçuklu manav Muslu Beşe ve Kahveci Emir Ali ile birkaç kişiyi de yanına alarak gerçekleştirilecek hareketin planını yaptı ve isyanda görev alacak elebaşları belirledi. İsyancılar hamam tellakları, softalar, sebzeçi, kaldırmacı, tavukçu, süprüntücü, dilenci gibi ayak takımı katılmıştı.”

Tarihi kaynaklarda Patrona Halil hakkında verilen bilgilere bakıldığında, onun eylemlerinin halkın yararına değil de kendi ve dahil olduğu makam sahiplerinin lehine gerçekleştiği görülür fakat; İskender Pala Katre-i Matem (2014: 341-342), adlı romanında Patrona Halil'in aslında iyi bir insan olduğu ve bazı makam sahipleri tarafından kullanıldığı görüşünü öne sürer. Bunu da yapmış olduğu tarihi okumalar sayesinde kurgulamıştır romanında. Yani İskender Pala, İhtilal'in baş aktörüne farklı bir açıdan bakmış ve okuyucusuna farklı bir perspektif sunmuştur. Romandaki şu satırlar Patrona Halil'in neden masum ve yönlendirilmiş bir kişi olduğunu açıklamaktadır:

“Kara Şahin dinlenmeye devam ederken hayretle mırıldanıp duruyordu: “Bıçaklı Peñçe Patrona Halil Ağa imiş ha!?!..” Onun hakkında çok şey duymuştu. İyi ve kötü. Bazısına inanmış, bazısına inanmamıştı. Bildiklerinden inanmayı istedikleri, onun vaktiyle bir patrona gemisinde çalıştığı için Patrona lakabıyla anıldığı, Bayezit Hamamı'nda tellak iken külhanbeyi hayatını ahlakına uygun bulmayıp ayrılarak Kapalı Çarşı'da gedik işletmeye başladığı, halk arasında düzgün ahlaklı, dini bütün kişiliği ve tutarlı davranışlarıyla saygınlık kazandığı, gitgide esnaf arasında sözü dinlenir, akıl sorulur bir kanaat önderi olduğuydu. Tuttuğu eli kendisine doğru çekti, kalabalıkta kimsenin ona değmesini, dokunmasını istemiyordu. Peki ama neden?!.. Patrona Halil'i tamamen farklı bir kimlikle, evbaş u kallaş, zalim zeberdest olarak anlatanlar da vardı. Şu sırada

konuştuklarına balkırsa bu adam kendi tanıdığı gibiydi ve söylediğine göre ihtilaldeki tek emeli şehrin üzerine çöken ahlaksızlığın ve fakirliğin sona erdirilmesiydi. Kara Şahin bu temiz kalpli adamın birileri tarafından bazı şeylere inandırıldığını, onun saf sözlerini duyunca fark etti. Eli terliyordu. Avucunda bir alev topu var gibiydi. Yoksa şu anda bir küçük temasla kandırılıyor muydu? Değilse hissettikleri neydi o halde? Patrona Halil Ağa'nın Ayasofya Vaizi İspirizade ile İstanbul Kadısı Zülali Hasan Efendi'den aldığı talimatları yalnızca iyi niyetle ve Ümmet-i Muhammed'in selameti için değerlendirdiğini, kendisini ihtilale teşvik eden bu iki adamın samimiyetinden zerre kadar şüphe duymayarak onlara kapıldığını düşündü. Kaf Dağı'ndan gelecek güzelin vuslatının ona teklif edilmesinin başlıca sebebi de halk ve bilhassa Kapalı Çarşı esnafı arasındaki yüksek itibarı olmalıydı. İçinde, vaktiyle Gedikpaşa Hamamı'ndaki küllhan kardeşleri arasında adını duyup hürmetle andığı Patrona Halil Ağa'yı daha yakından görme arzusu uyanmıştı."

Bağlam

Rümeysa Çavuş (2002: 122), Yeni Tarihselcilik'in, "Metnin tarihsel bağlamdan koparılıp zaman ve mekandan bağımsız, evrensel bir biçimde incelenemeyeceği gerçeğini ve metnin içinde üretildiği tarihi ve kültürel koşulların önemini vurguladığını" söyler. Metnin geçtiği zamanı ve mekanı iyi bilmenin yanı sıra Yeni Tarihselcilik kuramı, tarihi bir metni etkin bir şekilde anlayabilmek için metnin yazıldığı dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik koşullarını da iyi analiz etmenin önemini vurgular. İşte bir metnin ait olduğu zaman, mekan; metnin geçtiği zamanın sosyal, kültürel, ekonomik, dinsel vb. şartlarının toplamı ve fazlası bağlam'ı ifade eder.

İskender Pala'nın, romanlarında geçen mekanlara bizzat gittiğini, oranın havasını soluduğunu röportajlarından biliyoruz. Pala, bazı televizyon programlarında Efsane romanını yazmadan önce Barbaros'un yelken açtığı coğrafyalarda bulunduğunu ifade etmiştir. Hatta romanın sonuna denizcilik terimleriyle ilgili bir sözlükçe eklemiştir. Mekanları bizzat görmesinin yanı sıra İskender Pala, sosyal ve kültürel açıdan da eserlerinde geçen unsurlara epey yakındır. Yazarın iyi bir Osmanlı tarihi bilgisi olduğu romanlarında aktardığı metinlerden anlaşılmaktadır. Tüm bu veriler ve daha fazlası İskender Pala'nın, eserlerinin atmosferini oluşturan bağlam'a hakim olduğunun bir kanıtıdır.

Çavuş (2002; 123), yazısının devamında bağlam'la ilgili olarak şöyle der:

"Yeni Tarihselciliğe göre edebiyatı kısaca şöyle tanımlayabiliriz: edebiyat politik, toplumsal dinsel ve kültürel güç ilişkilerinin etkileşimi bağlamında ortaya çıkan bir üründür. Bu nedenle, edebi metinlerin estetik değerler doğrultusunda incelenmesi yeterli değildir. Yeni Tarihselcilik belirli bir dönemin dinsel, kültürel, toplumsal ve politik yelpazesini daha derin bir şekilde algılayabilmek için, edebiyatın aynı döneme ait her alandan değişik metinlerle birlikte incelenmesi gerektiğini savunur. Böylece Yeni Tarihselci yaklaşım edebiyat ve diğer metinler arasındaki ayrımı kaldırır"

İskender Pala'nın romanlarına edebiyat ve diğer metinler, özellikle de tarih metinleri bağlamında bakıldığında arada türsel bir ayrımın kalmadığı açıkça görülür. Bunu da montaj ve benzeri tekniklerle başarılı bir şekilde romanına yansıtmıştır. Bunun yanında tarihin iyi anlamlandırılması noktasında İskender Pala, romanlarında geçen devre ait mektup, şiir, hikaye gibi farklı türleri başarılı bir şekilde metnin bütününe dahil etmiştir. Şah&Sultan adlı romanında Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail arasındaki rekabeti anlatan mektuplar ve şiirler bu durumun en güzel örnekleridir.

Tarihin İrdelenmesi

Yeni tarihselcilik kuramı, klasik tarih anlayışıyla yazılmış bilgilerin eksiksiz ve mutlak doğru olduğu görüşüne karşı çıkar. Bu konuda Stephen Greenblatt şöyle düşünmektedir:

“Yeni tarihselcilik, benim anladığım şekliyle, tarihsel süreçlerin etkilenemez ve değiştirilemez olduğunu kabul etmez, ama kişilerin etkisini belirleyen ölçüler ve sınırlar bulmaya da meyillidir” (Greenblatt’tan Türkçe’ye çeviren: Mignon, 744). Tarihsel süreçlerin yorumlanabilir ve değiştirilebilir olma durumu Yeni tarihselcilik anlayışının en önemli ilkelerinden biridir. İskender Pala’nın romanlarında geçen birçok tarihi yorumlamaları da bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

İskender Pala’nın tarihi romanları ile resmi tarih sayfaları arasında kurgulama açısından bir benzerlik vardır fakat; Pala’nın tarihi irdelemesi ve yorumlamasındaki tezi bu noktada Yeni Tarihselcilerden biraz farklıdır. Yazar, tarihi bilgilerin politik güçlerin etkisi altında olması ve bu sebeple gerçeği yansıtamayacağı gerçeğinden farklı düşünmektedir. Ona göre tarihi olayların arkasında farklı hakikatler yatmaktadır. Bu sebeple de tarih yorumlanmalı ve farklı bakış açıları ile okunmalıdır.

Klasik tarih anlayışının, bize gerçekleri aktarma noktasında yetersiz olduğunu Serpil Oppermann (2006: 20) da şu cümlelerle ifade eder:

“Yeni Tarihselcilik akımının en önemli özelliği tarih yazımının öznelliğini vurgulamasıdır. Tarih bize kesin doğrular ve hakikat bildiremez. Yalnızca geçmiş yaşantılar, olaylar ve insanların deneyimleri ile ilgili söylemler üretir. Tarih söylemi de, tıpkı diğer söylemlerde olduğu gibi, metinlerin yorumlanmasında etkilidir.”

İskender Pala, Yeni Tarihselcilerin aksine genel kabul görmüş olan tarihi bilgilerin nesnellüğünden şüphe etmez fakat; bunların nedenleri ve sonuçları doğrultusunda bazı öznel değerlendirmeler yapar, bu durum da onu Yeni Tarihselci anlayışa yaklaştırır. Pala, tarihi bilgileri metinsellik açısından değerlendirmekten ziyade nedensellik açısından değerlendirir. İskender Pala’nın tarihi yeniden kurgulaması, resmi tarihi değiştirerek değil de, olayların nedenleri noktasında durması ve bazı tespitler yapması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu tespitlere örnek olarak yazarın Babil’de Ölüm İstanbul’da Aşk romanında (2013: 126-127), Hürrem Sultan’ın faaliyetlerinin sebebini onun, zararlı bir gayrimüslim cemiyetin Osmanlı devleti içerisindeki uzantısı olmasıyla açıklaması gösterilebilir. Bu durum romana şöyle yansımıştır:

“Hürrem, bir yandan BC adına diğer ülkelerdeki üstatlarla haberleşip fikirler alıyor, onların yönlendirmesiyle mülkünün ve gönlünün tahtında oturan sultanı yönlendirmeye çalışıyor, diğer yandan adım adım Şehzade Mustafa’nın kaderini çizmeye başlıyordu. Sahte mektup yazmaktaki yeteneğinin bütün inceliklerini göstererek baba ile oğul arasına fitne sokmuş ve Konya’da, Ereğli civarında Kanun Koyucu’ya, yüzlerce karar verip yüzlerce caymadan sonra, canı gibi sevdiği oğlunu, imparatorluğun ak coğrafyasını boğdurmuştu... Kırk altı yıl saltanat süren Kanun Koyucu acaba BC’den haberdar olsaydı, onca yıl koynunda besleyip bağrına bastığı kadınına toprağın altında da kucaklamak ister, bu kadar yakınına gömdürtür, onun için ayrıca bir kanun konulmasını istermiydi!?”

Dilek Çelik (2005: 18), Postmodern roman ve onunla yakından alakalı olan Yeni Tarihselcilik kuramının tarihi irdelemesi konusunda şöyle der:

“Postmodern romanda, tarih bilgisinin anlatım biçimi içerisinde kullanma eğilimi 1980 sonrası edebiyatımızda işlenen en yaygın anlatım şeklidir. Postmodern roman ve tarih arasındaki bağlantılar üzerine odaklanmış bir kuram olan “Yeni Tarihselcilik” anlayışına göre, anlatım biçimleri ve kurguları açısından, roman kendisini tarihten, tarih de kendisini romandan soyutlamayacaktır. Çünkü her iki disiplin de birer kurgulanmış bütünden oluşmaktadır. En önemli amaçlarından birisi geçmişi, yeniden ele alarak onun gerçekliğini sorgulamak, tarihi günümüz bakış açısından yorumlamaktır. Tarihi kişiler ve olayları ele alan romancılarımız, tarihteki boşluklardan yararlanarak, -ve aynı zamanda postmodern anlayış sonucu, mutlaklığın yerini göreceliğin alması, objektifliğin yerine subjektifliğin

geçmesi ile- gerçekçi edebiyat geleneğini sorgularken değişken, çelişkili, esnek bir roman dokusu oluştururlar”

İskender Pala'nın romanlarının hepsini tarihi roman kapsamında değerlendirebiliriz ama; Postmodernizm ve onunla bağlantılı olan Yeni Tarihselcilik kuramının kullanım oranı eserlerinde farklılıklar göstermektedir. Mihmandar, Eyüp Sultan'ın yaşamını konu alan, Postmodernizm ve Yeni Tarihselcilik etkisinin neredeyse hiç görülmediği bir roman olarak karşımıza çıkar. Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk romanında ise Postmodernizm'in ve Yeni Tarihselciliğin izlerini yoğun bir şekilde görürüz. Bu romanı Katre-i Matem takip eder. Yunus Emre'nin hayat öyküsünün anlatıldığı Od (2013: 116-117) adlı romanda ise Yunus'un hakkında tarihi gerçekliği kesin olmayan bazı rivayetlerle kurgu yapılmıştır. Romanda, Yeni Tarihselciliğin etkisi, çoklukla, Yunus'un şiirlerinin hangi şartlar ve olaylar karşısında yazıldığıнын kurgulanması şekliyle karşımıza çıkar:

“Yoldaki gecelerimden birini mezaristanda geçirdim. Sabah gün ısrken gördüm ki her yanda dağılmış topraklar, yıkılmış taşlar. Kimi biçareliğe tutkun, kiminin ömrü hedef olmuş. Ecel heybetinde nice yiğitler murada ermeden yatmışlar. Kimini tuzağa düşmüş tenleri, kiminin Hakk'a ulaşmış canları. Ayağa kalkmak istediğimde gördüm ki bir mezarın içinde sabahlamışım. Kurtların deştiği ve tahtasını açtığı bir mezar... Elbette bir cesedin ufalanmış kemikleri üstünde uyumuştum. Bir taş, bir isim yok. Hemen yanda bir başka çukur. Taze bir mezar olduğu, çürümeye başlamış etlerinden belli. Hayret, cesette hiçbir koku, hiçbir çirkinlik belirmemiş. Yalnız inci dişeri dökülmüş, sırma saçları dağılmış, gözünün karası ağarmış, kefen bezi kemiklerine yapışmış, ibretlik bir sahne. Benden evvel buralardan bir kefen soyucu geçmiş olmalı. İçimde bir sesin, “Adem olan mülke suret bezemesin; mülke suret bezeyenler kara toprak olmuş, yatar” der gibi olduğunu sandım. Bu kabristanda ve bir mezarın içinde beklerken sanki hayatın anlamı başkalaşiverdi. Meğer yalancı dünyaya konup göçenler, gün geliyor, zaman akıyor, ne söylüyorlar, ne bir haber veriyorlardı. Üzerlerinde türlü otlar bitiyor, yılan çiyana yem oluyorlardı. Kiminin üstünde biten ağaçlar, kiminin başında sararan otlar görüliyordu. Kimi masum, kimi güzel yiğitlerin nazik tenleri toprak olmuş, tatlı dilleri söylemeden kalmış, öylece yatıyorlardı. Ölümü anlayabilir miyim endişesiyle biraz oyalandım, ilerledim, kabir taşlarını inceledim. Her taşta ayrı bir hikaye vardı sanki. Ölüm buraya erken gelmişti besbelli; kimisi dördünde, kimisi beşinde; kimi altı, kimi yedi yaşındaydı...”

İskender Pala'nın Yunus Emre'nin hayat hikayesini anlattığı Od adlı romanında geçen bu satırlarda yazar, diğer romanlarında da sıklıkla yer alan bir yöntemi uygulamıştır. Bu yöntemde İskender Pala, Yunus'un hayatını, yaşadığı coğrafyanın tarihi koşullarını iyice inceleyip şairin şiirlerinin hangi olaylar karşısında yazılmış olabileceği konusunda bazı çıkarımlarda bulunmuştur. Bu çıkarımların kesin birer tarihi ispatı yoktur fakat; Yunus'un hayatı ve devri iyi okunduğunda yapılan tespitlerin ne derece yerinde olduğu görülecektir. Kısacası, bu satırlarda İskender Pala, Yunus'un *Sabahın Sinleye Vardım* başlıklı şiiri ile *Ne Söylerler*, *Ne Bir Haber Verirler* başlıklı şiirinin, Yeni Tarihselci bir bakışla, hangi olaylar karşısında yazılmış olabileceğini kurgulamıştır.

Sonuç

Tarih, Modernizm sonrası, kendine has bir disiplin haline gelmiştir. Modernist anlayışa göre, tarihi süreçlerde olayların arasında hiçbir boşluk yoktur. Her şey açıklanmış durumda olup, yoruma neredeyse hiç yer kalmamıştır. Modern dönemin bitişi ile birlikte Postmodern süreç başlamış, Modernizm'e ait olan bütün algılar eleştiri yağmuruna tutulmuştur. Yeni Tarihselcilik kuramı da bu süreç sonrası Postmodern döneme uygun olarak ortaya çıkmıştır.

Yeni Tarihselcilik, klasik tarih anlayışına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlayışa göre klasik tarih yazımı ve tarihçiler, bize tarihi hakikatleri doğru bir şekilde aktaramazlar. Çünkü geçmişte olan vakalar, bütün ayrıntılarıyla kaydedilmiş değildir. Dahası; tarihçiler tıpkı romancılar gibi kendilerine göre bir eleme ve kurgulama işlemi yapmaktadırlar. Dolayısıyla yoruma ve sorgulanmaya müsait birçok malzeme ortaya çıkmaktadır. Yeni Tarihselcilerin, tarihi bir metni doğru olarak algılamak için öne sürdüğü düşünce ise; metnin ait olduğu dönemin bütün kaynaklarını incelemek yani bağlam'a hakim olmak, bundan sonra da metinle empati kurarak ona doğru anlamlar yüklemektir.

İskender Pala'nın, yazdığı tarihi romanların konuları ve yazarın bu konular hakkındaki bilgi birikimi, araştırmaları dikkate alındığında onun, tarihi metinlerin bağlamı konusunda söz sahibi olduğu ve bu sayede başarılı bir şekilde metinlerle empati kurup, onları yorumladığı görülmüştür. Pala, uyguladığı bu yöntemle klasik tarih bilgilerine alternatif bir okuma yapmış ve bu malzemeyi de okuyucusuyla başarılı bir şekilde buluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- ABDI (1999). *Abdi Tarihi*, Yayına Hazırlayan: Faik Reşit Unat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- ÖZCAN, A. (2007). "Patrona İsyanı". *İslam Ansiklopedisi*, cilt: 34, s. 189
- ÇAVUŞ, R. (2002). "Edebiyat İncelemelerinde Tarihe Yeni Bir Dönüş". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 42, 1-2, 121-133
- EAGLETON, T. (2011). *Edebiyat Kuramı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- GREENBLATT, S. (2002). "Yeni Tarihselcilik". Türkçesi: Türkan Mignon, *Hece Eleştiri Özel Sayısı*, Yıl: 6 Sayı: 65/ 66 / 67
- KAPLAN, M. (2012). *Tevfik Fikret*. İstanbul: Dergah Yayınları
- OPPERMANN, S. (2006). *Postmodern Tarih Kuramı Tarih Yazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman*. Ankara: Phoenix Yayınevi
- PALA, İ. (2014). *Katre-i Matem*. İstanbul: Kapı Yayınları
- PALA, İ. *Efsane*.(2013). İstanbul: Kapı Yayınları
- PALA, İ. *Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk*.(2013). İstanbul: Kapı Yayınları
- PALA, İ. *Şah&Sultan*. (2013). İstanbul: Kapı Yayınları
- PALA, İ. *Od*. (2013). İstanbul: Kapı Yayınları
- UZUNÇARŞILI, İ.H. (2011). *Osmalı Tarihi IV. Cilt I. Bölüm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- YALÇIN-ÇELİK, S.D. (2005). *Yeni Tarihselcilik Kuramı ve Türk Edebiyatında Postmodern Tarih Romanları*. Ankara: Akçağ Yayınları
- YEŞİLYURT, Ş. (2009). "Nedim Gürsel'in Romanlarının Yeni Tarihselci Bağlamda Okunması". *Turkish Studies*, Sayı 4 /1- II Kış

**XX. YÜZYILIN BAŞINDA RUS KÜLTÜRÜNDEKİ
«ÖTEKİ ÂLEM»İN KÂŞIFLARI: Y. N. TRUBETSKOY, S. A. YESENİN**

**SEARCHERS "OTHER KINGDOM" IN RUSSIAN CULTURE OF THE
EARLY XX CENTURY: E. N. TROUBETZKOY, S. A. YESENİN¹**

**ИСКАТЕЛИ «ИНОГО ЦАРСТВА» В РУССКОЙ КУЛЬТУРЕ НАЧАЛА XX
ВЕКА: Е. Н. ТРУБЕЦКОЙ, С. А. ЕСЕНИН**

Marianna Andreyevna Galiyeva *

ÖZ

Söz konusu makalede, folklor geleneği ve Rus felsefe düşüncesi bağlamında Sergey Aleksandroviç Yesenin'in sanatı irdelenmiştir. Aynı zamanda, Trubetskoy'un sanat mirası ve Rus masal poetikasının koşutluğu ele alınmıştır. Bununla birlikte Trubetskoy'un sanatının erken döneminde folklorun ikinci rolü sorununa açıklık getirilmiştir.

Anahtar kelimeler: efsane, folklor, edebiyat, Y. N. Trubetskoy, S. A. Yesenin, masal, «kozmetik alan»

ABSTRACT

The article discusses S.A. Esenin's creativity in the context of the folk tradition and Russian philosophical thought. In addition, the parallelism between the heritage of E.N. Troubetzkoy and poetics of Russian fairy tales is also examined. The issue of "secondary" role of folklorism in the early period of Trubetskoy's art is explained.

Keywords: Myth, Folklore, Literature, E.N. Troubetzkoy, S.A. Esenin, Fairy Tale, "Outer Fence"

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается творчество С.А. Есенина в контексте фольклорной традиции и русской философской мысли. Проводятся параллели к наследию Е.Н. Трубецкого и поэтике русской сказки. Снимается вопрос о «вторичности» фольклоризма в раннем творчестве поэта.

Ключевые слова: миф, фольклор, литература, Е.Н. Трубецкой, С.А. Есенин, сказка, «космическое ограждение»

¹ . DOI: 10.17498/kdeniz.195

* Moskova Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Yakın Dönem Rus Edebiyatı ve Çağdaş Edebiyat Süreci Tarihi bölümü Doktora öğrencisi, Rusya.

* Bu Makale, Anadolu Üniversitesi Araştırma Görevlisi, Moskova Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Yakın Dönem Rus Edebiyatı ve Çağdaş Edebiyat Süreci Tarihi bölümü Doktora öğrencisi Doktora öğrencisi Kevser Tetik tarafından çevrilmiştir.

XX. yüzyılın başında yenedünyaya “öteki âlemin” aktif arayışı ve düzeni damgasını vurdu. Bu arayış, bir yandan sosyo-politik şartlara, devrim döneminin ruhuna ve yönlendirmesine, diğer yandan ise söz ve felsefe sanatçılarının bu “öteki âleme” kişisel ilgisiyle kendisine yön bulmuştur. Böyle bir eğilim, yeni köy şairlerinde (новокрестьянские поэты²), özellikle de S. A. Yesenin’in [«Инония», 1918], «Gökyüzü Davulcusu» («Небесный барабанщик»)³ gibi «küçük poema»larında ve yenilenen Evrensel düşünceyi akıl ötesi (zaumny) dille ifade eden avangart poetikada ve 20. yüzyıl poetikasında açıkça görülür. M. İ. Tsvetayeva, “kozmetik alan”³ arayışında ve onaylanmasında «Teller» [«Провода» (1923)] lirik eserinde kutsal ve varoluşsal dünyayı reddederek intikamını onaylar (Suhova 2014:324). Ancak, mademki uzmanların tespitlerine göre Gümüş Çağı, *klasik sözde antikliği* yıkma yoluna gitti, o zaman karşımıza, böyle düşüncelerin kaynaklarının ne olduğu üzerine kaçınılmaz bir soru çıkar. (Smirnov 2008: 24). Bu sorunun ışığında kültürün ve edebiyatın efsaneye ve folklorla başvurması son derece güncel bir durumdur.

Filozof Y.N. Trubetskoy, İç Savaş (1917-1922) yıllarında arkaik bilincin özelliklerine ve folklorla başvurmuştur. Ölümünden sonra yayımlanan «Öteki âlem» ve onun “Rus halk masalındaki kâşifler” derslerinde Trubetskoy, gerek Rus devrim felsefesini gerekse folkloru ve **ontolojik bir anahtar** olarak gördüğü Rus masalını irdelemiştir.

Masaldaki iki ideali, hırsızlık ve yaşam tarzı (metafizik anlamda) ve “başka bir âlem” aramak ve elde etmek ile ideali ayırıştırarak aslında devrim toplumunun gelişiminin olası birkaç vektörünü gösterdi. Ancak, öyle geliyor ki bu dersler, sadece geçen yüzyılın 10’lu - 20’li yılların yaşamı için değil ulusal Rus aksiyoloji anlayışı ve bu problem ışığında Rus edebiyatı açısından da güncelliğini korumaktadır. Konumuza dönersek S. A. Yesenin folklor geleneğini erken dönem sanatında yoğun bir şekilde yansıtmıştır.

S. A. Yesenin’in poetikasında Folklor geleneği her zaman kendisinden bilgiler verir. Bu, A. N. Afanasyev F. İ. Buslaeva ve bütün tezahürlerindeki halk kültürüne (işleme, motif, oymacılık, süsleme sanatı, tek kelimeyle folklorun farklı türleri – bilmecedan bilina⁴ geleneklerine kadar) yoğun ilgisi bilinen V. V. Stasov ile bağlantılıdır. Bu durumda şairin poetikadaki folklor biçimleri sorusu ortaya çıkar ki, uzmanların düşüncelerine göre bu biçimler; yaratıcı evre, öğrencilik evresindeki “ikincil” folklor ve geç dönem sanatındaki folklor geleneğinin *gizil varoluşu* şeklinde bölünmesine yol açar (Nalepin 2009: 24).

Yesenin, «Yine uzandı desen gibi» başlıklı erken dönem şiirinde [«Опять раскинулся узорно», (1916)] dünyayı gündelik ve ulvi olmak üzere iki türe ayırır.

Dünyayı gören gözleri,

Глаза, увидевшие землю,

Başka bir dünyaya âşıktı. (Yesenin 1997: C.1, 24). В иную землю влюблены

² Edebiyatta Novokrestyanskiy akımı XX. yüzyılın başında N. Klyuyev, S. Klıçkov, S. Yesenin, P. Oreşin isimleriyle ortaya çıkar. Bu şairler, her şeyden önce köyde yaşama, var olma temalarıyla; daha geniş anlamda ise doğa felsefesi sorunsalıyla bağlantılıdır. Köylü gökyüzü çiftçisidir, yani gizil bilgilere, evrene ve gökyüzüne ulaşmaya çalışan kişidir.

³ Kozmik alan- alışılmış zaman ve mekân sınırlarının dışında olan, kozmik ruha ulaşabilmek için kavranması gereken bir alan ve ciddi ontolojik bir problemdir. Bu problem zamanında Marina Tsvetayeva, filozof Pyotr Uspenskiy ve şair Velimir Hlebnikov tarafında ele alınmıştır.

⁴ Bilina, Antik Rusya’yı, kahramanlığı, yurtseverliği ve bahadırın zaferlerini konu alan şarkı anlatılar, destanlardır. Rus sözlü halk sanatının bir türüdür.

Yesenin'in erken dönem şiirinde M. Yu. Lermontov'un etkisi görülür, ayrıca bu dönemde kozmik imgeler de göze çarpar:

Parlak yıldızlar, yüksekteki yıldızlar!

İçinizde neleri barındırıyor, neleri gizliyorsunuz? (Yesenin 1997: C.4, 8).

Звездочки ясные, звезды высокие!

Что вы храните в себе, что скрываете?

Ancak burada şu soru ortaya çıkar: sadece romantizmin veya etkisi neredeyse dönemin bütün genç şairleri tarafından hissedilen sembolizmin doğasından dolayı mı Yesenin'in poetikasında böyle bir dünya ayrımı ortaya çıkmaktadır? (Böyle bir dünya ayrımı daha sonra Yesenin'in «küçük poemalarında», özellikle de «Gökyüzü Davulcusu» [«Небесный барабанщик» (1918)] ve «Pantokrator» [«Пантократор»(1919)] poemalarında da görülür).

«Geliş» («Пришествие»), «İnoniya» («Инония»), «Gökyüzü Davulcusu» («Небесный барабанщик») poemaları şairin yaşadığı dönemde devrimsel renkliliğiyle eleştirileri üzerine çeker: şairin sanatı, bir yandan eserlerindeki Mayakovski etkisi ve güçlü imajinizm etkisinden ötürü olumsuz değerlendirilirken, diğer yandan ise “belki de N. A. Klyuyev kadar büyüyecek” yeni bir yetenek olarak gösterilir (Yesenin 1997: C.2, 319). Ancak şimdi sosyal ve tarihî sınırlamalardan kurtulma imkânı ortaya çıktığından “küçük poemalarında” Yesenin' in Klyuyev'e, Mayakovski'ye veya başka birine öykünmediğini, kendisinin başlı başına gerçek bir yenilikçi olduğunu söylemek mümkündür:

O Rusya, Meryem ana,

Ölümü alan ayaklar altına!

Yıldızların rahminden

Gittin gökyüzü katmanına. (Yesenin1997: C.2, 47).

O Русь, Приснодева,

Поправшая смерть!

Из звездного чрева

Сошла ты на твердь.

Rusya, şairin bilincinde “yıldızlı bir karın” ile ilişkili, başka bir deyişle “uzay” ile bağlantılıdır. «Pantokrator» poemasında bütün yer küresi genellikle bir çeşit at arabası, folklor da uzay gemisini çağrıştıran bir çeşit koşum olarak algılanmaktadır:

Biz gökkuşağını sana — kavisle,

Kutup dairesini koşuma.

Ah, götür bizim yerküresini

Başka bir yola. (Yesenin 1997: C.2, 75).

Мы радугу тебе — дугой,

Полярный круг — на сбрую.

О, вывези наш шар земной

На колею иную.

Poemanın sonunda erken dönem eserlerinde ortaya çıkmış olan *başka bir dünya* gerçeği görülür:

*Ve onlar, onlar, sistekiler
Gökyüzündeki kandille bizi içsinler,
Kendi alanlarından görsünler,
Bizim onlara gittiğimizi* (Yesenin 1997: C.2, 76).

*И пусть они, те, кто во мгле
Нас пьют лампадой в небе,
Увидят со своих полей,
Что мы к ним в гости едем.*

«Öteki âlem» [«Tekrar desen gibi uzandı», («Опыт raskinulsya uzorno», 1916)], «mutlu dünya» («Pantokrator», 1919), «Girdap bir süvari birliği gibi ulaşmaya çalışıyor // yeni bir dünya kıyısına» («Gökyüzü Davulcusu»), [«Небесный барабанщик»1918)], «iskeleden ayrılan Rusya» [«Ürdün Güvercini», [«Иорданская голубица»1918)] bütün bunlar Yesenin'in poetikasındaki ifade biçimleridir; tarihî devrim formülleri değil, Rus folklor poetikasında kendi kaynakları olan tarih ötesi formüllerdir. Süvari, inek, çan, kubbe gibi gökyüzü imgeleri genetik köklerle Yesenin ile hem Rus masalıyla, hem bilina gelenekleriyle hem de bilmeceyle bağlantılıdır. Bu bağlamda «Başkalaşım» [«Преображение», (1917)] poemasındaki «Tanrım, buzağıla!» çağrısı sıradan mecazî bir kelime oyunu değil, daha çok tahkir edici bir çağrı, «pagan bir hamle» olarak algılanır. Elbette Yesenin, «yavrula» fiilini «timsali ol, cisimleş» yani görün fiiliyle yorumladı, ancak bu sırnaşıkça bir eleştiri olabilirdi. Folklorda böyle bir metafor, uzay ile gemi imgesinin, yani karın (ayı, sığın geyiği, domuz, inek) imgesinin birleşimidir ve «kozmetik bariyer» formülüyle bağlantılıdır, yani gücünü doğadan, gökyüzünden alarak insana ışık verir. Böyle bir formül A. Blok'un zaten başvurduğu büyü ve yalvarış poetikalarına girer, başlangıçta onu efsane olgusunu benimseyen masalda bulmak mümkündür. Buna en güzel örnek çar kızının dönüşümü / çar oğlunun bir hayvana dönüşümüdür. Bunun ışığında «arkana bak» fiilini dikkate almak gerekir. Aynı söz basit halk söyleyişine dönüşür: dönüşmek (obvorachivatsya (obernutsya, obvernutsya) fiilleri değişimi, dönüşüm, kendini herhangi bir kılık ile kapatmak anlamlarına gelir. Buradan bulutlarla karartılmış güneş hakkında bir düşünce doğar; sanki güneş bu hayvanların postlarında (çoğunlukla kurt ve ineğin) doğar, efsane bulutları kişileştirir: «bulut, giyinmek, sarmalanmak» (Afanasyev 1986:167). Yesenin poemalarındaki bu özellikleri M. Tsvetayeva'nın « Otobüs » («Автобус») poemasıyla karşılaştırmak mümkündür:

*-Dünyanın yeşilliği vuruyordu yanaklara
Ve dönüşüyordu şafağa!* (Tsvetayeva 1994: C.3, 754).

*- Зелень земли ударяла в щеки
И оборачивалась – зарей!*

Yesenin'de:

*Dünyayı çingiraklarla
Asacağız gökkuşağına.* (Yesenin1997: C.2, 70).

*Бубенцом мы землю
К радуге привесим.*

Puşkin'in Lyudmila'sı, Çernomor'un kapağını/şapkasını çıkarmaya çalışır sonucunda başarır ve görünmez olur ve dönüşür:

*Lyudmila şapkaıyla dönmeye başladı;
Kaşları düzgünce yana yatırılmış,
Ve arkadan öne doğru taktı.
O da ne? O eski günlerin mucizesi!
Lyudmila aynada kayboldu;*

(Puşkin: 1977—1979: C.4, 38).

*Людмила шапкой завертела;
На брови, прямо, набекрень,
И задом наперед надела.
И что ж? о чудо старых дней!
Людмила в зеркале пропала;*

Halkın efsane şiirleri anlayışına göre böyle bir «semavi» değişim arkaik bilinçte şapka veya pardösüyle görünmez olmak olarak tasavvur edilir (Afanasyev 1986:167). «Tanrım, yavrula!» çağrısı doğanın ve insanın uykudan uyanışını, karanlığı yarıp aydınlığa ulaşmasını konu alan *kozmetik yıllık döngüyle* alakalıdır (Trubetskoy 1922: 20). Y. N. Trubetskoy'un düşüncelerine göre Rus masalının karakteristik özelliklerindedir. Ve «Başkalaşım» isminin kendisi bize insanın, dünyanın ve Rusya'nın gücünü doğadan, yıldızlar hakkındaki bilgisinden aldığı anlatır:

*Ve akşamdan geceye,
Güneşi batmayan yeri överek,
Yıldızların yardımıyla kehanette bulunacak
Gümüş renkli tahıl ürünleri (Yesenin1997: 56).*

*И от вечера до ночи,
Незакатный славя край,
Будет звездами пророчить
Среброзрачный урожай.*

Yesenin'in küçük poemalarının «Devrimci», paradoks imgeleminin (zamanında eleştirmenler böyle tanımladılar) arkaik bir doğası vardır; efsane mutlaka metaforun arkasına gizlenir (O. M. Freidenberg teorik olarak bu sorunu işlemiştir), folklor ise bu durumda «turnusol kâğıdı» görünümüne girer. Bu sebeplerden dolayı Yesenin'in erken dönem sanatında kabaca bir rol üstlenen öykünme, folklorun ikinci rolü zamanla ortadan kalkar. Her şiiri ve «küçük poeması» üzerinde ayrı ayrı durmayıp bütün bölümlerde gereken açıklamanın yapılma gereğinin duyulmasının, aktarılan düşüncelerin Yesenin'in erken dönem poetikası ile derin folklor geleneği arasındaki etkileşimin ne denli zor olduğunu ortaya koymak açısından yeterli olduğunu düşünüyorum. Böylece, profesyonel bir bilim adamı olarak filozof Trubetskoy, kavramsal olarak folklor olgusunun anlamını kavramıştır, folklorik-felsefi bir anahtar içinde «öteki âlem» arayışını gerçekleştirmiştir. Böylece S. A. Yesenin ve de diğer birçok şair XX. yüzyılın başında efsanenin gücüne başvurarak böylelikle ruhsuz zamanın dünyevi süresinden uzaklaşarak bu sanatsal düzlemde bu arayışı gerçekleştirmişlerdir (Toporov 1988: 11).

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Афанасьев А.Н. Сказка и миф // Афанасьев А.Н. Народ-художник: Миф. Фольклор. Литература. – М.: Сов. Россия, 1986.

2. Есенин С.А. Полн. собр. соч.: В 7 т. – М.: Наука: Голос, 1997.
3. Налепин А.Л. Фольклоризм как форма и содержание в поэзии Н.А. Клюева и С.А. Есенина (опыт сравнительного анализа) // Налепин А.Л. Два века русского фольклора: Опыт и сравнительное освещение подходов в фольклористике России, Великобритании и США в XIX – XX столетиях. – М.: ИМЛИ РАН, 2009.
4. Пушкин А.С. Полн. собр. соч.: В 10 т. – Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1977—1979.
5. Смирнов В.А. Семантика образа Астарты в поэтическом мире А.А. Кондратьева // Александр Кондратьев: исследования, материалы, публикации. – Рівне: Волинські обереги, 2008.
6. Сухова А.В. Безмерность мира поэта в идиостиле М.И. Цветаевой // Актуальная Цветаева 2012 – к 120-летию со дня рождения поэта. XVII Международная научно-тематическая конференция 8-10 октября 2012. Сборник докладов. – М.: Дом-музей Марины Цветаевой, 2014.
7. Топоров В.Н. О ритуале. Введение в проблематику // Топоров В.Н. Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках. – М.: Наука, 1988.
8. Трубецкой Е.Н. Подъем в «иное царство» и дальний путь в запредельное // Трубецкой Е.Н. «Иное царство» и его искатели в русской народной сказке. – М.: Тип. Боровинско-Волдайсского Кустарного и Сельско-Хозяйств. Союзного Т-ва., 1922.
9. Цветаева М.И. Собр. Соч.: В 7 Т. – М.: Эллис Лак, 1994. С.499. Т. 3.

KAYNAKÇA:

1. Afanasyev A. N.: (1986). Skazka i mif // Afanasyev A. N. Narod-hudojnik: Mif. Folklor. Literatura.– М.: Sov. Rossiya
2. Yesenin S. A.: (1997). Polnoe sobraniye sochineniye: v 7 tomah– М.:Nauka: Golos
3. Nalepin A. L.: (2009). Folklorizm kak forma i soderjaniye v poezii N. A. Klyuyeva i S. A. Yesenina (opit sravnitel'novo analiza // Nalepin A. L. Dva veka russkovo folklor: Opit i sravnitel'noye osvesheniye podhodov v folkloristike Possii, Velikobritanii i SŞA v XIX – XX stoletiyah. – М.: İMLİ RAN
4. Puşkin A. S.: (1977—1979). Polnoe sobraniye sochineniye: v 10 tomah. – Leningrad.: Nauka. Leningradnoye otdeleniye
5. Smirnov V. A.: (2008). Semantika obraza Astarti v poeticheskom mire A. A. // Aleksandr Kondratyev: issledovaniya: materialı:– Pivne: Volinski oberegi
6. Suhova A. V.: (2014). Bezmerznost mira poeta v idiostile M. İ. Tsvetayevoy //Aktualnaya Tsvetayeva 2012– k 120-letiyu so dnya rojdeniya poeta. XVII Mejdunarodnaya nauchno - tematicheskaya konferentsiya 8-10 Oktyabr 2012.Sbornik dokladov. – М.: Dom-muzey Marini Tsvetayevoy
7. Toporov V. N.: (1998). O rituale. Vvedeniye v problemetiku // Toporov V. N. Arhaicheskij ritual v folklornih i ranneliteraturnih. – М.: Nauka
8. Trubetskoy Y. N.: (1922). Podyom v «inoye tsarstvo» i dalnij put v zapredelnoye // Trubetskoy Y. N. «İnoye tsarstvo» i yivo iskateli v russkoy narodnoy skazke. – М.:Tip. Borovinsko-Voldayskogo Kustarnovo i Selsko- Hozyaystv. Soyuznovo tvorchestva.
9. Tsvetayeva M. İ.: (1994) Sobraniye sochineniye: V 7 tomah. – М.: Ellis Lak, S.499. Т. 3.

**FERİT EDGÜ'NÜN “NE” ADLI KÜÇÜREK ÖYKÜSÜNDE
MODERNİZM ELEŞTİRİSİ**

**CRITIQUE OF MODERNISM IN FERİT EDGÜ'S
SHORT SHORT STORY NAMED “WHAT”¹**

КРИТИКА МОДЕРНИЗМА В НОВЕЛЛЕ ФЕРИТА ЭДГУ “ЧТО”

Yavuz Sinan ULU *

ÖZ

İnsan yaşamını her alanda etkileyen modernizm, bir insan ürünü olan, onun etkisinde gelişen edebiyatı da hem içerik hem biçim olarak şekillendirmiştir. Modern yaşamla birlikte hız, üretim ve ilerleme önem kazanır. Bu anlayışla küçürek öyküler anlık duyguların patlaması olarak ortaya çıkan oldukça kısa anlatılardır. Bu türün Türk edebiyatındaki en önemli temsilcilerinden biri Ferit Edgü'dür. Yazarın “Ne” adlı küçürek öyküsü modern insanın “birey” olma yolundaki sancılı sürecini, yalnızlığını, topluma yabancılaşma, kaçma ve sığınma evrelerini, yurtsuzluğunu, iletişimsizliğini, değerleriyle var olma çabasını işler. Modern insanın trajedisi, “siz” ve “onlar” arasında kalmışlığı dağ başındaki anlatı kişisi vasıtasıyla anlatılır.

Anahtar Kelimeler: Küçürek öykü, Ferit Edgü, modernizm, yabancılaşma, birey

ABSTRACT

Affecting human life in all areas, Modernism, which is a human product, also shapes literature, itself a product of modernism, in both content and form. Speed, production and progress come into prominence with modern life. Short short stories are very short stories emerging as an instant burst of emotion. One of the most significant representatives of this type in Turkish literature is Ferit Edgü. The writer of “What”, works on the painful process of modern human's becoming an individual, loneliness, alienation to society, escape and refuge stages, rootlessness, lack of communication, efforts to exist with one's own values. The tragedy of modern man, remaining between “you” and “them”, is reflected by means of a protagonist on the summit of a mountain.

Key Words: Short short story, Ferit Edgü, Modernism, Alienation, Individual

АННОТАЦИЯ

Модернизм плод человечества, которое всегда влияет как на него, так и на форму и содержание литературы. Наряду с современной жизнью, придаётся особое значение

¹ . DOI: 10.17498/kdeniz.936

* Ardahan Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi.
yavuzsinanulu@ardahan.edu.tr

динамике, производству и развитию. Новеллы являются кратким описанием моментальных эмоций. Известным новелистом в турецкой литературе считается Ферит Эдгу. В его новелле “что” описывается одиночество, отчуждение, трудности, побег современного человека на пути становления личности. Трагедия и положение современного человека отавшего между “вы” и “они” описывается в лице персонажа жившего на вершине горы.

Ключевые слова: новелла, Ферит Эдгу, модернизм, отчуждение, личность.

“Ne

-Tanrı'nın olmadığı bu dağ başında sen ne arıyorsun? Diye sordu tanıdık bir ses.

Hiçbir şey aramıyordum. Orda, dağ başında, o dağ başında yaşayan ve ölen insanların arasındaydım, hepsi bu.

Böyle dedim.

Bana,

-Onlardan biriymiş gibi konuşma, dedi. Sen, kendin niçin ordasın?

-Bilmiyorum, dedim. Belki, sizlerden değil, artık onlardan biri olduğum için.” (Korkmaz, 2011: 143)

Giriş

Günümüz Türk edebiyatının önemli yazarlarından olan Ferit Edgü, şiir, roman ve öykülerinin yanı sıra “Her çağın ruhu, özüne uygun anlatı araçlarıyla kendini açığa çıkarmak ister.” (Korkmaz, 2011: 11) anlayışı bağlamında modern çağın zamansızlığına paralel olarak ortaya çıkan ve genellikle yabancılaşma, yalnızlık, yurtsuzluk, iletişimsizlik, bireyin varoluş bunalımı gibi temaları işleyen yeni bir tür olan küçürek öykü türünde de eserler vermiştir. Ferit Edgü'nün eserlerinde modern yaşam ve onun bireye yansımaları önemli bir izlek olarak karşımıza çıkar. “Varoluşçu felsefenin varlığa bakış açısını içselleştiren Ferit Edgü, küçürek öykülerinde, insan gerçeğini merkez alarak toplumu ve toplumdaki bireyi yansıtmaya çalışır.” (Deveci, 2007: 73) 51 sözcükten oluşan “Ne” adlı küçürek öykü de modern dünya insanının bireyleşme, var olma/olamama sürecini konu edinmiştir. Öykünün tahliline geçmeden modernizmden ve bireye yansımalarından söz etmemiz yerinde olacaktır:

Modernizm aydınlanma çağını ve akabinde gerçekleşen sanayi devriminin ortaya çıkaran fikrî ve felsefî alt yapıyı oluşturan bir dünya görüşüdür. Akı, iradeyi, sanayileşmeyi, refahı, kalkınmayı "hedef" olarak gören ve kutsayan "modernleşme süreci aynı zamanda ötekini sömürgeleştirme sürecidir. ... modernizm sömürgeleştirmenin öyküsüdür." (Uçan, 2009: 2290). Sömürgeleştirme, güçlü olanın zayıf üzerinde hakimiyet kurması ve onu değersizleştirerek, maddeleştirme, metalaştırmasıdır. Modernizmin maneviyatı, ruhu öteleyen; maddeyi, başkalarının mutsuzluğu pahasına bireysel refahı yücelten anlayışı varlığa tek boyutlu bir yaklaşımı öncelemesine zemin hazırlamış, bu da bireylerin tipleşmesine, aynileşmesine, gölgeleşmesine, metalaşmasına sebebiyet vermiştir. Değersizleşen, aynileşen bireyler kendilik değerlerini yitirir, kendine ve çevreye yabancılaşır. Bu yabancılaşma, yurtsuzluk ve iletişimsizliği de beraberinde getirmiştir.

1. Yabancılaşma, Kaçış, Sığınma

İnsanoğlu sosyal bir varlıktır. Bu durum sürekli iletişim halinde olan, paylaşım içerisinde olan insanın özel varlık alanı gerçeğini yadsıyamaz. Bireyin varlık alanı insanın ya farkındalığını artırmış ya da büsbütün kendisinden ve çevresinden uzaklaşmasına, “çeşitli dış etkenler sebebiyle kişinin kendi aidiyet bağımsızlığını yitirmesi” (Kılıç, 1984: 16) ne, “öteki” konumuna gelmesine sebebiyet vermiştir. “Varoluşun kendisi bir yabancılaşmadır.” diyen Thietmar Wernsdörfer’in ifade ettiği gibi yabancılaşma doğal bir süreçtir. “Merriam-Webster Sözlüğü’nde yabancılaşma şöyle tanımlanır: “Bir insanın kendisini ya da duygularını önceden bağlandığı bir konum ya da nesneden geri çekmesi ya da koparması.” (Eğrilmez, 2011: 24)

“Ne” adlı öyküde dağ başına çıkmış anlatı kişinin bireyleşme, benliğe dalma, kendi olma arayışı anlatılır. Dağ başı kalabalıktan, “şey”lerden yalıtılmış, keşmekeşten uzak bir mekândır. Birey dağ başına çıkararak “şeyler dünyası”nın boğucu, ezen, baskıcı etkisinden kendini soyutlamayı amaçlamıştır. Fiziksel olarak imkânsızlıkların, zor şartların hâkim olduğu izole, bunaltıcı bir mekân olan dağ başı algısal açıdan bakıldığında anlatı kişisi için açık, geniş mekân özelliği gösterir.

“Toplum, topluluk, koskoca bir ruhsuzluktur, çünkü doğalaşmış, mekanikleşmiş, neredeyse mineralleşmiş insanlıktır.” (Gasset, 2011: 28) Gasset’in toplum tespiti anlatı kişinin topluma bakışıyla paralellik arz etmektedir. Anlatı kişisi toplumun bu özelliklerinden dolayı dağ başına sığınmıştır. Dağ başı kontrol mekanizmalarından, normlardan uzak bir mekândır. Mekânın bu özelliği metinde şöyle ifade edilir: “Tanrı’nın olmadığı bu dağ başında sen ne arıyorsun?” (s. 143). Tanrı içselleştirildiği takdirde bireyin üzerinde kontrol edici, yönlendirici bir güç olmaktadır. Mekânsız olma özelliğine sahip olan Tanrı, öyküde dağ başından soyutlanmıştır. Böylelikle mekân her açıdan tecrit edilmiştir.

Çevresindekilere güvenmeyen, kalabalıklardan kaçan ve kendi benliğine sığınan anlatı kişisi kendini evrene konumlandırmak için arayış ve sorgulama içerisinde. Öykünün başlığı olan “ne”, metinde geçen “ne arıyorsun?”, “sordu”, “hiçbir şey”, “bilmiyorum”, “belki” sözcükleri anlatı kişisindeki arayış ve benliğini konumlandırma çabasına işaret eder.

Öyküde anlatı kişinin adı, yaşı, cinsiyeti, milliyeti, sosyal statüsü ile ilgili hiçbir bilgi verilmemiştir. Anlatı kişisi Modern dünyada yaşayan, yabancılaşan, varoluş sıkıntısı çeken, benliğini arayan insanların temsilcisi durumundadır. O, modernizmin yarattığı bir tiptir.

2. Yoksunluğun Varlığı: Yurtsuzluk ve İletişimsizlik

Yabancılaşan, kaçış ve sığınma sürecine başvuran, dünyada varlığını konumlandırmaya çalışan insanın bu girişimlerinin temelinde yurtsuzluk ve iletişimsizlik vardır. “Kişioğlunun dünyada kendine bir “yer edinme” çabası, onun insanlaşmasının en önemli etkinliğidir. Hayvan daima çevreye tutuklu kalırken, insan çevreden kendine bir dünya kurar ve orada kendini yaşar. Bu durum, bir bakıma insanın ontolojik anlamdaki kendilik sınırlarını keşfetme ve dünyadaki yerini belirleme etkinliğidir.” (Korkmaz, 2005: 140). “Ne” adlı öyküde anlatı kişisi kendilik değerlerini kaybetme ve varoluş sıkıntısıyla karşı karşıyadır. “Modern çağın yaşam biçimi, insanların kaygı ve korkularını tetikleyerek insanları içinde oturdukları yaşamı sorgular duruma getirmiştir. Nitekim korku ve kaygılar, zamanın ve mekânın içine sıkışan yaşamın en büyük tehditkândır. Zaman ve mekânın yaşamı tehdit

etmesi, insanların zamanı yitikleştirip, mekânla bütünleşememesine neden olur.” (Şahin, 2014: 235) Çevreyle bağını koparan ve mekânsal olarak bir aidiyet hissetmeyen birey yeni açılımlar peşindedir.

Öyküdeki “onlar” ve “siz” ayrımı oldukça önemlidir. Anlatı kişisi kendisini iki kategoriye de yerleştirememektedir. Aidiyet hissi yoksunluğu anlatı kişinin yaşadığı bir bunalım olarak karşımıza çıkmaktadır. Metinde geçen “sizlerden değil, artık onlardan biri olduğum için.” ifadesi “onlar”a olan eğilimini göstermektedir. “Onlar” dağ başında yaşayan ve ölen insanlardır. “Onlar” toplumdaki tecrit edilmiş, soyutlanmış bir gruptur. “Sizler” ise modern toplumun silikleşmiş, tiplleşmiş gölgeleridir. Anlatı kişisi Modern dünyanın karmaşasından topluma yabancılaşmış olan “onlar”a sığınır. İnsanlığı bunalımlı olarak tanımlayan Sartre “Bağlanan ve yalnızca olmak istediği kimseyi değil, bir yasa koyucu olarak bütün insanlığı seçen kişi, o derin ve tümel (külli) sorumluluk duygusundan kurtulamaz. Doğrusu, birçoğu bu sıkıntıyı (bu iç daralmasını, bu bunalımlı, bu boğucu) yaşamazlar. Ama biz yine şunu öne süreceğiz: Onlar, bunalımlarını maskeleyerek ondan kaçıyorlar.” (Sartre, 2013: 42) der. Sarte’in bu görüşünden hareketle anlatı kişisi dağ başına çıkıp “onlar”a sığınarak maskeyi çıkarmış, kendiyi, benliğiyle, bunalımlı ve bırakılmışlığıyla yüzleşmiştir.

Modern dünya ürettiği teknoloji ve cihazlarla insanı kendine hapsedmekte, mekanikleştirmekte ve değersizleştirmektedir. Modern dünyada “İnsanlar doğa güçleri üzerindeki hâkimiyetlerini o denli artırmış durumdalar ki, bunların yardımıyla birbirlerini son insana varana dek ortadan kaldırmaları işten değildir. Bunu kendileri de bildiklerinden, günümüzdeki huzursuzluklarının, mutsuzluklarının ve kaygılı hallerinin esaslı bir bölümü buradan kaynaklanıyor.” (Freud, 2013: 101-102). Bu huzursuzluk, mutsuzluk ve kaygı insanda modern hayatın getirdiği/götürdüğü şeylerden kaçmaya ve benliğe sığınmaya sebebiyet verir. Modern dünyada “birey kendi kimliğini, soyut sistemlerin sağladığı strateji ve seçenekler arasında bulmak zorundadır.” (Giddens, 2014: 123). Özgürlük alanı daraltılan, belli bir sisteme göre şekillenmesi beklenen insan bu sıkışmışlıktan kurtulmak ister. Bireyin kendine dönebileceği yeni varlık alanları aramasının çıkış noktası budur. Anlatı kişisi böyle bir arayışın içindedir.

Öyküde anlatı kişisi ve tanıdık bir sese sahip kişi arasında geçen diyalog oldukça önemlidir. Öykü baştan sona diyalogdan oluşur. “Tanıdık” sözcüğü öyküdeki açar ibarelerdendir. Anlatı kişinin “tanıdık ses” olarak tanımladığı kişi, anlatı kişinin “birey” olma yolunda karşılaştığı “şey”lerdir. Anlatıdaki karşıt güçtür. O ses, bireyin huzursuzluğunun, buhranının, iç çatışmasının kaynağıdır. “Tanıdık ses”, anlatı kişisi ile çevresi arasındaki iletişimsizlik probleminin ve toplumun ses yoluyla cisimleşmiş, görünür hale gelmiş biçimidir.

Sonuç

İnsanoğlu tamamlanmış bir varlık değildir. Kendini kurması gereken, arayış içerisinde olan değişen/dönüşen varlıktır. Ferit Edgü’nün 51 sözcükten oluşan “Ne” adlı küçürek öyküsü modernizmin tek tiplendirdiği, silikleştirdiği insanın birey olma çabasını işler. Varoluş sancısı çeken, kendini değerleriyle evrende konumlandırma arayışına giren, yaşamının öznesi olmak isteyen insanın çıkmazı, tanıdık “şeyler”le girdiği mücadele ve “şey”lerden arınma arayışı anlatı kişinin sembolik düzeyde mekân değiştirmesiyle sonuçlanmıştır. Kendini toplumdaki soyutlayan insan “benliğe dalma” sürecini başlatmıştır. “Onlar” ve “siz” arasında tercih yapmaya zorlanan anlatı kişisi tercihi “herkes”ten yana

değil, “genel”den yabancılaşan ve kendilerine yeni bir varlık alanı oluşturan “onlar”dan yana kullanır. Böylece birey olma yolunda önemli bir adım atan anlatı kişisi modernizmin dayattıklarına karşı bir irade ortaya koymuş, mekanikleşmenin karşısına “ben”i, “öz”ü çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

DEVECİ, Mutlu, “*Ferit Edgü’nün Küçürek Öykücülüğü*”, Sözcük Ekonomisi Kısa Kısa , (Küçürek Öykü) 1., **Hece Öykü**, Şubat-Mart 2007, S. 19, s. 73-82.

EĞRİLMEZ, Ayhan, “*Yabancılaşmanın Kökleri*”, **Psikeart**, S.: 17, Eylül-Ekim, 2011, s. 24-27.

FREUD, Sigmund, **Uygarlığın Huzursuzluğu**, Metis Yayınları, İstanbul 2013.

GASSET, Ortega y, **İnsan ve Herkes**, Metis Yayınları, İstanbul 2011.

GIDDENS, Anthony, **Modernliğin Sonuçları**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.

KILIÇ, Sadık, **Yabancılaşma**, Rahmet Yayıncılık, İstanbul 1984.

KORKMAZ, Ramazan ve Mutlu Deveci, **Türk Edebiyatında Yeni Bir Tür Küçürek Öykü**, Grafiker Yayınları, Ankara 2011.

KORKMAZ, Ramazan, “Yurtsuzluk İtkisi ve Anayurt Otelı”, **İlmi Araştırmalar**, S. 20, 2005, s. 139-148.

SARTRE, Jean-Paul, **Varoluşçuluk**, Say Yayınları, İstanbul 2013.

ŞAHİN, Veysel, Ferit Edgü’nün “*Yolcu*” Adlı Küçürek Öyküsünde Yurtsuzluk İtkisi”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 2, S. 2/2, Haziran 2014, s. 234-242.

UÇAN, Hilmi, “*Modernizm/Postmodernizm ve J. Derrida’nın Yapısökümcü Okuma ve Anlamlandırma Önerisi*”, **Turkish Studies**, Volume 4/8 Fall 2009, s.2283-2306.

ERMENİ SOYKIRIMI İDDİASI; ERMENİ DİASPORASININ ROLÜ VE STRATEJİSİ

ALLEGED ARMENIAN GENOCIDE; FUNCTIONALITY IN THE CONTEXT OF WESTERN AND ARMENIAN DIASPORA¹

РОЛЬ И СТРАТЕГИЯ АРМЯНСКОЙ ДИАСПОРЫ В ПРИТЯЗАНИИ АРМЯНСКОГО ГЕНОЦИДА

Recep Cengiz*

ÖZ

Başta sosyoloji, tarih, siyaset bilimi olmak üzere hemen hemen bütün sosyal bilimlerle ilişkisi olan Ermeni meselesi karmaşık ve çok faktörlü sosyolojik bir olgudur.

Osmanlı devletinin gerilemesini/dağılmasını takip eden süreçte etnik çatışmaya dahil olan unsurlar, ulus-devlet inşası, ulusal kimliğinin yeniden tanımlanması ve çoğunluk/azınlık ilişkilerinin niteliğinin belirlenmesini talep etmişlerdir. Türk-Ermeni çatışmasında Ermenilerin sosyal ve kültürel mirası, dili ve dini belirleyici unsurlar olmuştur. Osmanlı Devletinin çok etnikli yapısının bir ögesi olan Ermeniler, tarihsel ve kültürel varlık karakterlerinin eski ve yeni yorumu üzerinden tartışma ve çatışmaya devam etmektedirler.

Ermeni meselesine yönelik tartışmaların ABD ve Avrupa merkezli olması, hem dünyada mevcut egemen gücün bu merkezlere kaymış olmasına hem de Ermeni diasporasının söz konusu merkezlerde güçlü olmasına dayandırılabilir. Bu nedenle 1915 olaylarına ilişkin yapılan tartışmalar, Türkiye’de hem dış hem de iç toplumsal dinamikler açısından önemli hale gelmektedir. Bu bağlamda Batı dünyasında Ermeni meselesinin nasıl tanımlandığı sosyolojik bir konu olmaktadır. Çalışma da bu amaca yönelik bir girişim olarak düşünülebilir.

Anahtar kelimeler: Etnisite, Siyaset, Soykırım, Diaspora, Medya

ABSTRACT

The Armenian issue, which is complex and multi-dimensional, is closely intertwined with almost all social sciences, particularly, sociology, history and politics.

In the period following the break-up / regression of the Ottoman Empire, groups taking part in ethnic conflicts demanded the formation of a nation-state, re-definition of national identity and determination of the properties of majority/minority relations. In the Turkish-Armenian conflict, the social and cultural heritage, language and religion of Armenians were decisive factors. Armenians, who were one of the multi-ethnic subjects of the Ottoman Empire, continue to fight over and discuss the old and new characteristics of their historic and cultural properties.

¹ . DOI: 10.17498/kdeniz.662

* Doç. Dr. Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi sosyal Bilimler Fakültesi Toplum Bilimleri Anabilim Dalı, e. Mail: sosyoloji1983@hotmail.com

That the debates on the Armenian issue are centered in the United States and Europe can be explained by the fact that the global political power has shifted to these centers and the current power of the Armenian diaspora is mainly settled there. For this reason, the debate about the events of 1915 in Turkey becomes important in terms of both external and internal social dynamics. In this context, how Armenian issue is defined in the Western world turns into a sociological matter. This study can also be considered as an attempt towards this goal.

Key Words: Ethnicity, Politics, Genocide, Diaspora, Media

АННОТАЦИЯ

Армянский вопрос, как много факторное социальное событие, имеет отношение с социологией, историей, политикой и почти со всеми социальными науками.

Все национальные элементы, после ослабления/распада Османской империи были втянуты в этнические конфликты, с целью создавать национальное государство, заново определить свой национальный статус, устоять отношения между национальным большинством с меньшинствами. В турецко-армянском конфликте определяемым элементом для армян стало социальное положение, культурное наследство, религия и язык армян. Армяне, являясь этнической частью Османской империи, исходя из прежних и нынешних подходов к истории и культурного наследия, по сей день продолжают конфликтовать.

Став центром для оспаривания армянского вопроса США и Европа, поощряло армянскую диаспору и по поводу этого, события 1915 года приняло особый характер для турецкого общества как внутри страны, так и за рубежом. В связи с этим, подходы западного мира к определению армянского вопроса, стали социологического характера. Статья является попыткой для разъяснения указанных подходов.

Ключевые слова: этнос, политика, геноцид, диаспора, медиа

1. Giriş

Ermenilerin dünyada hemen hemen altı-yedi milyon olduğu ve bunun yaklaşık üç milyonunun 1991'den beri Ermenistan Cumhuriyetinde yaşadığı tahmin edilmektedir. Geriye kalan yaklaşık 1.5 milyon Ermeni, eski Sovyetler Birliği içinde bağımsız olan ülkelerde ve 1,5 milyon da ABD ve Avrupa ülkelerinde diaspora olarak bulunmaktadır. Günümüzde diasporanın odaklandığı en önemli ülke yaklaşık 800 bin kişi ile ABD ve 350–400 bin bireyle Fransa'dır. Ermenilerin Fransa'yı diğer Avrupa ülkelerine göre tercih nedenleri, Fransa'nın tehcir sonrası Osmanlı'nın önceki toprağı olan Suriye ve Lübnan'da etkin olmasına, 19. yüzyıldan beri bu ülkede diaspora Ermenilerinin aktif olarak bulunmasına ve Fransa vatandaşı Ermenilerden oluşan girişimci ve çalışan bir grubun bulunmasına bağlanabilir.

Diaspora Ermenileri Fransa'nın yanında etkin olarak ABD, Kanada ve Lübnan gibi ülkelerde de örgütlenmişlerdir. Bu nedenle de diasporanın Ermeni soykırım iddialarına yönelik bakış açısı ve tutumu, bu ülkelerde yoğunlaşmakta ve söz konusu ülkelerin bakış açıları ile örtüşebilmektedir. Daha açıkçası Ermeni diasporası söz konusu ülkelerde yine bu ülkelerin genel eğilimlerine dayanarak yüzlerce medya araçları ve sivil örgütlenmelerle iddialarını ispatlama gayretlerini sürdürmektedir.

Ermeni diasporasına yaslanan sivil örgütlenmelerden etkin ve kadim olanlardan bazıları, 1. “Armenian National Committee of America –ANCA-” (<http://www.anca.org/>).², 2. “Armenian National Institute”, 3. “Ermeni Dernekleri Forumu”, (<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=304>). 4. “**Armenian** National Institute –ANİ-” (<http://www.armenian-genocide.org/>)³, 5. Zoryan Institute “Zoryan Enstitüsü” (<http://www.zoryaninstitute.org/about.html>)⁴, 6. Gomidas Institute “Gomidas Enstitüsü” (<http://www.gomidas.org/>)⁵, ve 7. Armenian General Benevolent Union –AGBU-” (<http://www.agbu.org/aboutagbu/default.asp>)⁶dir.

Ermeni diasporasının batı ile formal ve enformel ilişkilerini iki temel argüman üzerinden değerlendirebiliriz. Bunlardan birincisi Ermeni diasporası ve batının toplumsal ve coğrafi paydaşlığıdır. Bu bağlamda Ermeni diasporası, Ermeni soykırım iddialarına yönelik kavramsal ve kurumsal tüm alanlarda batı ile mutlak bir ittifak içinde olduğuna inanmakta ve güvenmektedir. İkincisi ise hem batının hem de Ermeni diasporasının Türk tarafına yönelik sosyal ve teritoryal bakış açılarının örtüşmesidir. Bu bağlamda Ermeni diasporası, batının Türklere yönelik dinsel ve ahlaki bakış açısından tarihsel ve iktisadi bakış açısına kadar tüm sosyolojik unsurlar içinde kendisiyle benzeştiğini düşünmekte ve bu algıdan hareket etmektedir. Söz konusu iki temel argüman üzerinden değerlendirildiğinde Ermeni soykırımı iddiaları hem Ermeni diasporası hem de batı için ortak bir enstrüman olmaktadır. Ermeni soykırım iddiaları, Ermeniler ile batının birlikte yürüttükleri Türkiye’den tazminat ve toprak talebine dayanan bir proje olarak görünüm kazanmaktadır.

Makalede “batı” kavramı ile ABD, Kanada ve Avrupa ülkeleri kast edilmektedir. Çalışmada ifadelerin kısa olmaları maksadıyla; Türkiye Cumhuriyeti yerine Türkiye, Azerbaycan Cumhuriyeti yerine Azerbaycan, Ermenistan Cumhuriyeti yerine Ermenistan ifadelerinin kullanılması uygun bulunmuştur. Araştırma yaygınlığı, etkinliği ve kolayca

²Armenian National Committee of America –Amarika Ermeni Ulusal Komitesi-“ANCA, ABD’de çalışmalar yürüterek Ermenistan’a yardım yapılmasını 1915 olaylarının soykırım olarak adlandırılmasını, dünyanın farklı ülkelerinde Ermeni ön kabullerinin yaygınlaştırılması çalışmaları içinde bulunmaktadır. ABD Temsilciler Meclisinin Türkiye’ye karşı soykırım önergesi hazırlanmasında “ANCA” önemli derecede rol oynamıştır. Örgüt 1915 olaylarını soykırım olarak nitelendiren çalışmalarını sürdürmeye devam etmektedir.

³ **Armenian** National Institute (ANI) -Ermeni Ulusal Enstitüsü-, 1997 yılında Washington’da kurulmuştur. Ermeni Soykırımı iddiaları ve Ermeni kimliği ile ilgili çalışmalar yürütmektedir.

⁴ ABD ve Kanada merkezli çalışmalarını sürdüren **Zoryan Institute** -Zoryan Enstitüsü, Ermeni siyasi görüşlerini aktif hale getirme merkezi olarak işlev görmektedir. Söz konusu Enstitü özellikle Yahudi asıllı bilim adamlarının Ermeni Soykırımı tezlerini savunmaları için işbirliği ve destek ortamı sağlamaktadır. ABD, Kanada ve diğer ülkelerde Ermeni Soykırımı üzerine araştırma yapanlara burs desteği sağlamaktadır. Bkz.

⁵ Merkezi İngiltere’nin başkenti Londra’da bulunan **Gomidas Institute** -Gomidas Enstitüsü-, Ermeni Soykırımı tezlerini İngiliz belgeleri desteği ile savunma çalışmalarını yürütmekte ve bu yönde Osmanlı Arşiv belgelerini derlemektedir. Enstitünün hedefi Anadolu’dan ayrılan Ermeniler için tazminat yollarını aralamaktır.

⁶ Ermeniler arasında sosyo-kültürel işbirliği ve dayanışmayı amaçlayan AGBU (The Armenian General Benevolent Union), tarihsel olarak 1906 yılına kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. AGBU 1. Dünya savaşı esnasında göç eden Ermenilerin yerleşmeleri, barınmaları ve acil ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmuştur. Günümüzde dünyanın her yerinde Ermeni işadamlarının desteği ile aynı yöndeki çalışmalarını sürdürmektedir.

ulaşılabilirliği nedeniyle genel yapısı itibarıyla; internet üzerinden yayın yapan bilgi ve belgelere dayanmaktadır. Araştırma çerçevesinde basılı yayınlarda mümkün olduğunca başvurulmaya çalışılmıştır.

2. Ermeni Diasporasının Ermeni Soykırım İddiaları Bağlamında Yürüttüğü Strateji

Diasporanın sözlük anlamına bakıldığında onun yunanca "serpilmiş tohumlar" anlamına gelen dia-spora kelimelerinin birleşmesinden oluştuğu görülmektedir. Ancak genel olarak Anavatan'ından uzakta yaşayan bir milletin bireylerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Diaspora'nın sosyolojik anlamı "farklı topraklara dağılan göçmen topluluklar" olarak ifade edilebilir. Örneğin Türk diasporası, Ermeni diasporası ve Hint diasporası bu durumun tipik ögeleri olarak söylenebilir. Diaspora kavramı, özellikle 20. yüzyıl ve sonrasında Filistin dışında yaşayan Filistinliler daha sonra da İsrail'in dışında yaşayan Yahudiler için kullanılmaya başlanmıştır. 1980'li yılların sonlarından itibaren özellikle Avrupa ülkelerinde ve ABD'de yapılan bütün yayınlarda Ermeni Diasporası kavramının kullanıldığını görüyoruz. Osmanlı devletinin güvenliği sağlama gerekçesi ile Ermenileri tehcire tabi tutması diasporasının yeniden oluşmasına ve güçlenmesine imkan sağlamıştır. Bu bağlamda oluşan Ermeni diasporası özellikle ABD'de ve Fransa'da, sosyo-kültürel açıdan güçlü ve organize grupları oluşturmaktadırlar. Söz konusu diasporanın kendine özgü tarihsel bir serüvene, soruna ilişkin söylem ve eylemlere sahip bir karakter sergilediği söylenebilir.

Ermeni diasporasının soruna ilişkin söylem ve eylemlerine bakıldığında kısaca şunlar söylenebilir. Bunlardan birincisi, Ermenilerin, soykırım iddialarının merkezine "tehciri" yerleştirmiş olmalarıdır. Böylece Ermeniler bu söylemden yola çıkarak "bir taşla iki kuş vurmayı" hedeflemektedirler. Bunlardan birincisi, Osmanlı devletinin Ermenilerin oluşturduğu etnik şiddete karşı tedbirini yadsıyarak Osmanlı devletinin seçilmiş zaferlerinden biri olan Anadolu'nun kurtuluşuna yönelik girişimi yadsımak, ikincisi ise Ermenilerin "seçilmiş travmasını" gizleme yada yönünü değiştirme olarak söylenebilir. Ermeni diasporasının soruna ilişkin söylem ve eylemlerinin ikinci aşaması ise ABD, Avrupa ve dünyanın değişik toplumları tarafından 1915 olaylarını hem formel hem de enformel bağlamda "soykırım" olarak görülmesini sağlamaktır. Örneğin, 1991 yılında "Ermeni soykırım iddialarını gerçek olarak tanımlayan" bir anayasa ile Bağımsız Ermenistan Cumhuriyetinin ilan edilmesi ve Fransız parlamentosunun "soykırımı" onaylamasının ardından da "soykırım olmamıştır" demeyi cezalandırma yönünde yasal düzenlemeye girişmesi ve ABD Kongresine soykırımın tanınması için yasa teklifinin sunulması bu bağlamda değerlendirilebilir. ABD ve Fransa gibi batı ülkelerinin dışında dünyanın birçok ülkesi de Ermeni meselesine özel ilgi duymaktadır. Bunun tipik örneklerinden biri, İsraililerin, **Ermeni** soykırımı iddiası üzerinden Türkiye ile uzun vadeli bir çatışmanın ideolojik hazırlığı içerisinde bulunmasıdır.

Ermeni diasporası, Ermeni soykırım iddialarını analitik olarak birbirinden ayırabileceğimiz üç başlık altında yürütmektedir. Bunlar; *1.Diaspora Ermenilerinin Ermenistan Cumhuriyetine etkisi. 2.Diaspora Ermenilerinin Batı Ülkelerine etkisi 3. Diaspora Ermenilerinin Türkiye'ye Etkisi.* Bunları kısa kısa açıklarsak şunları söyleyebiliriz.

2.1. Ermeni Diasporasının Ermenistan Cumhuriyetine Etkisi

Ermeni diasporasının Ermenistan Cumhuriyetine yönelik tutumu, analitik açıdan siyasi, iktisadi, hukuki, dini, ahlaki gibi bir dizi başlık altında hem iç hem de dış sosyal ilişkilerine yönelik olarak ele alınabilir. Diasporanın söz konusu ilişkiler ağının bir yönünü oluşturan Ermenistan Cumhuriyetine etkisi; dayatma, ikna, yönlendirme ve manipülasyon da dahil gönüllü bir işbirliği ve bunların oluşturduğu iç içe geçmiş sosyal ilişkiler ağı olarak düşünülebilir. Bunun tipik örneklerden birincisi siyasi partiler ve bunların faaliyetleri ile ilgilidir. Örneğin diaspora partileri olarak bilinen Ermeni Devrimci federasyonu (Taşnak), Sosyal Demokrat Hıncak Partisi ve Liberal Demokrat Partisi (Ramgavar) sadece Ermenistan'da örgütlenerek siyasi hareketliliğini sürdürmeyip diasporanın bulunduğu bölgelerde de siyasi hareketliliğe dahil edilmektedir. Bu bağlamda Ermeni diasporasının Ermenistan Cumhuriyeti'nin iç politika alanında etkili bir konuma sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Diasporanın üzerinde durduğu bir başka husus, sanayi ötesi çağı yaşayan ABD ve Fransa gibi ülkelerden Ermenistan'a göçü teşvik etmek ve Ermenistan'dan göçü önlemek için yardım konseri, yardım gecesi, müzayede veya yardım çağrıları düzenlemesidir. Bunun tipik örneği Rusya Federasyonundan Büyük Britanya'ya Arjantin'den İran'a kadar geniş bir coğrafyada Ermenistan ve Karabağ'da yürütülen bazı projeler için toplanan 22.661.372 \$ aşan yardım paralarıdır. (<http://www.armenianweekly.com/2013/12/03/>)⁷

Hem batıdan Ermenistan'a göçün teşvik edilmesi hem de Ermenistan'dan batıya dönük göçün önlenmesi girişiminin arka planında işgal edilen Azerbaycan toprağı olan Yukarı Karabağ bölgesinin de dahil olduğu topraklar üzerinde demografik olarak güçlü bir Ermenistan coğrafyasının oluşturulması yer almaktadır. Aynı şekilde Ermenistan Diaspora Bakanlığının Suriyeli Ermenilerin Ermenistan'a girişini ve burada yaşamını kolaylaştıran değişikliklerin yapıldığını belirtilmesi, Suriye'de yaşanan iç çatışmadan çıkarılan Ermenilerin Ermenistan'a nakledilmesinde gösterilen hassasiyetin tipik bir göstergesidir. Ermenistan Diaspora Bakanlığının Suriyeli Ermenilerin eğitim ve sağlık meselesinin çözülmesini istemesi, iş adamlarına Ermenistan'da kendi işini kurmak için 500 bin dolara kadar düşük faizli krediler verilmesi ve Aşarak şehrinde onlar için yeni bir mahallenin tesis edilmesi söz konusu hassasiyetin ve güçlü bir Ermeni coğrafyasının oluşturulması için başka bir örnek olarak sunulabilir. (http://www.ermenihaber.am=1&menu_id=9&news,22/5/2013) Söz konusu hassasiyetin tipik örneği, "Ameria Group, Armenia's Leading Business Advisory Services Provider"'in Suriye'den Ermenistan'a ve Yukarı Karabağ'a göç eden Ermenilere elli bin dolar yardımda bulunmasıdır. Söz konusu girişimi sadece ekonomik gelişme olarak düşünmeyip Ermenistan'ının Azerbaycan yada başka ülkelerle yaşayabileceği çatışmaya yönelik kısa, orta ve uzun vadede olası bir mevzi ve güç dengesi olarak kabul görüldüğünü söylemek mümkündür. (<http://asbarez.com/106837/ameria-armenia-business-advisory-group-donates-50000-to-armenian-fund/>)

Sosyolojik olarak diaspora Ermenilerinin Ermenistan'dan batı ülkelerine göçü engellemek ve batıdan Ermenistan'a olan göçü teşvik konusundaki tutumları, politik ve askeri bağlam içinde radikal bir söylemin ve eylemin tipik bir göstergesi olarak

⁷ Russian Federation: \$12,350,000, U.S. Western Region: \$2,000,000, France, Germany, Switzerland, Netherlands, Greece, Belgium (Phoneathon): \$1,984,000, Armenia: \$1,642,372, Switzerland (private donation): \$1,250,000, Artsakh: \$1,000,000, U.S. Eastern Region: \$1,000,000, Argentina: \$700,000, Toronto, Canada: \$225,000, Brazil: \$170,000, Montreal, Canada: \$120,000, Great Britain: \$100,000, Lebanon: \$94,000, Iran: \$60,000, Austria: \$10,000

yorumlanabilir. Ermeni diasporası söz konusu göç ile ilgili gerçek sosyolojik sebepleri ve sonuçları öterek ve subjektif bir değerlendirme yaparak, sözü edilen göç durumunu iki yönlü manüpile etmektedir. Bunlardan birincisi göçün müsebbibini, Ermenistan'a ambargo uygulayan Türkiye ve Azerbaycan olarak göstererek politik bir çıkarım gerçekleştirmek ikincisi ise Ermenistan'ın savaş yanlısı ve savaş kışkırtıcılığı yapan söylem ve eylemlerini gizleme olarak varlık kazanmaktadır.

Ermenistan'dan dışa doğru gerçekleşen göçten diaspora Ermenilerinin duyduğu kaygı, bir demografik ve iktisadi kaygı yerine siyasi ve askeri bir kaygı olarak varlık kazanmaktadır. Göç, olası bir Azeri-Ermeni çatışmasında demografik bağlamda bir mevzi kazanma hesabı olarak düşünülmektedir. Kısaca diaspora Ermenileri, Kafkasya'da ve onun şahsında bölgede kapsamlı bir savaş hazırlığı içinde gözükmektedir. Ermeni gruplar, göç meselesine bugün ve gelecekte sürdürülecek olan savaşın bir unsuru olarak bakmaktadırlar. Ermenistan'dan dışarıya olan göçün Ermenistan için ulusal bir tehdit olduğuna yönelik belirleme, Mayissian tarafından kaleme alınan "Armenia's 'Silent' National Security Threat" (Ermenistan'ın sesiz ulusal güvenlik tehdidi) adlı makalesinde gözükmektedir. Ona göre, 2012 yılının ilk dokuz ayında 97,000 kişi Ermenistan'dan ayrılmıştır. Yine son 20 yıl içinde hemen hemen bir milyon insanın ülkeyi terk etmesi ülkenin gizli ve sessiz bir tehdit ile baş başa olduğunu göstermektedir. (Bkz. <http://www.armenianweekly.com/2013/01/03/mayissian-armenias-silent-national-security-threat>)

Diaspora Ermenilerinin Ermenistan'ın iç politikasına müdahaleye yönelik tipik örneklerden bir diğeri ise diaspora Ermenilerinin Ermenistan devletinin soykırım politikasını yetersiz bulması hatta soykırım iddiaları ile ilgili politikaları sulandırmakla suçlamasıdır. Ermeni diasporası sadece Ermenistan Cumhuriyeti'nin iç politikasında değil aynı zamanda onun dış politika alanında da etkili bir konuma sahiptir. Ermenistan Cumhuriyeti'nin başta Türkiye ve Azerbaycan'a yönelik olumsuz tutumu ve diğer ülkelere dönük politik ilişkileri, Ermeni diasporasının etkisi altındadır. Örneğin Türkiye-Ermenistan arasında imzalanan protokollerin işlevsiz hale gelmesinde diasporanın etkisi göz ardı edilemeyecek kadar önem arz etmektedir. Zira diaspora protokollerin imzalanması üzerine Ermenistan'a yaptığı ekonomik yardımları kesme tehdidinde bulunmuştur. (<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/12665988.asp>)⁸ Benzer şekilde Ermenistan Cumhuriyetinde medya araçlarının yayın politikaları da diaspora Ermenileri tarafından belirlenmektedir. (<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=37>) Yayın sürekliliğini sağlamak için bazı gazetelerin süsbanse edilmesi bu durumu doğrulamaktadır. Aynı şekilde diasporanın girişimleri ile Ermenistan'da kurulan Fransız Üniversitesi, Ermenistan'a eğitim-öğretim, yönetim, meslekler ve akademik bir duruş bağlamında bir etki olarak değerlendirilebilir. (http://tr.wikipedia.org/wiki/Ermenistan_Frans%C4%B1z_%C3%9Cniversitesi)⁹

⁸ Ermeni diasporasının, Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişki kurulması ve geliştirilmesine ilişkin imzalanan protokollere olumlu bakmaması "Merkezi Erivan'da bulunan Arminfo ajansının haberine göre, İsveç'teki Ermeni Federasyonu Başkanı Vahagn Avediyanyan, söz konusu protokollerin Ermenistan ile diaspora arasındaki ilişkileri "parçaladığını" ifade ederek, "protokollerin imzalanmasından sonra, diasporanın atacağı ilk adım, Ermenistan'ı finanse etmeyi durduracaktır" dedi.

⁹ Ermenistan'daki Fransız Üniversitesi, 2000 yılında kurulan yönetim geliştirme Avrupa vakfının (EFMD) organıdır. (EFMD) yönetim alanında mükemmellik rütbesi sağlayan bir eğitim kuruluşudur. Üniversite mezunlarının yaklaşık %80'i kendi meslek alanlarında çalışmaktadırlar".

2.2. Ermeni Diasporasının Batı Ülkelerine Etkisi

Ermeni diasporasının batı ülkelerine etkisini anlayabilmek sadece Ermenilerin Türklere karşı duruşunu anlamakla değil aynı zamanda batı dünyasının Türklere karşı tarihsel bakışını bilmekle mümkündür. Bunun tipik göstergesi, Ermenilerin Türklere tarihsel ilişkileri ve soykırım iddialarıyla ilgili yaklaşımlarında batının 1915 olaylarındaki tutumunun günümüzdeki duruşundan farklı olmamasıdır. 18.yy başında Avrupa’da Ermeni lobilerinin ve medyanın Ermeni söylemlerini savunan fakat Osmanlı demeçlerine yer vermeyen yayınlar yapmaya başlamış olmaları bu durumun tipik bir örneğidir. Aynı tarihlerde İsviçre’de Ermeniler tarafından “Hınçak” komitesinin İngiltere’ye taşınması ve Fransa’da Güneydoğu Anadolu’da ekonomik, askeri ve siyasi çıkarları için “Ermeni lejyonları” oluşturma gayretleri bu bağlamda değerlendirilebilir. (<http://www.dallog.com/kultur/kavramlar/vilayetisitte/htm>) Batı dünyasının Türklere üzerine tarihsel ve sosyolojik bakış açısını bilen ve bu bakış açısını bir ortak fırsata dönüştürme gayretinde olan Ermeni diasporasının, çalışma alanını sürdürebilecek mükemmel bir sosyal hayat alanı bulduğunu söyleyebiliriz. Bu çerçevede diasporanın etkisinin doğrudan batıya, dolaylı olarak ise batı üzerinden hem Azerbaycan topraklarının işgalini meşrulaştırma hem de soykırım iddialarına bağlı olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin toprak bütünlüğünün tartışılması amacına yönelik olduğu söylenebilir.

Ermeni diasporası, bulunduğu ülkenin varlık karakteri içinde bütün araçları, siyasi söylemlerini aktarmak amacına yönelik olarak yönetmektedir. Bu amaçla Ermeni diasporası batı ülkelerinde iç içe geçmiş iki amacı gerçekleştirme gayreti içindedir. Bunlardan bincisi bulunduğu toplumlarda kamuoyunu “soykırım” iddiasının gerçek bir tarihî olay olduğuna ikna etmektir. İkincisi ise kamuoyu etkisi altında buldukları ülke parlamentolarına, senatolarına, hükümetlerine, belediye meclislerine, kısıca devletlerin bütün organlarına baskı yaparak ilgili ülkelerde “soykırım”ın resmî bir söylem olarak tanımlanmasını ve bunun tarihî bir gerçek olarak algılanmasını sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu bağlamda Ermeni diasporasının bulunduğu toplum ve devletlerin etki altına aldığı alanları kısa kısa açıklayacak olursak şunları söyleyebiliriz;

Ermeni diasporasının batı ülkelerine etkisinin **birincisi**, diasporanın bulunduğu ülkelerde kamuoyunu “soykırım” iddiası hususunda Türkiye Cumhuriyeti’ni haksız/suçlu gösterme çabasıdır. Bu çabada temel amaç hem Türkiye Cumhuriyeti’nin devlet politikalarını olumsuzlama hem de Ermenilerle birlikte başka uluslarında negatif bakış açısı oluşturmasını tasarlamaktır. Örneğin Fransa Ermeni diasporası sadece Ermenistan Ermenilerini ve diğer diaspora Ermenilerini Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı düşmanca duygular içinde büyüme ve etkileme gayreti içinde olmakla kalmayıp, başta buldukları toplumların kamuoyunu da “soykırım” sözcüğü ile Türkiye aleyhine yönlendirmektedirler. Türkiye ile Fransa ve AB arasında zaman zaman “soykırım iddialarından” dolayı ortaya çıkan gerilim bu durumun tipik bir göstergesidir. Fransa bağlamında kamuoyunda Ermenilere karşı toplumsal düzeyde bir sempati ve yaklaşma olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumun tipik örneği Michel Manoukian’ın Fransa’da tarihsel bir efsane olarak kabul edilmesidir.¹⁰

Bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Ermenistan_Frans%C4%B1z_%C3%9Cniversitesi

¹⁰ 15 yaşının üzerindeki bütün Fransızlar bu ismi duymuşlardır. Nazi işgali sırasında işbirlikçi Vichy hükümetinin öldürdüğü ve bunu ‘Kırmızı Afişlerle’ (Affiche rouge) duyurduğu bu Ermeni

Ermeni diasporasının etkisi hususunda belirtilmesi gereken bir diğer nokta, Ermeni soykırım iddiasının tanınmasını savunan diasporanın başka etnik kökenlere mensup kişilerle birlikte hareket edip çeşitli soykırım icat edilmesi sürecinde rol oynamalarıdır. Ağustos 2010 tarihinde Avustralya'nın Sidney kentinde yer alan Bonnyrigg Park'ta "Asuri Soykırım Anıtı" ve Erivan'da benzer bir anıtın inşasının planlanması belediye meclislerine etki olarak değerlendirilebilir (<http://www.turkishny.com/headline-news/2-headline-news/36078-sidneyde-asuri-soykrm-ant-aclld>, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2011). İddia edilen benzer soykırım anıtlarının Fransa'da bulunan Sarcelles, Saint-Brice gibi yerlerde açılması da bu sürecin unsurlarını oluşturmaktadır. Söz konusu anıt dikme girişimlerinin Avrupa sınırlarını aşarak Diyarbakır, Van, Hakkari ve Tur Abdin¹¹ gibi yerleşmelerle Türkiye'ye getirilme planı, diasporanın etkisine verilebilecek bir başka örnek olarak değerlendirilebilir. (<http://www.seyfocenter.com/index.php?sid=10&aID=366>)¹²

Ermeni diasporasının batı ülkelerine etkisinin **ikincisi**, Ermeni diasporasının batı ülkelerinde Ermeni soykırımı iddialarını içeren çalışmalarını belgesel filmlerden gazetelere kadar geniş bir iletişim alanına dayandırmış olmasıdır. Örneğin, Le Monde, Libération, Le Figaro, hatta Le Canard Enchaîné gibi kamuoyunda etkili gazetelerde, ülkesel ve bölgesel televizyonlarda, radyolarda sık sık Ermeni soykırımı iddialarına yönelik yayınlar yapılmakta, konferanslar düzenlenmekte, broşürler, kitaplar, dergiler ve makaleler yayımlanmaktadır. (<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=Dergiler&IcerikNo=304>) Ermeni diasporasının güçlü olduğu Fransa'da onlarca Fransızca kişisel veya kurumsal internet sitesi vasıtası ile soykırım iddialarının tanıtılması bunun tipik göstergeleridir.

Ermeni diasporasının batı ülkelerine etkisinin **üçüncü** alan ise siyasi partileri (Kanada'da "Muhafazakâr Parti", Belçika'da, "liberal Parti" Hollanda'da "Hıristiyan Birliği Partisi", Bulgaristan'da "ATAKA Partisi"), (<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Dergiler&IcerikNo=304>) belediye başkanlarını, milletvekillerini, bakanları, seçimlere aday olanları, Ermeni soykırımı iddiası konusunda yönlendirmeye ve ikna etmeye çalıştığı siyasi alandır.¹³ Bu bağlamda Ermeni diasporasının Batı ülkelerinde "soykırım"ın tanımlanmasını ve bunun tarihî bir gerçek olarak algılanmasına yönelik etkisine, Fransa meclisinin başını çektiği batı ülkelerinin birçoğunda "soykırım" yasasının çıkarılmış olması ve bu yönde daha ileri girişimlerin sürdürülmesini gösterebiliriz. Örneğin, Soykırım yasasından sonra soykırımı inkar yasasının tartışılması AB genelinde Türkiye'nin cezalandırılmasının talep edilmesi söz konusu girişimin sürdürülmesi anlamına

asılı komünist direnişçi Fransızların bilinçaltında özgürlük, direniş, kahramanlık ve şehit olmak gibi pozitif kavramlarla özdeşleşmiştir. Dikkat edilirse başta adı geçen Manoukian olmak üzere bütün bu kişiler Ermeni oldukları için değil yaptıkları şeyler sebebiyle Fransa'da popülerdirler, dolayısıyla bu kişilere karşı duyulan münferit sempati bütün bir topluma dolaylı bir yoldan yansımaktadır.

¹¹ Süryani etnik grubun yaşadığı Türkiye ile Suriye arasında Mardin şehri sınırları içinde yer alan bir bölgenin adı

¹² "...30 Ekim 2011 (Saint-Brice, Paris) – 20 binin üzerinde Asur-Keldani-Süryani'nin yaşadığı Fransa'da Seyfo soykırımı anısına yeni bir anıt dikildi. 2006'da, ilk resmi anıtın dikildiği ve Asuri-Keldani- Süryani'lerin başkenti olarak bilinen Sarcelles'den sonra, Saint-Brice belediyesi de tarihi bir karar alarak, 1915 soykırımında hayatını kaybeden Asuri-Keldani-Süryani'lerin anısına bir anıt dikme kararı aldı. Belediye Başkanı Sayın Alain Lorand'ın Fransa'da faal olan Fransa Asur-Keldani Derneği (AACF) ve Fransa Asur-Keldani Birliği (UACF) ile gerçekleştirdiği görüşmeler sonucu Saint-Brice belediye binasının bulunduğu parkta bir anma ve açılış töreni gerçekleştirildi."

¹³ Samim AKGÖNÜL, Fransa Ermeni Toplumu ve Türkiye: Propaganda ve Lobcilik, *ERMENİ ARAŞTIRMALARI*, Sayı 5, Bahar 2002,

gelmektedir. Hatta söz konusu düzenlemeyle, AB'nin 2007 yılında kabul ettiği "İrkçılık ve Yabancı Düşmanlığıyla Mücadeleye İlişkin Çerçeve Kararı" kapsamında Türkiye'ye fiili müdahalenin kapısını aralayan bir sürece adım atmanın hesapları yapılmaktadır.

Başta Fransa Ermeni diasporası olmak üzere Ermeni tarafı, siyasi bağlamda Avrupa Birliğini Türkiye'ye karşı güçlü bir baskı organı olarak keşf ettiklerini düşünmektedirler. Bu yüzden de hem Avrupa Komisyonu'na (Brüksel) hem de Avrupa Parlamentosu'na (Strazburg) Türkiye'ye yoğun baskı yapmaktadırlar. Bu baskının amacı Komisyonun ve Parlamentosunun Türkiye'nin adaylığına vazgeçilmez önkoşul olarak "soykırım"ı tanımamasını sağlamaktır. Avrupa Parlamentosu'nun kabul ettiği son raporla bu talep gerçekleşmiş gözükmektedir. Zaten 2015 yılı içinde AP, Ermeni soykırım iddialarını bir gerçeklik olarak kabul etmiştir.

Ermeni diasporasının batı ülkelerine etkisinin **dördüncü** alan ise sivil örgütlerdir. "Fransa Ermeni Doktorlar Birliği" ve "Ermeni Meslekler Arası Grubu", "Ermeni Milli Hareketi", "Toprak ve Kültür Derneği" yardımlaşma dernekleri, spor kulüpleri, dans grupları, kültür dernekleri ve mesleki birlikler bu ağın önemli sivil örgütlenme bölümünü oluşturmaktadır. ABD'de binden fazla Ermeni kuruluşunun faaliyet göstermesi ve diaspora kurumlarına her yıl çalışmaları için milyarlarca dolar ödenek ayrılması bu duruma tipik bir örnektir.

Ermeni diasporasının batı ülkelerine etkisinin **beşinci** alanı ise hukuk mücadelesinin yürütülmesi bağlamında ulusal ve uluslar arası mahkemelerin etki altına alınabilmesi çabasıdır. Bu durumun açık göstergesi, resmî olarak "soykırım"ın tanımlanmasını müteakip uluslar arası mahkemelerden Ermenilerin lehine kararların çıkarılmasını sağlamaktır. ABD'de Ermenilerin Türkiye Cumhuriyeti aleyhine Ziraat Bankası ve Merkez bankası'na açtıkları davalar bunun örneklerindedir. Bu bağlamda Ermenilerin uluslar arası mahkemelerden kendi lehlerine kararlar alabilmesini "soykırım" iddialarının gerçekleşmiş gibi kabul görmesine bağlı olduğunu bilmekte ve bu yönde girişimlerini sürdürmektedirler.

2.3. Ermeni Diasporasının Türkiye'ye Etkisi

Ermeni diasporası, Ermenistan ve batı ülkelerinde ve dünyanın değişik toplumlarında yaptıkları çalışmalara paralel olarak Türkiye'nin toplumsal farklılıklarını oluşturan unsurları da Ermeni soykırımı iddiasının bir gerçeklik olarak kabul görmesi yönünde etkilemeye çalışmaktadır. Bu bağlamda Ermeni diasporasının, Türkiye'de **a. alt kültür gruplarını, b. dini azınlıkları, c. akademik ve siyasi çevreleri ve d. medya araçlarını, yönlendirerek, ikna ederek ya da manipüle ederek yönettiğini söyleyebiliriz. Bunları kısa kısa açıklarsak şunları söyleyebiliriz;**

a. Ermeni diasporasının Türkiye'de **alt kültür gruplarına** etkisi bazen gizli bazen açık bir içerikte Türkiye'nin iç toplumsal dinamiklerine yönelik manipüle etme biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bunun tipik göstergesi, Türkiye'de yaşayan ayrılıkçı Kürtler ve bazı Alevi-Bektaşî unsurların söylem ve eylemlerinin Ermeni diasporasının öylem ve eylemleriyle örtüşen karakter sergilemesidir. Bu bağlamda Ermeni diasporasının, Türkiye'nin söz konusu toplumsal farklılıklarını Ermeni soykırımı iddiasının bir gerçeklik olarak kabul görmesi yönünde araçsallaştırdığını söylemek mümkündür.

Söz konusu alt kültür gruplarının manipülasyonuna ve yönlendirilmesine ilişkin çok sayıda makale, röportaj ve basın açıklaması bulmak mümkündür. Örneğin "Kürtler için istediğim şeyi Ermeniler için istiyorum", "bu topraklar sadece Türkler ve Kürtlere ait değil aynı zamanda Ermeniler, Asuriler ve Keldanile aittir" (<http://www.armenianweekly.com/>)

2011/10/29/demirbas/) diyen Abdullah Demirbaş'ın açıklamaları ve PKK'nın sorumlularından olan Zübeyir Aydar ile Yannis Kanakis'in yaptığı mülakatta, Aydar'a yöneltilen "Ermeni soykırımına Kürtlerin karışmış olduğunu kabul ediyor musunuz?" sorusuna "Ermeni soykırımına Kürtler katılmıştır, geçmişin değiştirilmesi ve kimsenin olumsuz gerçekleri reddetme hakkı bulunmamaktadır" şeklinde verdiği cevap, Ermeni diasporasının Türkiye'de **alt kültür gruplarına** etkisi olarak değerlendirilebilir. (Elettherotipia. 13 Şubat 2007) Bu bağlamda söz konusu unsurların söylem ve eylemlerini, Ermeni soykırımı iddiasının tarihselliği ve sosyolojik yönü itibarıyla bir gerçeklik olarak kabul edildiği yönünde algılayabiliriz. Yani söz konusu algı, hem Ermeni soykırımının, Kürtler tarafından gerçekleştirilmiş bir olay olduğuna hem de Ermenilerin kadim toprak iddiasının gerçekliğine vurgu yapmış olmaktadır. Aynı şekilde Hrant Dink'in ölümünün yedinci yıldönümünde Türkiye'de tutuklu olan PKK lideri A. Öcalan'ın "Ben Ermeni halkının değerli çocuğunun mücadelesini ve kardeşimiz Hrant'ı selamlıyorum. Ben kapsamlı bir mektupla Ermeni vatandaşlarımızı anmak istiyorum ve Hrant'ın ölüm yıldönümü için mektubun hazır olmasını umuyorum," biçiminde verdiği tepki Ermeni diasporasının Kürt etnisitesi üzerinde oluşturduğu etki olarak düşünülebilir. (<http://asbarez.com/118351/jailed-kurdish-leader-commemorates-dink-murder/> 13 Ocak 2014)

Benzer şekilde 1909 Adana olaylarının yüzüncü yıldönümü nedeniyle kaleme alınan bir makalede Osmanlı devletine güven duymadıkları için silahlarını teslim etmeye yanaşmayan fakat meclisin silahsızlandırma kararı gereği silahlarını teslim eden Ermenilerin durumunun, Türkiye'de faaliyet gösteren ayrılıkçı terör örgütü PKK'nın silah bırakması konusuyla birlikte ele alınmasını ve iki olayın birbirine benzetilmesi yönündeki beyanları (Etyen Mahçupyan, Taraf, 01.05.2009) ve Yunanistan'da yaşamını yitiren ve Diyarbakır'da toprağa verilmeyi vasiyet eden Ermeni asıllı sanatçı Adram Tigran'ın cenazesinin Türkiye'ye getirilmesi girişiminin dönemin Diyarbakır belediye başkanı tarafından dile getirilmiş olması. (<http://www.milliyet.com.tr/>)¹⁴ benzer durumun en tipik örnekleridir.

Hrant Dink'in ölümünün 7. yıl dönümünde Ermenice ve Türkçe, "Hepimiz Hrant'ız, hepimiz Ermeniyiz" ve "Unutmadık, unutturmayacağız" gibi yazılı pankartların ve "Faşizme inat kardeşimsin Hrant", "Hepimiz Hrant'ız, hepimiz Ermeniyiz", "Yaşasın halkların kardeşliği", "Katil devlet hesap verecek", "Bu daha başlangıç mücadeleye devam", "Biz bitti demeden bu dava bitmez" gibi sloganlarının atılması, Ermeni diasporasının Türkiye'de alt kültür gruplarına etkisi olarak nitelendirilebilir. (<http://www.firatnews.com/news/guncel/onbinler-katliamin-7-yilinda-da-hepimiz-hrantiz-dedi.htm>, 19.01.2014)

Ermeni diasporası ve batı dünyası, Ermeni soykırımı iddialarını gerçek olarak algılayan PKK ve onun yaslandığı Kürt gruplarla Türkiye'nin bölünebilirliğini ve işgalinin mümkünlüğü üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla Ermeni diasporası ve batı

¹⁴ Osman Baydemir (Diyarbakır Büyükşehir belediye Başkanı-2010), Adram Tigran'ın Ahmet Arif, Yılmaz Güney, Nazım Hikmet gibi çok büyük bir değer olduğunu söyledi. Tigran'ın Diyarbakır'dan 'Şanına yakışır' bir şekilde uğurlamak istediklerini belirten Baydemir, "Diyarbakır halkının yapacağı tek şey şanına emeğine yakışır son uğurlamayı gerçekleştirmek ve bağrına basmaktır. Demirtaş (DTP eş başkanı-2010), cenazenin Türkiye'ye getirilmemesi durumunda Diyarbakır'da çeşitli anma törenlerle sanatçıya son görevlerini yerine getireceklerini söyledi. <http://www.milliyet.com.tr/>

dünyasının PKK ile ilişkisini, sadece masum bir siyasi, teknik ve finansal destek olarak nitelendirmemiz mümkün değildir. Söz konusu ilişkiler “dostumdur düşmanımın düşmanı” sözü üzerinden geliştirilerek “Batı Ermenistan” olarak nitelendirilen toprakların Ermenistan’a dahil edilmesi amacına yönelik yerli işbirlikçi unsurların oluşturulması ve güçlendirilmesi olarak değerlendirilebilir. Büyük Ermenistan amacının Türkiye ayağı için bir mevzi olarak görülen ayrılıkçı Kürt gruplar, Türkiye’ye yönelmiş en etkili silah olarak değerlendirilmektedir. Ermeni unsurların, Türkiye’de olabilecek bir iç ve dış savaşta kazanan taraf olmanın hesabını Türkiye’de yaşayan alt kültür grupları üzerinden hesaplamaktadırlar diyebiliriz.

b. Ermeni diasporasının Türkiye’de yönlendirme gayreti içinde olduğu ikinci alt grup dini azınlıklardır. Türkiye’de yaşayan Ermeni dini azınlık gruba mensup bireyler soykırım iddialarını yüksek sesle ve medya araçlarıyla fikir ve düşünce özgürlüğü çerçevesinde sürdürmektedirler. Bunun tipik örneği, Türkiye’de toplumsal farklılıkların yönlendirilmesi olarak düşünülebileceğimiz, Türkiye Ermeni diasporasının, "Bu acı hepimizin" diyen yüzlerce kişi ile 1915 olaylarının 97. yılında Taksim’de “İrkçılığa ve Milliyetçiliğe Dur De Girişimi” tarafından düzenlenen anma törenidir. (<http://team-aow.discuforum.info/t11213-Turkiye-de-soyk-r-m-anmalar-ve-yans-malar.htm>)¹⁵ Söz konusu anma töreninden hareketle Türkiye’de kimliklerini gizleyerek Türkiye’den nefret eden “Kripto/gizli Ermeniler” ve Ermenistan’ın çıkarlarını Türkiye’nin üstünde tutan bir Ermeni grubunun bulunduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, Arjantinli gazeteci Avedis Hadjian tarafından kaleme alınan anı’dan Canan Kaya tarafından nakledilen “Türkiye’de gizli Ermenilerin ayak izleri” başlıklı yazıda gizli Ermeniler meselesi açıkça belirtilmektedir. Söz konusu yazıda Hadjian İstanbul, Amasya, Diyarbakır, Batman, Tunceli ve Muş’u dolaşarak yaptığı araştırmada Türkiye’de “gizli Ermeniler” adıyla bilinen gizemli bir azınlığın olduğunu belirtmektedir. Ona göre yaklaşık bir asırdır gerçek kimliklerini gizleyen insanların büyük çoğunluğu, doğu illerinde olmak üzere, İslam dininin Sünnilik ve Alevilik gibi çeşitli mezheplerini benimseyerek Türk ya da Kürt kimliği altında yaşamaktadırlar. Hadjian, gizli Ermenilerin bir kısmının dedelerinin ya da ebeveynlerinin Ermeni olduklarını kabul etmelerine ve Türk ve Kürt komşularınca Ermeni ya da gavur diye adlandırılmalarına rağmen bunu reddettiklerini, bazılarının ise gerçek kimliklerini kabul etmelerine rağmen bu bilgiyi kendi çocuklarından sakladıklarını anlatmaktadır. (<http://www.radikal.com.tr/ID=1121498&CategoryID=77>)

Gizli Ermenilerin Türkiye’de varlık karakterine ilişkin bir başka gösterge, 19 Ocak 2007’de Ermeni asıllı gazeteci Hrant Dink’in öldürülmesini protesto etmek için atılan “Hepimiz Hrant’ız, hepimiz Ermeniyiz” sloganı ve yürüyüşün şiddet ve terör olaylarından her gün ölümlerin yaşandığı Türkiye’de yapılan tüm cenaze törenlerini gölgede bırakacak bir ritüele dönüştürülmüş olmasıdır. Buda Diaspora Ermenilerinin Türkiye’de yaşayan bazı etnik unsurla birlikte Ermeni azınlık üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

¹⁵ Anmaya Raket ve Arat Dink, Sevag Şahin Balıkçı'nın annesi Ani Balıkçı, Ermeni Tarihçi Ara Sarafian, BDP Milletvekilleri Sırrı Süreyya Önder ve Seahat Tuncel, Halkların Demokratik Kongresi Halklar ve İnançlar Komisyonu üyesi Ferhat Tunç, gazeteci Oral Çalışlar, Prof. Baskın Oran ve Prof. Gençay Gürsoy ile birlikte yüzlerce kişinin katılması dikkat çekicidir. Gösteride Ermeniler, mumlar yaktı ve yere karanfiller bıraktı. Anmada 24 Nisan 1915 gecesi gözaltına alınan Ermeni aydınların fotoğraflarının yanı sıra Hrant Dink ve Sevag Şahin Balıkçı'nın fotoğrafları taşındı. Ermeniler için simge olan nar figürünün yanı sıra Ermenice, Türkçe ve İngilizce "Bu acı hepimizin" yazılı pankart açıldı. 1915 olaylarının 97. yıldönümü nedeniyle Taksim Meydanı'nda düzenlenen anma etkinliğinde, 24 Nisan 1915'te Ermeni toplumunun sesinin kesilmek istendiği ifade edildi.

c. Ermeni diasporasının Türkiye’de yönlendirme gayreti içinde olduğu bir başka alan akademik çevredir. Ermeni diasporası, Türkiye’de Ermeni soykırım iddialarının bir gerçeklik olarak sunulduğu bir Üniversite ve akademisyen çevre de oluşturma gayreti içinde gözükmektedir. Söz konusu akademik çevre/çevreler hem eğitim-öğretim hem de çeşitli etkinlik ve yayın akışkanlığı bağlamında soykırım iddialarının gerçekliğini kabul eden yönünde gözükmektedir. (<http://www.taraf.com.tr/haber/en-insafsiz-hakim-denetci-oldu.htm>) Akademik kurum ve bireylerin yaptığı sempozyum, kongre, kitap vb. çalışmalarda 1915 olayları, ya doğrudan yada dolaylı olarak soykırım yönünde değerlendirilmektedir. (Akçam ve Dattian; 2010, 50) Örneğin Ermeni meselesi üzerine yapılan bazı çalışmaların tarihsellik açısından şiddetle eleştirilmesi, Ermeni soykırım iddialarının benimsenmesi ve doğru kabul edilmesine yönelik akademik bir çevrenin oluşturulmasına verilebilecek tipik bir gösterge olarak değerlendirilebilir. (<http://www.aktifhaber.com/ermeni-yuzbasi-kitabina-itiraz-655392h.htm>)¹⁶ Ermeni diasporasının etkisinde olan söz konusu akademik kurum ve bireylerin Ermeni meselesi üzerine düzenlediği sempozyumlarda Ermeni soykırımının gerçek olduğu yönünde bildirilerin ağırlıkta olduğu çalışmalardan oluşmaktadır. (<http://www.soykirimgercegi.com/announcebody.asp?kelime=&type=1&pageinde>)¹⁷

Ermeni diasporası, Türkiye’de oluşturduğu Üniversite ve akademisyen bir çevre ile tazminat ve toprak taleplerine meşruiyet kazandırabileceğine inandıkları bir çıkarımla Türklerin “seçilmiş zafer” algısına da müdahale edilebilirliği denemeye çalışmaktadırlar. Bunun en tipik örneği uzun süredir tartışılmakta olan Çanakkale Savaşı’nda ilk düşman zırhlısını batıran tabyanın komutanı olduğu iddia edilen Torosyan’ın anlatıldığı “From Dardanelles to Palestine Sarkis Torossian” isimli kitapta gözükmektedir. (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22167962.asp>)¹⁸

d. Ermeni diasporası, Türkiye’de Ermeni soykırım iddialarının bir gerçeklik olarak sunulduğu yada sunulmasını ima eden söylemlere ve eylemlere yönelik bir siyasi çevre de oluşturma gayreti içinde gözükmektedir. (<http://www.taraf.com.tr/haber/en-insafsiz-hakim-denetci-oldu.htm>, 30.11.2012,)¹⁹ Türkiye’de Türkiye aleyhine olası tüm söylemler, ifade ve düşünce özgürlüğü ve dokunulmazlık bağlamında değerlendirilerek Türklere karşı bir “nefret” ve “kın” oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bunun tipik örneği, Fransa’da yaşayan ve Ermeni diasporasının aktif isimleri arasında yer alan Samson Özararat’ın “**Diaspora’da**

¹⁶ İstanbul Bilgi Üniversitesi Öğretim Üyesi Ayhan Aktar tarafından yazılan “Çanakkale’den Filistin Cephesi’ne Yüzbaşı Sarkis Torosyan” adlı çalışma bu bağlamda değerlendirilebilir.

¹⁷ İstanbul Bilgi Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren "Bağımsız Toplumsal Hareket Kulübü" tarafından, 15 Nisan 2006 tarihinde, "Ermeni Sorunu Gerçeği" konulu konferansta çıkan tartışmalarda soykırımın gerçek olduğu yönünde bilgiler bulunmaktadır.

¹⁸ 2.5 yılda hakaret boyutuna ulaşan tartışmaya Genelkurmay noktayı koydu. Genelkurmay, Hürriyet’e yaptığı açıklamada, arşivlerde Sarkis isimli iki asker bulunduğunu ancak ikisinin de Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı’nda görev yapmadığını bildirdi.

¹⁹ CHP’nin Dreyfus benzetmesi yaparak meclis’te basın toplantısı düzenleyen CHP Genel Başkan Yardımcısı Sezgin Tanrıkulu ve İstanbul Milletvekili Binnaz Toprak’ın Ömeroğlu’nu istifaya çağırması, Mehmet Nihat Ömeroğlu, suikast sonucu öldürülen Agos Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink’in TCK’nın “Türklüğü aşağılamak” suçunu düzenleyen 301. maddesinden ceza almasına onay veren 18 Yargıtay üyesinden biri ve daha sonra kamu başdenetçiliğine seçilen isim. En insafsız hâkim denetçi oldu

Davutoğlu Sevinci” başlıklı yazıda, Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun söylediği "Tehcir tasvip edilemez" sözünü büyük bir adım olarak nitelendirmesidir.

e. Ermeni diasporasının Türkiye’de etkili olduğu bir başka alan, medya unsurlarıdır. Ermeni diasporasının bulunduğu tüm ülkelerde etkin bir medya kültürüne ve aracına sahip olan Ermeniler Türkiye’de de güçlü bir görünüm arz etmektedirler. Türkiye’de Ermeniler azınlık temelinde sahip olunan haklar bağlamında yerel ve ulusal gazete, TV ve internet siteleri gibi araçlara sahiptir. Örneğin Ekim 1908’de kurulan Jamanak (Zaman) gazetesi halen Türkiye’de günlük olarak yayını sürdürülen Ermenice en eski gazetelerden biridir. Aynı şekilde Nor Marmara ve Agos gazeteleri halen Türkiye’de yayınlarını sürdürmektedirler (Günay, Ferhat Kentel vd; 2009, 215-225). Türkiye’de yaşayan Ermeni grupların yayın akışını sürdürdükleri araçlar incelendiğinde hemen hemen hepsinin Ermeni soykırımı iddialarını bir gerçeklik olarak kabul eden önermeden yola çıktıkları ve çalışmalarını bu yönde devam ettirdikleri görülmektedir. Örneğin İstanbul’da faaliyet gösteren “Jamanak” gazetesinin 100. yıldönümü kutlamalarında Erivan’da “Jamanak” gazetesi redaktörünün Ermenihaber.am’e verdiği demeçte “...Türkiye’deki Ermeni cemaati biraz daha beklentiler içerisinde, biraz daha defansif bir konumda yaşamını devam ettirmeye çalışıyor.” Söylemi Türkiye lehine olmayan yoruma açık bir ifade olarak kabul edilebilir. (http://www.ermenihaber.am/?lang_id=1&news) Türkiye’de yaşayan Ermeni unsurlar dijital, online vb sistem aracılığıyla Ermenistan Cumhuriyetine bağlı ulusal, yerel ve diasporanın yönettiği tüm medya araçlarına ulaşabilme imkanına sahiptir. Aras yayıncılık “Ermeni edebiyatına açılan pencere” olarak 1993’den beri faaliyetini sürdürmektedir (Günay, Ferhat Kentel vd; 2009, 225).

Sonuç ve Değerlendirme

Ermeni diasporası, 1915 olaylarına yönelik söylem ve eylemlerinde politik, sanatsal, hukuki ve medya gibi enstrümanlar üzerinden başta Ermenistan olmak üzere batı ülkelerine ve Türkiye’ye etki siyaseti uygulamaktadır. Bunlar, analitik olarak a. *Ermenistan Cumhuriyetine* b. *Batı Ülkelerine* ve c. *Türkiye’ye Cumhuriyetine etki olarak değerlendirilebilir.*

Bu etkinin Ermenistan’a yönelik olanına tipik gösterge Ermenistan’ın nüfus hareketlerinden dış politikasına kadar geniş bir yelpazede tüm alanların etki altına alınmasıdır. Örneğin Hem batıdan Ermenistan’a göçün teşvik edilmesi hem de Ermenistan’dan batıya dönük göçün önlenmesi girişimi bu durumun tipik bir unsurudur.

Ermeni diasporasının batı ülkelerine etkisi ise, batı dünyasının Türkler üzerine tarihsel ve sosyolojik bakış açısını bilen ve bu bakış açısını bir ortak fırsata dönüştürme gayreti olarak nitelendirilebilir. Bu bağlamda Ermeni diasporasının girişimleri şöyle özetlenebilir; **a.** bulunduğu ülkelerde Türkiye Cumhuriyeti’ni haksız/suçlu gösterme çabası, **b.** batı ülkelerinde Ermeni soykırımı iddialarını içeren çalışmaları belgesel filmlerden gazetelere kadar geniş bir iletişim alanına dayandırması, **c.** siyasi partileri, belediye başkanlarını, milletvekillerini, bakanları vb. siyasi çevreleri Ermeni soykırımı iddiası konusunda ikna etme girişimi, **d.** sivil örgütleri yönetme ve e. hukuk mücadelesinin yürütülmesidir.

Diaspora Ermenilerinin Türkiye’ye etkisi ise Ermeni diasporasının Türkiye’nin toplumsal farklılıklarını oluşturan unsurları, Ermeni soykırımı iddiasının bir gerçeklik olarak kabul görmesi yönünde etkilemeye çalışması ile belirginlik kazanmaktadır. Ermeni diasporası, a. Türkiye’de başta Kürtler olmak üzere Süryani ve Keldani gibi alt kültür gruplarını, b. Başta Ermeniler ve Süryaniler olmak üzere bazı dini azınlıkları, c. bazı

üniversite ve akademik çevreleri ve d. bir kısım medya araçlarını, ermeni soykırım iddialarının gerçeklikmiş gibi gösterebilmesi doğrultusunda yönlendirme, ikna etme ve manipüle etme gayreti içindedir.

Ermeni soykırım iddiası;

1—Tarihsel hesaplaşmanın aracı,

2—Müslüman bir ülke olan Türkiye'nin aleyhine potansiyel bir söylem

3—Batının tasarladığı Ortadoğu projesinde kullanılabilir bir enstrüman,

4—Ermeni diasporası, Ermenistan ve Batı ülkelerini ortak nefret alanı,

6—Ermenistan Cumhuriyetini fiziksel, sosyal ve psikolojik olarak her an savaşa hazır tutma,

7—Olacak olan Türk-Ermeni savaşında/çatışmasında önceden tasarısı ve tanımı yapılmış batı desteğini kazanma,

8—Türkiye'de işbirlikçi unsurları oluşturma ve geliştirme

Bibliyografya

AFP, 24 Ekim 2007, (Tasnif Dışı-Ermeni soykırım iddiaları ile ilgili YÖK basın özetleri),

Bilal Şimşir, Ermeni Meselesi 1774–2005, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2007

Cezmi YURTSEVER, <http://www.adana01haber.com>

El Ahrar Gazetesi, 15 Kasım 2006, (Tasnif Dışı-Ermeni soykırım iddiaları ile ilgili YÖK basın özetleri),

Elettherotipia. 13 Şubat 2007, (Tasnif Dışı-Ermeni soykırım iddiaları ile ilgili YÖK basın özetleri)

Etyen Mahçupyan, Taraf, 01.05.2009

Günay Göksu Özdoğan-Fusun Üstel-karin Karakaşlı-Ferhat Kentel, Türkiye'de Ermeniler, Cemaat-Birey-Yurttaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009

Halk Cephesi. 14 Aralık 2007, (Tasnif Dışı-Ermeni soykırım iddiaları ile ilgili YÖK basın özetleri)

<http://asbarez.com/99522/erdogan-offers-half-hearted-apology-for-dersim-massacres/>

<http://eozdeniz1907.blogcu.com>

<http://gundem.bugun.com.tr/israil-ermeni-kartina-oynuyor-haberi/210101/>

<http://hyetert.blogspot.com/2012/10/ermenistan-cumhurbaskan-ermenistana.html>

<http://news.am/tur/news/124675.html>

<http://r.news.am/tur/news/39532.html>

<http://sukruelekdag.wordpress.com/2007/06/>

<http://team-aow.discuforum.info/t11213-Turkiye-de-soyk-r-m-anmalar-ve-yans-malar.htm>

http://tr.wikipedia.org/wiki/Ermenistan_Frans%C4%B1z_%C3%9Cniversitesi

http://www.adana01haber.com/author_article_print.php?id=391

<http://www.agbu.org/aboutagbu/default.asp>

<http://www.aktifhaber.com/ermeni-yuzbasi-kitabina-itaraz-655392h.htm>

<http://www.armenianweekly.com/2010/05/04/>

<http://www.armenianweekly.com/2011/10/29/demirbas/>

<http://www.asbarez.com/78649>

<http://www.bolsohays.com/haberdetay-130764/diaspora-bakanligi-suriyeli-ermenilere-yonelik-destek-programlarina-basliyor.html>

<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=394>

<http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=37>

<http://www.faktor301.com/2012/06/arsen-hagopyanin-yeni-belgesel-filmi-ermenistanin-avrupa-uzerindeki-etkisini-anlatmakta/>

<http://www.gomidas.org/>

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/12665988.asp>

<http://www.milliyet.com.tr/>

<http://www.neslihareket.net/nesli-i-haber-ajansi-nha/4314-ermeni-sevan-nisanyandan-hz-muhammede-hakaret-ve-kufur.html>

<http://www.sabah.com.tr/Gundem/2012/11/03/israil-vatandasi-pkklilar>

<http://www.soykirimgercegi.com/announcebody.asp?kelime=&type=1&pageindex=78>

<http://www.tariharastirmalari.com/ermenidiasporasi.html>

<http://www.turkishny.com/headline-news/2-headline-news/36078-sidneyde-asuri-soykrm-ant-acld>, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2011.

<http://www.zoryaninstitute.org/about.html>

<http://www.gomidas.org/>

Recep Cengiz, Ermeni Soykırımı iddiaları Toplumsal İzdüşüm, Baskı, Damla Ofset, Konya 2009

Samim Akgönül, Fransa Ermeni Toplumu Ve Türkiye: Propaganda Ve Lobicilik, Ermeni Araştırmaları, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, S, 5, 2002

Uluç Gürkan, Ermeni Sorununu Anlamak, Destek yayınları, 2012, İstanbul

Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam, Tehcir ve Takdil İttihad ve Terakkinin Yargılanması 1919–1922, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, 2010, İstanbul

Yücel Tanay, Türkiye'deki Kripto Ermeniler, http://turkiyegundemi.tv/Y1335_160_turkiyedeki-kripto-ermeniler.html

**ВЫРАЖЕНИЕ СУБЪЕКТА КАК ОСНОВНОГО КОМПОНЕНТА В
СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ
В ТЮРКСКИХ ЯЗЫКАХ
(НА ПРИМЕРЕ КАРАЧАЕВО-БАЛКАРСКОГО ЯЗЫКА)**

**THE SUBJECT AS THE MAIN COMPONENT OF THE SEMANTICAL
STRUCTURE OF THE SENTENCE IN KARACHAI-BALKAR LANGUAGE¹**

**KARAÇAY-MALKAR ÖRNEKLEMİNDE TÜRK DİLİNİN SEMANTİK YAPISI
İÇERİSİNDE ANLATIM**

Fatma T. Mamayeva*

АННОТАЦИЯ

Вопрос о субъекте предложения имеет раннюю историю и восходит к античным теориям языка и стиля как стремление установить значимые соответствия между логическим и грамматическим, между формальной и содержательной стороной предложения. В свое время еще Аристотель рассматривал вопрос о соотношении субъекта и подлежащего, предиката и сказуемого. Им намечена первичная классификация субъектов, дошедшая до нас в комментариях Порфирия («дерево Порфирия»).

Ключевые слова: Карачаево-балкарский язык, античным теориям языка, классификация

ABSTRACT

The author of the article describes the formal-semantic characteristic of the sentences in Karachai-Balkar languages. He uses many examples from these languages to show the difference between the suggestions made by many scientists dealing with the structure of the sentence. It means the use of the subject, object and other components of the sentence. The main role in the identification of the sentence is played by the subject, which is the main component of the semantic structure of the sentence in the Karachai-Balkar language.

Keywords : Karachai-Balkar Language, Turkic Language, Semantic Structure, Subject, Object, Turkish dialects

ÖZ

Karaçay-Malkar dili örneğinde Türk dilinin semantik yapısı ve bu semantik yapı içerisindeki bileşikler değerlendirilmiştir. Dil anlatımında subje ve objenin kullanımları örneklerle verilmiştir. Özellikle sentaks içerisinde nesne kullanımlarından hareketle Karaçay – Balkar dilinin ifade kabiliyeti ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler : Karaçay-Malkar Türkçesi, Türk Dili, sentaks, anlatım türleri

¹ . DOI: 10.17498/kdeniz.918

* Rusya Federasyonu Karaçay-Malkar Devlet Üniversitesi Öğretim Üyesi Rusya

Вопрос о субъекте предложения имеет раннюю историю и восходит к античным теориям языка и стиля как стремление установить значимые соответствия между логическим и грамматическим, между формальной и содержательной стороной предложения (Античные теории языка 1936, 61-63.). В свое время еще Аристотель рассматривал вопрос о соотношении субъекта и подлежащего, предиката и сказуемого. Им намечена первичная классификация субъектов, дошедшая до нас в комментариях Порфирия («дерево Порфирия»). Как пишет Ю.С. Степанов, дерево Порфирия представляет собой таксономию имени существительного языка (его семиологическую характеристику) и построено по родовидовому принципу (Степанов 1979, 38. - № 4, 343.).

Проблема логического подлежащего нашла отражение и в трудах отечественных лингвистов. Несмотря на приверженность к логическому направлению анализа языковых фактов, исследователи не всегда отождествляли логические и грамматические категории. Даже общепризнанный глава логического направления Ф.И. Буслаев отмечал, что подлежащее и сказуемое в логике и грамматике имеют разные составы (Буслаев, 1959, 269-273.).

Русистике известны многочисленные попытки осмысления категории субъекта, осознания функционально-семантического потенциала косвенных падежей. А.А. Антонов, П. Белявский, Н.И. Греч, Я.К. Грот, А.А. Дмитриевский и др. отмечали семантические особенности форм косвенных падежей и их функциональную близость с подлежащим двусоставного предложения. По словам В.В. Виноградова, они стремились «примирить грамматическое разнообразие типов предложений, особенно односоставных, с логическим учением о двучленной структуре суждения» (Виноградов, 1958, 271.).

Традиционная грамматика оставляла нерешенными «трудные» вопросы не только русского, но и тюркского синтаксиса, в частности, вопрос о падежных формах имени с субъектным значением. Указанные вопросы заявлены в работах многих современных лингвистов. Ряд исследователей не принимает теорию членов предложения (Грамматика – 70, 80), подвергается сомнению целесообразность термина «подлежащее» (Алисова 1971), расширяются его границы (Золотова 1982), а также отмечается его неадекватность конкретным фактам языка (Костинский 1969). Как справедливо замечает А.Е. Кибрик, «как только мы выходим за пределы предложений, имеющих в своем составе имя в именительном падеже, возникают затруднения в идентификации подлежащего, не преодоленные по сей день, связанные с тем, что мы не располагаем общетеоретическим пониманием этой сущности, не привязанным к конкретным морфологическим характеристикам» (Кибрик, 1994, 27-33.).

Современная лингвистика поставила вопрос о выделении различных аспектов предложения, т.е. дифференцируются формально-синтаксическая и семантическая структуры предложения, которые описываются в терминах компонентов (конституентов). При этом отмечается особый характер отношений косвенных падежей с формами предиката.

В теоретическом синтаксисе широко распространилась идея образца предложения: «формулы» (Т.П. Ломтев), «структурной схемы» (Н.Ю. Шведова), «модели» (Г.А. Золотова, И.Х. Ахматов, М.З. Закиев, М.И. Черемисина, М.Б. Кетенчиев). Детально разработанное, примененное к описанию русского предложения учение о структурных схемах (моделях) предложения нашло свою

нишу в работах синтаксистов-тюркологов. Оно имеет непосредственное отношение к традиционным спорам по ряду проблем:

- а) критерии классификации простого предложения;
- б) грамматический статус главных компонентов предложения;
- в) семантико-грамматический статус форм косвенных падежей;
- г) структурно-семантические особенности простых предложений и др.

Принципы выделения схем вызвали оживленную дискуссию среди исследователей. Предикативный подход Н.Ю. Шведовой ориентирован на грамматическую семантику структурной схемы, иначе говоря, на «заложенное в самом формальном устройстве отношение к референту» (Шведова, 1974.- № 5,108.). Следует однако отметить, что список отвлеченных образцов, по которым может быть построено минимальное самодостаточное высказывание, по всей видимости, неадекватен синтаксическим фактам. Семантика предложения в целом реализуется посредством приловных распространителей и детерминантов, которые, как правило, не вводятся в структурную схему. В силу этого возникла необходимость говорить о «распространенных структурных схемах» (Н.Ю. Шведова), о «модели реализации структурной схемы» (С.И. Кокорина), о «минимальных расширенных схемах» (В.А. Белошапкова), о «номинативном минимуме предложения» (И.Х. Ахматов), о «структурной схеме» с позиций лексических валентностей стержневого слова, его семантической избирательности (Н.Н. Арват). Отсюда по сути и возникает проблема уровней семантики схемы: а) уровень грамматической семантики; б) уровень лексического наполнения схемы, на которую обращают большее внимание в карачаево-балкарском языкознании (см., например: Кетенчиев, 2000).

В этой связи следует особо выделить концепцию, в которой косвенные падежи рассматриваются как компонент модели предложения. Она представлена в работах Г.А. Золотовой (1973, 1982, 2002 и др.). Тюркологи также придерживаются этой точки зрения (Ахматов 1989; Закиев 1995; Кетенчиев 2001). Обязательность или факультативность конstituента предложения определяется не столько его грамматической формой, сколько синтаксической функцией: **Анга мында игиди** (М.Т.) *«Ему здесь хорошо»* - значение субъекта состояния; **Азизни жашы барды** (И.А.) *«У Азиза есть сын»* - значение субъекта посессора; **Сабийни тюкеннге чабырдыла** (Л.Б.) *«Ребенка заставили побежать в магазин»* - значение каузируемого субъекта и т.п.

В последние десятилетия появились работы, в которых рассматриваются денотативно-понятийные и интерпретационные аспекты семантики субъекта. При этом под субъектом понимается «тот элемент типовой СПО – ситуации, который выступает как субстанция, являющаяся источником приписываемого с непаассивного предикативного признака» (Теория функциональной грамматики, 1992, 33.). В силу этого признается, что субъектность, представленная формой косвенного падежа, всегда так или иначе «снижается в ранге» по сравнению с субъектностью, выраженной в форме именительного падежа» (Теория функциональной грамматики, 43.). Как нам кажется, субъект не должен ограничиваться в средствах языковой репрезентации, тем более, что на денотативном уровне все однозначно. Это можно увидеть при сравнении следующих примеров: **Мен иги окьургъа керекме // Манга иги окьургъа керекди** *«Я должен хорошо учиться»// «Мне надо хорошо учиться».*

Взаимообусловленное обозначение признака и его носителя адекватно отражено в трудах Г.А. Золотовой. Концепт «субъект» у нее освобожден от рамок формы и

связан, с одной стороны, с отражаемой действительностью, а с другой стороны – с мыслью о ней. Формальный же аспект – это прежде всего сфера техники конкретного языка. Подобный подход позволяет выходить за рамки положения о категорической синтаксической противопоставленности именительного падежа косвенным (Золотова, 1984, 14-35.).

В карачаево-балкарском языке выделены так называемые косвенно-субъектные предложения, которые вошли даже в школьный курс языка. Правда, они рассматриваются в рамках односоставных предложений (Ахматланы, 1998, 102.), хотя косвенный субъект может быть представлен и в структуре двусоставного предложения.

Значительным достижением в теории функционального синтаксиса Г.А. Золотовой следует признать обязательную двучленность любого предложения, когда «некоторому субъекту приписывается некоторый предикативный признак». Функционально-семантический потенциал косвенных падежей получает единую непротиворечивую интерпретацию, а "традиционная модель структуры предложения в терминах членов предложения решительно отбрасывается, поскольку в ней в одних случаях преувеличивается значимость морфологических различий, прежде всего падежных различий в сфере имен существительных» (Теория функциональной грамматики, 1992, 90.).

Определение конечного списка моделей с различной степенью информативной достаточности в лингвистике представлено в работах Т.Б. Алисовой, Г.А. Золотовой, О. И. Москальской, И. П. Сусова, Н. Д. Арутюновой, В.В. Богданова, А. В. Супрун, И.Х. Ахматова, Д.С. Тикеева, М.Б. Кетенчиева, С.М. Хуболова и др. Принимая за исходное концептуальную общность ситуаций, исследователи предлагают существенные характеристики высказываний или типовые значения, а затем проводят конкретный анализ, позволяющий выявить идиозмические особенности структурно-смысловых и лексических компонентов. Именно сфера стыковки синтаксиса и лексики представляет особый интерес, так как «здесь закладывается семантическая структура предложения» (Арутюнова, 1976, 81.).

Таким образом, проблема субъекта рассматривается многими лингвистами неоднозначно. Думается, что введение понятия субъекта в интерпретацию филологического материала карачаево-балкарского языка позволяет обосновать статус субъектности не только у основного, но и у других падежей, а также различных сочетаний, имеющих коммуникативную нагруженность.

Отечественной лингвистике известны различные аспекты изучения предложения: формальный, семантический, функциональный и т.д. Развитие языкознания привело к тому, что значительное внимание уделяется семантической стороне языковых единиц, в том числе и предложения. Исследовать предложение, не учитывая его смысловые особенности, «это все равно, что изучать дорожные знаки с точки зрения их физических характеристик» (Вежицкая, 1999. - I-XIII., 3.). Совершенно справедливо признание того, что «исходными объектами лингвистического описания следует считать значения (и предопределяющие их исходные для речемыслительного процесса сущности) и им ставить в соответствие выражающие их языковые формы» (Кибрик 1963, 35.).

В современной лингвистике наиболее широкое распространение получила денотативная, или референтная, концепция семантики предложения. Считается, что указанная концепция определяет отношения между высказыванием и отражаемой им

экстралингвистической ситуации: «референтом высказывания является ситуация, т.е. совокупность элементов, присутствующих в сознании говорящего в объективной действительности в момент «сказывания» (Гак, 1973, 358.). Мы разделяем мнение тех лингвистов, которые соотносят высказывание с действительностью через референцию субъекта-героя события, «протагониста сообщения» (Арутюнова, 1976, 179.).

Таким образом, семантический план предложения соотносится с денотативной ситуацией, коммуникативный же план возникает в процессе вербального общения. Грамматическому плану соответствуют специальные грамматические формы. Все они сосуществуют в любом высказывании и к ним приложены концепты субъект и предикат. Как справедливо подчеркивает Ю.С. Степанов, их разделение оправдывается лишь процедурой анализа, за которым обязательно следует синтез: субъект – это центральная категория прагматической интерпретации высказывания(Степанов, 1981, 327.).

Семантическая структура предложения, квалифицируемая как типовая, описывается в виде набора универсальных ситуаций, относящихся к области языкового значения, вбирающего в себя как понятийную основу передаваемого содержания, так и языковую семантическую интерпретацию этой основы(Бондарко, 1983. -, № 2, 20.). Примерами указанных ситуаций принято считать бытийные, действия, модальные, каузативные, локальные, темпоральные, качественные, компаративные, possessивные, ситуации состояния, отношения и другие.

При изучении смысловой структуры предложения всегда возникает вопрос о количестве семантических конститuentов. Набор основных компонентов семантической структуры конструкции варьируется различными исследователями. Так, В.Г. Гак выделяет семь реальных актaнтов(Гак, 1969, 80-81.), И.П. Сусов (1973) описывает восемь релятем. Т.В. Алисова (1971) и В.В. Богданов (1977) приводят по четырнадцать семантических функций, которые передаются определенными формальными средствами. У Ю.Д. Апресяна (1967) их двадцать пять, а у Н.И. Леонтьевой (1969) – пятьдесят.

Исследователи синтаксиса карачаево-балкарского языка считают, что инвентарь семантических компонентов и их подкатегорий представляет собой закрытый список. Ими выделяются следующие конститuentы предложения: семантический предикат, субъект, объект, конкретизатор, атрибут(Ахматов, 1983, 82-95; Кетенчиев, 2000, 14-17.). При их анализе в качестве исходного принципа принимается положение о том, что в формировании семантического компонента определяющую роль играют: 1) специфика синтаксической позиции компонента предложения, 2) категориально-лексическое наполнение этой позиции, 3) взаимодействие лексической и синтаксической семантики(Ахматов, 1983, 75.).

М.И. Черемисина, изучая элементарное простое предложение в тюркских языках Южной Сибири, выделяет его конструктивный центр – предикат, а также такие актaнты как актер, объект, бенефициант, инструмент, субъект эмоции, стимул эмоции и другие(Черемисина, 1995. - № 4., 67.).

Взаимосвязь субъекта и предиката в семантической структуре предложения выявляется в высшей степени диалектично, так как субъект и объект, и отношения между ними задаются познающим ситуацию лицом, т.е. признак приписывается субъекту, но субъект предопределяет этот признак, прогнозирует его в самом общем

виде(Демьянков, 1980, 39. - № 4., 340.).

Рассматривая содержательную сторону простого предложения, исследователь сталкивается с проблемой субъекта, который является одним из самых дискуссионных понятий(Золотова, 1982, 133.). Целесообразность выделения семантического субъекта обуславливается разными подходами исследователей к выяснению сущности данного концепта.

Термином «субъект» обозначаются различные явления: грамматические и смысловые, логические и философские. Объем данного понятия не закреплен в целом в лингвистическом аспекте. Он понимается и как деятель, и как собственно лицо, и как предмет мысли, и как носитель признака, и даже как говорящий. В.Г. Гак (1981) отождествляет субъект с агенсом, воспринимая его как активно действующее начало. Им вскрыты возможности прямого и трансформационного выражения его средством языка. Денотативный субъект рассматривается автором на уровне неэлементарной ситуации, в которой реальные актанты коррелируют с синтаксическими актантами, т.е. членами предложения. При преобразовании глубинных структур в поверхностные им отмечаются следующие моменты:

1) применение конфигурации актантов; 2) развертывание формы репрезентации предиката; 3) добавление и элиминация актантов(Гак, 1969, 80-82.).

С.Д. Кацнельсон семантический субъект рассматривает в качестве предложенческой категории. Основываясь на иерархической организации предложения, он пишет, что субъект в предложении представлен только один раз, тогда как компонентов больше, "субъект присоединяет к аргументу дополнительную функцию предмета высказывания, или, что то же, темы"(Кацнельсон, 1974, 113-114.). Автором весьма последовательно проводится мысль о связи современных понятий «темы» и «ремы» со старыми понятиями «предмета» и «содержания высказывания»: «Все дело в том, что в нейтральном, не деформированном особыми факторами высказывания субъект и есть тема, если все эти же понятия приходится различать, то потому лишь, что в некоторых условиях форма субъекта либо «детематизируется» полностью, либо получает значение второстепенной темы, а основную функцию темы выполняет слово, не облеченное в форму субъекта» (Кацнельсон, 1972, 189.).

Субъект представляет собой сущностную, инвариантную единицу, в которой по-разному комбинируются как логико-грамматические, так и коммуникативные факторы, а формальная объективация строго не закреплена. Как и другие языковеды, мы признаем за ним лингвистический статус, что может быть обосновано наличием семантического инварианта, системы средств обнаружения, спецификой парадигматики и синтагматики. Средства репрезентации субъекта характеризуются различной уровневой стратификацией (лексические, лексико-морфологические, фразеологические и др.), частотностью и т.п. Мы склоняемся к мысли, что субъект – это носитель предикативного признака.

Язык характеризуется обогащением так называемых односоставных предложений, коррелирующих с соответствующими двусоставными построениями, например: **Манга ары барыргъа тышдю** (М.Т.) «*Мне пришлось пойти туда*»; **Санга билим алыргъа керекди** (Ш.) «*Тебе необходимо получать знания*» и т.д. При более широком понимании категории лица такие традиционно квалифицируемые безличные конструкции обнаруживают в своем составе субъект, который

соотносится с прямым субъектом ядерного двусоставного предложения (реальный носитель предикативного признака).

Основной участник события или предмет внимания коммуниканта, пишущего во фрагменте реальности, субъект – исходный пункт мысли, и ему приписывается определенное свойство: предполагаемая ситуация поворачивается относительно субъекта (Бабина - Белошапкина, 1984. - № 1., 29.). Не вызывает сомнения тот факт, что способы языкового представления различных ситуаций экстралингвистической действительности отличаются многообразием, и со временем количество формальных и семантических разновидностей в каждом конкретном языке растет. Это обусловлено не только внутрилингвистическими, но и экстралингвистическими факторами. Вышеизложенное приводит к мысли, что в качестве компонентов модели двусоставного предложения или его предикативного минимума, как подчеркивает Г.А. Золотова, следует признать «реально соотносенные синтаксические формы слов, существующие для взаимообусловленного обозначения предикативного признака и его носителя» (Золотова 1973).

Вместе с тем, мы считаем, что для адекватного отображения семантической устроенности предложения важен не только его предикативный минимум, но и минимум номинативный. Это позволяет вычлениить такие компоненты как субъект, предикат, объект, конкретизатор, атрибут. Правда, не все они обладают одинаковым функционально-семантическим потенциалом. Такая мысль достаточно четко проводится в имеющихся трудах по структурно-семантической характеристике синтаксических единиц карачаево-балкарского языка, и с этим трудно не согласиться.

Поскольку осуществляется аранжировка участников ситуации в предложении, которая характеризуется коммуникативной нагруженностью, то исходная позиция в линейном построении форм является для субъекта закономерным. Правда, это правило не обязательно в определено-личных, неопределенно-личных и обобщенно-личных конструкциях карачаево-балкарского языка. Суть коммуникативной целеустановки говорящего заключается в обострении внимания слушающего на предмете, теме, топике, следовательно, субъектом выступает та субстанция, на которую ориентировано сообщение.

В языке и речи имеет место информационная подготовка для правильного восприятия и осмысления данного. «Мы движемся от известного к неизвестному, что облегчает слушающему понимание произносимого» (Матезиус, 1967, 139.). Левая ветвь предложения готовит читателя и слушателя к восприятию той информации, что заключается в правой части двусоставного предложения и в развитии дискурса, так как существующий контекст учитывается на протяжении всего высказывания (Чейф, 1975, 319.).

С.Д. Кацнельсон совершенно обоснованно отмечал, что «субъект присоединяет к аргументу дополнительную функцию предмета высказывания, или, что то же, - тему» (Кацнельсон, 1974, 106.). Этому, безусловно, способствует превалирующее положение формы в исходе предложения и характер лексики, замещающей субъектные позиции.

В понимании логико-грамматического уровня членения предложения В.З. Панфилов предлагает соединить семантико-синтаксический и коммуникативный аспекты, где актуализация учитывается вкпе с

семантическим потенциалом субъекта предложения. По мнению автора, только при условии последовательного разграничения указанных аспектов становится возможным окончательное преодоление логического подхода к некоторым явлениям синтаксического уровня и правильное разрешение такой проблемы синтаксиса, как категория предикативности. К тому же, «говоря об известной автономности двух уровней членения предложения, необходимо иметь ввиду то существенное обстоятельство, что в большинстве случаев субъект и предикат выражаются соответственно подлежащим (синтаксической группой подлежащего) и сказуемым (синтаксической группой сказуемого)» (Панфилов, 1982, 146.).

Позиционная исключительность субъекта, заданность предшествующим текстом делает для него практически факультативным основной падеж, так как любая препозитивная форма в предложении становится темой высказывания. С точки зрения коммуникативного членения предложения совпадение с темой высказывания для семантического субъекта, по всей видимости, является нормой, а не окказиональным явлением. Заслуживает внимания то, что в исследованиях актуального членения указывается на принципиальную независимость таких концептов, как «тема-рема» и «подлежащее-сказуемое». Однако регулярное совпадение элементов актуального и грамматического членений является универсалией для прямого субъекта.

Проблема семантического субъекта предполагает прежде всего рассмотрение вопроса о соотношении субъекта и подлежащего. Как правило, в синтаксической науке имеет место включение семантических характеристик в определение членов предложения, причем чистой формой почему-то остается только подлежащее. В карачаево-балкарском языкознании подлежащему и средствам его репрезентации уделено значительное внимание (Ахматов, 1968, 26-79.). При определении подлежащего тюркологи обычно опираются на его основные грамматические свойства. Подлежащее, таким образом, квалифицируется как грамматически абсолютно независимый компонент конструкции, в основном обладающий предметным значением и означающий то, в отношении чего в предложении выражаются утверждение/отрицание, т.е. предикативный признак (Грамматика карачаево-балкарского языка, 1976, 354.). Это характеризует предложение с формальной стороны. В ряде случаев указанный компонент рассматривается и в плане актуального членения. Так, в «Грамматике современного якутского литературного языка» подлежащее рассматривается как «именной член предикативного сочетания, который при нормальном для данного языка порядке слов представляет тему высказывания» (Грамматика современного якутского литературного языка, 2., 1995, 13.). Однако проблема установления постоянной семантики подлежащего до сих пор еще не решена. По мнению М.З. Закиева, «в отдельно взятом нераспространенном предложении как единица языка, подлежащим выражается логический субъект и коммуникативная тема (данное), одним словом, здесь подлежащее выражает понятие, о чем сообщается сказуемым, т.е. подлежащее в семантическом плане – это предмет сообщения» (Закиев, III., 1995, 165.). Автор стремится расширить представление о подлежащем, хотя данная мысль не проводится последовательно до конца. Некоторые лингвисты (Г.А. Золотова, Н.Д. Арутюнова, Ю.С. Степанов) предлагают расширить представление о морфологическом облике подлежащего, так как «субъектный компонент в позиции предикативного соответствует подлежащему предложений» (Золотова, 1981. - № 1., 35.). Фактологический материал карачаево-балкарского языка показывает, что, с

одной стороны, подлежащее (при отождествлении его с носителем предикативного признака) может быть выражено не только основным падежом, но и другими формами имени, с другой – не всякое имя в основном падеже становится подлежащим.

Вопрос о подлежащем и субъекте рассматривается в ряде работ С.Д. Кацнельсона (1972, 1974). Он говорит о несоответствии семантической и формально ориентированной части дефиниции подлежащего и пишет, что они ведут исследователя разными путями. С одной стороны, можно говорить об универсальности данного языкового компонента – «то, о чем говорится в предложении», а с другой – специфика конкретного языка, к которому относятся средства репрезентации. С.Д. Кацнельсон данное разграничение считает весьма условным. Для характеристики подлежащего им предлагается содержательная и позиционная интерпретация: «Подлежащее – это, прежде всего один из именных членов предложения, обусловленных содержательной валентностью глагола. В случае одноместного предиката определение подлежащего трудности не представляет: единственное позиционное «добавление» к глаголу и есть в этом случае подлежащее (**Мне не спится**)... Формой подлежащего может быть не только падеж, но и место в предложении» (Кацнельсон, 1972, 61-63.).

Позиция в предложении обуславливается прежде всего актуализацией. Определяя связь между функцией предмета высказывания и основным падежом, следует отметить, что свобода актуализации носит определенно условный характер. Дискурс в этом отношении отмечается как жестко организованная система: в качестве предмета сообщения в каждой последующей конструкции будет функционировать уже известный автору речи или слушателю субъект, предикат или другой компонент предложения.

Лингвисты считают весьма полезным сохранение концептуального разграничения понятий «субъект» и «подлежащее». Так, И.Ш. Козинский, подчеркивая базовость хрестоматийной точки отсчета в виде подлежащего, вводит в оборот концепт «прототипическое подлежащее» (Козинский, 1983, 156, 6-7.). Пишут также и о понятии «нулевой лексемы со значением лица» (Булыгина - Шмелев, 1991, 110-118.). При определении семантического субъекта Т.Б. Алисова подчеркивает важность понятия «подлежащее»: «Мы можем нормально определить семантический субъект вообще как такое понятие в данной семантической ситуации (ассоциации понятий), для которой или наиболее частотной, или единственно возможной формой выражения будет подлежащее» (Алисова, 1971, 41.).

В языкознании в качестве компонентов формальной структуры предложения рассматриваются словоформы и их сочетания, способные выражать ту или иную семантическую функцию. Это фактически в основном такие слова и их формы, которые занимают позиции членов предложения. По этому поводу А.В. Супрун замечает: «Задача грамматики предложения заключается в анализе способов, используемых в грамматически простом предложении для передачи смысловых отношений между словами, занимающими позиции подлежащего, сказуемого, дополнений и обстоятельств» (Супрун, 1977, 4.). В целях показа соотношений между формальными и семантическими компонентами предложения в тюркском языкознании широко представлены так называемые структурно-семантические (формально-семантические) модели конструкций (см., например: Ахматов 1983; Кетенчиев 1993; Закиев 1995 и др.).

При определении позиции подлежащего нам представляется, что необходим учет как формально-грамматической соотнесенности со сказуемым, так и семантико-грамматической. В предложении **Мен юйге барыргъа керекме** (М.Т.) *«Я должен идти домой»* имеет место морфологизированное подлежащее, которое формально-грамматически коррелирует с предикатной лексемой. В предложении же **Манга юйге барыргъа керекди** *«Мне надо идти домой»* думается, что можно говорить о неморфологизированном варианте подлежащего, которое соотносится с предикатом в первую очередь семантически.

Обусловливаясь семантической валентностью предиката, такое подлежащее как семантически, так и синтаксически коррелирует с ним, поскольку содержание несубстанциального значения вливается в содержание субстанциального и обогащает его. Компонент, представленный дательным-направительным падежом, детализируется в содержательном плане, грамматически подвергается актуализации посредством предиката, сопряженного с ним семантически. При этом воспроизводится единое содержание, в котором наличествует класс (**манга «мне», мен «я»**) и признак, который его отличает (**барыргъа керекди «надо идти», барыргъа керекме «(я) должен идти»**). В этой связи весьма интересным представляется следующее замечание А.В. Бондарко: «В иерархии представителей родового понятия носителя предикативного признака (НПП) выявляется цепочка постепенных переходов: подлежащее (центр того множества синтаксических единиц, которое охватывается понятием НПП) – заместители (аналоги) подлежащего (пограничная зона между центром и периферией) – другие разновидности НПП (явно выраженная периферия» (Бондарко, 1991, 38.). В состав НПП им включаются как управляемые, так и неуправляемые формы. При этом отмечается, что именно благодаря расширению класса синтаксических элементов с функцией НПП возрастает объяснительная сила данного понятия. Как видим, наблюдается в значительной степени морфологизированный подход к этому явлению.

Думается, правы те исследователи, которые считают, что складывающаяся традиция языкознания строилась на материале тех языков, где субъект и объект играют в грамматике весомую роль, являясь полезными и объяснительными понятиями (Кибрик, 1979, 39. - № 4., 309.). Однако, по всей видимости, применение указанных категорий в качестве инструментария описания сплошного лингвофактологического материала не всегда срабатывает, что предопределяется ставшим уже хрестоматийным определением подлежащего – «то, о чем говорится в предложении». Анализ компонентов предложения в терминах членов предложения не позволяет адекватно отразить его специфику. Часто такие пары терминов, как «субъект» и «подлежащее», «предикат» и «сказуемое» используются как равнозначные. В силу этого бывает неясно, какие элементы конструкции имеются в виду, синтаксические или смысловые. Как пишет В.Г. Колшанский, «в первую очередь неприемлемой оказывается идея единой природы подлежащего» (Колшанский, 1979, 38. - № 4., 321.). «Если мы используем разные категории для отождествления подлежащего в разных языках, тогда подлежащее просто не является универсальной категорией, а кажущиеся универсальными обобщения, формулируемые с помощью этого понятия, вовсе не являются обобщениями (Кинэн, 1982, 237.).

При формально-грамматическом членении предложения подлежащее остается незбылемым и является его ядерным компонентом. Анализ конкретного

фактологического материала подводит нас к мысли, что подлежащее – это один из способов выявления «главного героя ситуации». Наряду с ним наличествуют и другие средства репрезентации значения носителя предикативного признака. В силу этого выделение понятия субъекта наряду с подлежащим следует признать весьма перспективным. Структура языка обычно отражает его функциональный потенциал. Все существующие формальные модели «страдают недоучетом функциональной предопределенности языка, производности его от речевой деятельности и прагматических условий его исполнения» (Кибрик, 1992,16.). Тезис о функциональной мотивированности синтаксиса семантикой, о превалировании содержательной стороны следует принять в качестве определяющего. В сферу семантики целесообразно включать также дейктический, коммуникативный, референциальный и эмоциональный компоненты значения, что имеет важное значение для современной функциональной грамматики.

Язык обладает значительными потенциальными возможностями для репрезентации смысла. С другой стороны, наблюдается и обратное. Устанавливая соотношение таких разноуровневых концептов, как субъект и подлежащее, следует признать частичное наложение при сущностном несовпадении терминов-понятий. Порой становится невозможным их параллельное употребление и подмена. Систематический анализ предложения призван прежде всего выяснить соотношение, взаимосвязь его формальной и семантической структуры, поэтому скорее всего надо говорить не о соотношении концептов «подлежащее» и «субъект», а подвести под таксономию простого предложения более доступной наблюдению таксономию субъекта. Следует больше внимания обратить на те средства, которые формируют функционально-семантическое поле субъектности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алисова Т.Б. Очерки синтаксиса современного итальянского языка (семантическая и грамматическая структура простого предложения. - М.: Изд-во МГУ, 1971. - 294 с.
2. Античные теории языка и стиля. - М.-Л., 1936. - 341 с.
3. Апресян Ю.Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола. - М.: Наука, 1967. - 252 с.
4. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. - М.: Наука, 1976. - 383 с.
5. Ахматов И.Х. Главные члены предложения и средства их выражения в современном карачаево-балкарском языке. - Нальчик: Эльбрус, 1968. - 154 с.
6. Ахматов И.Х. Структурно-семантические модели простого предложения в современном карачаево-балкарском языке: (Основные вопросы теории). - Нальчик: Эльбрус, 1983. - 360 с.
7. Ахматов И.Х. Формально-семантический анализ косвенно-субъектных предложений в тюркских языках (на материале карачаево-балкарского языка) // Советская тюркология. - 1989. - № 6. - С. 11-17.
8. Ахматланы И.Х. Малкъар тилни грамматикасы. 8-9-чу классланы окъуучуларына дерслик. - Нальчик: Эльбрус, 1998. - 233 б.
9. Бабина Т.П., Белошапкова В.А. К вопросу о семантическом субъекте // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. - 1984. - № 1. - С. 29-34.
10. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1977. - 204 с.
11. Бондарко А.В. Категориальные ситуации (к теории функциональной грамматики) // Вопросы языкознания. - 1983. - № 2. - С. 20-32.
12. Бондарко А.В. Семантика лица // Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость. - СПб.: Наука, 1991. - С. 5-41.

13. Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. Референциальные, коммуникативные и прагматические аспекты неопределенности и обобщенности // Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость. - СПб.: Наука, 1991. - С. 41-62.
14. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. - М., 1959. - 623 с.
15. Вежибицкая А. Семантические универсалии и описание языков. - М.: Школа "Языки русской культуры", 1999. - I-XIII, 780 с.
16. Виноградов В.В. Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова до Потебни и Фортунатова). - М.: Изд-во Московского ун-та, 1958. - 400 с.
17. Гак В.Г. К проблеме синтаксической семантики (семантическая интерпретация "глубинных" и "поверхностных" структур) // Инвариантные и синтаксические значения и структура предложения. - М.: Наука, 1969. - С. 77-85.
18. Гак В.Г. Высказывание и ситуация // Проблемы структурной лингвистики. - М.: Наука, 1973. - С. 349-372.
19. Грамматика карачаево-балкарского языка. - Нальчик: Эльбрус, 1976. - 571 с.
20. Грамматика современного русского литературного языка. - М.: Наука, 1970. - 767 с.
21. Грамматика современного якутского литературного языка. Т. 2. Синтаксис. - Новосибирск: Наука, 1995. - 336 с.
22. Демьянков В.З. Предикаты и концепция семантической интерпретации // Известия Академии наук. Серия языка и литературы. - 1980. - Т. 39. - № 4. - С. 336-347.
23. Закиев М.З. Татарская грамматика. Т. III. Синтаксис. - Казань, 1995. - 576 с.
24. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. - М.: Наука, 1973. - 351 с.
25. Золотова Г.А. О субъекте предложения в современном русском языке // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. - 1981. - № 1. - С. 33-42.
26. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. - М.: Наука, 1982. - 368 с.
27. Золотова Г.А. О принципах классификации простого предложения // Актуальные проблемы русского синтаксиса. - М.: Наука, 1984. - С. 14-35.
28. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. - Л.: Наука, 1972. - 216 с.
29. Кацнельсон С.Д. О категории субъекта предложения // Универсалии и типологические исследования (Мещаниновские чтения). - М., 1974. - С. 104-124.
30. Кетенчиев М.Б. Формально-семантические модели именных предложений в современном карачаево-балкарском языке. Конспект лекций. - Нальчик, 1993. - 80 с.
31. Кетенчиев М.Б. Структура и семантика именных предложений в карачаево-балкарском языке. - Нальчик: Книга, 2000. - 145 с.
32. Кетенчиев М.Б. Структура и семантика именных предложений в карачаево-балкарском языке: Дисс. ... д-ра филол. наук. - Нальчик, 2001. - 361 с.
33. Кибрик А.Е. Подлежащее и проблема универсальной модели языка // Известия Академии наук. Серия литературы и языка. - 1979. - Т. 39. - № 4. - С. 309-318.
34. Кибрик А.Е. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфическое в языке). - М., 1992. - 335 с.
35. Кибрик А.Е. О неуниверсальности синтаксического членения предложения // Знак: Сб. статей по лингвистике, семантике и поэтике. - М., 1994. - С. 27-40.
36. Кинэн Э.Л. К универсальному определению подлежащего // Новое в зарубежной лингвистике. - Вып. XI. - М.: Прогресс, 1982. - С. 236-276.
37. Козинский И.Ш. О категории "подлежащее" в русском языке // Предварительные публикации Института русского языка. - М.: Наука, 1983. - Вып. 156. - 91 с.
38. Колшанский Г.В. Коммуникативная грамматика и лингвистическая интерпретация субъекта и предиката // Известия Академии наук. Серия литературы и языка. - 1979. - Т. 38. - № 4. - С. 318-323.
39. Костинский Ю.М. Вопросы синтаксической парадигматики // Вопросы языкознания. - 1969. - № 5. - С. 106-114.
40. Леонтьева Н.Н. О смысловой полноте текста (в связи с семантическим анализом) // Машинный перевод и прикладная лингвистика. - № 12. - М.: Наука, 1969.

41. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения // Пражский лингвистический кружок. - М.: Прогресс, 1967. - С. 239-245.
42. Панфилов В.З. Гносеологические аспекты философских проблем языкознания. - М.: Наука, 1982. - 358 с.
43. Степанов Ю.С. Иерархия имен и ранги субъектов // Известия Академии наук. Серия литературы и языка. - 1979. - Т. 38. - № 4. - С. 335-340.
44. Степанов Ю.С. В поисках прагматики (проблема субъекта) // Известия Академии наук. Серия литературы и языка. - 1981. - Т. 40. - № 4. - С. 325-332.
45. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения. Семиологическая грамматика. - М.: Наука, 1981. - 360 с.
46. Супрун А.В. Грамматика и семантика простого предложения (на материале испанского языка). - М.: Наука, 1977. - 261 с.
47. Сусов И.П. Семантическая структура предложения (на материале простого предложения современного немецкого языка). - Тула, 1973. - 142 с.
48. Теория функциональной грамматики: Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность / неопределенность. - СПб.: Наука, 1992. - 304 с.
49. Чейф У. Значение и структура языка. - М.: Прогресс, 1975. - 432 с.
50. Черемисина М.И. Элементарное предложение в языках Сибири // Гуманитарные языки в Сибири. - 1995. - № 4. - С. 63-68.
51. Шведова Н.Ю. К спорам о детерминантах (обстоятельственная и обстоятельственная детерминация простого предложения) // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. - 1974. - № 5. - С. 66-78.

LITERATURA

1. Alisova T.B. Oçerki sintaksisa sovremennogo italyanskogo yazıka (semantiçeskaya i grammatiçeskaya struktura prostogo predlojeniya. - M.: İzd-vo MGU, 1971. - 294 s.
2. Antıçnie teorii yazıka i stilya. - M.-L., 1936. - 341 s.
3. Apresyan YU.D. Eksperimentalnoe issledovanie semantiki russkogo glagola. - M.: Nauka, 1967. - 252 s.
4. Arutyunova N.D. Predlojenie i ego smisl. Logiko-semantiçeskie problemi. - M.: Nauka, 1976. - 383 s.
5. Aghmatov İ.GH. Glavnıe çlenı predlojeniya i sredstva ıgh vırajeniya v sovremennom karaçaevo-balkarskom yazıke. - Nalçık: Elbrus, 1968. - 154 s.
6. Aghmatov İ.GH. Strukturno-semantiçeskie modeli prostogo predlojeniya v sovremennom karaçaevo-balkarskom yazıke: (Osnovnie voprosı teorii). - Nalçık: Elbrus, 1983. - 360 s.
7. Aghmatov İ.GH. Formalno-semantiçeskiy analiz kosvenno-sub'ektnıgh predlojeniy v tyurkskiğh yazıkıgh (na materiale karaçaevo-balkarskogo yazıka) // Sovetskaya tyurkologiya. - 1989. - № 6. - S. 11-17.
8. Aghmatlanı İ.GH. Malk'ar tilni grammatikası. 8-9-çu klasslanı ok'uuçularına derslik. - Nalçık: Elbrus, 1998. - 233 b.
9. Babina T.P., Beloşapkova V.A. K voprosu o semantiçeskom sub'ekte // Nauçnie doklady vışşey şkolı. Filologiçeskie nauki. - 1984. - № 1. - S. 29-34.
10. Bogdanov V.V. Semantiko-sintaksiçeskaya organizatsiya predlojeniya. - L.: İzd-vo LGU, 1977. - 204 s.
11. Bondarko A.V. Kategorialnie situatsii (k teorii funktsionalnoy grammatiki) // Voprosı yazıkoznaniya. - 1983. - № 2. - S. 20-32.
12. Bondarko A.V. Semantika litsa // Teoriya funktsionalnoy grammatiki: Personalnost. Zalogovost. - SPb.: Nauka, 1991. - S. 5-41.
13. Bulgina T.V., Şmelev A.D. Referentsialnie, kommunikativnie i pragmatiçeskie aspekti neopredelennosti i obobşennoliçnosti // Teoriya funktsionalnoy grammatiki: Personalnost. Zalogovost. - SPb.: Nauka, 1991. - S. 41-62.
14. Buslaev F.İ. İstoriiçeskaya grammatika russkogo yazıka. - M., 1959. - 623 s.
15. Vejbitskaya A. Semantiçeskie universalii i opisaniye yazıkıv. - M.: Şkola "YAziki russkoy kulturi", 1999. - I-XIII, 780 s.

16. Vinogradov V.V. İz istorii izučeniya russkogo sintaksisa (ot Lomonosova do Potebni i Fortunatova). - M.: İzd-vo Moskovskogo un-ta, 1958. - 400 s.
17. Gak V.G. K probleme sintaksişekoy semantiki (semantişekaya interpretatsiya "glubinnigh" i "poverghnostnigh" struktur) // İnvariantnie i sintaksişekie znaçeniya i struktura predlojeniya. - M.: Nauka, 1969. - S. 77-85.
18. Gak V.G. Viskazivanie i situatsiya // Problemi strukturnoy lingvistiki. - M.: Nauka, 1973. - S. 349-372.
19. Grammatika karaçaevo-balkarskogo yazıka. - Nalçik: Elbrus, 1976. - 571 s.
20. Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo yazıka. - M.: Nauka, 1970. - 767 s.
21. Grammatika sovremennogo yakutskogo literaturnogo yazıka. T. 2. Sintaksis. - Novosibirsk: Nauka, 1995. - 336 s.
22. Demyankov V.Z. Predikati i kontseptsiya semantişekoy interpretatsii // İzvestiya Akademii nauk. Seriya yazıka i literaturı. - 1980. - T. 39. - № 4. - S. 336-347.
23. Zakiev M.Z. Tatarskaya grammatika. T. III. Sintaksis. - Kazan, 1995. - 576 s.
24. Zolotova G.A. Oçerık funksionalnogo sintaksisa russkogo yazıka. - M.: Nauka, 1973. - 351 s.
25. Zolotova G.A. O sub'ekte predlojeniya v sovremennom russkom yazıke // Nauçnie dokladi vişşey şkoli. Filologičeskie nauki. - 1981. - № 1. - S. 33-42.
26. Zolotova G.A. Kommunikativnie aspekti russkogo sintaksisa. - M.: Nauka, 1982. - 368 s.
27. Zolotova G.A. O printsipagh klassifikatsii prostogo predlojeniya // Aktualnie problemi russkogo sintaksisa. - M.: Nauka, 1984. - S. 14-35.
28. Katsnelson S.D. Tipologiya yazıka i reçevoe mişlenie. - L.: Nauka, 1972. - 216 s.
29. Katsnelson S.D. O kategorii sub'ekta predlojeniya // Universalii i tipologičeskie issledovaniya (Meşaninovskie çteniya). - M., 1974. - S. 104-124.
30. Ketençiev M.B. Formalno-semantişekie modeli imennigh predlojeniy v sovremennom karaçaevo-balkarskom yazıke. Konspekt lektsiy. - Nalçik, 1993. - 80 s.
31. Ketençiev M.B. Struktura i semantika imennigh predlojeniy v karaçaevo-balkarskom yazıke. - Nalçik: Kniga, 2000. - 145 s.
32. Ketençiev M.B. Struktura i semantika imennigh predlojeniy v karaçaevo-balkarskom yazıke: Diss. ... d-ra filol. nauk. - Nalçik, 2001. - 361 s.
33. Kibrik A. E. Podlejšee i problema universalnoy modeli yazıka // İzvestiya Akademii nauk. Seriya literaturı i yazıka. - 1979. - T. 39. - № 4. - S. 309-318.
34. Kibrik A. E. Oçerki po obşim i prikladnim voprosam yazıkoznaniya (universalnoe, tipovoe i spetsifişekoe v yazıke). - M., 1992. - 335 s.
35. Kibrik A.E. O neuniversalnosti sintaksişekogo çleneniya predlojeniya // Znak: Sb. statey po lingvistike, semantike i poetike. - M., 1994. - S. 27-40.
36. Kinen E.L. K universalnomu opredeleniyu podlejšego // Novoe v zarubejnoj lingvistike. - Vıp. XI. - M.: Progress, 1982. - S. 236-276.
37. Kozinskiy İ. Ş. O kategorii "podlejšee" v russkom yazıke // Predvaritelnie Publikatsii İnstıtuta russkogo yazıka. - M.: Nauka, 1983. - Vıp. 156. - 91 s.
38. Kolşanskiy G.V. Kommunikativnaya grammatika i lingvistişekaya interpretatsiya sub'ekta i predikata // İzvestiya Akademii nauk. Seriya literaturı i yazıka. - 1979. - T. 38. - № 4. - S. 318-323.
39. Kostinskiy YU.M. Voprosı sintaksişekoy paradigmاتيki // Voprosı yazıkoznaniya. - 1969. - № 5. - S. 106-114.
40. Leonteva N. N. O smislovoy polnote teksta (v svyazi s semantişekim analizom) // Maşinnıy perevod i prikladnaya lingvistika. - № 12. - M.: Nauka, 1969.
41. Matezius V. O tak nazıvaemom aktualnom çlenenii predlojeniya // Prajskiy lingvistişekiy krujok. - M.: Progress, 1967. - S. 239-245.
42. Panfilov V. Z. Gnosologičeskie aspekti filosofskigh problem yazıkoznaniya. - M.: Nauka, 1982. - 358 s.
43. Stepanov YU. S. İerarghiya imen i rangi sub'ektov // İzvestiya Akademii nauk. Seriya literaturı i yazıka. - 1979. - T. 38. - № 4. - S. 335-340.

44. Stepanov YU. S. V poiskagh pragmatiki (problema sub'ekta) // İzvestiya Akademii nauk. Seriya literatur i yazika. - 1981. - T. 40. - № 4. - S. 325-332.
45. Stepanov YU.S. İmena. Predikatu. Predlojeniya. Semiologiçeskaya grammatika. - M.: Nauka, 1981. - 360 s.
46. Suprun A.V. Grammatika i semantika prostogo predlojeniya (na materiale ispanskogo yazika). - M.: Nauka, 1977. - 261 s.
47. Susov İ.P. Semantiçeskaya struktura predlojeniya (na materiale prostogo predlojeniya sovremennogo nemetskogo yazika). - Tula, 1973. - 142 s.
48. Teoriya funksionalnoy grammatiki: Sub'ektnost. Ob'ektnost. Kommunikativnaya perspektiva viskazivaniya. Opredelennost / neopredelennost. - SPb.: Nauka, 1992. - 304 s.
49. Çeyf U. Znaçenie i struktura yazika. - M.: Progress, 1975. - 432 s.
50. Çeremisina M. İ. Elementarnoe predlojenie v yazıkagh Sibiri // Gumanitarnie yaziki v Sibiri. - 1995. - № 4. - S. 63-68.
- Şvedova N.YU. K sporam o determinantagh (obstoyatelstvennaya i neobstoyatelstvennaya determinatsiya prostogo predlojeniya) // Nauçnie doklady visşey şkoli. Filologiçeskie nauki. - 1974.- № 5. - S. 66-78.

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ
Uluslar Arası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

❖ **Yayın İlkeleri** ❖

Yayın İlkeleri

1) Karadeniz (Black Sea – Chornoye More) Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslar arası hakemli bir dergidir.

2) Karadeniz (Black Sea – Chornoye More) Dergisi’nde yayımlanacak yazılar, daha önce herhangi bir yayın organında yayımlanmamış olacaktır.

3) Karadeniz (Black Sea – Chornoye More) Dergisi’nde yayımlanacak yazılar metin olarak en fazla 20 sayfa; resim, belge, kroki, harita ve benzeri malzemeler mevcut ise bu eklerle birlikte en fazla 23 sayfa olacaktır.

4) Türkiye Türkçesi ve Türk Dilinin diğer şiveleri ile yazılan yazılara Türkçe Özet (ortalama 70 kelime), İngilizce veya Rusça Özet, Anahtar Kelimeler (ortalama 5 kelime) ve bunların İngilizce veya Rusça karşılıkları eklenecektir.

5) Yabancı dillerde yazılmış yazılara, yazının Türkçe başlığı ve Türkçe özeti eklenecektir.

6) Dergimize Türkçe, İngilizce ve Rusça olmak üzere üç dilde yazı kabul edilebilir.

7) Yazılar, disket/CD kaydı ile birlikte dört nüsha halinde ve üç nüshasında yazar adı belirtilmeden yazışma adresine gönderilecektir.

8) Yazılar, Times New Roman (11 punto) yazı karakteriyle, tek satır aralığıyla yazılacaktır.

9) Metin içinde yapılacak göndermeler ad, yayın yılı ve sayfa numarası biçiminde parantez içinde belirtilecektir. (Köprülü 1989: 9). “Dip notlar” yalnızca açıklamalar için kullanılacak ve “Son not” olarak metnin sonunda Times New Roman yazı karakterinde 10 punto ile yazılacaktır.

10) Yazılarda yararlanılan kaynaklar yazının sonundaki Kaynaklar bölümünde alfabetik olarak verilecektir.

11) Çalışmanın “Kaynaklar” bölümünde yararlanılan eserler (kitaplar için) KÖPRÜLÜ M. Fuat: (2009). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, Akçağ Yay., 11 b. (makale ve bildiriler için) ASAN Veli: (1995). “Tahtacı Türkmenler-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, Cem, V (49), s. 44-45.örneğindeki sisteme uygun biçimde belirtilecektir.

12) Yayın kuruluna gönderilen yazılar, hakem heyeti içinde yer alan konuyla ilgili iki uzmana gönderilecek ve yazılar gelecek raporlara göre yayımlanacak veya düzeltmeler varsa yazı sahiplerine düzeltmelerin yapılması amacıyla gönderilecektir.

13) Dergiye gönderilecek yazılarla birlikte web sayfasında yer alan Makale Sunum Formu doldurulup gönderilecektir.

14) Yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazı sahiplerine ait olacaktır.

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ
An International Journal of Social Sciences

❖ Publication Principles ❖

1) Karadeniz (Black Sea–Chornoye More) is a quarterly journal of social science subject to international peer review.

2) All articles submitted to the Karadeniz (Black Sea–Chornoye More) should be original contributions, meaning that they should not be published previously or should not be under consideration for any other publication at the same time.

3) All articles submitted to the Karadeniz (Black Sea–Chornoye More) should have a maximum text length of 20 pages, to be extended to 23 pages in the case of articles containing photos, documents, drawings, maps or similar materials.

4) With regards to articles written in Turkish (as it is spoken in Turkey) or other Turkish dialects, a Turkish, English or Russian abstract (average 70 words) and Key Words (average 5 words) in all three languages should be provided.

5) With regards to articles written in foreign languages, titles and abstracts of the articles should be submitted in Turkish.

6) Articles written only in Turkish, English and Russian are accepted to our journal.

7) All articles should be submitted in a CD/floppy disk with four written samples, three of which should be sent to the given correspondence address without stating the writer's name.

8) All articles should be written in Times New Roman, size 11pt with one lined space.

9) References in the text should be signified in brackets as name, publication year and page number. (Köprülü 1989: 9). "Foot notes" should be used only for statements and should be written in Times New Roman font and 10 font size at the end of the text as a "Last Note".

10) References used in articles should be given under the title References at the end of the article in an alphabetical order.

11) Literatures in the "Bibliography" section of the study should be indicated as in the example of the system "KÖPRÜLÜ M. Fuat: (2009). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, Akçağ Yay., 11 b." (for the boks) and "ASAN Veli: (1995). "Tahtacı Türkmenler-IX: Tahtacılarda Musahiplik", Cem, V (49), s. 44-45." (fort he essays and papers).

12) All articles submitted to the publisher's board will be, firstly, sent to two different experts concerned with the subject in the referee committee. Then, they will be published according to the reports taken from these two referees or sent back to the owners of the articles for editing/reviewing if needed.

13) When sending the articles to the journal, also, "Article Presentation Form" which can be found in the website www.karadenizdergi.com should be filled and sent.

14) The owners of the articles are fully responsible for their published writings.

KARADENİZ

BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Ежеквартальный международный журнал общественных наук

❖ Основные положения журнала и требования к статьям ❖

1) Журнал Karadeniz (Black Sea – Черное море) – является ежеквартальным международным изданием, со своей редколлегией.

2) Журнал Karadeniz (Black Sea – Черное море) – издание, в котором будут печататься нигде до этого времени неопубликованные статьи. Если же статья уже выходила в свет, в нашем журнале она может быть опубликована на другом языке.

3) Объем статей для журнала Karadeniz (Black Sea – Черное море), должен составлять не более 20 страниц. Если в статье имеются дополнения в виде рисунков, документов, схем, карт и др. подобных материалов, объем статьи может увеличиваться до 23 страниц.

4) Если статья написана на турецком или других тюркских языках, к ней требуются резюме на турецком, а также на русском или английском языках (примерно 70 слов) и список ключевых слов (примерно 5 слов) с переводом на английский или русский.

5) Статьи, которые будут написаны не на турецком языке, будут дополняться переведенной на турецкий язык аннотацией и названием статьи.

6) Наш журнал принимает статьи, написанные на турецком, английском и русском языках.

7) Статьи на дискетах или CD в четырех экземплярах, в трех из которых не должно быть указано имя автора, отправляются на адрес издательства.

8) Статьи должны быть набраны в программе Times New Roman, кегль -11, межстрочный интервал — 1.

9) Ссылки на библиографию в тексте выполняются следующим способом: в круглых скобках указывается автор издания, год (разделяется запятой) и страница. Указание страницы разделяется двоеточием. Например: (Köprülü, 1989: 9). Для сносок следует использовать 10 размер шрифта Times New Roman.

10) Используемая для написания статьи библиография, должна приводиться после текста статьи в алфавитном порядке.

11) Список литературы в разделе «Библиография» представлен по образцу системы “KÖPRÜLÜ M. Fuat: (2009). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, Akçağ Yay., 11 b.” (для книг) и “ASAN Veli: (1995). “Tahtacı Türkmenler-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, Cem, V (49), s. 44-45.” (для эссе и прочих документов).

12) Присланные в издательство статьи, отправляются двум специалистам (по теме статьи) из редколлегии и, согласно их отчету, принимается решение о публикации. Если, по мнению редколлегии, статья требует исправлений, ее высылают обратно автору для доработки.

13) При отсылке статьи в журнал также должна быть заполнена и отослана «Форма Презентации Статьи», которую можно найти по ссылке www.karadenizdergi.com

14) Всю ответственность за статьи, опубликованные в журнале, несут авторы.

Ежеквартальный международный журнал общественных наук основные положения журнала и требования к статьям.

❖ **Abone Şartları** ❖

Abone olacaklar Erdoğan ALTINKAYNAK adına 05732013 numaralı posta çeki hesabına abone bedelini yatıracaklar ve dekontlarını adres bilgileri ile birlikte yazışma adresine posta veya faks yoluyla iletceklerdir.

❖ **Payments** ❖

Subscribers should deposit the subscription fee to Erdoğan ALTINKAYNAK's postal cheque account number: 05732013 and send their receipts as well as their own contact addresses to the communication address via mail or fax mentioned above.

❖ **Абонентное Условие** ❖

Для оформления подписки необходимо произвести оплату на имя Erdoğan ALTINKAYNAK, банковский счет № 05732013 Квитанцию об оплате вместе с информацией о Вашем адресе необходимо передать почтой или по факсу в редакцию журнала.

❖ **Fiyatı / Стоимость / Price** ❖

50 TL (Yurt içi / для граждан Турции / Interior)
30 \$ / 20 Euro (Yurt dışı / для граждан других стран / Abroad)

❖ **Abonelik Bedeli / Стоимость подписки / Subscription Price** ❖

600 TL (Yurt içi / для граждан Турции / Interior)